UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOZOFSKI FAKULTET

Iva G. Ljesar

PROBLEM USKLAĐIVANJA MULTIDISCIPLINARNOG OPISA NEMATERIJALNOG NASLJEĐA I NJEGOVOG OČUVANJA DIGITALNIM DOKUMENTOVANJEM

Prijedlog digitalizacije baštine Društva „Bokeljska mornarica”

Doktorska disertacija

Beograd, 2026

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Iva G. Ljesar

THE PROBLEM OF RECONCILING THE MULTIDISCIPLINARY DESCRIPTION OF INTANGIBLE HERITAGE WITH ITS SAFEGUARDING THROUGH DIGITAL DOCUMENTATION

A Proposal for the Digitization of the Heritage of the Bokeljska Mornarica (Boka Navy) Society

Doctoral dissertation

Belgrade, 2026

Mentor:

dr Milan Popadić, vanredni profesor

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Članovi komisije:

1. dr Milica Božić Marojević, vanredna profesorka

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

2. dr Nikola Krstović, vanredni profesor

3. dr Milan Popadić, vanredni profesor

4. dr Bojana Bogdanović, viša naučna saradnica Etnografskog instituta SANU

5. dr Marija Šegan-Radonjić, naučna saradnica Matematičkog instituta SANU

Datum odbrane doktorske disertacije: _____

Datum promocije doktorske disertacije: _____

Doktorat nauka

Riječ zahvalnosti

Postoje putevi za koje, kada na njih krenemo, ne možemo ni naslutiti koliko će trajati, kuda će nas odvesti i koliko će ljudi, susreta i razgovora postati njihov neodvojivi dio. Moj put do ove doktorske disertacije trajao je znatno duže nego što sam mogla pretpostaviti. U njega su stale godine istraživanja, profesionalni i životni izazovi, brojna preispitivanja, zastajanja i ponovni počeci, ali i dragocjena prijateljstva, podrška i vjera ljudi koji su me tokom svih tih godina ohrabrivali da istrajem.

Profesor dr Dragan Bulatović od prvih dana studija imao je presudan uticaj na moje razumijevanje kulturne baštine, istraživačkog rada i odgovornosti prema znanju. Njegova predavanja, razgovori, kritička pitanja i, prije svega, povjerenje koje mi je ukazivao, podsticali su me da razmišljam izvan utvrđenih okvira i da u sopstvenim istraživačkim interesovanjima prepoznam mogućnost ozbiljnog naučnog rada. Zahvalna sam mu na znanju koje je nesebično dijelio, slobodi koju nam je pružao da tragamo, preispitujemo i razvijamo sopstvena stanovišta, kao i na podršci koja me prati od samih početaka mog akademskog puta.

Posebnu zahvalnost dugujem svom mentoru, prof. dr Milanu Popadiću, čija su naučna preciznost, strpljenje i dragocjene sugestije bile od neprocjenjivog značaja za oblikovanje ove disertacije. U njemu sam imala iskrenog prijatelja, punog razumijevanja, ohrabrenja i dragocjene smirenosti kojom je uspijevao da i najveće izazove učini savladivim. Njegovo povjerenje, podrška i prave riječi, izgovorene u trenucima kada su mi bile najpotrebnije, značili su mi mnogo tokom završavanja ovog rada.

Prof. dr Nikoli Krstoviću i prof. dr Milici Božić, mojim dragim kolegama i prijateljima, zahvalna sam za godine zajedničkog učenja, istraživanja, razgovora i profesionalnog sazrijevanja. Dijelili smo slična interesovanja, istraživačke nedoumice, brojne rasprave i uvjerenje da vrijedi istrajavati u onome čime se bavimo. Posebno mi je drago što su upravo oni članovi komisije pred kojom će ovaj rad biti ocjenjivan. Njihovo prijateljstvo, razumijevanje i podrška bili su mi dragocjeni tokom čitavog ovog puta.

Posebno mjesto u mom profesionalnom i ličnom životu pripada Centru za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i našem krugu kolega i prijatelja okupljenih oko profesora Bulatovića. Zahvalna sam što pripadam tom krugu ljudi, čija su mi znanja, iskustva i bliskost uvijek bili oslonac i podsticaj.

Godine provedene na Akademiji umetnosti u Beogradu donijele su mi i dragocjena prijateljstva među kolegama. Posebno sam zahvalna Vesni Vesić, čija su nesebična podrška, razumijevanje i iskreno prijateljstvo bili dragocjeni tokom svih ovih godina. Hvala prof. dr Milanu Radovanoviću, prof. dr Branki Gugolj i prof. Drašku Plavšiću, kao i svim dragim kolegama sa kojima dijelim svakodnevicu, profesionalne izazove i zadovoljstvo zajedničkog rada. Naš mali krug, sa svim svojim razgovorima, dogovorima, smijehom i međusobnim razumijevanjem, mnogo mi je značio, naročito u trenucima kada je trebalo pronaći još malo vremena, snage i strpljenja za završetak disertacije.

Mojim dragim prijateljima, koje odavno smatram i nazivam svojom porodicom, dugujem posebnu zahvalnost. Sigurna sam da će se, i bez navođenja imena, prepoznati u ovim redovima. Hvala im što su svih ovih godina bili uz mene, vjerovali u mene i radovali se svakom mom koraku naprijed, čak i onda kada sam sama sumnjala da ću stići do kraja.

Vuku hvala na strpljenju, tehničkom umijeću i upornosti, ali i na vjeri u mene i pomoći da savladam brojne prepreke i konačno uobličim ovaj rad.

Najdublja zahvalnost pripada mojoj porodici, prije svega roditeljima, čija su ljubav, požrtvovanost i bezuslovna podrška temelj svega što sam postigla. Hvala im na svemu što su mi pružili, razumijevanju, strpljenju i nepokolebljivoj vjeri u mene.

Mom Ivu, mojoj najvećoj inspiraciji i najsnažnijem podsticaju, pripada posebno mjesto u ovim redovima. Hvala mu što me svakodnevno uči ljubavi, strpljenju i hrabrosti, što mi daje snagu da istrajem i što svojom ljubavlju daje najdublji smisao svemu što radim.

Hvala Milošu na razumijevanju, strpljenju i podršci tokom svih godina u kojima je ova disertacija bila dio naše svakodnevice, na svemu što smo zajedno prolazili i njegovoj vjeri u mene.

Hvala i Tamari što je bila uz mene, na bliskosti i podršci koje su mi mnogo značile.

I na kraju, postoji jedna osoba bez koje bi moj životni, a vjerovatno i profesionalni put, izgledao sasvim drugačije. Uz moje roditelje, ona je među najzaslužnijima što sam se usudila da krenem ovim putem. Moja Zoki. Od prvih dana studija bila je uz mene, vjerovala u mene i ohrabrivala me da istrajem. Njena ljubav i vjera ostale su sa mnom i onda kada ona više nije mogla biti tu. Možda bi se upravo ona najviše radovala ovim stranicama, ne zbog akademskog zvanja koje donose, već zato što je znala koliko je bilo potrebno da do njih stignem.
Neke zahvalnosti ne prestaju odlaskom onih kojima su upućene. Ostaju u svemu što radimo, u odlukama koje donosimo i u snazi koju ponekad ni sami ne znamo odakle pronalazimo.
Zoki, vječno ti hvala.

Mojim roditeljima,

Hildi i Gojku,

i sinu Ivu.

Problem usklađivanja multidisciplinarnog opisa nematerijalnog nasljeđa i njegovog očuvanja digitalnim dokumentovanjem

Prijedlog digitalizacije baštine Društva „Bokeljska mornarica”

APSTRAKT

Predmet istraživanja je usklađivanje multidisciplinarnog opisa nematerijalne kulturne baštine i sa njom povezanih materijalnih sadržaja u okviru integralne dokumentacione strukture. Različiti načini identifikovanja, vrednovanja i tumačenja iste baštinske cjeline u disciplinarnim, institucionalnim i društvenim kontekstima uslovljavaju nastanak dokumentacionih zapisa koji se razlikuju po sadržaju, porijeklu, vremenskom određenju i načinu predstavljanja baštinskih vrijednosti. Njihovo povezivanje zahtijeva utvrđivanje odnosa između dokumentovanih sadržaja, uz očuvanje konteksta nastanka izvora, njihovog dokumentacionog statusa i mogućnosti provjere različitih tumačenja.

Cilj istraživanja je razvoj metodološkog modela integralnog dokumentovanja kojim se usklađuju različiti opisi kulturne baštine i utvrđuju odnosi između nematerijalnih praksi, njihovih pojedinačnih izvođenja, materijalnih predmeta, učesnika, prostora, događaja i dokumentacionih izvora. Teorijsku osnovu čine heritološka razmatranja procesa vrednovanja i interpretacije kulturne baštine, uz ispitivanje mogućnosti primjene savremenih dokumentacionih standarda, konceptualnih modela i digitalnih tehnologija.

Metodološki pristup obuhvata proučavanje istorijske, stručne i institucionalne dokumentacije, uporednu analizu različitih načina opisivanja baštinskih sadržaja i konceptualno modelovanje njihovih međusobnih odnosa. Istraživanje je sprovedeno na primjeru kulturne baštine Bokeljske mornarice, čija dokumentaciona građa obuhvata istorijske i statutarne izvore, materijalne predmete, obredne i svečane prakse, audiovizuelne zapise, institucionalnu dokumentaciju i znanja zajednice. Analizom ove građe utvrđeni su zahtjevi za povezivanje podataka različitog porijekla, razlikovanje kulturnih praksi, istorijskih svjedočanstava i njihovih naknadnih tumačenja, kao i očuvanje autorstva, vremenskih odrednica i dokumentacionog statusa izvora.

Na osnovu rezultata analize razvijena je struktura integralnog dokumentovanja zasnovana na tri međusobno povezana nivoa: metamodelu, modelu integralnog dokumenta i integralnom dokumentu. Metamodel određuje osnovne kategorije, njihova svojstva i međusobne odnose, dok se modelom integralnog dokumenta utvrđuje njihov izbor i raspored prema svojstvima određene baštinske cjeline. Primjenom tako oblikovanog modela na konkretnu dokumentacionu građu nastaje integralni dokument. Postupak njegove izrade razrađen je kroz sedam koraka koji obuhvataju identifikovanje, razgraničenje i povezivanje dokumentovanih sadržaja, praćenje njihovih promjena i dopunjavanje dokumentacije.

Evaluacija predloženog metamodela sprovedena je na odabranoj dokumentacionoj građi Bokeljske mornarice, ispitivanjem unutrašnje dosljednosti dokumentacione strukture i njene sposobnosti da obuhvati podatke različitog porijekla, vremenske odnose, materijalne i nematerijalne sadržaje, multidisciplinarne opise i znanja zajednice. Rezultati evaluacije potvrđuju mogućnost povezivanja raznovrsnih dokumentacionih podataka u okviru predložene strukture, uz očuvanje njihovog porijekla, svojstava i dokumentacionog statusa. Time je omogućeno i razlikovanje promjena kulturnih praksi od promjena saznanja o njima, kao i evidentiranje različitih tumačenja iste baštinske cjeline.

Naučni doprinos istraživanja sadržan je u razvoju metamodela, modela integralnog dokumenta i postupka njihove primjene, kojima se utvrđuju odnosi između različitih vrsta dokumentacionih podataka i pravila njihovog strukturiranja i semantičkog povezivanja. Razvijeni metodološki model omogućava oblikovanje dokumentacionih struktura prema svojstvima pojedinačnih baštinskih cjelina, uz očuvanje porijekla, vremenskog određenja i dokumentacionog statusa izvora. Provjera funkcionalnosti predložene dokumentacione strukture u operativnom informacionom sistemu zahtijevala bi zasebnu softversku realizaciju.

Ključne riječi: nematerijalna kulturna baština, heritologija, digitalno dokumentovanje, integralno dokumentovanje, multidisciplinarni opis, metamodel, Bokeljska mornarica.

THE PROBLEM OF RECONCILING THE MULTIDISCIPLINARY DESCRIPTION OF INTANGIBLE HERITAGE WITH ITS SAFEGUARDING THROUGH DIGITAL DOCUMENTATION

A Proposal for the Digitization of the Heritage of the Bokeljska Mornarica (Boka Navy) Society

ABSTRACT

The subject of this research is the reconciliation of multidisciplinary descriptions of intangible cultural heritage and its associated tangible elements within an integrated documentation structure. Different approaches to identifying, assessing, and interpreting the same heritage complex across disciplinary, institutional, and social contexts give rise to documentary records that differ in content, provenance, temporal reference, and the ways in which heritage values are represented. Establishing connections between these records requires identifying relationships among documented elements while preserving the contexts in which the sources originated, their documentary status, and the possibility of verifying different interpretations.

The aim of the research is to develop a methodological model for integrated documentation that reconciles different descriptions of cultural heritage and establishes relationships among intangible cultural practices, their individual performances, tangible objects, participants, spaces, events, and documentary sources. The theoretical foundation draws on heritage studies approaches to the processes of heritage valuation and interpretation, alongside an examination of the potential applications of contemporary documentation standards, conceptual models, and digital technologies. The methodological approach encompasses the study of historical, professional, and institutional documentation, a comparative analysis of different approaches to describing heritage elements, and the conceptual modelling of their interrelationships. The research was conducted through a case study of the cultural heritage of Bokeljska Mornarica, whose documentary materials include historical and statutory sources, tangible objects, ritual and ceremonial practices, audiovisual records, institutional documentation, and community knowledge. Analysis of these materials established requirements for linking data of different provenance, distinguishing cultural practices, historical evidence, and subsequent interpretations of that evidence, and preserving authorship, temporal references, and the documentary status of sources.

On the basis of the analysis, an integrated documentation structure was developed comprising three interconnected levels: the metamodel, the integral document model, and the integral document. The metamodel defines the fundamental categories, their properties, and their interrelationships, while the integral document model determines the selection and arrangement of these categories according to the characteristics of a particular heritage complex. Applying the resulting model to specific documentary materials produces an integral document. The procedure for its creation comprises seven steps covering the identification, differentiation, and interconnection of documented elements, the tracking of changes, and the updating of documentation.

The proposed metamodel was evaluated using selected documentary materials relating to Bokeljska Mornarica by examining the internal consistency of the documentation structure and its capacity to accommodate data of different provenance, temporal relationships, tangible and intangible heritage elements, multidisciplinary descriptions, and community knowledge. The evaluation confirms the possibility of linking diverse documentary data within the proposed structure while preserving their provenance, properties, and documentary status. The structure also makes it possible to distinguish changes in cultural practices from changes in knowledge about those practices and to record different interpretations of the same heritage complex.

The scholarly contribution of the research lies in the development of the metamodel, the integral document model, and the procedure for their application, which establish relationships among different types of documentary data and rules for their structuring and semantic interconnection. The developed methodological model enables the creation of documentation structures adapted to the

characteristics of individual heritage complexes while preserving the provenance, temporal references, and documentary status of sources. Testing the functionality of the proposed documentation structure in an operational information system would require a separate software implementation.

Keywords: intangible cultural heritage, heritage studies, digital documentation, integrated documentation, multidisciplinary description, metamodel, Bokeljska Mornarica (Boka Navy).

SADRŽAJ

1. UVOD 1
1.1 Predmet istraživanja 1
1.2 Istorija istraživanja 1
1.3 Baština Bokeljske mornarice i njena dokumentaciona građa 2
1.4 Digitalno dokumentovanje i istraživački problem 3
1.5 Cilj istraživanja 4
1.6 Hipoteze istraživanja 5
1.7 Metodološki pristup 5
1.8 Struktura rada 5
1.9 Dometi i doprinos istraživanja 6
2. KULTURA I BAŠTINA 7
2.1 Konceptualizacija kulture 7
2.2 Pojam kulturne baštine i terminološke razlike 9
2.3 Pravni i terminološki okviri pojmova „nasljeđe“ i „baština“ 13
2.4 Kulturna baština između materijalnog i nematerijalnog 15
2.5 Nematerijalna kulturna baština kao društveni proces 16
2.5.1 Zajednica kao nosilac baštine 18
2.6 Izučenost problema do sada 24
2.6.1 Istorijat djelovanja Savjeta Evrope u cilju zaštite nematerijalne kulturne baštine 24
2.6.2 Kratak istorijat djelovanja UNESCO-a u zaštiti nematerijalne kulturne baštine 25
2.6.2.1 UNESCO-vo definisanje nematerijalne kulturne baštine 28
2.6.2.2 UNESCO-va Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine 29
2.6.2.3 Zakon o zaštiti kulturnih dobara Crne Gore i status Bokeljske mornarice 34
2.6.3 Uloga UNESCO-a u zaštiti nematerijalne kulturne baštine 38
2.6.4 Praćenje i evaluacija sprovođenja Konvencije o očuvanju nematerijalne kulturne baštine 41
2.6.5 UNESCO-ovi programi, regionalni centri i digitalne platforme u zaštiti nematerijalne kulturne baštine 44
2.7 Baština kao društveni i institucionalni konstrukt 48
2.7.1 Koncept kulture i baštine u UNESCO-ovim konvencijama 48
2.7.2 Baština kao instrument kulturne politike i konstrukcije identiteta 53
2.7.3 Institucionalni narativ i legitimitet tumačenja baštine 56
2.7.4 Društveno i institucionalno vrednovanje kulturne baštine na primjeru muzičkih praksi 60
2.8 Teorijska valjanost proširenog pojma baštine 66
3. Dokumentacija kulturne baštine 70
3.1 Objedinjavanje dokumentacijskog opisa baštine 70
3.1.1 Dokumentacija kao hermeneutički i javni proces u heritološko-muzeološkom okviru 70
3.1.2 Pamćenje, selekcija i konstrukcija kulturne vrijednosti u dokumentaciji 72
3.1.3 Interpretativna priroda dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine 74
3.2 Digitalizacija kao potpunija dokumentacijska slika baštinskih svojstava 76
3.2.1 Digitalna dokumentacija kao nova arhitektura pamćenja 76
3.2.2 Procesno orijentisano dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine 78
3.2.3 Multimodalno dokumentovanje iskustvenih i izvođačkih slojeva prakse 80
3.3 Standardi dokumentovanja baštine 83
3.3.1 Konceptualni modeli dokumentacije (CIDOC CRM, EDM, FRBR, HBIM) 83
3.3.2 Epistemologija digitalnih modela dokumentacije 86
3.4 Standardi digitalizovanja baštine 88
3.4.1 Digitalne infrastrukture i platforme umreženog kulturnog pamćenja 88
3.4.2 Kritičke i etičke dimenzije digitalne dokumentacije 92

3.5 Metodologija digitalnog dokumentovanja baštine 94
3.5.1 Digitalni informacioni sistemi i razvoj savremenih modela dokumentovanja 94
3.5.2 Vještačka inteligencija kao metodološki instrument dokumentacije 96
3.5.3 Dometi vještačke inteligencije i održivost digitalnih sistema dokumentovanja 98
3.5.4 Normiranje i redukcija značenja kao etički izazovi algoritamske obrade 101
3.5.5 Participativni modeli dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine 103
3.6 Izrada modela uključivanja dokumentacije baštine u informacione sisteme 105
3.6.1 Integralni model dokumentovanja i faze njegove primjene 105
3.6.2 Interoperabilnost, održivost i digitalna otpornost dokumentacije 109
3.6.3 Digitalni blizanac kulturnog dobra kao metodološki okvir dokumentacije 112
3.6.4 Proširena i virtuelna stvarnost kao hermeneutički okvir dokumentacije 114
3.6.5 Zajednica, digitalni narativi i granice dobre prakse 116
4. INTEGRALNI PRISTUP DOKUMENTOVANJU BOKELJSKE MORNARICE KAO KULTURNE BAŠTINE 121
4.1 Bokeljska mornarica kao predmet dokumentovanja: primjena standarda na studiju slučaja 121
4.1.1 Istorijski kontinuitet i status izvora 124
4.1.2. Zajednica u oblikovanju, prenošenju i dokumentovanju kulturnog znanja 127
4.1.2.1 Tripundanske svečanosti 127
4.1.2.2 Kolo Bokeljske mornarice: struktura i figure 128
4.1.2.3 Muzička pratnja Kola Bokeljske mornarice 134
4.1.2.4 Tradicionalna nošnja Bokeljske mornarice 137
4.1.2.5 Oružje i ceremonijalna obilježja 138
4.1.2.6 Zastave i oznake činova Bokeljske mornarice 138
4.1.3 Zajednica kao nosilac i tumač baštine 139
4.1.4 Institucionalna zaštita: elaborat, nominacija i UNESCO 145
4.2 Model integralnog dokumentovanja 148
4.2.1 Postojeći standardi i konceptualni modeli 151
4.2.2 Integralna struktura dokumentacije nematerijalne kulturne baštine 152
4.2.3 Metodološki postupak dokumentovanja 153
4.3 Primjena modela na baštinu Bokeljske mornarice 155
4.3.1 Kulturna praksa, izvedbe i materijalni predmeti 156
4.3.2 Učesnici, činovi i zvanja 156
4.3.3 Prostor i vrijeme 158
4.3.4 Nominaciona dokumentacija i integralni dokument Bokeljske mornarice 160
4.4 Metamodel: objedinjavanje zapisa u jedinstvenu dokumentacionu cjelinu 163
4.4.1 Elementi, svojstva i relacije 166
4.4.2 Izvor i porijeklo podataka 168
4.4.3 Vremenska određenost i praćenje promjena 169
4.4.4 Dokumentacioni status, interpretacija i prostor 170
4.4.5. Cjelovitost i otvorenost dokumentacionog sistema 171
4.5 Interoperabilnost i razmjena podataka 171
4.6 Primjena metamodela i istraživačka upotreba integralnog dokumenta 174
4.7 Evaluacija 177
4.7.1 Kriterijumi i postupak evaluacije 177
4.7.2 Očuvanje podataka i porijekla 179
4.7.3 Vremenska određenost i praćenje promjena 180
4.7.4 Nematerijalno, materijalno i multidisciplinarni opis 181
4.7.5 Znanje zajednice, terminologija i različita tumačenja 182
4.7.6 Granice primjene 185
4.7.7 Rezultati evaluacije 186
4.7.8 Metodološke implikacije rezultata evaluacije 191

4.8 Zaključna razmatranja 197
5. ZAKLJUČAK 199
5.1 Rezultati analize baštine Bokeljske mornarice 199
5.2 Metodološki postupak i metamodel integralnog dokumentovanja 200
5.3 Rezultati evaluacije metamodela 200
5.4 Vremenski odnosi, cjelovitost i multidisciplinarnost dokumentacije 201
5.5 Znanje zajednice i istraživačka upotrebljivost dokumentacije 201
5.6 Teorijski i metodološki doprinos dokumentovanju kulturne baštine 202
5.7 Digitalne tehnologije, otvorenost i interoperabilnost 203
5.8 Granice istraživanja i pravci daljih istraživanja 203
5.9 Naučni, kulturni i društveni doprinos istraživanja 204
Literatura 205

1. UVOD

1.1 Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je usklađivanje multidisciplinarnog opisa nematerijalne kulturne baštine i sa njom povezanih materijalnih sadržaja u okviru integralne dokumentacione strukture, razmotreno na primjeru kulturne baštine Bokeljske mornarice. Istraživanje obuhvata dokumentacionu građu različitog porijekla (istorijske, arhivske i statutarne izvore, dokumentaciju o materijalnim predmetima, audiovizuelne zapise, institucionalnu i nominacionu dokumentaciju i dokumentovana znanja zajednice), kao i načine na koje se ista baštinska cjelina u tim izvorima identifikuje, opisuje i tumači. Analiza obuhvata sadržinske, vremenske i semantičke odnose između dokumentovanih sadržaja i izvora, porijeklo podataka i njihov dokumentacioni status, kao i metodološke mogućnosti njihovog povezivanja u integralnu dokumentacionu strukturu, koja predstavlja osnovu za dalju primjenu u digitalnim informacionim sistemima.

1.2 Istorija istraživanja

Interesovanje za kulturnu baštinu Bokeljske mornarice razvijalo se tokom višegodišnjeg istraživanja, započetog tokom osnovnih studija, izradom diplomskog rada „Nematerijalna kulturna baština kao čuvar kulturnog identiteta - primjer Bokeljske mornarice i njenog Kola“, izrađenog pod mentorstvom prof. dr Dragana Bulatovića. Proučavanje Kola Bokeljske mornarice, njegovog istorijskog razvoja, načina izvođenja, uloge u životu zajednice i kulturnog značaja postepeno je prevazišlo prvobitni istraživački okvir. Istraživanje odnosa između naslijeđenih znanja, istorijskih svjedočanstava i savremenih oblika kulturne prakse zahtijevalo je povezivanje različitih vrsta izvora i razmatranje načina na koje se različita saznanja o istoj baštini prikupljaju i tumače. Istraživačko interesovanje postepeno se proširilo sa pojedinačnih sadržaja Bokeljske mornarice na problem njihovog dokumentovanja u okviru jedinstvene baštinske cjeline koja obuhvata međusobno povezane nematerijalne prakse, istorijsku građu i materijalne predmete.

Važan dio daljeg istraživanja odnosio se na identifikovanje i dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine u okviru prvih postupaka njene nacionalne zaštite u Crnoj Gori. U tom periodu izrađen je Elaborat za utvrđivanje kulturne vrijednosti Bokeljske mornarice, zasnovan na istraživanju i radu stručnog tima kojim sam rukovodila. Na osnovu elaborata, rješenjem Uprave za zaštitu kulturnih dobara UP/I br. 04-55/2013 od 3. jula 2013. godine, Bokeljska mornarica definisana je kao nematerijalno kulturno dobro od nacionalnog značaja. Istraživanje je obuhvatilo obradu stručne i istorijske literature, arhivske i druge dokumentacione građe, kao i proučavanje materijalnih predmeta, kulturnih praksi i znanja koja zajednica održava i prenosi. Prikupljanje, povezivanje i proučavanje raznovrsne građe ukazalo je na razlike među izvorima prema porijeklu, vremenskoj određenosti, dokumentacionom statusu i mogućnostima tumačenja, kao i na teškoće njihovog povezivanja u okviru jedinstvene dokumentacione cjeline. Usklađivanje saznanja nastalih u različitim institucionalnim i disciplinarnim okvirima postalo je jedno od važnih polazišta daljeg istraživanja i razrade metodološkog pristupa integralnom dokumentovanju kulturne baštine.[1]

Istraživanje je nastavljeno u vrijeme pripreme međunarodne nominacije Bokeljske mornarice, a novi podsticaj je dobilo nakon upisa kulturne baštine Bokeljske mornarice Kotor na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva 2021. godine. Praćenje nominacionog postupka i različitih načina predstavljanja iste kulturne baštine usmjerilo je pažnju na značaj dokumentacionih izvora, kriterijuma njihovog izbora i odnosa između istorijskih podataka,

[1] Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, Elaborat o utvrđivanju kulturne vrijednosti nematerijalnog dobra „Bokeljska mornarica“, Cetinje, 19. decembar 2012; Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, Rješenje UP/I br. 04-55/2013, Cetinje, 3. jul 2013, obrazloženje (u Rješenju elaborat zaveden pod br. 03-639/2012-8, sa datumom 15. januar 2013).

savremenih kulturnih praksi i institucionalnih tumačenja. Različiti postupci identifikovanja, vrednovanja i zaštite kulturne baštine podrazumijevaju i različite načine organizovanja i tumačenja znanja. Povezivanje različitih izvora u jedinstvenu dokumentacionu cjelinu koja bi omogućila praćenje promjena i poređenje tumačenja, uz očuvanje porijekla i posebnih svojstava pojedinačnih izvora, postalo je jedno od ključnih istraživačkih pitanja. Postepeno oblikovanje tog problema odredilo je pravac daljeg istraživanja, usmjerenog na razvijanje metodološkog pristupa integralnom dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine. Iz navedenih istraživačkih iskustava proisteklo je pitanje usklađivanja različitih dokumentacionih određenja iste baštinske cjeline, uz očuvanje njihovog porijekla, vremenskog konteksta i mogućnosti provjere.[2]

1.3 Baština Bokeljske mornarice i njena dokumentaciona građa

Bokeljska mornarica predstavlja složenu baštinsku cjelinu koja obuhvata istorijsko nasljeđe pomorske bratovštine, njene društvene i organizacione funkcije, obredne i svečane prakse, tradicionalna znanja, materijalne predmete i prostore koji su povezani zajedničkim kulturnim i istorijskim kontekstom. Kolo Bokeljske mornarice, Tripundanske svečanosti, Lode, tradicionalna nošnja, činovi i zvanja, oružje, zastave, ali i gradski prostori u kojima se svečanosti održavaju, čine sadržaje čija su se svojstva, značenja i funkcije oblikovale u različitim istorijskim okolnostima. Njihovo proučavanje zahtijeva poznavanje istorijskog razvoja organizacije, društvenog konteksta kulturnih praksi i načina na koje zajednica prenosi i održava naslijeđena znanja. Raznovrsnost baštinskih sadržaja podrazumijeva i primjenu različitih disciplinarnih pristupa, od istorije, istorije umjetnosti i pomorstva do muzeologije, studija kulturne baštine, etnologije i antropologije.

Odnos između istorijskog trajanja Bokeljske mornarice i savremenih oblika njene kulturne baštine zahtijeva posebno razmatranje. Prema tradiciji, njeni počeci vezuju se za 809. godinu i prenos moštiju Svetog Tripuna u Kotor, dok sačuvana dokumentaciona građa pruža pouzdanija svjedočanstva o kasnijim razdobljima. Statut Bratovštine svetog Nikole mornara iz 1463. godine, kao i drugi istorijski izvori, omogućavaju proučavanje organizacije kotorskih pomoraca, njihovih prava, obaveza i društvenih funkcija. Savremene svečanosti i izvođenje Kola svjedoče o kulturnim praksama koje se održavaju i mijenjaju pod uticajem društvenih okolnosti. Povezivanje istorijskih izvora sa savremenim oblicima baštine zahtijeva razgraničenje predanja, dokumentovanih događaja, živih kulturnih praksi i njihovih naknadnih tumačenja.[3]

Dokumentaciona građa Bokeljske mornarice obuhvata arhivske i statutarne dokumente, muzejske predmete, audiovizuelne zapise, fotografije, institucionalne elaborate, nominacione dosijee, pravilnike i iskaze učesnika. Izvori se razlikuju prema porijeklu, vremenu nastanka, namjeni i vrsti saznanja koja pružaju. Istorijski dokumenti svjedoče o organizacionoj strukturi, pojedinim događajima i društvenim odnosima, dok savremeni audiovizuelni zapisi pojedinačnih izvođenja omogućavaju proučavanje konkretne izvedbe Kola, njenih učesnika, prostora i načina izvođenja. Iskazi članova zajednice obuhvataju lična iskustva, usmeno prenesena znanja i tumačenja kulturnih praksi. Povezivanje takve građe zahtijeva utvrđivanje sadržaja na koje se pojedinačni izvori odnose, kao i očuvanje podataka o njihovom nastanku, pouzdanosti i dokumentacionom statusu.

U dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine posebno je važno razlikovati kulturnu praksu, njeno pojedinačno izvođenje i dokumentacioni zapis koji o njima svjedoči. Kolo Bokeljske mornarice, kao kulturna praksa, obuhvata naslijeđene obrasce izvođenja i kulturnih značenja koja zajednica održava i prenosi. Svako pojedinačno izvođenje određeno je mjestom, konkretnim

[2] UNESCO, „Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: a festive representation of a memory and cultural identity“, nominacioni dosije br. 01727, https://ich.unesco.org/en/RL/cultural-heritage-of-boka-navy-kotor-a-festive-representation-of-a-memory-and-cultural-identity-01727 (pristupljeno 3. novembra 2026); UNESCO, Decision 16.COM 8.b.25, 2021, https://ich.unesco.org/en/Decisions/16.COM/8.b.25 (pristupljeno 3. novembra 2026).

[3] Miloš Milošević, Jelena Antović (prir.), Statut Bratovštine svetog Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegatima do 1807. godine, Kotor: Bokeljska mornarica, 2009.

učesnicima, vremenom i okolnostima događaja, dok fotografije, audiovizuelni zapisi i pisani opisi čine različite vrste dokumentacionih izvora. Razlikovanje navedenih sadržaja omogućava praćenje promjena i kontinuiteta kulturne prakse, kao i povezivanje pojedinačnih izvođenja sa izvorima na kojima se zasnivaju saznanja o njima.

Vremenska određenost dokumentacionih podataka zahtijeva razlikovanje vremena na koje se sadržaj izvora odnosi, vremena njegovog nastanka i vremena uključivanja u savremenu dokumentaciju. Istorijski dokument može sadržati podatke o događaju koji mu je prethodio, dok njegova naknadna dokumentaciona obrada i istraživanje pripadaju drugom vremenskom kontekstu. Zasebno evidentiranje navedenih odrednica omogućava hronološko povezivanje zapisa, praćenje promjena baštinskih sadržaja i razvoja saznanja nastalih tokom istraživanja. Time se čuvaju podaci o istorijskom kontekstu i porijeklu izvora, uz mogućnost razlikovanja izvornog svjedočanstva od njegovih kasnijih interpretacija.

Povezanost nematerijalne i materijalne kulturne baštine posebno je izražena u obrednim i svečanim praksama Bokeljske mornarice. Tradicionalna nošnja, oružje, zastave i drugi predmeti imaju vlastitu istoriju, materijalna svojstva i funkcije, ali njihovo značenje zavisi i od mjesta koje zauzimaju u kulturnoj praksi. Nošnja Bokeljske mornarice, kao materijalni element kulturne baštine, može se proučavati prema načinu izrade, njenim sastavnim djelovima i istorijskim promjenama, dok dokumentovanje načina i pravila njene upotrebe tokom svečanosti obuhvata podatke o ulogama učesnika, ceremonijalnoj organizaciji, pravilima odijevanja i značenjima koja nošnja ima u okviru kulturne prakse. Integralno dokumentovanje podrazumijeva povezivanje podataka o predmetu sa učesnicima, događajima i praksama u kojima se koristi, uz očuvanje posebnih svojstava i istorije svakog dokumentovanog sadržaja.

Znanje koje se oblikuje i prenosi u okviru zajednice sastavni je dio dokumentacione građe nematerijalne kulturne baštine. Iskustva učesnika, pravila izvođenja, lokalna terminologija i načini prenošenja naslijeđenih znanja svjedoče o značenjima i sadržajima kulturnih praksi čije razumijevanje zahtijeva neposredno poznavanje njihovog društvenog konteksta. Zajednica učestvuje u prepoznavanju, tumačenju i održavanju kulturnih praksi, dok nadležne institucije sprovode postupke stručnog istraživanja, dokumentovanja i zaštite. Različiti iskazi o porijeklu, promjenama ili značenju istog baštinskog sadržaja evidentiraju se uz podatke o vremenu, autorstvu, okolnostima nastanka i dokumentacionom statusu. Njihovo povezivanje sa drugim izvorima omogućava poređenje i razmatranje različitih tumačenja, uz očuvanje porijekla i razlika među iskazima koje su značajne za razumijevanje kulturne baštine.

Povezivanje dokumentacije nastale u različitim institucionalnim postupcima zahtijeva razmatranje kriterijuma i svrhe prema kojima su pojedinačni dokumenti izrađeni. Elaborat za utvrđivanje kulturne vrijednosti Bokeljske mornarice, dokumentacija o njenom upisu u Registar kulturnih dobara Crne Gore i nominacioni dosije pripremljen za UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, odnose se na istu kulturnu baštinu, ali su oblikovani prema različitim kriterijumima i ciljevima. Nacionalni elaborat i nominacioni dosije Bokeljske mornarice sadrže podatke o njenom istorijskom razvoju, savremenim oblicima kulturne prakse, značaju za zajednicu i mjerama njenog očuvanja. Razlike među njima proizlaze iz različitih međunarodnih i nacionalnih zahtjeva njihove izrade, koji određuju izbor dokumentacione građe, kriterijume vrednovanja i način predstavljanja kulturnih vrijednosti Bokeljske mornarice. Poređenje navedenih dokumenata usmjerava istraživanje na povezivanje podataka iz različitih institucionalnih izvora, uz očuvanje njihovog porijekla, izvorne namjene i dokumentacionog konteksta.

1.4 Digitalno dokumentovanje i istraživački problem

Razvoj digitalnih tehnologija proširio je mogućnosti prikupljanja, povezivanja, organizovanja i korišćenja dokumentacionih podataka. Istovremeno, raznovrsnost izvora i disciplinarnih pristupa zahtijeva usklađivanje načina na koje se kulturni sadržaji identifikuju, međusobno povezuju i opisuju.

Dokumentacioni standardi i konceptualni modeli omogućavaju strukturiranje podataka određivanjem kategorija, odnosa i svojstava, čime se uspostavljaju uslovi za njihovu razmjenu između različitih informacionih sistema. Međutim, povezivanje podataka zahtijeva i prethodno utvrđivanje i razmatranje njihovog sadržaja, značenja, vremenske određenosti i dokumentacionog statusa.

Semantičko povezivanje dokumentacionih podataka podrazumijeva identifikovanje predmeta dokumentovanja i utvrđivanje njihovih međusobnih odnosa, čime se uspostavljaju uslovi za zajedničko tumačenje i povezivanje podataka različitog porijekla. Konceptualni modeli, među kojima su CIDOC CRM i Europeana Data Model (EDM), pružaju osnove za organizovanje i razmjenu podataka o kulturnoj baštini, uz očuvanje informacija o njihovom porijeklu i dokumentacionom kontekstu. U istraživanju Bokeljske mornarice mogućnosti primjene navedenih modela razmatraju se u odnosu na zahtjeve povezivanja podataka o kulturnim praksama, pojedinačnim događajima, materijalnim predmetima, učesnicima i dokumentacionim izvorima. Posebnu pažnju zahtijeva određivanje dokumentacionog statusa pojedinačnih zapisa i očuvanje razlika između istorijskih svjedočanstava, podataka o savremenim kulturnim praksama i naknadnim tumačenjima.[4]

Primjena metoda vještačke inteligencije u digitalnom dokumentovanju kulturne baštine pruža dodatne mogućnosti za prepoznavanje obrazaca, obradu obimne i sadržinski raznovrsne građe i utvrđivanje veza između podataka iz različitih izvora. Rezultati dobijeni algoritamskom obradom tekstualnih, audiovizuelnih i slikovnih zapisa mogu doprinijeti identifikovanju pojedinih sadržaja, njihovom upoređivanju i povezivanju u okviru složenih informacionih struktura. Pouzdanost dobijenih rezultata uslovljena je kvalitetom izvorne građe, postupcima obrade i provjerljivošću utvrđenih odnosa. Obrasci prepoznati algoritamskom analizom zahtijevaju stručnu provjeru i tumačenje u odnosu na istorijski kontekst, znanje zajednice i društvene prakse. Mogućnosti primjene vještačke inteligencije stoga se razmatraju u okviru metodoloških zahtjeva integralnog dokumentovanja, uz provjerljivost rezultata, očuvanje porijekla podataka i odgovornost za njihovo tumačenje.

Usklađivanje multidisciplinarnih opisa nematerijalne kulturne baštine i mogućnosti njenog očuvanja digitalnim dokumentovanjem čine osnovu za istraživanje zasnovano na primjeru Bokeljske mornarice. Podaci o istom baštinskom sadržaju nastaju u različitim istraživačkim, disciplinarnim i institucionalnim okvirima, prema posebnim kriterijumima tumačenja i opisa. Njihovo povezivanje zahtijeva utvrđivanje sadržinskih, semantičkih i vremenskih odnosa, porijekla podataka i dokumentacionog statusa pojedinačnih izvora. Istraživački problem usmjeren je na mogućnost uspostavljanja integralne dokumentacione strukture u kojoj se multidisciplinarni opisi povezuju uz očuvanje svojstava pojedinačnih izvora, porijekla i konteksta njihovog nastanka.

1.5 Cilj istraživanja

Cilj istraživanja jeste razvijanje metodološkog modela integralnog dokumentovanja kojim se usklađuju multidisciplinarni opisi nematerijalne kulturne baštine i sa njom povezanih materijalnih sadržaja, uz njihovo povezivanje u zajedničku dokumentacionu strukturu. Model se zasniva na identifikovanju dokumentovanih sadržaja, definisanju njihovih svojstava i međusobnih odnosa, uz evidentiranje porijekla podataka, vremenskih odrednica i dokumentacionog statusa izvora. U okviru predloženog metodološkog modela povezuju se nematerijalni i materijalni sadržaji kulturne baštine, uz razlikovanje kulturne prakse, njenog pojedinačnog ostvarenja i dokumentacionog zapisa koji o njemu svjedoči. Model predviđa dokumentovanje znanja zajednice uz očuvanje njegovog porijekla, autorstva i odnosa sa ostalim izvorima. Na primjeru Bokeljske mornarice razrađuju se metamodel i model integralnog dokumenta, a njihovom primjenom na odabranu dokumentacionu građu razmatra

[4] ISO 21127:2023, Information and documentation - A reference ontology for the interchange of cultural heritage information, Ženeva: ISO, 2023, https://www.iso.org/standard/85100.html (pristupljeno 3. novembra 2026); Europeana Foundation, Definition of the Europeana Data Model elements, v. 5.2.8, 2017, https://pro.europeana.eu/page/edm-documentation (pristupljeno 3. novembra 2026).

se oblikovanje integralnog dokumenta kao pojedinačne dokumentacione cjeline. Ispituju se međusobna usklađenost, strukturna dosljednost i mogućnost objedinjavanja različitih vrsta dokumentacionih podataka.

1.6 Hipoteze istraživanja

Istraživanje polazi od pretpostavke da je multidisciplinarne opise nematerijalne kulturne baštine moguće uskladiti uspostavljanjem integralne dokumentacione strukture koja povezuje podatke različitog porijekla, uz očuvanje njihovih vremenskih, sadržinskih i interpretativnih karakteristika. Ispituje se mogućnost povezivanja podataka o kulturnim praksama, istorijskim izvorima, pojedinačnim događajima, materijalnim predmetima i znanju zajednice, uz jasno razgraničenje međusobnih odnosa i njihovog dokumentacionog statusa. Predloženi model obuhvata mogućnost utvrđivanja i praćenja porijekla podataka, razlikovanja vremena događaja od vremena nastanka i dokumentacione obrade izvora, kao i evidentiranja i očuvanja različitih tumačenja istog baštinskog sadržaja.

1.7 Metodološki pristup

Metodološki pristup zasniva se na analizi istorijske, stručne i institucionalne dokumentacije Bokeljske mornarice, uporednom razmatranju postojećih načina opisivanja kulturnog nasljeđa i konceptualnom modelovanju dokumentacionih odnosa. Analizom izvora utvrđuju se njihovo porijeklo, sadržaj, vremenska određenost i okolnosti nastanka, dok se poređenjem različitih opisa ispituje način na koji se isti baštinski sadržaji identifikuju, klasifikuju i tumače. Na osnovu utvrđenih odnosa razrađuje se dokumentaciona struktura u kojoj se podaci povezuju prema sadržinskim, vremenskim i semantičkim određenjima, uz očuvanje podataka o izvorima iz kojih potiču.

Predloženi pristup razrađen je na tri međusobno povezana nivoa: metamodelu, koji određuje osnovne kategorije, njihova svojstva i odnose; modelu integralnog dokumenta, koji utvrđuje izbor i raspored kategorija u skladu sa svojstvima određene baštinske cjeline; i integralnom dokumentu, koji nastaje primjenom modela na određenu dokumentacionu građu. Postupak integralnog dokumentovanja obuhvata sedam međusobno povezanih koraka, od identifikovanja i razgraničenja dokumentovanih sadržaja do praćenja promjena i kontinuiranog dopunjavanja integralnog dokumenta. Evaluacija se zasniva na primjeni metamodela na odabranu građu Bokeljske mornarice i provjeri njegove unutrašnje dosljednosti, kao i usklađenosti njegovih kategorija i odnosa sa dokumentacionim zahtjevima utvrđenim istraživanjem.

1.8 Struktura rada

Struktura disertacije organizovana je u pet poglavlja. Nakon uvodnog određenja predmeta, ciljeva i metodološkog pristupa, drugo poglavlje posvećeno je teorijskom razmatranju kulture i kulturne baštine, razvoju i proširenju pojma baštine, odnosu materijalne i nematerijalne baštine, kao i društvenim, normativnim i institucionalnim okvirima njenog prepoznavanja, vrednovanja i zaštite. Treće poglavlje razmatra metodološka i teorijska pitanja dokumentovanja kulturne baštine, razvoj digitalnih dokumentacionih pristupa i mogućnosti primjene standarda i konceptualnih modela, kao i domete i ograničenja savremenih tehnologija u organizovanju, povezivanju i očuvanju dokumentacionih podataka.

U četvrtom poglavlju, na primjeru baštine Bokeljske mornarice, razrađuje se integralni pristup dokumentovanju. Analiza baštinskih sadržaja i izvora prethodi utvrđivanju metodološkog postupka, oblikovanju metamodela i modela integralnog dokumenta i njihovoj primjeni na odabranoj dokumentacionoj građi. U istom poglavlju razmatraju se strukturni zahtjevi predloženog modela, mogućnosti povezivanja i razmjene podataka, kao i rezultati evaluacije predloženog modela.

Zaključno poglavlje objedinjuje rezultate istraživanja, razmatra njihove metodološke i naučne domete i određuje mogućnosti dalje razrade integralnog dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine.

1.9 Dometi i doprinos istraživanja

Dometi istraživanja određeni su konceptualnom razradom modela i njegovom primjenom na odabranu dokumentacionu građu Bokeljske mornarice. Sprovedena evaluacija obuhvata ispitivanje unutrašnje dosljednosti i dokumentacionih mogućnosti predložene strukture, dok bi ispitivanje njene funkcionalnosti u operativnom informacionom sistemu zahtijevalo posebnu softversku realizaciju. Sadržaj i obim integralnog dokumenta zavise od pouzdanosti i raspoloživosti izvora, kao i od mogućnosti uključivanja znanja zajednice. Nepotpuni podaci, nerazriješeni odnosi i različita tumačenja evidentiraju se u skladu sa svojim dokumentacionim statusom i stepenom određenosti, uz očuvanje podataka o njihovom porijeklu i povezanosti sa raspoloživim izvorima. Primjena predloženog modela na druge oblike kulturne baštine zahtijevala bi utvrđivanje njihovih specifičnih svojstava i prilagođavanje dokumentacione strukture posebnostima raspoložive građe.

Naučni doprinos istraživanja sadržan je u razradi metodološkog pristupa integralnom dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine, kojim se rezultati analize raznovrsne građe strukturiraju i semantički povezuju uz očuvanje njihovog porijekla, vremenskog određenja i dokumentacionog statusa. Predloženi metamodel određuje odnose i kategorije potrebne za povezivanje podataka o kulturnim praksama, učesnicima, materijalnim predmetima, događajima i izvorima, uz očuvanje njihovog porijekla, vremenske određenosti i dokumentacionog statusa. Na osnovu metamodela oblikuje se model integralnog dokumenta, koji omogućava da se pojedinačni zapisi organizuju i povezuju prema zajedničkim pravilima. Oblikovanje integralnog dokumenta razmatra se primjenom navedenih modela na odabranu dokumentacionu građu. Time se uspostavljaju uslovi za razlikovanje istorijskih svjedočanstava, savremenih kulturnih praksi i njihovih naknadnih tumačenja. Uspostavljeni postupak dokumentovanja podrazumijeva i praćenje promjena baštinskih sadržaja i razvoja saznanja o njima, kao i povezivanje znanja zajednice, uz očuvanje autorstva i različitih interpretacija, sa ostalim dokumentacionim izvorima. Primjena predložene strukture na dokumentacionoj građi baštine Bokeljske mornarice doprinosi ispitivanju mogućnosti integralnog dokumentovanja složenih baštinskih cjelina i utvrđivanju metodoloških pretpostavki za njenu dalju primjenu u digitalnim informacionim sistemima.

2. KULTURA I BAŠTINA

2.1 Konceptualizacija kulture

Pojam kulture je jedan od temeljnih, ali i najsloženijih koncepata u savremenim humanističkim i društvenim naukama. Kultura se neprestano redefiniše u zavisnosti od istorijskog konteksta, teorijskih okvira i metodoloških pristupa, a njeno se značenje oblikuje u odnosu na estetske, antropološke, političke i društvene vrijednosti. Rejmond Vilijams, teoretičar kulturalnih studija, predložio je trostruku kategorizaciju kulture, koja obuhvata idealnu, dokumentarnu i socijalnu koncepciju.[5] Međusobno povezivanje ove tri koncepcije kulture omogućava sagledavanje promjenljivih značenja kulturnih vrijednosti, koja svjedoče o društvenim odnosima, istorijskim promjenama i procesima oblikovanja i interpretacije kulturnih vrijednosti.

Prva, idealna koncepcija kulture, predstavlja klasično humanističko shvatanje koje kulturu definiše kroz univerzalne, estetske, moralne i intelektualne vrijednosti.[6] Ova perspektiva posebno ističe značaj vrijedonosne i obrazovne dimenzije kulture, koje su povezane sa moralnim i intelektualnim oblikovanjem društva i pojedinaca.

Ovakvo poimanje kulture u dvadesetom vijeku postaje predmet kritičkog preispitivanja, naročito u djelima Pjera Burdijea, koji ukazuje na to da kulturne vrijednosti treba razmatrati u odnosu na mehanizme simboličke dominacije , kroz koje dominantne društvene grupe legitimišu i održavaju hijerarhije moći. Analizirajući odnos između kulturnog kapitala i društvene nejednakosti, Burdije naglašava da dominantne društvene grupe, posredstvom uspostavljenih kriterijuma umjetničkog vrednovanja i obrazovnih institucija, učestvuju u oblikovanju i reprodukciji klasno uslovljenih obrazaca ukusa, čime doprinose održavanju postojećih društvenih razlika.[7]

Druga, dokumentarna koncepcija, kulturu sagledava kao skup materijalnih ostataka i intelektualnih izraza koji svjedoče o istorijskim, društvenim i simboličkim procesima. Vilijams je definiše kao „skup djela uma i mašte u kojem su, vrlo detaljno i na različite načine, zabilježene misli i iskustva ljudi“.[8] Ovaj pristup omogućava istorijsko-filološko istraživanje i kritičko proučavanje kulturnih fenomena, bilo da se radi o likovnoj umjetnosti, književnosti, muzici, filmu ili digitalnim medijima.

Kritička analiza kulture, pored deskripcije, podrazumijeva vrednovanje i interpretaciju njenih izraza. Vilijams navodi da je „analiza kulture kritička djelatnost kojom se opisuju i vrednuju narav, misli i iskustva, jezičke pojedinosti, oblik i konvencije“.[9] Ovaj pristup naročito je značajan za analizu diskursa i semiotičku analizu, koje omogućavaju razmatranje načina na koje se kulturna značenja oblikuju, tumače i predstavljaju.[10]

Socijalna, treća koncepcija kulture, stvara uslove za promjenljivo i interaktivno razumijevanje kulture, posredstvom svakodnevnih praksi i institucija u kojima se oblikuju i prenose kulturna značenja. Prema Williamsu, „kultura je opis posebnog načina života u kojem se određena značenja i

[5] Raymond Williams, „The Analysis of Culture“, u: The Long Revolution, New York: Columbia University Press, 1961, 41-42.
[6] Isto, str.41
[7] Pierre Bourdieu, Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste, prev. Richard Nice, London: Routledge & Kegan Paul, 1984, str. 56.
[8] Raymond Williams, The Long Revolution, London: Chatto & Windus, 1961, str. 41-58; Raymond Williams, Keywords: A Vocabulary of Culture and Society, Revised edition, Oxford: Oxford University Press, 1983, str. 87-93.
[9] Raymond Williams, „The Analysis of Culture“, u: The Long Revolution, New York: Columbia University Press, 1961, str. 41.
[10] Stuart Hall, „The Work of Representation”, u: Representation: Cultural Representations and Signifying Practices, ur. Stuart Hall, London: Sage Publications, 1997, str. 36.

vrijednosti ne izražavaju samo u umjetnosti i mišljenju, nego i u institucijama i svakodnevnom ponašanju“. [11]

Treća koncepcija kulture značajna je za antropološko i sociološko razumijevanje kulture, jer kulturne vrijednosti i značenja sagledava u kontekstu društvenih odnosa, njihovih promjena i preispitivanja različitih perspektiva. Williamsova analiza može se uporediti sa Gramšijevom teorijom hegemonije, prema kojoj dominantne društvene klase oblikuju kulturne vrijednosti i norme, koje su su podložne osporavanju, stalnoj reinterpretaciji i modifikaciji.[12] Ovaj teorijski model omogućava razumijevanje funkcije popularne kulture, subkultura i alternativnih kulturnih izraza u preoblikovanju i preispitivanju dominantnih kulturnih značenja.[13]

Iako Vilijams u svojim analizama ne koristi pojam baštine (heritage) u užem smislu, njegovo razumijevanje kulture omogućava uspostavljanje neposredne veze između fenomena baštine i koncepta kulture. U savremenim teorijskim okvirima, baština se može posmatrati kroz odnos dokumentarne i socijalne koncepcije kulture, jer obuhvata nematerijalne i materijalne tragove prošlosti, kao i društvene procese koji definišu šta se određuje vrijednim za očuvanje i prenošenje.[14]

Baština se oblikuje kroz različita tumačenja prošlosti i odnose moći, u kojima zajednice, institucije i drugi društveni akteriučestvuju u utvrđivanju njenih kulturnih vrijednosti. [15] Na osnovu navedenih teorijskih postavki, Vilijamsove analize kulture pružaju osnovu za kritičko sagledavanje baštine kao odkumentarnog svjedočanstva prošlosti i aktivnog procesa oblikovanja identiteta i značenja. Njegova trostruka konceptualizacija kulture objedinjuje međusobno povezane različite dimenzije kulturnih fenomena i njihovih društvenih funkcija. Idealna koncepcija kulture zasniva se na univerzalnim vrijednostima i njihovom značaju za etički i intelektualni razvoj zajednice i pojedinaca, dokumentarna perspektiva se usmjerava na kulturne izraze, djela i zapise kao materijalna svjedočanstva ljudskih iskustava, dok socijalna koncepcija tumači kulturu kroz svakodnevne prakse, društvene odnose, zajedničke vrijednosti i institucije.

Razlikovanje idealne, dokumentarne i socijalne koncepcije kulture pruža osnovu za interdisciplinarno proučavanje kulturnih fenomena, a njihovo povezivanje sa sagledavanjem baštine zahtijeva razmatranje procesa vrednovanja i normiranja kulturnih značenja, institucionalizacije pamćenja i konstruisanja identiteta. Ovi procesi odvijaju se u određenim institucionalnim i društvenim okolnostima, u kojima se različita tumačenja kulturnih vrijednosti i prošlosti međusobno potvrđuju, preispituju ili osporavaju.[16]

Značenja kulturnih sadržaja oblikuju se u relacijama između društvenih grupa, njihovih vrijednosnih sistema i načina predstavljanja vlastitog iskustva. U tim odnosima prepoznaju se i različiti oblici prilagođavanja, preoblikovanja, prihvatanja i osporavanja dominantnih kulturnih obrazaca.[17] Posebna pažnja posvećuje se subkulturnim praksama, u kojima muzika, odjeća i vizuelni simboli dobijaju značenja povezana sa društvenim položajem, pripadnošću određenoj zajednici i otporom prema ustaljenim normama.[18]

---

[11] Raymond Williams, Marxism and Literature, Oxford: Oxford University Press, 1977, str. 89.
[12] Antonio Gramsci, Selections from the Prison Notebooks, London: Lawrence & Wishart, 1971, str. 324-325.
[13] Dick Hebdige, Subculture: The Meaning of Style, London: Methuen, 1979, str. 92-93.
[14] Laurajane Smith, Uses of Heritage, London: Routledge, 2006, str. 11.
[15] David Lowenthal, The Heritage Crusade and the Spoils of History, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, str. 121.
[16] G. J. Ashworth, Brian Graham i J. E. Tunbridge, Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies, London: Pluto Press, 2007, 35-53.
[17] Stuart Hall, „Cultural Studies: Two Paradigms“, Media, Culture & Society, vol. 2, br. 1, 1980, 57-72.
[18] Dick Hebdige, Subculture: The Meaning of Style, London: Methuen, 1979, 100-102; Autor pokazuje kako subkulture reinterpretiraju i transformišu dominantne kulturne kodove, koristeći stil i estetiku kao vid otpora. Hebdige kroz analizu punk pokreta pokazuje da subkulture koriste estetiku kao političko sredstvo, remeteći ustaljene obrasce potrošačke i dominantne kulture.

U okviru savremenih teorijskih pristupa kulturi posebna pažnja se posvećuje procesima prenošenja i reinterpretacije naslijeđenih kulturnih praksi. Kontinuitet ovih praksi povezan je sa promjenama društvenih okolnosti i načinima na koje zajednice tumače i prilagođavaju kulturne sadržaje vlastitim iskustvima i potrebama. U oblikovanju i prenošenju kulturnih izraza učestvuju različite generacije, koje preispituju i uspostavljaju značenja kulturnih praksi u skladu sa savremenim društvenim vrijednostima i vlastitim predstavama o prošlosti.

Uz očuvanje i prenošenje tradicije, kultura istovremeno predstavlja dinamičan prostor za kritičko preispitivanje ustaljenih vrijednosnih obrazaca i društvenih normi. [19] Zajednice i pojedinci posredstvom kulturnih praksi ponovo uspostavljaju i potvrđuju postojeće vrijednosti i aktivno učestvuju u procesu reinterpretacije i oblikovanja kulturnih obrazaca u skladu sa promjenjivim društvenim kontekstima.[20] Ideologizacija kulture, zasnovana na nametanju jednog vrijednosnog i interpretativnog obrasca, može dovesti do njene redukcije na sredstvo standardizacije društvenih vrijednosti, uz ograničavanje kritičkog potencijala kulture i sužavanje mogućnosti za artikulaciju alternativnih kulturnih značenja.[21]

Ovakvo razumijevanje kulture, koje obuhvata raznovrsnost njenih nematerijalnih i materijalnih manifestacija, utemeljeno je i u teorijama autora poput Iva Maroevića. [22] Sagledavanje kulture kao totaliteta svih njenih manifestacija upućuje na potrebu povezivanja različitih segmenata kulturne stvarnosti i pruža osnovu za razmatranje odnosa baštine i kulture. Povezanost kulturnih praksi, njihove interpretacije i društvenog vrednovanja upućuje na procese kroz koje određeni sadržaji postaju dio kulturne baštine i doprinose oblikovanju kulturnog pamćenja i identiteta zajednice.

2.2 Pojam kulturne baštine i terminološke razlike

Pojmovi heritage, patrimoine, baština i nasljeđe zauzimaju centralno mjesto u savremenim raspravama o kulturi, identitetu i očuvanju kulturnih dobara. Njihova upotreba, značenja i teorijski dometi variraju u zavisnosti od lingvističkih, kulturnih i političkih konteksta, čime se otvara pitanje terminološke preciznosti i nameće potreba za dubljom konceptualnom analizom.

Iako smo se uvjerili u složenost pojma kulture, kulturna baština predstavlja još kompleksniji koncept. Ona obuhvata materijalna svjedočanstva i nematerijalne vrijednosti koje zajednica nasljeđuje iz prošlosti, održava u savremenom kontekstu i prenosi budućim generacijama. Samo značenje riječi „baština“ stavlja veći naglasak na nematerijalno, pa bilo ono posredovano materijalnim ili nematerijalnim putem. Kulturna baština predstavlja samo segment ukupne baštine koji se definiše kroz kulturno usmjerenje svojih sadržaja, ulogu nasljeđivanja materijalnih svjedočanstava i vrijednosti prošlosti, kao i potrebu za njihovim očuvanjem i aktivnom upotrebom u sadašnjosti.[23] Određena je kao dinamičan sistem značenja, oblikovan kroz interpretativne procese i institucionalne mehanizme.[24]

Sa stanovišta heritoloških i muzeoloških studija, kulturna baština određuje se kao društvena i istorijski promjenljiva kategorija, čije se značenje kontinuirano redefiniše u okviru interpretativnih procesa, institucionalnih mehanizama i strategijama valorizacije. [25] Kao takva, baština se oblikuje

[19] Zagorka Golubović, „Ideologizacija kulture kao jedan vid otuđenja”, u: Protiv zabrana: razgovor „Socijalizam i kultura”, Filozofsko društvo Srbije 1969, prir. Zdravko Kučinar, Beograd: Službeni glasnik, 2011, str. 31.
[20] Stuart Hall, „The Work of Representation“, u: Stuart Hall (ur.), Representation: Cultural Representations and Signifying Practices, London: Sage Publications, 1997, str. 21-23.
[21] Zagorka Golubović, „Ideologizacija kulture kao jedan vid otuđenja“, u: Zdravko Kučinar (ur.), *Protiv zabrana. Razgovor „Socijalizam i kultura“, Filozofsko društvo Srbije 1969*, Beograd: Službeni glasnik, 2011, str. 30-31.
[22] Ivo Maroević, Uvod u muzeologiju, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993, str. 63.
[23] Ivo Maroević, „Kulturna baština između globalnog i nacionalnog - umjetnička djela kao povezujući čimbenik”, u: Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, ur. Milan Pelc, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2004, str. 397-399.
[24]Ivo Maroević, Uvod u muzeologiju, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993, str. 63.
[25] Laurajane Smith, Uses of Heritage, London-New York: Routledge, 2006, str. 11.

kroz proces interpretacije, u kojem se prošlost čuva, ali i neprestano tumači u skladu sa savremenim kulturnim, političkim i ideološkim kontekstima. [26]

Poslužimo li se veoma sažetom definicijom, kulturna baština predstavlja zbir vrijednosti određene zajednice, koji obuhvata materijalna dobra kulturnog, naučnog i istorijskog značaja, kao i nematerijalne izraze ljudskog stvaralaštva prošlosti.[27] Ovakvo poimanje kulturne baštine sadrži one segmente stvaralaštva prošlosti kod kojih su naknadno prepoznata spomenička svojstva, i koji su, na osnovu prepoznatih vrijednosti postali predmet institucionalne zaštite i odgovarajućih mehanizama očuvanja. [28]

Kultura, kao kompleksan i višedimenzionalan pojam, obuhvata društvene prakse, umjetničke izraze, vrijednosti i vjerovanja koja se razvijaju i prenose kroz generacije. Kulturna baština, međutim, označava izdvojene aspekte kulture, koji su kroz procese identifikacije, valorizacije i institucionalizacije prepoznati kao značajni za kulturni i istorijski kontinuitet određene zajednice. [29] Kao takva, kulturna baština određuje se kao temelj kulturnog identiteta i izraz istorijskog kontinuiteta i predmet je normativne zaštite i sistematskog očuvanja u okviru društvenih i institucionalnih struktura.[30]

Iako kulturna baština ima naizgled ustaljeno i opšteprihvaćeno značenje, savremeni teorijski diskurs ukazuje na njenu višeznačnost i kontekstualnu zavisnost, čije razumijevanje zahtijeva dublje razmatranje kulturnih, jezičkih i ideoloških slojeva koji oblikuju sam pojam. Izbor termina kojim se označava baština odražava različite simboličke sisteme vrijednosti i kulturne modele.

Ako ovu razliku sagledamo u kontekstu savremenih diskursa, uočićemo da izrazi poput „heritage“, „patrimoine“, „baština“ i „nasljeđe“ odražavaju različite epistemološke pozicije, institucionalne režime i vrijednosne sisteme, kroz koje se uspostavlja ono što savremeno društvo prepoznaje i definiše kao kulturnu baštinu. Zbog toga je nužno pristupiti analizi etimoloških i semantičkih razlika među ovim terminima, i podrobnije razmotriti njihov uticaj na savremeno poimanje kulturne baštine.

Iako se termini „baština" i „nasljeđe" često upotrebljavaju kao sinonimi u svakodnevnom i institucionalnom govoru, savremeni teorijski i kulturni diskurs ukazuje na njihove etimološke, semantičke i ideološke razlike. Ove lingvističke razlike duboko su utemeljene u kulturnim i političkim modelima koji oblikuju odnos prema pamćenju, prošlosti i identitetu.

Pojam baština etimološki se izvodi iz slovenskog korijena riječi „bašta”, koja označava očevinu, odnosno nasljedstvo koje implicira dominaciju muške linije prenosa, što reflektuje tradicionalnu društvenu strukturu zasnovanu na patrijarhalnim vrijednostima. [31] Ova jezička osnova ukazuje na ranu konotaciju baštine kao imovine, zemlje ili djedovine, čime pojam poprima snažno rodno, pravno i imovinsko značenje. U slovenačkoj terminologiji prisutan je i izraz dediščina, izveden iz riječi „ded“ (djed, đed), koji takođe oslikava porodični i generacijski kontinuitet, ali sa jačim naglaskom na kolektivnu prenošenje kulturnih praksi i znanja[32]

[26] David Lowenthal, The Heritage Crusade and the Spoils of History, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, str. 121.
[27] Milan Popadić, „Kulturno nasleđe - ogled iz filozofije baštine“, Etnološko-antropološke sveske 15, n. s. 4, 2010, 11-22.
[28] Ljiljana Gavrilović, „Nomen est omen: baština ili nasleđe - (ne samo) terminološka dilema“, Etnoantropološki problemi, n. s., god. 5, sv. 2, 2010, 41-53.
[29] Ljiljana Gavrilović, „Nomen est omen: baština ili nasleđe - (ne samo) terminološka dilema“, Etnoantropološki problemi, n. s., god. 5, sv. 2, 2010, 41-44.
[30] Milan Popadić, „Kulturno nasleđe - ogled iz filozofije baštine“, Etnološko-antropološke sveske 15, n. s. 4, 2010, 11-22.
[31] Dragan Bulatović, „Baštinstvo ili o nezaboravljanju“, Kruševački zbornik 11, 2005, 7-20.
[32] Ljiljana Gavrilović, „Nomen est omen: baština ili nasleđe (ne samo) terminološka dilema“, Etnoantropološki problemi, n. s., god. 5, sv. 2, 2010, 42-43.

Pojam „baštine“ odražava duboko ukorijenjene patrijarhalne društvene obrasce, pri čemu se zanemaruje doprinos ženskih i alternativnih linija kulturne predaje, čime se učvršćuje predstava o baštini kao nasljedno uslovljenoj i unaprijed određenoj kategoriji.[33] Baština se tradicionalno vezuje za materijalna dobra, zemlju, kuće, nepokretnosti, dok se njeno figurativno značenje, tj. „kulturna baština“, javlja tek kasnije. Proširenje značenja pojma baštine nije u potpunosti uspjelo da prevaziđe njegovu ideološku i rodnu uslovljenost.

Međutim, termin „baština“ ukorijenjen je i u glagolu „baštiniti“, čime se sugeriše proces aktivnog uključivanja zajednice u prenošenje i očuvanje naslijeđenih vrijednosti koje se smatraju značajnim za identitet zajednice. Ovim terminom definiše se proces u kojem se kulturna značenja simbolički prisvajaju i reinterpretiraju, što omogućava kritičko razmatranje načina na koji zajednice oblikuju svoj odnos prema prošlosti.

S druge strane, pojam „nasljeđe“ nudi širi okvir za razumijevanje raznovrsnih kulturnih izraza. Pod ovim pojmom podrazumijevamo ono što se prenosi s generacije na generaciju i to ne nužno po liniji rodbinskog ili pravnog nasljeđivanja, već kao skup kulturnih, društvenih i simboličkih vrijednosti koje zajednice prepoznaju kao dio svog kulturnog identiteta.

Ova razlika ukazuje na to da pojam „baština“ uključuje društvena značenja i afektivni odnos zajednice prema prošlosti, dok „nasljeđe“ funkcioniše kao administrativno definisana kategorija, ograničena tehničko-pravnim jezikom.[34]

U okviru ovakvog tumačenja, izbor između ova dva pojma odražava različita razumijevanja odnosa prema prošlosti. Pojam „nasljeđa" povezuje se sa stabilnošću, formalnom verifikacijom i objektivizacijom prošlosti, dok „baština" implicira kontinuiranu reinterpretaciju, emocionalnu identifikaciju i simboličko prisvajanje.[35] Ovaj diskurs podstiče kritičko razmatranje načina na koji zajednice oblikuju svoj odnos prema prošlosti i prema onome što iz te prošlosti treba (ili ne treba) da bude očuvano, reinterpretirano i preneseno.

Upotreba termina „baština“ u savremenom političkom i institucionalnom diskursu može služiti ponovnom uspostavljanju tradicionalnih obrazaca i ujednačavanju predstava o nacionalnom identitetu,, posebno na postjugoslovenskom prostoru. [36] Termin se reaktivira krajem XX vijeka u funkciji konstruisanja kolektivnog identiteta, pozivajući se na kontinuitet sa „tradicijom“ koja se najčešće identifikuje sa dominantnim, patrijarhalnim i nacionalnim narativima. Ovaj pojam, iako učestalo prisutan u javnom govoru i pravno-institucionalnim narativima, nerijetko potiskuje i marginalizuje one kulturne izraze koji ne odgovaraju dominantnim rodnim, nacionalnim ili institucionalno potvrđenim obrascima.

U skladu sa navedenom interpretacijom, „nasljeđe”se, nasuprot tome, određuje kao normativno neutralnija kategorija koja omogućava tumačenje kulturnih vrijednosti u globalnomi interkulturnom kontekstu, pri čemu mu se ističe njegova veća primjerenost za razumijevanje procesa kulturne razmjene i pluralizma savremenih društava.[37]

Iz nešto drugačije teorijske perspektive, razlika između ovih pojmova razmatra se van njihovog terminološkog i etimološkog određenja, u odnosu na kulturu, kulturno pamćenje i procese vrednovanja naslijeđenih sadržaja. Značaj ove razlike proizlazi iz načina na koji se pojedini sadržaji nasljeđa povezuju, odabiraju i uključuju u kulturni kontekst, čime stiču određeno mjesto u sistemu vrijednosti. Baština se povezuje sa postupcima usaglašavanja različitih sadržaja nasljeđa u okviru

[33] Ljiljana Gavrilović, „Nomen est omen: baština ili nasleđe - (ne samo) terminološka dilema“, Etnoantropološki problemi, n. s., god. 5, sv. 2, 2010, 43-44.
[34] Ljiljana Gavrilović, Nomen est omen: baština ili nasleđe - (ne samo) terminološka dilema, Etnoantropološki problemi, n. s., god. 5, sv. 2, 2010, 42-44.
[35] Ibid.
[36] Ljiljana Gavrilović, Muzeji i granice moći, Beograd: Biblioteka XX vek, 2011, str. 110-111.
[37] Ljiljana Gavrilović, Nomen est omen: baština ili nasleđe - (ne samo) terminološka dilema, Etnoantropološki problemi, n. s., god. 5, sv. 2, 2010, 43

određenog vrijednosnog i kulturnog sistema. Njihovo objedinjavanje podrazumijeva uspostavljanje odnosa zasnovanog na kulturnom pamćenju, dok se naslijeđenim sadržajima pripisuju vrijednosti koje određuju njihov značaj i mjesto u savremenom kulturnom kontekstu.[38]

U razmatranju kulturnog i društvenog značaja baštine mogu se razlikovati četiri funkcije: utemeljenje, teret, opravdanje i orijentacija. Utemeljenje se odnosi na značaj naslijeđenih sadržaja za oblikovanje i potvrđivanje identiteta, dok teret obuhvata ograničenja i obaveze koje proizlaze iz odnosa prema naslijeđenom. Opravdanje podrazumijeva pozivanje na baštinu radi legitimacije određenih društvenih praksi, a orijentacija njenu ulogu u razumijevanju prošlosti i određivanju odnosa prema savremenim društvenim okolnostima. Različite funkcije baštine proizlaze iz načina tumačenja i vrednovanja naslijeđenih sadržaja, čija se značenja oblikuju u promjenljivim društvenim i istorijskim okolnostima.[39]

Promjenljivost značenja kulturne baštine može se razmatrati i u odnosu na izdvajanje naslijeđenih sadržaja iz njihovog prvobitnog konteksta, uspostavljanje novih odnosa među njima i mogućnosti njihovog drugačijeg tumačenja.[40]

U sagledavanju „baštinstva" kao procesa aktivnog odnosa prema naslijeđenom, posebna pažnja se posvećuje svjedočanstvenim svojstvima kulturnih dobara i načinima njihovog identifikovanja, dokumentovanja i očuvanja. Pojam „nezaboravljanja", povezuje se sa odgovornošću za prenošenje i očuvanje svjedočanstva prošlosti, pri čemu baštinjenje obuhvata prepoznavanje njihovih svojstava, identifikovanje nosilaca, dokumentovanje i tumačenje svjedočanstvenih svojstava i značenja. [41] Baština se određuje u odnosu na nasljeđe kao imanje i obavezu njegovog očuvanja, dok baštinjenje označava proces u kojem naslijeđeni sadržaji stiču status svjedočanstva i postaju predmet interpretacije, proučavanja i zaštite. Poseban značaj pripisuje se cjelovitosti svjedočanstva, naučnoj provjerljivosti njegovih tumačenja i očuvanju različitih značenja koja proizlaze iz društvenih i istorijskih konteksta. Razumijevanje baštinstva kao aktivnog odnosa prema naslijeđenom podrazumijeva i preispitivanje značenja kulturnih sadržaja, uključujući sadržaje koji su već institucionalno prepoznati i vrednovani kao dio kulturnog pamćenja.[42]

U širem jezičko-kulturološkom okviru, francuski termin „patrimoine“ ima svoje porijeklo u latinskoj riječi „patrimonium“, što doslovno znači „očevo nasljeđe“, odnosno nasljednu imovinu, i upućuje na društvene i pravne odnose održavanja i prenošenja nasljeđa.[43] Njegovo savremeno značenje često je obojeno institucionalnim, centralizovanim i nacionalnim značenjima. Engleski termin „heritage“ obuhvata takođe naslijeđene sadrđaje, a njegov znatno širi raspon nasljeđenih sadržaja zahtijeva preciznije određenje, te zahtijeva kvalifikaciju na kulturno, prirodno, nematerijalno i materijalno nasljeđe.[44] U oba slučaja, terminološka razlika upućuje na istorijski oblikovane odnose između nasljeđivanja, kulturnog vrednovanja i institucionalnog priznavanja baštinskih sadržaja. Razlike u njihovoj upotrebi proizlaze iz društvenih, kulturnih i pravnih okolnosti u kojima se naslijeđenim sadržajima pripisuju određene vrijednosti i uspostavljaju načini njihovog očuvanja i prenošenja. Pojmovi „patrimoine“ i „heritage“ obuhvataju interpretativne i institucionalne aspekte kulturnog

[38] Milan Popadić, „Kulturno nasleđe - ogled iz filozofije baštine”, Etnološko-antropološke sveske, br. 15, 2010, str. 11-22

[39] David Lowenthal, The Past is a Foreign Country, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, str. 35-73; Milan Popadić, Građenje pamćenja: prostorno-memorijski sistem muzeološke vrednosti. Slučaj Muzeja savremene umetnosti u Beogradu, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2011, str. 18-22; up. i: Milan Popadić, Čiji je Mikelanđelov David? Baština u svakodnevnom životu, Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2012, str. 23-30.

[40] André Malraux, Le Musée imaginaire, Genève: Albert Skira, 1947

[41] Dragan Bulatović, „Baštinstvo ili o nezaboravljanju“, Kruševački zbornik, br. 11, 2005, str. 8-12

[42] Dragan Bulatović, „Studije baštine kao temelj očuvanja humanističkog obrazovanja”, Andragoške studije, br. 1 (2015), str. 41-64.

[43] André Chastel, „Pojam baštine“, Pogledi, god. 18, br. 3-4, 1988, 709-723

[44] Dominique Poulot, Patrimoine et modernité, Paris: L’Harmattan, 1998; David Lowenthal, The Heritage Crusade and the Spoils of History, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

nasljeđa, pri čemu se njihova značenja oblikuju u različitim jezičkim, istorijskim i kulturnopolitičkim okolnostima.

Pojam kulturne baštine u heritološkoj i muzeološkoj teoriji povezan je sa razumijevanjem njenih materijalnih i nematerijalnih svojstava, kao i sa procesima identifikovanja, vrednovanja i interpretacije koji uspostavljaju vrijednosne relacije u okviru kulturnih fenomena. [45] Integrativni pristup muzeologiji usmjeren je na svjedočanstvena svojstava predmeta i njihove odnose sa društvenim, prostornim i istorijskim kontekstom, pri čemu se značenje baštinskih sadržaja oblikuje kroz procese komunikacije, istraživanja i dokumentovanja. Takvo razumijevanje baštine uključuje promjenljivost kulturnih vrijednosti i značaj konteksta u kojem se naslijeđeni sadržaji prepoznaju i tumače.

Tumačenje baštine kao vrijednosne kategorije dodatno upućuje na selektivnost kulturnog pamćenja i njegovu povezanost sa oblikovanjem identiteta. Izbor sadržaja koji se prepoznaju kao baština podrazumijeva određene društvene interese, vrijednosne kriterijume i predstave o prošlosti, čime se otvara pitanje ideoloških pretpostavki njihovog predstavljanja i očuvanja.[46]

Savremeni teorijski pristupi razmatraju pojam baštine u odnosu na različite društvene, istorijske i institucionalne okolnosti njegovog oblikovanja. Značenja koja mu se pripisuju proizlaze iz međusobnog djelovanja kulturnih vrijednosti, jezičkih određenja i institucionalnih praksi koje usmjeravaju identifikovanje, vrednovanje i odabir naslijeđenih sadržaja. U pravno-institucionalnim okvirima i javnom diskursu pojedini kulturni izrazi mogu ostati van institucionalno definisanih kategorija baštine, naročito kada se njihova vrijednost procjenjuje prema unaprijed određenim institucionalnim, nacionalnim ili društvenim kriterijumima. Razmatranje takvih odnosa zahtijeva dublju analizu procesa uključivanja odnosno isključivanja kulturnih sadržaja i funkcija koje baština ima u savremenom društvu, naročito kada su u pitanju institucionalne prakse, oblikovanje identiteta i kulturne politike.[47]

Ovakav pristup baštini predočava da izbor termina, bilo da je riječ o „nasljeđu“ ili „baštini“, odražava ideološke pozicije iz kojih danas tumačimo kulturne vrijednosti i prošlost.[48]

2.3 Pravni i terminološki okviri pojmova „nasljeđe“ i „baština“

Uprkos terminološkoj i konceptualnoj složenosti pojmova „baština“ i „nasljeđe“, njihova upotreba u institucionalnom kontekstu nerijetko se svodi na pojednostavljene definicije pravno-normativnog karaktera, koje predstavljaju osnovu za izradu zakonodavnih akata i kulturnih strategija. Na nacionalnim nivoima, razlike u institucionalno usvojenim terminima („baština“ u Crnoj Gori i Hrvatskoj, „nasleđe“ u Srbiji) ukazuju na šire kulturološke modele i strateške politike oblikovanja kolektivnog identiteta.

U zakonodavnim okvirima termini se definišu u skladu s pravnim normama kako bi se uspostavila kontrola nad procedurama očuvanja, upisivanja u registre i upravljanja kulturnim dobrima. Takve definicije rijetko odražavaju teorijsku složenost samih termina. Primjera radi, dok je raniji Zakon o kulturnim dobrima (1994) koristio izraz „kulturna dobra“ za stvari i tvorevine od značaja za istoriju, umjetnost, arheologiju i etnologiju, noviji Zakon o kulturnom nasleđu (2021) uvodi širi pojam „kulturnog nasleđa“, definisanog kao skup resursa naslijeđenih iz prošlosti koji odražavaju

[45] Ivo Maroević, Uvod u muzeologiju, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993, 83-115.
[46] Milan Popadić, Građenje pamćenja: prostorno-memorijski sistem muzeološke vrednosti. Slučaj Muzeja savremene umetnosti u Beogradu, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2011, str. 18.
[47] Laurajane Smith, Uses of Heritage, London-New York: Routledge, 2006, str.11-44; Ljiljana Gavrilović, „Nomen est omen: baština ili nasleđe - (ne samo) terminološka dilema“, Etnoantropološki problemi, n. s., god. 5, sv. 2, Beograd, 2010, str. 41-53.
[48] Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, London-New York: Routledge, 2006, str. 29-42; Ljiljana Gavrilović, *Muzeji i granice moći*, Beograd: Biblioteka XX vek, 2011, str. 110-111.

vrijednosti, uvjerenja, znanja i tradicije zajednice[49], dok crnogorski zakon govori o „kulturnoj baštini“ kao o „izrazima duhovne i materijalne kulture od značaja za identitet naroda i zajednica“.[50]

Međunarodni dokumenti, poput UNESCO-ve Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine, u svom izvornom engleskom i francuskom tekstu koriste termine „intangible cultural heritage“ i „patrimoine culturel immatériel“, dok prevod na srpski/hrvatski/crnogorski oscilira između „nasleđe“ „nasljeđe“ i „baštine“, što ukazuje na značaj prevodilačkih i terminoloških politika koje oblikuju nacionalne interpretacije međunarodnog prava.[51]

Iako se u savremenoj heritološkoj i muzeološkoj literaturi pojmovi „neopipljiva“ i „nematerijalna“ baština često koriste kao sinonimi, njihova upotreba podrazumijeva različita teorijska određenja kulturnih praksi i njihovog odnosa prema baštini. Institucionalnim identifikovanjem, predstavljanjem i vrednovanjem kulturnih praksi utiče se na način njihovog razumijevanja i očuvanja. Izraz „nematerijalna kultura“ stavlja naglasak na promjenljivost kulturnih izraza i njihovu povezanost sa društvenim odnosima i praksama zajednice.[52] Ova razlika, pored lingvističke prirode, ima posljedice po/na načine razumijevanja i interpretacije kulture. Termin „neopipljivo“ naglašava pojavni i individualni doživljaj kulture, dok nas „nematerijalno“ upućuje na njenu nematerijalnu strukturu u odnosu na materijalne nosioce.

Komparativnom analizom nacionalnih koncepata u evropskim jezicima otkrivamo različite tradicije u tretiranju kulturnog nasljeđa. Njemački termin „Kulturerbe“ [53] upućuje na pravni i kulturni okvir s naglaskom na zajedničku odgovornost, dok italijanski termin „patrimonio culturale“ odražava institucionalnu tradiciju centralizovane državne zaštite kulturnih dobara, naglašavajući njihovu ulogu u nacionalnom identitetu i nasljeđu.[54]

U okviru slovenskog jezičkog prostora, izrazi poput slovenačkog „dediščina“ i ukrajinskog „спадщина“ odražavaju duboko ukorijenjene porodične i lokalne semantičke slojeve, koji naglašavaju emocionalnu dimenziju pojma i ističu kontinuitet između generacija.[55] Ovi izrazi, za razliku od termina kao što su „nasljeđe“ ili „heritage“ koji se češće javljaju u administrativnom i pravnom kontekstu, učvršćuju bliskost s iskustvom svakodnevnog života zajednice i vrijednostima koje se prenose kroz generacijsko pamćenje. Izbor ukrajinskog izraza „спадщина“, umjesto ruskog „наследие“, ukazuje na razlike u okviru istočnoslovenskih jezičkih i kulturnih tradicija. Ukrajinski termin se češće povezuje s lokalnim i kulturnim nasljeđem u nematerijalnom smislu, dok je ruski

[49] Zakon o kulturnom nasleđu, „Službeni glasnik RS“, br. 129/2021, čl. 2; up. i raniji pravni okvir koji je primarno koristio termin „kulturna dobra“: Zakon o kulturnim dobrima, „Službeni glasnik RS“, br. 71/94, 52/2011 - dr. zakon, 99/2011 – dr. zakon i 6/2020 - dr. zakon, čl. 2.

[50] Zakon o zaštiti kulturnih dobara, Službeni list Crne Gore, br. 49/10 od 13. avgusta 2010, član 2.

[51] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, usvojena na 32. sjednici Generalne konferencije UNESCO-a, Pariz, 17. oktobar 2003. Zvanični tekst dostupan na: https://ich.unesco.org/en/convention. U izvornim verzijama koristi se termin intangible cultural heritage (engleski) i patrimoine culturel immatériel (francuski), dok prevodi na srpski, crnogorski i hrvatski osciliraju između „nematerijalna kulturna baština“, „kulturno nasleđe“ i „nasljeđe“, što ukazuje na različite terminološke i prevodilačke politike koje oblikuju nacionalne interpretacije međunarodnog prava.

[52] Lidija Nikočević, „Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti“, Etnološka tribina, god. 42, br. 35, 2012, str. 7-9.

[53] O njemačkom konceptu *Kulturerbe* kao društveno oblikovanoj kulturnoj baštini vidjeti: Moritz Csáky i Monika Sommer (ur.), *Kulturerbe als soziokulturelle Praxis: Gedächtnis - Erinnerung - Identität*, Innsbruck: StudienVerlag, 2005; Regina Bendix, „Inheritances: Possession, Ownership, and Responsibility“, *Traditiones*, vol. 38, br. 2 (2009), str. 181–199. Za italijanski normativni okvir zaštite *patrimonio culturale* vidjeti: *Codice dei beni culturali e del paesaggio*, Decreto Legislativo 22 gennaio 2004, n. 42, čl. 2 i 29; up. Robert Shannan Peckham (ur.), *Rethinking Heritage: Cultures and Politics in Europe*, London: I. B. Tauris, 2003.

[54] Italy: New Code of Cultural Heritage and Landscape, Global Legal Monitor, Library of Congress, objavljeno 20. maja 2016. Dostupno na: https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2016-05-20/italy-new-code-of-cultural-heritage-and-landscape (pristupljeno: 1. april 2025).

[55] Vidi: Milan Popadić, Kulturno nasleđe - ogled iz filozofije baštine, Etnološko-antropološke sveske 15, (n.s.) 4 (2010), str. 12-13.

izraz u većoj mjeri opterećen institucionalnim i normativnim značenjima razvijenim u okviru savremene administrativne prakse i istorijskih modela kulturne politike.[56]

U zapadnoslovenskim jezicima, poput poljskog „dziedzictwo“ i češkog „dědictví“, ovi pojmovi obuhvataju značenja povezana sa porodičnim kontinuitetom, kulturnim pamćenjem i prenošenjem vrijednosti koje zajednica prepoznaje kao temelj vlastitog identiteta. Ovi izrazi, iako primarno označavaju nasljeđe u opštem smislu, u savremenom kulturnom diskursu poprimaju značenja slična terminima „baština“ i „heritage“, ali s većim naglaskom na kontinuitet zajedničkog pamćenja, lokalne vrijednosti i međugeneracijske veze.[57]

Kao i u slučaju slovenskog i ukrajinskog jezika, i ovdje se prepoznaje snažna veza sa porodičnim nasljeđem i zajedničkim iskustvima, što omogućava da se baština sagleda kao oblik kulturnog prenošenja koji uključuje emocionalnu identifikaciju zajednice i njeno neposredno učešće u očuvanju značenja.

Baština se kroz pravno-institucionalni okvir oblikuje kroz procedure i norme, koje usmjeravaju zajednicu, potvrđuju njene uloge i učvršćuju mehanizme kontrole i upravljanja kolektivnim identitetom. [58]

2.4 Kulturna baština između materijalnog i nematerijalnog

Tokom druge polovine XX vijeka, koncept kulturne baštine prolazi kroz značajnu transformaciju. Dominantni normativni okviri, koji su do tada težište stavljali gotovo isključivo na materijalne ostatke prošlosti, sada postepeno ustupaju mjesto širem i dinamičnijem razumijevanju baštine kao živog procesa.[59] Ova promjena predstavlja odraz dubljeg preispitivanja samih osnova kulture, identiteta i uloge zajednice u očuvanju i kreiranju značenja prim čemu su administrativne reforme i međunarodne inicijative djelovale kao prateći okvir.

Pod savremenim pojmom kulturne baštine sada se podrazumijevaju i nematerijalni aspekti kulture kao što su usmena predanja, tradicionalna znanja i umjeća, rituali, običaji i obrasci društvene interakcije koji se prenose s generacije na generaciju. Kultura, koju smo nekada posmatrali kao statični zbir „ostatka prošlosti“, danas se sve više pojmi kao proces u okviru kojeg zajednice aktivno oblikuju i reinterpretiraju sopstvene vrijednosti, identitete i narative kroz svakodnevne prakse i kolektivno pamćenje.[60]Baština se sagledava kao proces koji se prilagođava i interpretira u skladu sa savremenim društvenim kontekstom i kulturnim potrebama zajednice.

Kulturna baština obuhvata slojevitu mrežu značenja sadržanih u praksama i predmetima. Njeno tumačenje podrazumijeva materijalne, društvene, simboličke i funkcionalne odnose, kroz koje se ta značenja uspostavljaju i prenose. Integralni pristup polazi od poimanja baštine kao cjelovito strukturisanog sklopa značenja, pri čemu se njena složenost ispoljava u međusobnoj uslovljenosti materijalnih, društvenih i simboličkih dimenzija.[61]

Polazeći od shvatanja da se kulturna baština sagledava kao proces koji se stalno interpretira u svijetlu savremenih društvenih okolnosti i kontinuirano reinterpretira u skladu sa promjenjivim kulturnim

[56] Hana Chmil, Iryna Kuznietsova, Maryna Mishchenko, Oksana Oliynyk and Viktoriia Demeshchenko, „Intangible cultural heritage as a resource for consolidating modern Ukrainian society“, *Linguistics and Culture Review*, vol. 5, br. S4, 2021, str. 747-760.
[57] Milan Popadić, „Kulturno nasleđe - ogled iz filozofije baštine”, *Etnološko-antropološke sveske*, br. 15 (n. s. 4), 2010, str. 11-22.
[58] Dominique Poulot, Patrimoine et modernité, Paris: Klincksieck, 1998.
[59] Barbara Kirshenblatt-Gimblett, “Theorizing Heritage,” *Ethnomusicology*, vol. 39, no. 3, 1995, стр. 369.
[60] UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, 2003, član 2. Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/convention (pristupljeno 5. 5. 2025).
[61] Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju*, Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1993, 127-133.

značenjima, savremena muzeološka i heritološka teorija nastoji da preispita njen pojam, ali i ulogu koju ima u procesima društvenog oblikovanja, pamćenja i tumačenja. Nematerijalna kulturna baština se pojmi kao procesualna i interpretativna pojava, duboko ukorijenjena u svakodnevnu praksu zajednice, u kulturne obrasce tumačenja i komunikacije, kao i u načine na koje zajednice konstituišu svoje kolektivno pamćenje.[62]

Kulturna baština se, u savremenom teorijskom diskursu, sve manje posmatra kao stabilna i homogena zaostavština prošlih vremena, a sve više kao društveno uslovljen proces koji se oblikuje kroz mehanizme selekcije, vrijednovanja i prepoznavanja od strane institucija. Njeno nasljeđivanje podrazumijeva aktivan proces u kojem zajednice u okviru pojedinačnog istorijskog i društvenog konteksta, prepoznaju i oblikuju ono što smatraju vrijednim predstavljanja, prenošenja i pamćenja. Iz navedenog možemo zaključiti da se baština određuje prema savremenim društvenim, političkim i kulturnim okvirima koje uslovljavaju njeno značenje i funkciju.[63]

Ovako definisana promjenjiva priroda baštine upućuje i na potrebu preispitivanja uloge institucija u procesima njenog razumijevanja, predstavljanja i očuvanja. Od institucija usmjerenih prvenstveno na očuvanje predmeta prošlosti, muzeji se sve više preoblikuju u prostore interpretacije, društvenog dijaloga i preispitivanja kulturnih značenja.

Afirmisanje nematerijalne baštine kao sastavnog dijela savremenog muzeološkog i kulturnog djelovanja podrazumijeva promjenu interpretativnih praksi i metodoloških pristupa, ali i redefinisanje institucionalne uloge u odnosu na zajednicu kao aktivnog učesnika u kreiranju kulturne vrijednosti.[64]

2.5 Nematerijalna kulturna baština kao društveni proces

Proširivanje pojma kulturne baštine na njene nematerijalne aspekte povezano je sa razvojem institucionalnih pristupa očuvanju, prezentaciji i interpretaciji baštinskih vrijednosti, kao i sa sposobnošću institucija da svoje djelovanje prilagođavaju u razumijevanju i promjenama kulturne baštine. Pored muzeja i srodnih kulturnih institucija koje značajno doprinose proširivanju razumijevanja kulturne baštine, treba istaći i značaj globalnih institucija poput UNESCO-a koji kroz uspostavljanje normativnih okvira doprinose oblikovanju politika zaštite i omogućavaju međunarodni dijalog o značaju, vrijednostima i pravcima razvoja savremenih pristupa kulturnoj baštini. Načini na koje institucije oblikuju kriterijume valorizacije, upravljaju kulturnim vrijednostima baštine i formiraju značenja zahtijevaju dodatno kritičko preispitivanje.

Značaj usvajanja UNESCO-ove Konvencije [65] o očuvanju nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine ogleda se upravo u njenom doprinosu prevazilaženju tradicionalne podjele na materijalne i nematerijalne aspekte kulture, usmjeravajući pažnju na žive prakse, postupke prenosa znanja i ulogu zajednice u očuvanju i stvaranju značenja. U pomenutoj Konvenciji, nematerijalna kulturna baština se definiše kao „prakse, predstave, izrazi, znanja i vještine, kao i s njima povezani instrumenti, objekti, artefakti i kulturni prostori, koje zajednice, grupe i, u nekim slučajevima, pojedinci prepoznaju kao dio svog kulturnog nasljeđa“.[66] Baština se prenosi s generacije na generaciju, neprestano se iznova oblikuje u skladu sa okruženjem, istorijom zajednice i prirodom, te pruža njenim članovima osjećaj kontinuiteta i identiteta, čime se podstiče poštovanje ljudske kreativnosti i kulturne raznolikosti . Za razliku od ranijih modela zaštite koji su baštinu vezivali isključivo za očuvanje

[62] Dragan Bulatović, „Baštinstvo ili o nezaboravljanju,“ Kruševački zbornik 11, Kruševac, 2005, 7-20.
[63] David Lowenthal, „Authenticity? The Dogma of Self-Delusion“, u: Mark Jones (ur.), Why Fakes Matter: Essays on Problems of Authenticity, British Museum Press, London 1993, str. 184-192
[64] Lidija Nikočević, „Nematerijalni aspekti kulturne baštine i njihovo mjesto u muzejima: pogled etnologa“, Informatica museologica, 34, br. 3-4, 2003, str. 61-69.
[65] UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, 2003, član 2. Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/convention (pristupljeno: 5. 5. 2025).
[66] Zakon o zaštiti kulturnih dobara, „Službeni list Crne Gore“, br. 49/10, član 2. Dostupno na: https://wapi.gov.me/download/c1745655-ae33-48fd-88f1-aeb422dc86e3?version=1.0 (pristupljeno: 8. 5. 2025).

fizičkih objekata, UNESCO-ov model naglašava da kulturna baština živi kroz zajednicu, ljude i prakse koje se kontinuirano mijenjaju i reinterpretiraju.

Prepoznavanje nematerijalne kulturne baštine podrazumijeva učešće zajednica u određivanju praksi, izraza, znanja i vještina koje smatraju dijelom vlastitog kulturnog nasljeđa. Njihova uloga obuhvata i učešće u utvrđivanju i sprovođenju mjera očuvanja, uz poštovanje običajnih pravila kojima se uređuje pristup pojedinim sadržajima. Posebnu pažnju zahtijevaju kulturne prakse čije je izvođenje ili prenošenje ograničeno pravilima zajednice, uključujući pojedine obredne i religijske sadržaje. Dokumentovanje i javno predstavljanje takvih sadržaja zahtijevaju uvažavanje odluka njihovih nosilaca i mogućih posljedica koje institucionalne intervencije mogu imati za njihovo kulturno značenje.[67]

Dokumentovanje kulturnih znanja čije je prenošenje uređeno običajnim pravilima zajednice ili ograničeno na određene grupe i pojedince zahtijeva posebnu pažnju. Takva ograničenja mogu se odnositi na pojedine obredne postupke, pripremu ljekovitih preparata, tradicionalne načine liječenja ili izradu proizvoda čija posebnost proizlazi iz znanja dostupnog ograničenom krugu nosilaca. Njihovo javno dokumentovanje može izmijeniti ustaljene odnose prenošenja znanja i vještina ili omogućiti korišćenje bez saglasnosti onih koji ga čuvaju.

Očuvanje ovih znanja dodatno se usložnjava kada ne postoji odgovarajuća dokumentacija, a prenosi ih jako mali broj pojedinaca. U takvim okolnostima potrebno je razlikovati sam postupak evidentiranja kulturnog sadržaja, obim podataka koji se bilježe i uslove pod kojima oni postaju dostupni. Dokumentacioni zapis može sadržati osnovne kontekstualne i identifikacione podatke, dok se pristup osjetljivim sadržajima uređuje u saradnji sa nosiocima znanja. U okviru digitalnog dokumentacionog sistema potrebno je unaprijed utvrditi prava pristupa, objavljivanja i korišćenja podataka, uz mogućnost naknadnog preispitivanja tih odluka u saradnji sa nosiocima znanja.[68]

Analizirajući institucionalno djelovanje na polju zaštite kulturne baštine, i dalje je uočljiva distinkcija između propisanih regulativa i složene dinamike djelovanja lokalnih zajednica. Ovakva neusaglašenost nerijetko rezultira ograničenom efikasnošću u primjeni kulturnih politika, jer institucije, pored toga što djeluju kao administrativni čuvari baštine, svojim izborima i tumačenjima učestvuju u identifikovanju onoga što se definiše kao baština. Institucije, selektujući sadržaje koji odgovaraju poželjnim narativima o zajednici, naciji ili kulturnoj baštini, postaju glavni akteri u oblikovanju kolektivnih identiteta. Institucionalno očuvanje tradicije podrazumijeva zaštitu određenih kulturnih obrazaca, kao i njihovu selektivnu institucionalizaciju, kojom se određeni simboli i vrijednosti izdvajaju kao reprezentativni, čime se nerijetko učvršćuje dominantni narativ o naciji i kulturnom kontinuitetu. Preispitivanje načina na koji se kulturna baština institucionalno definiše ukazuje na važnost prepoznavanja i poštovanja praksi zajednica koje baštinu žive, nasljeđuju, oblikuju, prenose i održavaju.[69]

Pojam baštine, pored toga što obuhvata skup kulturnih vrijednosti koje se identifikuju i institucionalno čuvaju, istovremeno odražava i mehanizme kulturne selekcije kroz koje se određene prakse i identiteti afirmišu kao društveno relevantni, dok se drugi sistematski marginalizuju ili potpuno isključuju iz zvaničnih narativa.[70] Ovako posmatrana nematerijalna baština, prenosi se posredstvom materijalnih artefakata, ali se oblikuje i održava kroz živu praksu, zajedničko pamćenje i aktivno učešće zajednice, koja djeluje kao nosilac, tumač i čuvar baštine. Procesi prenosa,

[67] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 17 October 2003, čl. 2, st. 1, čl. 11(b), čl. 13(d)(ii) i čl. 15.

[68] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 17 October 2003, čl. 13(d)(ii) i 15.

[69] Ljiljana Gavrilović, „Nomen est omen: baština ili nasleđe - (ne samo) terminološka dilema“, Etnoantropološki problemi, nova serija, god. 5, br. 2, Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, 2010, str. 41-53.

[70] Ljiljana Gavrilović, „Potraga za osobenošću: izazovi i dileme unutar koncepta očuvanja i reprezentovanja nematerijalnog kulturnog nasleđa”, Etnoantropološki problemi, vol. 6, br. 1 (2011), str. 233-234.

reinterpretacije i adaptacije nematerijalne baštine predstavljaju ključne elemente njenog održivosti, očuvanja i kontinuiteta.

Kritičko preispitivanje institucionalne prakse očuvanja nematerijalne kulturne baštine, skreće nam pažnju na problem ustaljene prakse njenog svođenja na tehničku proceduru inventarizacije, u kojoj se zanemaruju simbolički slojevi značenja, kulturni kontekst i kompleksna dinamika prenosa u okviru zajednice.[71] Takvim pristupom, živa kulturna praksa se svodi na administrativno prepoznat skup odobrenih elemenata, izdvojenih iz konteksta u kojem nastaju i funkcionišu, čime se zanemaruje njena društvena uloga i izostavlja procesualna dimenzija kroz koju se baština odražava, stiče značenje i prilagođava u zajednici.

Nasuprot ovako selektivnim institucionalnim tumačenjima u kojima se nematerijalna baština posmatra kao statičan skup nasljeđenih elemenata, ističe se značaj poimanja baštine kao dinamičnog procesa kroz koji zajednica aktivno interpretira, oblikuje i prenosi ono što smatra vrijednim pamćenja.

Promjenljivost nematerijalne kulturne baštine otvara i pitanje opravdanosti nastojanja da se pojedine naslijeđene prakse trajno održe, naročito kada izgube značaj za zajednicu koja ih je prenosila. Očuvanje nematerijalne baštine podrazumijeva stvaranje uslova za njenu održivost, pri čemu se uvažavaju promjene kulturnih praksi, potrebe zajednice i odnos njenih članova prema naslijeđenim sadržajima. Institucionalne mjere zaštite zahtijevaju razmatranje značaja koji pojedina praksa ima za svoje nosioce, kao i mogućnosti njenog daljeg prenošenja i razvoja.[72]

Ovakav pristup ukazuje na važnost simboličkih slojeva, konteksta i društvene funkcije baštine, naglašavajući da je njeno očuvanje moguće samo uz uvažavanje zajednice koja tu baštinu čuva, oblikuje i daje joj novo značenje.

U teorijskom određenju „baštinstva“ kao oblika „otpora zaboravu“, ističe se njegov izrazito refleksivan i dijaloški karakter. Ovim se pristupom baština dodatno udaljava od njenog institucionalnog poimanja kao statičnog skupa vrijednosti, i time ukazuje na njenu procesualnu prirodu.Baština se oblikuje kroz proces u kojem zajednica kontinuirano preispituje, vriednuje i reinterpretira nasljeđene obrasce. Proces očuvanja baštine podrazumijeva sposobnost zajednice da prenese i kritički sagleda vlastite kulturne obrasce, iskustva i pamćenje i da ih interpretira i prilagođava u skladu sa promjenljivim, savremenim društvenim kontekstima.

Nematerijalna baština se uspostavlja i prenosi kroz praksu, zajedničko pamćenje i aktivno učestvovanje zajednice. Uloga zajednice kao nosioca baštine određuje se kroz njeno učešće u prenosu, prilagođavanju i reinterpretaciji koje se prepoznaju kao ključni aspekti njenog kontinuiteta i očuvanja.[73]

2.5.1 Zajednica kao nosilac baštine

Uloga zajednice u savremenim pristupima kulturnoj baštini sve češće se posmatra kao suštinsko i društveno-političko pitanje u kojima se zajednica posmatra kao subjekat koji aktivno učestvuje u oblikovanju, tumačenju i prenošenju značenja. Premještanje težišta sa objekta na proces, odnosno sa institucije na zajednicu, dovelo je do preispitivanja dominantnih modela zaštite i otvorilo prostor za razvoj novih pristupa koji se oslanjaju na lokalna znanjia, potrebe i iskustva. Pojam zajednice kao nosioca baštine dobija sve veću važnost u teorijskim modelima i kulturnoj politici, ali i u praktičnim pristupima očuvanja kulturne baštine. Ovaj koncept predstavlja jedno od ključnih polazišta za

[71] Milan Popadić, Građenje pamćenja: prostorno-memorijski sistem muzeološke vrednosti. Slučaj Muzeja savremene umetnosti u Beogradu, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2011, str. 224-225.
[72] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 17 October 2003, čl. 2, st. 1 i 3, i čl. 15.
[73]Dragan Bulatović, „Baštinstvo ili o nezaboravljanju“, Kruševački zbornik, br. 11, Kruševac: Narodni muzej, 2005, str. 7-20. Autor razmatra baštinstvo kao proces u kojem zajednica prepoznaje, preispituje i prenosi vrijednosti i iskustva značajna za kulturno pamćenje, naglašavajući kritički odnos prema prošlosti i razmjenu značenja među generacijama.

preispitivanje uloge lokalnih aktera u procesu identifikacije, očuvanja i interpretacije, naročito u oblasti nematerijalne baštine.

U međunarodnim normativnim dokumentima, kao što je UNESCO-va Konvencija o očuvanju nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine, zajednica se prepoznaje kao ključni akter u procesu zaštite. Ovo priznanje naglašava važnost uloge zajednice u definisanju, prenošenju i očuvanju nematerijalnih kulturnih vrijednosti, čime se dodatno osnažuje njihova uloga u savremenim pristupima kulturnoj baštini.[74] Ipak između prakse i deklarativnog priznanja postoji znatna razlika koja otvara niz izazova u razumijevanju i sprovođenju teorijskih, metodoloških i društveno-političkih principa.

U okviru savremenih pristupa zaštiti nematerijalne kulturne baštine razlikuju se dva konceptualno i praktično suprotstavljena modela. Modele „odozgo“ (top-down) odlikuje institucionalna i stručna hijerarhija i njene „ekspertske” odluke o tome šta se identifikuje kao baština, dok modeli „odozdo“ (bottom-up) polaze od pretpostavke da zajednica, koja se nalazi u središtu procesa, treba sama da artikuliše, tumači i prenosi ono što prepoznaje kao vlastitu kulturnu vrijednost.

Savremene analize ukazuju na značajna, metodološka ograničenja tzv. modela „odozgo prema dolje“ (top-down), u kojem institucije i stručni autoriteti, bez odgovarajuće saradnje i dijaloga sa zajednicama, donose odluke o tome šta se smatra kulturnom baštinom, kako se ona tumači i na koji način treba da se očuva i zaštiti. Institucionalni model zaštite nematerijalne kulturne baštine, zasnovan na normativno utvrđenim kriterijumima i stručnom autoritetu, može ograničiti učešće zajednice u identifikovanju, tumačenju i očuvanju kulturnih praksi. Primjena standardizovanih postupaka može zanemariti promjenljivost kulturnih izraza i lokalne posebnosti, naročito kada se njihovo predstavljanje prilagođava zahtjevima međunarodnog priznanja i institucionalne zaštite.[75]

Sasvim suprotno, pristup „odozdo prema gore“ (bottom-up) polazi od aktivnog učešća zajednice u identifikaciji, interpretaciji i očuvanju kulturne baštine i identiteta. Ovaj pristup naglašava dinamičnost kulturne prakse i polazi od pretpostavke da su identiteti podložni promjenama i kontinuiranim reinterpretacijama. Zajednica ima aktivnu ulogu u određivanju značenja i vrijednosti koje prepoznaje kao dio vlastitog identiteta. Učešće zajednice u identifikovanju, očuvanju i tumačenju baštinskih sadržaja podrzumijeva i mogućnost preispitivanja ali i pripisivanje novih značenja. Vrijednosti, sjećanja i simboli koji čine baštinu prenose se s generacije na generaciju, pri čemu se njihova značenja mijenjaju u skladu sa kulturnim i društvenim okolnostima. Očuvanje nasljeđenih značenja i njihova reinterpretacija odvijaju se u skladu sa promjenama društvenih okolnosti i odnosom zajednice prema vladstitoj baštini.

Pristupi zasnovani na učešću zajednice uključuju različita, ponekad i suprotstavljena stanovišta njenih članova u procese identifikacije, očuvanja i interpretacije baštine. Učešće zajednice podrazumijeva uvažavanje lokalnog znanja, iskustava i kulturnih praksi, kao i njihovo aktivno učešće u očuvanju i prezentovanju kulturne baštie. Takav pristup podstiče preispitivanje ustaljenih odnosa između institucija i zajednice, pri čemu se njihov međusobni odnos zasniva na uvažavanju različitih iskustava, znanja i odgovornosti.[76]

---

[74] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003, član 2.

[75] Ljiljana Gavrilović, „Potraga za osobenošću: izazovi i dileme unutar koncepta očuvanja i reprezentovanja nematerijalnog kulturnog nasleđa“, Etnoantropološki problemi, n. s., god. 6, sv. 1, 2011, str. 221–234; Lidija Nikočević, „Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti“, Etnološka tribina, god. 42, br. 35, 2012, str. 7–20.

[76] Kao ilustrativni primjer participativne muzejske prakse može se navesti District Six Museum u Kejptaunu (Južnoafrička Republika), čije su dokumentacione i izložbene aktivnosti oblikovane uz učešće nekadašnjih stanovnika četvrti District Six, prisilno raseljenih tokom aparthejda. Njihova sjećanja, svjedočanstva i iskustva uključena su u muzejsko predstavljanje istorije četvrti, čime je lokalna zajednica stekla aktivnu ulogu u oblikovanju i prenošenju njenog kulturnog nasljeđa. Vidjeti: Ciraj Rassool, „Community Museums, Memory Politics, and Social Transformation in South Africa: Histories, Possibilities, and Limits“, u Museum Frictions: Public Cultures/Global Transformations, ur. Ivan Karp, Corinne A. Kratz, Lynn Szwaja i Tomás Ybarra-Frausto (Durham: Duke University Press, 2006), 286-321.

UNESCO-ova Konvencija o očuvanju nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine, prepoznajući zajednicu kao nosioca i ključnog aktera u zaštiti nematerijalne baštine, afirmiše bottom-up model. Praktična primjena ovog modela u praksi zavisi od administrativnih i institucionalnih uslova u u kojima se sprovode određeni postupci. U procedurama identifikacije i nominacije nematerijalnih kulturnih dobara i dalje se zadržava dominacija institucionalnih struktura, dok uloga zajednice nerijetko ostaje svedena na simbolično prisustvo i proceduralno ograničene uloge. Tržišni interesi, administrativne potrebe i reprezentativnost sve češće oblikuju načine na koje se baština identifikuje, prikazuje i valorizuje. Ovakvo percipiranje i oblikovanje baštine dovodi do pojave koju savremena kritika definiše kao „heritage on demand" („baština po narudžbi"), u kojoj se kulturni izrazi prilagođavaju spoljašnjim očekivanjima, ne polazeći od dinamike same zajednice i njenih unutrašnjih vrijednosnih okvira.[77]

Zajednica se vrlo rijetko pojavljuje kao inicijator procesa zaštite, te se najčešće u procese uključuje naknadno, kako bi se ispunili proceduralni zahtjevi nominacije. Na taj način može da se stvori privid uključenosti zajednice u proces odlučivanja, jer se ključne odluke, koje se i dalje donose u okviru institucije, legitimišu bez uvažavanja interpretativne raznolikosti lokalnih glasova. Posebno su istaknuti primjeri u kojima se određeni elementi kulturne prakse zanemaruju kako bi se stvorio reprezentativan i administrativno upotrebljiv narativ koji zahtijeva pojednostavljenje složenih lokalnih praksi i njihovo usklađivanje s administrativnim i međunarodnim kriterijumima.[78] U slučaju „ojkanja", proces nominacije zahtijevao više različitih lokalnih varijanti koje su objedinjene u jedinstvenu, standardizovanu formu prilagođenu prezentaciji oblikovanoj za UNESCO obrasce, čime je raznolikost regionalnih kulturnih praksi postala slabo uočljiva ili potpuno zanemarena.[79] Slično ojkanju, kandidatura Sinjske alke bila je usmjerena na njene simboličke uloge u jačanju nacionalnog identiteta, čime su se svakodnevna značenja prakse i lokalna tumačenja marginalizovala.[80]

U oba slučaja, kulturni izrazi i slojevita značenja koja proitilaze iz zajednice su preoblikovani tako da odgovaraju potrebama reprezentacije i kulturne politike. Primjeri koji su institucionalno identifikovani nerijetko mogu usloviti selektivno predstavljanje baštine. Prednost se daje onim segmentima koji odgovaraju pojedinim državnim ili institucionalnim prioritetima koji su oblikovani obrascima reprezentacije. Lokalne prakse koje su izvorno višeglasne, neujednačene i često promjenljive, prolazeći kroz proces institucionalne selekcije postaju interpretativno standardizovane i redukovane kako bi se prilagodile potrebama međunarodne i/ili nacionalne reprezentacije.

Normativno identifikovanje kulturnih izraza, iako doprinosi njihovoj institucionalnoj vidljivosti, nerijetko potiskuje lokalnu višeznačnost i spontanost koje predstavljaju jedan od ključnih aspekata živih kulturnih praksi. Institucionalni modeli reprezentacije i selekcije nematerijalne kulturne baštine mogu rezultirati udaljavanjem nosilaca prakse od vlastitih kulturnih izraza, naročito kada se proces vrijednovanja i prezentovanja odvija bez uvida u lokalna značenja i vrijednosti koje im zajednica pripisuje.[81] Primjer zvončara iz Kastavštine svjedoči o promjenama kroz koje kulturni izrazi, neraskidivo povezani s lokalnim identitetom, prolaze u procesu institucionalne afirmacije. Navedeni primjer oblikuje se u skladu sa reprezentativnnim i turistički upotrebljivim formama, čime postaju

[77] Marijana Hameršak i Iva Pleše, „Heritage on Demand: UNESCO Intangible Cultural Heritage Initiative in Croatian Context", Folklore: Electronic Journal of Folklore, br. 74 (2018), str. 129–152.
[78] Marijana Hameršak i Iva Pleše, „Heritage on Demand: UNESCO Intangible Cultural Heritage Initiative in Croatian Context", Folklore: Electronic Journal of Folklore, br. 74 (2018), str. 129-152.
[79] Ojkanje je 2007. godine upisano u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske kao nematerijalno kulturno dobro, čime je obuhvaćeno nacionalnim sistemom zaštite kulturne baštine. Godine 2010. upisano je na UNESCO-ovu Listu nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita. Riječ je o tradiciji dvoglasnog pjevanja, rasprostranjenoj naročito u dalmatinskom zaleđu, koju odlikuje specifična tehnika glasovnog podrhtavanja.
[80] Na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, kao traadicionalna viteška igra, Sinjska alka je upisana 2010. godine. U hrvatski Registar kulturnih dobara upisana je 2007. godine kao nematerijalno kulturno dobro, čime je dobila status zaštićenog kulturnog dobra nacionalnog značaja.
[81] Lidija Nikočević, „Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti", Etnološka tribina, god. 42, br. 35, 2012, str. 12-18.

sve izraženije spoljašnje predstave o baštini, a sve manje primjetna unutrašnja značenja koja im pripisuje sama zajednica.[82]

Uvrštavanje nematerijalne baštine u zvanične registre, s jedne strane, omogućava zaštitu i međunarodnu vidljivost kulturnih izraza, dok je, s druge straneuslovljeno principima selekcije koja nerijetko zanemaruje određene segmente i specifičnosti koje su nastale u okviru same zajednice. Institucionalni diskursi često „zamrzavaju" žive prakse, preoblikujući ih u standardizovane obrasce izdvojene iz kulturnih i dinamičnih sruštvenih procesa u okviru lokalne zajednice. Primjer zvončara ilustruje složenost, kontradikcije i neočekivane negativne efekte koje proces institucionalnog očuvanja nematerijalne kulturne baštine putem UNESCO-ovih mehanizama može imati na lokalne zajednice i njihove žive tradicije. Navedeni primjer, kao i brojni drugi primjeri kulturne baštine uvrštene na UNESCO-ovu listu, oslikava složenost odnosa zajednice, njenih kulturnih praksi i širih društvenih okolnosti. Identiteti koji se u okviru baštinskih praksi kontinuirano oblikuju, prilagođavaju i mijenjaju, u procesu institucionalizacije postaju predmet kanonizacije, čime se njihove promjenljive funkcije i značenja sve više podređuju zahtjevima institucionalnog predstavljanja i turističke valorizacije.

Navedeni kritički osvrt ne negira značaj institucionalne zaštite, već ukazuje na potrebu preispitivanja načina na koji se zajednica uključuje u postupke identifikovanja vrednovanja i očuvanja kulturne baštine. Učešće nosilaca kulturnih praksi podrazumijeva uvažavanje njihovog iskustava, znanja i različitih tumačenja, kao i mogućnost da učestvuju u donošenju odluka koje se odnose na vlastitu baštinu.[83] Institucionalni modeli koji se koriste pri upravljanju baštinom funkcionišu kroz hijerarhijske obrasce odlučivanja, te je neophodno je uspostaviti mehanizme koji afirmišu lokalna, zajednički oblikovana, znanja i omogućavaju suštinsko učešće i uvažavanje zajednica. Modeli zasnovani na aktivnoj uključenosti nosilaca baštine mogu se tumačiti kao instrumenti preoblikovanja ustaljenih (top-down) modela upravljanja baštinom, kroz njihovo kritičko preispitivanje i prilagođavanje savremenim principima inkluzivnosti, uz uvažavanje kulturnog i istorijskog konteksta u kojem su oblikovani.

Negativna iskusta sa praksom institucionalnog odabira i prezentacije, u okviru koje identifikovani i nominovani oblici baštine nerijetko gube vezu sa zajednicama koje ih praktikuju i prenose, može se uočiti i u slučaju pjesme El Cóndor Pasa. Ova kompozicija, koja je snažno simbolički vezana za antikolonijalni otpori, 2004. godine je nominovana kao dio nacionalne kulturne baštine Perua.[84] Institucionalna afirmacija izvedena je bez uvažavanjakontekstualnog i autorskog porijekla, što je izazvalo polemike i napetosti između Perua i Bolivije. Instrumentalizacijom ove pjesme, koja je simbolisala otpor kolonijalnoj represiji i težnju ka slobodi, postaje uočljivija tenzija između međunarodne vidljivosti i lokalne ukorijenjenosti. Tako je pjesma El Cóndor Pasa postala predmet međunarodne aproprijacije. Američki duo Simon & Garfunkel takođe je prisvojio pjesmu bez odgovarajuće kontekstualizacije, što je znatno doprinijelo gubitku njenog simboličkog integriteta.[85]

Institucionalna zaštita nematerijalne kulturne baštine može biti praćena promjenama u načinu njenog praktikovanja, predstavljanja, prenošenja, naročito kada se kriterijumi reprezentacije uspostavljaju van društvenih odnosa u kojima se određena kulturna praksa oblikuje. Relevantan primjer takvih procesa predstavlja mešrep (mäshräp), tradicionalni oblik društvenog okupljanja Ujgura, pretežno nastanjenih u kineskoj autonomnoj oblasti Sinđang. Njegova struktura obuhvata muziku, ples,

[82] Zvončari s područja Kastavštine upisani su 2010. godine na UNESCO Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, kao dio tradicije pokladnog ophoda i zvonjenja karakterističnog za ovaj dio Hrvatske. U hrvatski Registar kulturnih dobara upisani su 2009. godine kao nematerijalno kulturno dobro, čime su stekli status zaštićenog kulturnog izraza u okviru nacionalnog sistema zaštite.

[83] Lidija Nikočević, „Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti", Etnološka tribina, god. 42, br. 35, 2012, str. 7-20.

[84] Instituto Nacional de Cultura del Perú, „Declaran Patrimonio Cultural de la Nación a la obra musical 'El Cóndor Pasa' y de Interés Cultural a la obra de Daniel Alomía Robles", Resolución Directoral Nacional n.º 219-INC, Lima, 16. mart 2004.

[85] Valdimar Tr. Hafstein, Making Intangible Heritage: El Condor Pasa and Other Stories from UNESCO, Indiana University Press, Bloomington, 2018, str. 21-49.

običaje, igre, usmenu književnost i različite oblike zajedničkog djelovanja, dok se društvene funkcije ogledaju u usvajanju normi ponašanja, prenošenju kulturnih znanja i uređivanju međuljudskih odnosa. Poseban značaj ogleda se u posredovanju u sporovima, a samim tim i u očuvanju zajednički prihvaćenih pravila i neposredno učešće članova zajednice, kroz koje se uspostavljaju kontinuitet prakse i njena povezanost sa svakodnevnim društvenim životom.[86]

Pojedini oblici mešrepa uključeni su u kineski nacionalni registar nematerijalne kulturne baštine 2005. i 2008. godine, dok je 2010. godine mešrep upisan na UNESCO-ovu Listu nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita.[87] U obrazloženju odluke istaknuto je smanjivanje broja učesnika i poznavalaca tradicionalnih pravila, kao i sve izraženije svođenje složenih sadržaja ove prakse na pojednostavljene oblike izvedbe. Posebno je naglašena potreba da mjere zaštite proizlaze iz prioriteta zajednice i budu sprovođene uz njeno puno učešće i prethodno pribavljen pristanak zasnovan na informisanosti i slobodnom odlučivanju.[88]

Institucionalno predstavljanje mešrepa u okviru kineskih politika upravljanja nematerijalnom baštinom bilo je praćeno njegovim preoblikovanjem u standardizovane javne izvedbe, prilagođene zvaničnoj kulturnoj reprezentaciji. Plesni i muzički sadržaji, izdvojeni iz šire strukture društvenog okupljanja, dobili su naglašenu reprezentativnu funkciju, dok su pojedine religijske i društvene komponente potisnute iz institucionalno priznatih oblika izvođenja. Takve promjene povezane su sa širim procesima državnog uređivanja kulturnog života u Sinđangu, u kojima se uslovi praktikovanja, oblici i sadržaji javnog predstavljanja ujgurskih tradicija, sve više poodređuju institucionalnim kriterijumima.[89]

Standardizacija kulturne prakse mešrep zasnivala se na selekciji sadržaja usklađenih sa zvaničnim predstavama o ujgurskoj kulturi, uz postepeno potiskivanje ili zanemarivanje njegovih složenih društvenih funkcija i isticanje folklornih i reprezentativnih obilježja. Razlike između oblika kulturne prakse koje poznaju i praktikuju članovi zajednice i institucionalno utvrđenih izvedbi ukazuju na značaj pitanja kriterijuma autentičnosti u procesima zaštite nematerijalne baštine. Institucionalno određivanje prihvatljivih oblika izvođenja utiče i na mogućnosti prenošenja vrijednosti, znanja i društvenih pravila povezanih sa kulturnom praksom. Posebno je značajno što pojedini nosioci tradicije osporavaju autentičnost standardizovanih izvedbi, prepoznajući u njima odstupanje od načina i značenj praktikovanja karakterističnih za život i potojanje zajednice.[90]

Istraživanja sprovedenim u Sinđangu i među pripadnicima ujgurske dijaspore ukazuju na različita tumačenja autentičnosti mešrepa. Standardizovane scenske izvedbe, predstavljene u okviru zvanične kulturne politike kao autentični oblici tradicije, pojedini stariji članovi zajednice i nosioci prakse su osporili, ukazujući na odstupanja od društvenih vrijednosti, načina značenja praktikovanja oblikovanih u okviru zajednice.

Primjer mešrepa ukazuje na potrebu i značaj razlikovanja društvenih procesa u kojima se njena značenja oblikuju i prenose od institucionalne reprezentacije baštine. Za metodologiju integralnog dokumentovanja posebno je važno evidentiranje različitih oblika praktikovanja, njihovih funkcija, vremenskih promjena i tumačenja nosilaca kulturnih praksi. Dokumentovanje navedenih razlika

[86] UNESCO, „Meshrep“, List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding, nominacioni dosije br. 00304, 2010.
[87] UNESCO, „Meshrep“, List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding, nominacioni dosije br. 00304, 2010; UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision 5.COM 5.1“, Nairobi, 2010, tačka 2, kriterijum U.5
[88] UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision 5.COM 5.1“, Nairobi, 2010, tačke 1, 2 (kriterijumi U.2 i U.4) i 6.
[89] Anonymous, „You Shall Sing and Dance: Contested ‘Safeguarding’ of Uyghur Intangible Cultural Heritage“, Asian Ethnicity, god. 22, br. 1, 2021, 121-139; Rachel Harris, „Uyghur Heritage under China’s ‘Antireligious Extremism’ Campaigns“, u Cultural Heritage and Mass Atrocities, ur. James Cuno i Thomas G. Weiss, Los Angeles: Getty Publications, 2022, str. 133-150
[90] Anonymous, „You Shall Sing and Dance: Contested ‘Safeguarding’ of Uyghur Intangible Cultural Heritage“, nav. dj., 121-139.

zahtijeva povezivanje povezivanje pojedinačnih iskaza sa oblicima praktikovanja, njihovim društvenimm i vremenskim okolnostima i izvorima iz kojih potiču. Razlikovanje zvaničnih iskaza, znanja zajednice i istraživačkih interpretacija, uz bilježenje njihovog porijekla, vremena nastanka i dokumentacionog statusa, pruža osnovu za praćenje promjena u odnosu između kulturne prakse i njene institucionalne reprezentacije. Takva dokumentaciona struktura obuhvata i različita, ponekad suprotstavljena tumačenja kulturne vrijednosti, kontinuiteta i funkcija baštinskih sadržaja.

Analiza navedenih primjera ukazuje nam na procese institucionalnog preoblikovanja nematerijalne kulturne baštine, na osnovu kojih se kulturna raznolikost svodi na reprezentativno prihvatljive i administrativno priznate oblike, uz potiskivanje kritičkih sadržaja, kulturnih i društvenih značenja i iskustava zajednica čiju baštinu predstavlja.

Formalno identifikovane, zaštićene i priznate kulturne prakse nerijetko se u totalitarnim sistemima potiskuju iz procesa upravljanja i tumačenja, čime gube svoj status živog kulturnog izraza. Instituacionalna instrumentalizacija baštine odražava se na autonomiju zajednice i ostvarivanje njenih kulturnih prava, budući da neposredno učešće zajednice u održivanju oblika praktikovanja, značenja i načina zaštite predstavlja jedan od uslova njenog čuvanja.[91]

Ograničavanje učešća zajednice koja baštini kulturne prakse utiče na njenu mogućnost da samostalno artikuliše i prenosi kulturna unanja, značenja i vrijednosti povezane sa vlastitom baštinom. Lokalne perspektive, sjećanja i znanja mogu biti potisnuti iz institucionalno priznatih oblika predstavljanja baštine. Prevlast institucionalno utvrđenih interpretativnih obrazaca nad iskustvima i znanjima nosilaca kulturnih praksi dodatno učvršćuje postojeće dominantne odnose moći, određujući čija će tumačenja steći status usvojenog znanja o baštini

Modeli zanosvani na učešću i saradnji institucije tj. Države i zajednice u zaštiti baštinedobijaju poseban znača jer podrazumijevaju preispitivanje etičkih i epistemoloških pretpostavki institucionalnog pristupa baštini, naročito u pogledu autoriteta nad tumačenjem baštine, priznavanja znanja zajednice i raspodjele odgovornosti za njeno prenošenje i očuvanje . Koncept ekomuzeja, razvijan u Francuskoj i Italiji, predstavlja primjer modela zaštite zasnovanog na razumijevanju baštine kao procesa u kojem zajednica ravnopravno učestvuje u oblikovanju značenja i određivanja prioriteta zaštite.U tim modelima baština predstavlja znanje koje se oblikuje kroz kulturne prakse, sjećanje i njihovu povezanost sa svakodnevnim životom zajednice. Odnos lokalnog i stručnog znanja zasniva se na njihovom međusobnom povezivanju i uvažavanju, uz uvažavanje vrijednosti stečenog iskustva i tumačenja samih nosilaca baštine.[92]

Posebno značajan primjer modela zaštite zasnovanih na saradnji zajednica i institucija predstavlja butanski pristup očuvanju nematerijalne kulturne baštine. Ovaj model upravljanja baštinom, zasnovan na filozofiji „Bruto nacionalne sreće" (Gross National Happiness), pokazuje na koji se način kulturna baština može definisati kao integralni element održivog razvoja, uz uvažavanje njegovih obrazovnih, duhovnih i društvenih segmenata zajednice. U okviru ovog koncepta, unapređivanje i očuvanje kulture, zajedno sa održivim društveno-ekonomskim razvojem, zaštitom životne sredine i odgovornim upravljanjem, čini jedno od četiri osnovna načela razvojne politike Butana. Očuvanje kulturnog identiteta, kulturna raznolikost i kontinuitet zajednice prepoznati su kao značajni elementi društvenog razvoja, povezani sa očuvanjem kulturnih praksi, obrazovanjem, društvenim odnosima i svakodnevnim kulturnim praksama. Takvo određenje kulturne baštine pruža osnovu za njeno

[91] Federico Lenzerini, „Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples", European Journal of International Law, god. 22, br. 1, 2011, 111-118.
[92] Hugues de Varine, L'écomusée singulier et pluriel. Un témoignage sur cinquante ans de muséologie communautaire dans le monde, Paris: L'Harmattan, 2017.

uključivanje u razvojne politike, uz uvažavanje obrazovnih, duhovnih i društvenih funkcija kulturnih praksi.[93]

Analiza navedenih primjera ukazuje na značaj pitanja autoriteta nad tumačenjem kulturne baštine, posebno u odnosu između prava zajednica da učestvuju u oblikovanju značenja vlastitog nasljeđa i institucionalno utvrđenih oblika zaštite. Svođenje kulturnih praksi na reprezentativne sadržaje, prilagođene kriterijumima institucionalnog priznavanja, može dovesti do potiskivanja njihovih različitih tumačenja i oblika prenošenja znanja i društvenih funkcija. Modeli zaštite zasnovani na saradnji zajednica i institucija podrazumijevaju uvažavanje znanja i iskustva nosilaca baštine, kao i njihovo učešće u određivanju prioriteta zaštite i načina predstavljanja kulturnih sadržaja. Uspostavljanje takvih odnosa podrazumijeva preispitivanje institucionalnog autoriteta u tumačenju baštine, uz uvažavanje različitih oblika znanja i društvenih okolnosti u kojima se kulturna značenja prenose, oblikuju i mijenjaju

2.6 Izučenost problema do sada

Naredni odeljci usredsređeni su na ulogu UNESCO-a zato što su predmet i polazne pretpostavke ovog istraživanja vezani upravo za procese koji proističu iz UNESCO-vih konvencija, postupaka upisa i srodnih kulturnih politika. Kulturna baština, međutim, ne zavisi isključivo od takvih okvira: ona se tumači, prenosi i održava i izvan institucionalnih procedura, kroz prakse i pamćenje zajednica koje je nose. Stoga se UNESCO-ov sistem u nastavku posmatra kao jedan od institucionalnih okvira u kojima se baština vrednuje i predstavlja, a ne kao preduslov njenog postojanja.

Narastajuća svijest o potrebi očuvanja kulturnog nasljeđa, a naročito nematerijalnog, potvrđena je sve većim brojem država koje su pristupile međunarodnim organizacijama, kao što su UNESCO i ICOM.[94]

2.6.1 Istorijat djelovanja Savjeta Evrope u cilju zaštite nematerijalne kulturne baštine

U poređenju sa materijalnim kulturnim dobrima koji su predmet Evropske konvencije o kulturi i drugih posebnih konvencija o nepokretnoj i pokretnoj baštini, duhovna tj. nematerijalna baština se mnogo teže definiše, pa je samim tim i teže zaštititi.[95]

Nematerijalnu baštinu sagledavamo kao sastavni dio "zajedničke kulturnie baštine Evrope". Evropska kulturna konvencija Savjeta Evrope iz 1954. godine, članom 1, ističe da treba podsticati očuvanje i unaprijeđenje nacionalnih doprinosa zajedničkoj kulturnoj baštini, dok član 2 predviđa značaj izučavanja "jezika, istorije i civilizacije".[96] Takvo određenje zajedničke kulturne baštine pruža osnovu za razumijevanje evropskog kulturnog identiteta kroz raznovrsnost svakodnevnih praksi, kulturnih izraza, tradicija i znanja evropskih zajednica, kao i kroz materijalna svjedočanstva njihove prošlosti.

Duhovna ili nematerijalna kulturna baština obuhvata "kolektivna djela" jedne zajednice, zasnovana na tradiciji koja uključuje usmenu tradiciju, lokalne običaje, jezike, svečanosti, rituale, ples, muziku, kulinarstvo i druge vještine vezane za materijalne elemente kulture i kulturne baštine. Očuvanje kolektivnih kulturnih izraza omogućava da se autohtone kulture sagledaju u jednoj istorijskoj perspektivi. Istovremeno, nematerijalna baština je, zbog svoje prolaznosti, promjenljivosti i

[93] Royal Bhutanese Embassy, New Delhi, „Gross National Happiness", Bhutan at a Glance, Ministry of Foreign Affairs and External Trade, Royal Government of Bhutan, b. g., dostupno na: https://www.mfa.gov.bt/rbedelhi/bhutan-at-glance/gross-national-happiness/ (pristupljeno 9. oktobra 2026).
[94] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2003. Dostupno na: http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf (pristupljeno: 21. 5. 2025).
[95] Federico Lenzerini, „Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples", European Journal of International Law, 22/1, 2011, str. 101-120.
[96] Council of Europe, European Cultural Convention, European Treaty Series, No. 18, Paris, 19. decembar 1954, čl. 1-2, dostupno na: https://rm.coe.int/168006457e (pristupljeno 9. oktobra 2026).

povezanosti sa životom zajednice veoma osjetljiva, te postavlja posebne zahtjeve po pitanju pravnog uređenja, te je teško zaštititi preciznim pravnim mjerama.

Ideja "kolektivne memorije" pojavljuje se u nekoliko referentnih dokumenata Savjeta Evrope. Tako se, na primjer, u Preporuci br. R (89) 9 o zaštiti i unapređivanju ruralne i arhitektonske baštine ističe važnost i nužnost očuvanja "kolektivne memorije" ruralne Evrope i to pokretanjem akcije radi identifikacije ruralne baštine primjenom multidisciplinarnog pristupa..[97] Vrijednost ovog segmenta baštine ogleda se u njenom značaju za očuvanje kolektivnog pamćenja evropskog kulturnog identiteta, što ujedno predstavlja osnov za njenu zaštitu i prepoznavcanje kao sastavnog dijela zajedničke kulturne baštine Evrope.

Značaj kulturne baštine u oblikovanju zajedničkog evropskog identiteta razmatran je u Rezoluciji br. 1, usvojenoj na Četvrtoj evropskoj konferenciji ministara nadležnih za kulturnu baštinu u Helsinkiju 1996. godine.[98] Dalja razrada obrazovne uloge baštine uslijedila je Preporukom Komiteta ministara Savjeta Evrope iz 1998. godine.[99] Kampanja „Evropa, zajednička baština" (1999-2000) doprinijela je afirmaciji kulturne raznolikosti i širenju razumijevanja evropske nematerijalne i materijalne oblike baštine.[100]

U preporuci R (89) 6 Komiteta ministara Savjeta Evrope iz 1989. godine naglašena je potreba za pokretanjem projekata čiji je glavni cilj unapređivanje kolektivne memorije, istorije i evropskog nasljeđa, ali uz uvažavanje kako materijale tako i duhovne baštine. U navedenoj preporuci istaknut je i značaj zaštite i unapređivanja ruralnog arhitektonskog nasljeđa, uz uvažavanje njegove povezanosti sa društvenim razvojem lokalnih zajednica i prirodnim okruženjem.[101] Navedene godine UNESCO je usvojio Preporuku o zaštiti tradicionalne kulture i folklora, čime je dodatno razvijen međunarodni normativni okvir za očuvanje trdicionalnih kulturnih praksi i izraza.[102]

2.6.2 Kratak istorijat djelovanja UNESCO-a u zaštiti nematerijalne kulturne baštine

UNESCO-ovo djelovanje u oblasti očuvanja nematerijalne kulturne baštine kroz više decenija razvijalo se kroz niz međusobno povezanih faza koje su obuhvatile prvobitno simboličko priznanje i dokumentovanje, institualizaciju i normativnu standardizaciju ali i savremene pristupe koji podrazumijevaju analizu postignutih rezultata i osnaživanje lokalne zajednice i njenih mogućnosti za prenošenje i očuvanje kulturne baštine. Ovo postepeno oblikovanje principa zaštite danas počiva na načelima učešća zajednica, njegovanje kulturne raznolikosti i održivosti baštine. Značajan institucionalni iskorak u ovom procesu predstavlja Konvencija za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine koja je usvojena 1972. godine, kojom je uspostavljen međunarodni okvir zaštite kulturnih i prirodnih dobara, dok je normativno utemeljenje koncepta nematerijalne kulturne baštine uslijedilo kasnije. 1973. godine Bolivija podnosi inicijativu za zaštitu i promociju folklora i time ukazuje na

[97] Council of Europe, Committee of Ministers, „Recommendation No. R (89) 6 on the Protection and Enhancement of the Rural Architectural Heritage", Strasbourg, 13. april 1989.

[98] Council of Europe, „Resolution No. 1: The Cultural Heritage as a Factor in Building Europe", u: Fourth European Conference of Ministers Responsible for the Cultural Heritage, Helsinki, 30-31 May 1996: Report by the Secretary General, CM(96)97, Strasbourg: Council of Europe, 1996, 24-25, https://rm.coe.int/16805077fc (pristupljeno 9. oktobra 2026).

[99]Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (98) 5 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Heritage Education, Strasbourg: Council of Europe, 17. mart 1998, https://rm.coe.int/16804f1ca1 (pristupljeno 9. oktobra 2026).

[100] Council of Europe, Parliamentary Assembly, „Europe, a Common Heritage: A Council of Europe Campaign", Recommendation 1465 (2000), Strasbourg: Council of Europe, 17. maj 2000, https://pace.coe.int/en/files/16807/html (pristupljeno 9. oktobra 2026)

[101] Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (89) 6 of the Committee of Ministers to Member States on the Protection and Enhancement of the Rural Architectural Heritage, Strasbourg: Council of Europe, 13. april 1989, https://rm.coe.int/09000016804cc8c2 (pristupljeno 9. oktobra 2026).

[102] UNESCO, Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, usvojena na 25. zasjedanju Generalne konferencije UNESCO-a, Pariz, 15. novembar 1989, https://ich.unesco.org/en/events/unesco-general-conference-25th-session-1989-00313 (pristupljeno 9. oktobra 2026).

potrebu da se na međunarodnom nivou priznaju živi oblici kulturnog izražavanja. UNESCO 1989. godine donosi Preporuke o zaštiti tradicionalne kulture i folklora, kao odgovor na sve izraženije zahtjeve stručne i akademske javnosti. Ovo je prvi formalni UNESCO-ov dokument u kojem se eksplicitno prepoznaje važnost nematerijalne kulturne baštine.[103] Još važniji programski korak ostvaren je 1994. godine pokretnjem UNESCO-ovog programa „Živa ljudska blaga" (Living Human Treasures) koji je obuhvatio:

- Kolekciju tradicionalne muzike svijeta;
- Priručnik o tradicionalnoj muzici svijeta i muzičkim instrumentima;
- Atlas ugroženih jezika svijeta;
- Međunarodne skupove kao što je konferencija o afričkim lingvističkim politikama.

UNESCO je, kako bi dodatno doprinio afirmaciji vrijednosti nematerijalne baštine, 2001. godine uspostavio program proglašenja „Remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva" (Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity). U maju 2001. godine, na prvom proglašenju remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva, svečano je identifikovano 19 remek-djela usmene nematerijalne baštine. Međunarodni žiri od 18 članova odlučio je da na listu svjetske kulturne baštine, svojom izuzetnom umjetničkom, istorijskom, antropološkom vrijednošću, zaslužuju da budu upisana djela iz Afrike, Evrope, Azije kao i Latinske Amerike i Kariba. Ovi kulturni izrazi različitih regiona, proglašeni su svjedočanstvima bogatstva i raznolikosti nematerijalne baštine svijeta.

Praksa periodičnog proglašavanja „remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva" prekinuta je nakon 32. zasijedanja Generalne konferencije u Parizu, kada je usvojena Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage).[104] Uspostavljanjem ove Konvencije, 2001. godine, uveden je nov institucionalni okvir koji je zamijenio dotadašnji simbolički proceduru i metodologiju izbora reprezentativnih izraza baštine, strukturirajući drugačiji pristup klasifikaciji kroz Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva i Listu nematerijalne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita. Ovaj važannormativni i institucionalni preokret postavio je temelj za pristup baštini koji afirmiše sposobnost zajednica da samostalno identifikuju, prenose i tumače kulturna značenja, čime se baština sagledava kao dinamičan proces oblikovanja i prenošenja kulturnih značenja utemeljen u kolektivnom pamćenju i praksama zajednice.

Normativni okvir koji je tada uspostavljen nadovezao se na ranijim međunarodnim principima i dokumentima sadržanim u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, usvojenoj 1948. godine[105], zatim u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine[106], Preporuci o zaštiti tradicionalne kulture i folklora iz 1989. godine[107], kao i Univerzalnoj deklaraciji o kulturnoj

[103] Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine usvojena je na 17. zasjedanju Generalne konferencije UNESCO-a 1972. godine; vidjeti: UNESCO, Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Paris: UNESCO, 1972, dostupno na: https://whc.unesco.org/en/conventiontext/ (pristupljeno 15. jula 2025).
[104]UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, Paris: UNESCO, 2003.
[105]United Nations, *Universal Declaration of Human Rights*, General Assembly Resolution 217 A (III), Paris, 10 December 1948. (Ujedinjene nacije, *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, Rezolucija Generalne skupštine 217 A (III), Pariz, 10. decembar 1948.)
[106]United Nations, *International Covenant on Civil and Political Rights*, General Assembly Resolution 2200A (XXI), New York, 16 December 1966. (Ujedinjene nacije, *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, Rezolucija Generalne skupštine 2200A (XXI), Njujork, 16. decembar 1966.)
[107]UNESCO, *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*, adopted by the General Conference at its 25th session, Paris, 15 November 1989.(UNESCO, *Preporuka o zaštiti tradicionalne kulture i folklora*, usvojena na 25. zasjedanju Generalne konferencije, Pariz, 15. novembar 1989.)

raznolikosti, usvojenoj 2001. godine[108], koja je dopunjena Istanbulskom deklaracijom iz 2002. godine[109].

Neposredno nakon usvajanja Konvencije, u novembru 2003. godine, UNESCO je realizovao drugo proglašenje „Remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva“, kada je od 56 nominovanih izraza izabrano 28 remek-djela[110]. Treće i posljednje proglašenje relizovano je 2005. godine, kada je prema podacima Odjeljenja za nematerijalnu baštinu dostavljeno više od 64 nominacija iz cijelog svijeta. 43 kulturna izraza su dobila status remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva.[111]

Ova inicijativa, koja je bila zamišljena kao dvogodišnji program, imala je za cilj da ukaže na raznolikost i značaj živih kulturnih izraza širom svijeta, a njeni ključni ciljevi bili su:

- prepoznati i istaknuti vrijednost nematerijalne kulturne baštine, očuvati je i oživjeti;
- vrednovati i zabilježiti usmenu i nematerijalnu baštinu svijeta;
- podstaći države da izrade nacionalne registre nematerijalne baštine, te usvoje odgovarajuće pravne i administrativne mjere za njeno očuvanje;
- promovisati saradnju nosilaca tradicije i lokalnih tradicionalnih umjetnika, s ciljem identifikovanja i revitalizacije kulturnih izraza.

Nakon trećeg proglašenja, dotadašnja praksa proglašavanja remek-djela usmene i nematerijalne baštine zamijenjena je postupcima upisa na liste uspostavljene Konvencijom iz 2003. godine. Time je počelo konstituisanje sveobuhvatnog sistema koji uključuje Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva (Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity) [112] i Listu baštine kojoj je potrebna hitna zaštita (List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding)[113] , čime je postavljen nov temelj savremenim principima uključenosti zajednice u proces održivog očuvanja nematerijalne baštine[114].

Nova sistematizacija i model podrazumijevali su da se upis kulturnih izraza temelji na njihovoj vitalnosti, održivosti i ulozi u stvaranju osjećaja kulturnog identiteta, umjesto isključivo na istorijskoj i estetskoj vrijednosti. Ovakav pristup doprinio je stvaranju uslova za ravnomjerniju zastupljenost različitih kulturnih konteksta, kao i većem učešću zajednica u procesima donošenja odluka o vlastitoj baštini.

UNESCO je, nakon početnih faza sprovođenja, 2011. godine, usvojio Globalnu strategiju za izgradnju kapaciteta (Global Capacity-Building Strategy), s ciljem da se razvije održiva institucionalna infrastruktura za sprovođenje Konvencije ali i da se osnaže lokalne zajednice[115]. Do

[108]UNESCO, *Universal Declaration on Cultural Diversity*, adopted by the General Conference at its 31st session, Paris, 2 November 2001.(UNESCO, *Univerzalna deklaracija o kulturnoj raznolikosti*, usvojena na 31. zasjedanju Generalne konferencije, Pariz, 2. novembar 2001.)

[109]UNESCO, *Istanbul Declaration*, Round Table of Ministers of Culture, Istanbul, 16–17 September 2002.(UNESCO, *Istanbulska deklaracija*, Okrugli sto ministara kulture, Istanbul, 16–17. septembar 2002.)

[110] UNESCO, „Proclamation of the Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity (2001–2005)”, dostupno na: https://ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-of-the-oral-and-intangible-heritage-of-humanity-00103 (pristupljeno 15. jula 2025).

[111] UNESCO, „Proclamation of the Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity (2001–2005)”, odjeljak o trećoj proklamaciji iz 2005. godine, dostupno na: https://ich.unesco.org/en/safeguarding-ich-00103.(pristupljeno 15. jula 2025).

[112] UNESCO, „*Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*”, dostupno na: https://ich.unesco.org/en/lists (pristupljeno 15. jula 2025).

[113]UNESCO, *List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding*, dostupno na: https://ich.unesco.org/en/USL (pristupljeno 15. jula 2025.)

[114]UNESCO, *Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, Paris: UNESCO, 2018.

[115]UNESCO, *Global Capacity-Building Strategy*, Paris: UNESCO, 2011.

2020. godine obučeno je preko hiljadu trenera i stručnjaka u oblasti nematerijalne baštine širom svijeta i razvijeno je više od 150 nacionalnih planova upravljanja nematerijalnom baštinom.

U periodu nakon 2018. godine, revidiran je sistem evaluacije sprovođenja Konvencije uvođenjem šestogodišnjih ciklusa izvještavanja, pri čemu se posebna pažnja posvećuje učešću zajednica, održivosti mjera zaštite i usklađenosti sa razvojnim ciljevima. Ova praksa omogućila je refleksivnije i dinamičnije praćenje realnog uticaja konvencijskih instrumenata, ali i otvorila prostor za sagledavanje izazova u okviru kulturnih, institucionalnih i političkih razlika među državama članicama[116].

Konvenciju za zaštitu nematerijalne kulturne baštine do juna 2025. godine ratifikovalo je 182 država članica UNESCO-a[117] čime je ovaj instrument postao globalno prihvaćen u međunarodnoj zajednici.

Crna Gora pristupila je Konvenciji 14. septembra 2009. godine[118], dok je 2010. godine godine usvojila Zakon o zaštiti kulturnih dobara, čime su stvoreni uslovi za usklađivanje nacionalnih politika sa konvencijskim principima. Srbija je Konvenciju ratifikovala 30. juna 2010. godine[119], čime je potvrdila institucionalnu posvećenost aktivnom uključivanju zajednica u zaštitu i valorizaciju nematerijalne kulturne baštine.

Novim određenjem nematerijalne kulturne baštine uspostavljen je drugačiji pristup razumijevanje kulture, ističući ulogu čovjeka kao nosioca, stvaraoca i prenosioca kulturnih značenja. U središte takvog pristupa dolaze kulturni izrazi i prakse koji se održavaju kroz svakodnevni život zajednice, oblikuju u različitim društvenim okolnostima i prenose s generacije na generaciju. Njihova vrijednost sagledava se u kontinuitetu kulturnog stvaralaštva, simboličkoj upotrebi i značenjima koja im zajednice i pojedinci pripisuju.

2.6.2.1 UNESCO-vo definisanje nematerijalne kulturne baštine

U UNESCO-ovoj Preporuci o zaštiti tradicionalne kulture i folklora iz 1989. godine folklor je određen kao stvaralaštvo zasnovano na tradiciji, povezano sa kulturnim i društvenim identitetom zajednice, koje obuhvata različite oblike usmenog izražavanja, muziku, ples, običaje, rituale i druge kulturne prakse.[120] Konvencijom o očuvanju nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine ovo određenje dobija širi konceptualni okvir, zasnovan na prepoznavanju uloge zajednica u očuvanju, prenošenju i stalnom oblikovanju kulturnih izraza.[121]

U okviru UNESCO-ovog programa proglašenja remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva, koji je prethodio usvajanju Konvencije iz 2003. godine, za vrednovanje kulturnih izraza primjenjivani su sljedeći kriterijumi:

- posebna vrijednost remek-djela kao tvorevine ljudskog kreativnog uma;
- njegova ukorijenjenost u kulturnu tradiciju ili kulturnu istoriju pojedine zajednice;
- uloga remek-djela kao sredstva potvrđivanja kulturnog identiteta naroda i kulturnih zajednica;

[116]Ibid.; vidi i: UNESCO, *Periodic Reporting: Overview and reform*, Paris: UNESCO, 2018.
[117]UNESCO, *States Parties to the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, Paris: UNESCO, (pregledano 14. jula 2025, https://ich.unesco.org/en/states-parties-00024.)
[118]UNESCO, *Ratification details - Montenegro*, Paris: UNESCO, (pregledano 14. jula 2025, https://ich.unesco.org/en/state/montenegro-ME.)
[119]UNESCO, *Ratification details - Serbia*, Paris: UNESCO, (pristupljeno14. jula 2025, https://ich.unesco.org/en/state/serbia-RS.)
[120] UNESCO, Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore, Paris, 15 November 1989, odjeljak A, „Definition of Folklore“, https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-safeguarding-traditional-culture-and-folklore
[121] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 17 October 2003, čl. 2, st. 1-2, https://ich.unesco.org/en/convention

- važnost remek-djela kao izvora inspiracije i međukulturalne razmjene te sredstva zbližavanja naroda i zajednica;
- izvrsnost u primjeni prikazanih vještina i tehnika;
- vrijednost remek-djela kao jedinstvenog svjedoka žive kulturne tradicije;
- opasnost od nestajanja tradicije zbog nedostatka sredstava za očuvanje i zaštitu ili zbog procesa ubrzanih društvenih promjena - urbanizacije ili akulturacije.

2.6.2.2 UNESCO-va Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine

Usvajanjem Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, 17. oktobra 2003. godine, na 32. zasijedanju Generalne konferencije UNESCO-a u Parizu, uspostavljen je međunarodni pravni okvir za prepoznavanje i očuvanje kulturnih praksi, znanja i vještina koje zajednice prenose među generacijama. Konvencija je stupila na snagu 20. aprila 2006. godine. Njeni ciljevi obuhvataju očuvanje nematerijalne kulturne baštine, poštovanje baštine zajednica, grupa i pojedinaca, podizanje svijesti o njenom značaju i unapređivanje međunarodne saradnje i pomoći.[122]

Članom 2 stav 1 Konvencije nematerijalna kulturna baština određena je na sljedeći način:

„Nematerijalna kulturna baština podrazumijeva prakse, predstave, izraze, znanja i vještine, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su s njima povezani, a koje zajednice, grupe i, u pojedinim slučajevima, pojedinci prepoznaju kao dio svog kulturnog nasljeđa. Nematerijalna kulturna baština prenosi se s generacije na generaciju, a zajednice i grupe stalno je iznova stvaraju u skladu sa svojim okruženjem, odnosom prema prirodi i istorijom, čime stiču osjećaj identiteta i kontinuiteta i doprinose poštovanju kulturne raznolikosti i ljudskog stvaralaštva."[123]

U središtu konvencijskog određenja nalazi se međugeneracijsko prenošenje kulturnih sadržaja, povezano sa njihovim stalnim prilagođavanjem društvenim i istorijskim okolnostima. Kulturne prakse održavaju se kroz znanja, iskustva i načine izvođenja koje zajednice prepoznaju kao dio vlastitog nasljeđa. Njihova značenja mogu se mijenjati, a pojedini izrazi dobijati nove funkcije u skladu sa potrebama i vrijednostima generacija koje ih nasljeđuju. Povezanost nematerijalnih sadržaja sa predmetima, instrumentima, rukotvorinama i kulturnim prostorima ukazuje na značaj društvenog i materijalnog okruženja u kojem se kulturne prakse ostvaruju.

Ipak, međugeneracijsko prenošenje i prepoznavanje određenog običaja kao dijela kulturnog nasljeđa nijesu dovoljni uslovi za njegovu zaštitu u okviru Konvencije. Završnom odredbom člana 2 stav 1 propisano je da se, za potrebe Konvencije, u obzir uzima isključivo nematerijalna kulturna baština usklađena sa postojećim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima, zahtjevima međusobnog poštovanja među zajednicama, grupama i pojedincima, kao i održivog razvoja. Priznavanje kulturne raznolikosti povezano je, prema tome, sa odgovornošću za posljedice koje pojedine prakse mogu imati po prava i dostojanstvo njihovih učesnika i drugih članova društva.[124]

Primjena i značaj ove odredbe posebno je značajna za razmatranje običaja koji su nastali u drugačijim društvenim i pravnim okolnostima, a čiji su tragovi sačuvani u kolektivnom pamćenju i savremenim kulturnim obrascima. Krvna osveta, poznata u običajnopravnim sistemima Crne Gore, sjeverne Albanije i drugih djelova Balkana, jedan je od najupečatljivijih primjera za razmatranje odnosa između naslijeđenih kulturnih praksi i savremenih pravnih normi. Njeno praktikovanje bilo je povezano sa srodničkom i plemenskom organizacijom, shvatanjem časti, kolektivnom odgovornošću

[122] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 17 October 2003, čl. 1. Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/convention (pristupljeno 19. 10. 2026).
[123] Isto, čl. 2, st. 1
[124] Isto, čl. 2, st. 1

i pravilima razrješavanja sukoba. Obaveza osvete mogla se prenositi među generacijama, određujući odnose između porodica i bratstava i dugo nakon događaja kojim je sukob započeo.[125]

Posljedice krvne osvete ostavile su trag i izvan zajednica u kojima se praktikovala. Strah od odmazde, prekid ranijih društvenih veza i napuštanje zavičaja javljaju se u porodičnim predanjima o preseljavanju stanovništva iz Crne Gore, sa Kosova i iz sjeverne Albanije. U pojedinim porodičnim istorijama kazivanje o pretku koji je izvršio ubistvo, izbjegao osvetu i započeo život u drugoj sredini postalo je dio objašnjenja porijekla i identiteta potomaka. Takva predanja mogu sadržati i podatke o promjeni porodičnog imena ili prezimena, mada njihovu istorijsku vjerodostojnost treba utvrđivati za svaki pojedinačni slučaj. Značaj ovih kazivanja proizlazi i iz načina na koji porodice tumače vlastitu prošlost, povezujući događaje, preseljavanja i srodničke odnose u priču o porijeklu.[126]

Krvna osveta može, dakle, opstajati u kulturnom pamćenju i nakon prestanka njenog praktikovanja. Sjećanja na sukobe, predstave o časti i odgovornosti, porodične legende i običajnopravna pravila prenose se kao znanja o prošlosti, a pojedina shvatanja mogu ostati prisutna u savremenim odnosima. Njihovo istraživanje doprinosi razumijevanju društvene organizacije, migracija i promjena kulturnih vrijednosti. Istorijski kontinuitet krvne osvete, međutim, ne može biti osnov za institucionalno podsticanje njenog nasilnog sprovođenja. Oduzimanje života i drugi oblici nasilja u suprotnosti su sa savremenim krivičnim zakonodavstvom i međunarodnim standardima ljudskih prava. Predmet očuvanja mogu biti istorijska svjedočanstva, porodična predanja i saznanja o običajnopravnom sistemu, dok je obnavljanje nasilnih postupaka izvan granica zaštite utvrđenih Konvencijom.[127]

Srodna pitanja pojavljuju se i kod kaznenih praksi čije se opravdanje zasniva na pojedinim istorijskim tumačenjima vjerskog i običajnog prava. Kamenovanje zbog preljube, odnosno određenih seksualnih odnosa izvan braka, poznato je u pojedinim pravnim tradicijama, a u savremenom periodu dokumentovano je i u državama koje primjenjuju određena tumačenja islamskog prava. Pravni položaj takvih postupaka razlikuje se među državama i pravnim školama, pa ih nije opravdano poistovjećivati sa šerijatskim pravom u cjelini. Izvještaji Ujedinjenih nacija bilježe slučajeve izricanja kazne kamenovanjem, uključujući kažnjavanje žena, kao i ozbiljne povrede ljudskih prava povezane sa kriminalizacijom preljube.[128]

Proučavanje ovih kaznenih praksi može obuhvatiti njihov istorijski razvoj, pravna tumačenja i društvene okolnosti u kojima su nastale. Njihovo praktikovanje, kada uključuje pogubljenje, mučenje ili nečovječno kažnjavanje, suprotno je međunarodnim standardima ljudskih prava. Tradicionalno ili vjersko porijeklo određene norme ne mijenja prirodu postupka kojim se povređuju osnovna prava pojedinca. Konvencijski okvir omogućava proučavanje kulturnog konteksta takvih praksi, uz jasno razlikovanje istorijskog i dokumentacionog značaja od mogućnosti njihove savremene zaštite i podsticanja.

Drugačiju vrstu promjene moguće je pratiti u svadbenim običajima, naročito u ritualima poznatim pod nazivom „kupovina mlade". U pojedinim balkanskim sredinama tokom svadbe i danas se simbolično pregovara o „cijeni" mlade, pri čemu predstavnici mladoženjine strane daju novac ili darove, često uz šaljivo nadmetanje sa članovima mladine porodice. Iako je naziv običaja sačuvan,

[125] Kristofer Boem, Krvna osveta: regulisanje i upravljanje sukoba u Crnoj Gori i drugim plemenskim društvima, prev. Časlav Pejović, Podgorica: CID, 1998; Ljiljana Gavrilović, Muzeji i granice moći, Biblioteka XX vek, knj. 196, Beograd: Knjižara Krug, 2011, str. 162-165.

[126] Ljiljana Gavrilović, „Promišljanje problema (pre svega) nematerijalnog kulturnog nasleđa" [komentar u tematskoj raspravi Lidije Nikočević „Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti"], Etnološka tribina, vol. 42, br. 35, 2012, str. 21-24; Ljiljana Gavrilović, „Potraga za osobenošću: izazovi i dileme unutar koncepta očuvanja i reprezentacije nematerijalnog kulturnog nasleđa", Etnoantropološki problemi, n. s., god. 6, sv. 1, 2011, str. 221-234

[127] Ljiljana Gavrilović, Muzeji i granice moći, nav. djelo, str. 162-165; UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, nav. dokument, čl. 2, st. 1.

[128] United Nations, Human Rights Council, „Interim Report of the Secretary-General on the Situation of Human Rights in the Islamic Republic of Iran", A/HRC/16/75, Ženeva, 28. mart 2011; United Nations, Human Rights Council, „Report of the Working Group on the Issue of Discrimination against Women in Law and in Practice", A/HRC/29/40, Ženeva, 2. april 2015.

njegovo savremeno izvođenje može imati prvenstveno ceremonijalni karakter, povezan sa zabavom, porodičnim okupljanjem i održavanjem prepoznatljivog redosljeda svadbenih radnji.[129]

Antropološko tumačenje bračnih davanja zahtijeva posebnu pažnju. Novac i materijalna dobra razmjenjivani prilikom sklapanja braka imali su različite društvene funkcije, povezane sa srodničkim odnosima, obavezama porodica, darivanjem i uspostavljanjem novih veza. Njihovo poistovjećivanje sa tržišnom kupovinom žene pojednostavljuje složene odnose na kojima su se zasnivali tradicionalni bračni sistemi. Istovremeno, ritualno očuvanje naziva „kupovina mlade" otvara pitanje promjene društvenog značenja običaja i odnosa prema položaju žene u savremenom društvu.[130]

Razlika između simbolične svadbene radnje i stvarnog raspolaganja pravom pojedinca da slobodno odlučuje o sklapanju braka ima neposredan značaj za primjenu Konvencije. Dobrovoljno učešće u ceremonijalnom pregovaranju, kao dijelu svadbene svečanosti, može se razmatrati u kontekstu očuvanja društvenih praksi i obreda. Prinudno sklapanje braka, trgovina ljudima ili postupanje kojim se povređuje dostojanstvo i sloboda izbora bračnog partnera predstavljaju povrede prava koje se ne mogu opravdati običajem. Isti naziv tradicionalne radnje, prema tome, može obuhvatati različite društvene odnose, zbog čega je za njeno vrednovanje presudan način na koji se ostvaruje.

Pitanje prilagođavanja tradicionalnog izvođenja savremenim pravnim zahtjevima posebno je izraženo u peraškom običaju „Gađanje kokota". Svečanost se održava 15. maja, u znak sjećanja na pobjedu Peraštana nad osmanskom vojskom 1654. godine. Prema tradicionalnom tumačenju, kokot simbolizuje poraženog neprijatelja, a gađanje pijetla postalo je jedan od prepoznatljivih djelova obilježavanja Zavjetnog dana. Običaj je tokom više od tri i po vijeka povezao istorijsko sjećanje, lokalni identitet i zajedničko svečano okupljanje. U njegovom održavanju učestvuju i drugi kulturni sadržaji, među kojima su defile Bokeljske mornarice i svečana misa.[131]

Središnji dio običaja podrazumijevao je gađanje živog pijetla iz vatrenog oružja, pri čemu je životinja postavljana na plutajuću podlogu u moru. Tradicionalno je bilo predviđeno da pobjednik časti okupljene vinom, ali je i taj dio običaja tokom vremena promijenjen. Očuvanje svečanosti, prema tome, već je podrazumijevalo prilagođavanje pojedinih postupaka, uz održavanje njenog osnovnog istorijskog i simboličkog značenja.[132]

Gađanje živog pijetla posljednji put je izvedeno 2019. godine, nakon čega je obustavljeno usljed osporavanja njegove usklađenosti sa propisima o zaštiti dobrobiti životinja i upotrebi vatrenog oružja. Rasprave koje su uslijedile pokazale su različita shvatanja očuvanja tradicije. Za dio lokalne zajednice gađanje kokota predstavlja nerazdvojiv dio istorijskog običaja, dok se iz perspektive zaštite životinja i javne bezbjednosti postavlja pitanje dopuštenosti konkretnog postupka. Razmatrana je mogućnost zamjene žive životinje maketom, ali takvo rješenje nije postalo ustaljeni način izvođenja gađanja. Tokom obilježavanja Zavjetnog dana 2025. godine u Perastu je bila izložena aluminijumska maketa kokota, izrađena kao poklon Peraštanima, dok je sama radnja gađanja izostala.[133]

Posebno je značajno što je „Gađanje kokota" u međuvremenu dobilo status zaštićenog nematerijalnog kulturnog dobra Crne Gore. Zvanični popis Uprave za zaštitu kulturnih dobara iz 2025. godine potvrđuje njegovu pripadnost nacionalnom registru. Priznavanje baštinske vrijednosti običaja, međutim, nije otklonilo ograničenja koja se odnose na upotrebu oružja i postupanje prema

[129] Slobodan Naumović, „Economic Transformation and the Utilization of Tradition: Achieving Covert Benefits through the Use of Reciprocity in Rites of Passage in Serbian Villages", Etnoantropološki problemi, n. s., god. 8, sv. 2, 2013, str. 343-383

[130] Zorica Ivanović, „Antropološka kritika teze o 'braku kupovinom žena' kao prilog promišljanju interdisciplinarnosti", Etnoantropološki problemi, n. s., god. 2, sv. 2, 2007, str. 157-220

[131] „Oštre kritike zbog tradicionalnog gađanja kokota u Perastu", Radio Slobodna Evropa, 16. 5. 2019. Dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/29944439.html (pristupljeno 19. 10. 2026).

[132] Isto.

[133] Biljana Marković, „Radulović: Običaj Gađanje kokota zaštićen kao nematerijalno kulturno dobro Crne Gore", Radio Kotor, 24. maj 2024; Biljana Marković, „U Perastu održana svečanost Zavjetni dan - i ove godine izostalo gađanje kokota", Radio Kotor, 16. maj 2025.

životinjama. Svečanost je nastavljena kroz druge sadržaje, dok je pitanje načina izvođenja sporne radnje ostalo otvoreno.[134]

Peraški primjer pokazuje da institucionalno prepoznavanje kulturne vrijednosti i pravna dopuštenost svih istorijski naslijeđenih postupaka predstavljaju različita pitanja. Ujedno otvara mogućnost razmatranja načina na koje se kulturni sadržaji mogu održavati promjenom pojedinih elemenata izvođenja. Različita tumačenja ovih promjena proizlaze iz odnosa učesnika prema običaju, pa se prilagođavanja uslovljena savremenim zakonodavstvom u dijelu zajednice mogu doživjeti kao narušavanje njegove autentičnosti. Zbog toga očuvanje nematerijalne kulturne baštine zahtijeva poznavanje istorijskog razvoja prakse, njenih savremenih funkcija i značenja koja joj pripisuju nosioci.

Različiti primjeri pokazuju da se odnos naslijeđenih običaja i savremenih normativnih zahtjeva ne može svesti na jedinstveno pravilo. Krvna osveta i kamenovanje ukazuju na granice zaštite praksi čije sprovođenje podrazumijeva povredu osnovnih ljudskih prava. Simbolična „kupovina mlade" svjedoči o mogućnosti promjene društvenog značenja tradicionalne radnje, dok peraško „Gađanje kokota" otvara pitanje očuvanja kulturnog sadržaja uz prilagođavanje načina izvođenja propisima o dobrobiti životinja i javnoj bezbjednosti. U svim slučajevima istorijsko istraživanje i dokumentovanje doprinose poznavanju kulturnih praksi, njihovih funkcija i promjena. Mogućnost njihove institucionalne zaštite zavisi od sadržaja i savremenog načina praktikovanja, uz poštovanje uslova propisanih Konvencijom.

Pored normativnih uslova, Konvencija utvrđuje i oblasti u kojima se nematerijalna kulturna baština ispoljava. Članom 2 stav 2 obuhvaćene su usmene tradicije i izrazi, uključujući jezik kao sredstvo prenošenja nematerijalne kulturne baštine; izvođačke umjetnosti; društvene prakse, obredi i svečanosti; znanja i prakse povezane sa prirodom i univerzumom; kao i vještine povezane sa tradicionalnim zanatima. Podjela je otvorena, budući da pojedina kulturna praksa može objedinjavati sadržaje iz više navedenih oblasti.[135]

Usmene tradicije i izrazi obuhvataju pripovijetke, legende, mitove, poslovice, zagonetke, epske pjesme, molitve, bajalice i druge oblike usmenog stvaralaštva. Njihovim prenošenjem održavaju se znanja, vjerovanja, društvene vrijednosti i istorijska iskustva zajednice. Usmeno kazivanje može biti povezano sa porodičnim životom, obredima, svečanostima i drugim okolnostima u kojima se sadržaj prenosi neposrednim odnosom između kazivača i slušalaca.[136]

Jezik u ovoj oblasti ima ulogu sredstva prenošenja kulturnih sadržaja. Njegove lokalne osobenosti, način izgovora, ritam, intonacija i ustaljeni izrazi mogu biti značajni za razumijevanje usmenog predanja. Različite verzije istog kazivanja nastaju tokom prenošenja, u zavisnosti od iskustva kazivača, društvenih okolnosti i odnosa prema sadržaju koji se saopštava. Dokumentovanje usmenih tradicija zbog toga obuhvata bilježenje sadržaja i okolnosti kazivanja, uključujući jezičke i izvođačke osobenosti. Zvučni i audiovizuelni zapisi omogućavaju evidentiranje glasa, gestova i drugih obilježja koja se u pisanom zapisu mogu samo djelimično predstaviti.

Izvođačke umjetnosti obuhvataju vokalnu i instrumentalnu muziku, ples, tradicionalne pozorišne oblike, pantomimu i druge izraze zasnovane na izvođenju. Njihova kulturna značenja oblikuju se povezivanjem zvuka, govora, pokreta, gestova i odnosa među učesnicima. Izvođenje može imati

[134] Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, „Nematerijalna kulturna dobra Crne Gore", Vlada Crne Gore, 28. mart 2025, dostupno na: https://www.gov.me/clanak/nematerijalna-kulturna-dobara-crne-gore (pristupljeno 19. oktobra 2026).
[135] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, nav. dokument, čl. 2, st. 2; UNESCO, „Intangible Heritage Domains in the 2003 Convention". Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/intangible-heritage-domains-00052 (pristupljeno 19. 10. 2026)
[136] UNESCO, „Oral Traditions and Expressions Including Language as a Vehicle of the Intangible Cultural Heritage". Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/oral-traditions-and-expressions-00053 (pristupljeno 19. 10. 2026)

obrednu, svečanu, društvenu ili umjetničku funkciju, a pojedine prakse istovremeno pripadaju i drugim oblastima nematerijalne kulturne baštine.[137]

Muzika se ostvaruje u različitim društvenim okolnostima, od porodičnih i obrednih događaja do javnih svečanosti i organizovanih nastupa. Njene osobenosti određene su melodijom, ritmom, načinom pjevanja ili sviranja, upotrebom instrumenata i znanjima potrebnim za izvođenje. Tradicionalni muzički izrazi često su povezani sa lokalnim načinima izvođenja i međugeneracijskim prenošenjem vještina. Njihovo održavanje zavisi od učesnika koji poznaju repertoar, izvođačke postupke i okolnosti u kojima se određena muzika tradicionalno izvodi.

Ples objedinjava organizovane tjelesne pokrete, ritam i prostorni raspored učesnika. Njegove osobenosti mogu se prepoznati u redosljedu koraka, držanju tijela, međusobnom povezivanju izvođača i odnosu prema muzičkoj pratnji. U pojedinim zajednicama ples prati obrede i svečanosti, dok u drugima ima važnu ulogu u društvenom okupljanju i javnom predstavljanju lokalne tradicije. Načini usvajanja plesnih vještina, pravila učešća i razlike među lokalnim varijantama značajni su za razumijevanje njihovog kontinuiteta i promjena.

Tradicionalni pozorišni oblici mogu povezivati glumu, govor, pjevanje, muziku, ples, pripovijedanje, lutkarstvo i pantomimu. Njihovi sadržaji često proizlaze iz istorijskih predanja, vjerovanja i društvenih odnosa, dok se izvođenje može zasnivati na ustaljenim pravilima i improvizaciji. Maske, kostimi, rekviziti, instrumenti i prostori povezani sa izvođenjem učestvuju u oblikovanju njegovog kulturnog značenja. Promjene u načinu predstavljanja, posebno pri prilagođavanju tradicionalnih izraza savremenim scenskim uslovima, mogu uticati na trajanje, redosljed i funkciju pojedinih djelova izvođenja.

Društvene prakse, obredi i svečanosti povezani su sa događajima i okolnostima koje zajednice prepoznaju kao značajne za vlastiti život. Njima se obilježavaju rođenje, sklapanje braka, smrt, vjerski praznici, sezonske promjene, poljoprivredni ciklusi i istorijski događaji. Njihovo ostvarivanje može uključivati simboličke radnje, usmena predanja, muziku, ples, posebnu odjeću, predmete i prostore. Pravila učešća, raspodjela uloga i redosljed radnji povezani su sa društvenim odnosima i kulturnim vrijednostima koje zajednica održava njihovim praktikovanjem.[138]

Povezanost različitih oblasti nematerijalne kulturne baštine posebno je izražena u svečanostima koje istovremeno imaju istorijsko, vjersko i društveno značenje. Peraški Zavjetni dan, razmotren u kontekstu normativnih ograničenja, istovremeno pokazuje povezanost više kulturnih sadržaja: istorijskog predanja, svečanog okupljanja, muzike, kola Bokeljske mornarice i obrednih radnji. Slična povezanost različitih izraza prisutna je u brojnim svadbenim i drugim običajima, čije se značenje ostvaruje kroz učešće zajednice i održavanje prepoznatljivog redosljeda postupaka.

Znanja i prakse povezane sa prirodom i univerzumom obuhvataju iskustveno stečena saznanja o prirodnom okruženju, njegovim promjenama i načinima korišćenja prirodnih resursa. U ovu oblast ubrajaju se tradicionalna ekološka znanja, postupci liječenja, vjerovanja, obredi i druge prakse povezane sa odnosom zajednice prema prirodi. Njihovo prenošenje zasniva se na neposrednom iskustvu, poznavanju lokalnih okolnosti i učenju kroz praktičnu primjenu.[139]

Tradicionalni zanati obuhvataju znanja i vještine povezane sa izborom i obradom materijala, upotrebom alata i postupcima izrade predmeta. Njihovo očuvanje prvenstveno je usmjereno na prenošenje zanatskih umijeća, dok izrađeni predmeti svjedoče o rezultatima njihove primjene. Odnos

[137] UNESCO, „Performing Arts (Such as Traditional Music, Dance and Theatre)". Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/performing-arts-00054 (pristupljeno 19. 10. 2026).
[138] UNESCO, „Social Practices, Rituals and Festive Events". Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/social-practices-rituals-and-00055 (pristupljeno 19. 10. 2026).
[139] UNESCO, „Knowledge and Practices Concerning Nature and the Universe". Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/knowledge-concerning-nature-00056 (pristupljeno 19. 10. 2026).

majstora i učenika, način obučavanja, dostupnost materijala i promjene u upotrebi proizvoda utiču na kontinuitet tradicionalnih zanatskih praksi.[140]

Raznovrsnost navedenih oblasti potvrđuje da se nematerijalna kulturna baština ostvaruje u međusobno povezanim oblicima kulturnog djelovanja. Pojedini sadržaji istovremeno pripadaju usmenoj tradiciji, izvođačkim umjetnostima i društvenim praksama, dok su znanja o izradi i upotrebi predmeta često povezana sa obredima i svečanostima. Razvrstavanje prema oblastima omogućava njihovo sistematsko evidentiranje, uz uvažavanje odnosa koji povezuju pojedine elemente kulturne prakse.

Članom 2 stav 3 Konvencije zaštita nematerijalne kulturne baštine određena je kao skup mjera usmjerenih na obezbjeđivanje njene održivosti. One obuhvataju identifikovanje, dokumentovanje, istraživanje, očuvanje, zaštitu, promovisanje, unapređivanje, prenošenje, naročito putem formalnog i neformalnog obrazovanja, kao i revitalizaciju različitih aspekata baštine.[141]

Mjere očuvanja odnose se na različite uslove od kojih zavisi nastavak kulturne prakse. Identifikovanje i dokumentovanje omogućavaju njeno prepoznavanje i proučavanje, dok su prenošenje znanja, održavanje izvođačkih vještina i učešće zajednice povezani sa mogućnošću daljeg praktikovanja. Njihova primjena zahtijeva poznavanje društvenih okolnosti i promjena koje utiču na kontinuitet određenog kulturnog izraza.

Obaveze država ugovornica uređene su članovima 11-15 Konvencije. Predviđeno je identifikovanje i definisanje elemenata nematerijalne kulturne baštine uz učešće zajednica, grupa i odgovarajućih nevladinih organizacija, izrada i redovno ažuriranje inventara, kao i preduzimanje odgovarajućih pravnih, tehničkih, administrativnih, obrazovnih i drugih mjera očuvanja. Članom 15 posebno je naglašeno učešće zajednica, grupa i pojedinaca koji stvaraju, održavaju i prenose nematerijalnu kulturnu baštinu u upravljanju njenom zaštitom.[142]

Konvencijom su uspostavljeni i međunarodni mehanizmi prepoznavanja i očuvanja nematerijalne kulturne baštine. Reprezentativna lista nematerijalne kulturne baštine čovječanstva uređena je članom 16, Lista nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita članom 17, dok član 18 predviđa izbor i promovisanje programa, projekata i aktivnosti koji odgovaraju ciljevima Konvencije i načelima međunarodne saradnje.[143]

Međunarodni okvir uspostavljen Konvencijom određuje osnovne principe, kriterijume i mjere zaštite nematerijalne kulturne baštine, dok se njihovo sprovođenje uređuje u skladu sa pravnim i institucionalnim sistemima država ugovornica. U Crnoj Gori zakonski osnov zaštite nematerijalne kulturne baštine uspostavljen je Zakonom o zaštiti kulturnih dobara iz 2010. godine.

2.6.2.3 Zakon o zaštiti kulturnih dobara Crne Gore i status Bokeljske mornarice

Crnogorski normativni okvir zaštite nematerijalne kulturne baštine uspostavljen je u okviru Zakona o zaštiti kulturnih dobara iz 2010. godine, kojim su nematerijalna dobra obuhvaćena opštom kategorijom kulturnih dobara. Prema članu 2 Zakona, kulturnim dobrom smatra se nepokretno, pokretno ili nematerijalno dobro čiji je trajni istorijski, umjetnički, naučni, arheološki, arhitektonski, antropološki, tehnički ili drugi društveni značaj utvrđen u skladu sa zakonom.[144] Posebno određenje nematerijalnog kulturnog dobra sadržano je u članu 17, koji obuhvata ljudska umijeća, izraze, vještine i izvođenja, zajedno sa povezanim predmetima, rukotvorinama, instrumentima i prostorima, koje zajednice, grupe i pojedinci prepoznaju kao dio svoje kulturne baštine. Istim članom određene su i

[140] UNESCO, „Traditional Craftsmanship". Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/traditional-craftsmanship-00057 (pristupljeno 19. 10. 2026).
[141] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, nav. dokument, čl. 2, st. 3.
[142] Isto, čl. 11-15.
[143] Isto, čl. 16.18.
[144] Zakon o zaštiti kulturnih dobara, „Službeni list Crne Gore", br. 49/2010, čl. 2.

vrste nematerijalnih kulturnih dobara, uključujući usmene izraze, izvođačke umjetnosti, običaje, obrede, znanja i tradicionalne zanate.[145]

Ratifikacijom UNESCO-ove Konvencije o očuvanju nematerijalne kulturne baštine 2009. godine Crna Gora je preuzela međunarodne obaveze koje podrazumijevaju identifikovanje, dokumentovanje, istraživanje, prenošenje i očuvanje nematerijalne kulturne baštine, uključujući učešće zajednica, grupa, ponekad i pojedinaca u njenoj zaštiti. Podudarnost pojedinih odredaba nacionalnog zakonodavstva sa određenjem nematerijalne kulturne baštine iz UNESCO-ove Konvencije o očuvanju nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine prepoznaje se u značaju koji se pridaje zajednicama i njihovoj ulozi u prepoznavanju kulturnih izraza. Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore u svom institucionalnom definisanju nematerijalne kulturne baštine neposredno se poziva na UNESCO-ovu definiciju, naglašavajući međugeneracijsko prenošenje, kontinuirano oblikovanje kulturnih praksi i njihov značaj za identitet i kontinuitet zajednice.[146] Na taj način zaštita nematerijalne kulturne baštine u Crnoj Gori ostvaruje se kroz jedinstveni zakonski okvir kulturnih dobara, uz posebno normativno određenje nematerijalnih kulturnih izraza i njihovu povezanost sa međunarodnim principima zaštite.

Ovakvo preuzimanje definicije iz Konvencije potvrđeno je i kroz praksu izrade nacionalnog registra nematerijalne kulturne baštine u kojem se upisuju izrazi kulturnog identiteta zajednica koji zadovoljavaju kriterijume održivosti, kontinuiteta i društvenog značaja. Sadržaj dokumentacije koja prati postupak utvrđivanja statusa kulturnog dobra predstavlja izvor za proučavanje načina na koji se konvencijska načela primjenjuju u nacionalnom sistemu zaštite.

Dalji razvoj zakonskog okvira obilježila je dopuna Zakona o zaštiti kulturnih dobara, usvojena 31. jula 2025. godine, objavljena u „Službenom listu Crne Gore“, br. 92/2025, od 7. avgusta 2025. godine. Novim članom 17a uvedeno je posebno zakonsko određenje statusa nosilaca nematerijalnih kulturnih dobara upisanih na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva. Ovom zakonskom odredbom predviđena su posebna finansijska sredstva iz državnog budžeta i budžeta lokalne samouprave, kako bi se obezbijedilo namjensko usmjeravanje finansijskih sredstava i praćenje realizacije planiranih aktivnosti zaštite nematerijalne kulturne baštine i njenih nosilaca. [147] Dopuna je značajna za razmatranje institucionalne odgovornosti i obaveza države prema nosiocima kulturnih praksi upisanih na međunarodnu listu. Istim članom predviđena je mogućnost dodatnog zakonskog uređivanja statusa i zaštite nematerijalnih kulturnih dobara od međunarodnog značaja.[148] Uvođenje posebnih mehanizama finansiranja otvara pitanje odnosa između potreba zajednica koje učestvuju u prenošenju i očuvanju kulturnih praksi i institucionalne podrške organizovanim nosiocima kulturnih dobara.

Zaštita nematerijalnih kulturnih dobara u Crnoj Gori obuhvata postupke utvrđivanja njihovog kulturnog značaja, identifikovanja, dokumentovanja i uspostavljanja pravne zaštite. Prema članu 18 Zakona o zaštiti kulturnih dobara, zaštita se uspostavlja utvrđivanjem prethodne zaštite ili statusa kulturnog dobra, a nadležnost za njeno uspostavljanje pripada Upravi za zaštitu kulturnih dobara, koja postupa po službenoj dužnosti.[149] U okviru nadležnosti Uprave posebno su značajni formiranje dosijea kulturnih dobara, vođenje informacionog sistema i registra, kao i prikupljanje, stručna obrada

[145] Zakon o zaštiti kulturnih dobara, „Službeni list Crne Gore“, br. 49/2010, čl.17.

[146] Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, „Nematerijalna kulturna dobra Crne Gore”, Vlada Crne Gore, 28. mart 2025, dostupno na: https://www.gov.me/clanak/nematerijalna-kulturna-dobara-crne-gore (pristupljeno 10. oktobra 2026); UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Pariz, 17. oktobar 2003, čl. 2, st. 1, dostupno na: https://ich.unesco.org/en/convention (pristupljeno 10. oktobra 2026).

[147] „Zakon o dopuni Zakona o zaštiti kulturnih dobara”, Službeni list Crne Gore, br. 92/2025, 7. avgust 2025, čl. 1 (novi čl. 17a Zakona o zaštiti kulturnih dobara); Skupština Crne Gore, akt br. 26-2/25-4/4, 31. jul 2025.

[148] „Zakon o dopuni Zakona o zaštiti kulturnih dobara”, Službeni list Crne Gore, br. 92/2025, 7. avgust 2025, čl. 1 (kojim se dodaje član 17a Zakona o zaštiti kulturnih dobara).

[149] Zakon o zaštiti kulturnih dobara, „Službeni list Crne Gore“, br. 49/2010, sa kasnijim izmjenama i dopunama, čl. 18.

i čuvanje dokumentacije. Navedeni postupci predstavljaju institucionalnu osnovu za identifikovanje, vrednovanje i sistematizovanje podataka u nacionalni sistem zaštite nematerijalnih kulturnih dobara.

Zakonsko određenje nosioca, odnosno čuvara tradicije, koje obuhvata pojedinca, zajednicu ili organizaciju uključenu u sprovođenje, održavanje i prenošenje nematerijalnog kulturnog dobra, značajno je i za metodološko oblikovanje postupka dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine. Uloga čuvara tradicije sadrži i saznanja o kulturnoj praksi, okolnostima prenošenja i njenim promjenama, zbog čega se njihovo učešće u dokumentovanju povezuje sa pitanjima porijekla podataka, autorstva i tumačenja kulturnih značenja.[150] Učešće nosilaca ili čuvara obuhvata različite oblike iskustava, znanja i interpretacije, te je neophodno dokumentacioni status odrediti u odnosu na izvor, okolnosti i vrijeme nastanka njegovog bilježenja.

Pravni okvir zaštite kulturnih dobara obuhvata i podzakonske akte kojima se bliže uređuju pojedini segmenti dokumentacionog sistema, uključujući registar kulturnih dobara, dokumentaciju o istraživanjima i vođenje informacionog sistema kulturnih dobara. Među ovim aktima se nalaze Pravilnik o Registru kulturnih dobara, Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja Informacionog sistema kulturnih dobara i Pravilnik o vrstama, uslovima i načinu vršenja istraživanja, vrstama i sadržini dokumentacije o istraživanjima i sadržaju elaborata istraživanja i zaštite kulturnih dobara.[151] Time su normativno uređeni pojedini postupci prikupljanja, organizovanja i čuvanja dokumentacionih podataka. Dokumentaciona struktura određuje način evidentiranja svojstava kulturnih dobara, podataka o njihovim nosiocima, vremenskim okolnostima i izvorima nastanka dokumentacionih zapisa. Posebno istraživačko pitanje odnosi se na mogućnosti povezivanja takvih podataka sa promjenama kulturnih praksi, različitim tumačenjima u okviru zajednice i okolnostima njihovog prenošenja.

Prema podacima Uprave za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, objavljenim 28. marta 2025. godine, nacionalnim sistemom zaštite obuhvaćeno je devetnaest nematerijalnih kulturnih dobara. Među njima su Fašinada, Bokeljska noć, Bokeljska mornarica, vještina izrade dobrotske čipke, vještina izrade dobrotske, odnosno peraške torte, legenda o nesrećnoj ljubavi peraštanke Katice Kalfić i francuskog vojnika, legende o postanku Kotora, legenda o tri sestre, izrada bihorskog ćilima, tradicionalne igre kolašinskog kraja, vještina izrade i ukrašavanja crnogorske svečane nošnje, predanje o Pavi i Ahmetu, ribarenje kalimerama, vještina izrade čunova, izrada gusala, izrada lisnatog sira, Crnogorski oro, guslanje-sviranje i pjevanje uz gusle i gađanje kokota.[152] Navedena dobra obuhvataju različite vrste kulturnih praksi, od izvođačkih i obrednih oblika do tradicionalnih unanja, zanata i usmenih predanja. Njihovo evidentiranje podrazumijeva dokumentovanje različitih vrsta podataka, uključujući podatke o nosiocima, prostorima povezanim sa kulturnom praksom, predmetima , okolnostima njenog izvođenja i načinima međugeneracijskog prenošenja.[153]

Posebno mjesto u razvoju nacionalnog sistema zaštite pripada Bokeljskoj mornarici, čije je nematerijalno kulturno dobro 2013. godine upisano u Registar kulturnih dobara Crne Gore. Upisu je prethodilo identifikovanje elementa tokom 2012. godine, u okviru projekta evidentiranja nematerijalne kulturne baštine Crne Gore koji su organizovali Uprava za zaštitu kulturnih dobara i Narodni muzej Crne Gore.[154]

---

[150] Zakon o zaštiti kulturnih dobara, „Službeni list Crne Gore“, br. 49/2010,čl. 11, odredba o nosiocu, odnosno čuvaru tradicije.

[151] Ministarstvo kulture i medija Crne Gore, „Zakoni, pravilnici“, https://www.gov.me/clanak/zastita-kulturnih-dobara (pristupljeno 10. oktobra 2026).

[152] Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, „Nematerijalna kulturna dobra Crne Gore“, 28. mart 2025, https://www.gov.me/clanak/nematerijalna-kulturna-dobara-crne-gore.

[153] Upor.: UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 17 October 2003, čl. 2, st. 1-3, čl. 11(b) i čl. 12(1), https://ich.unesco.org/en/convention.

[154] UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision of the Intergovernmental Committee: 14.COM 10.B.25“, Bogotá, 2019, tač. 2, kriterijum R.5, https://ich.unesco.org/en/decisions/14.COM/10.B.25 (pristupljeno 10. oktobra 2026).

Ministarstvo kulture Crne Gore označilo je Bokeljsku mornaricu kao prvo nematerijalno kulturno dobro od nacionalnog značaja, dok se njena tradicija u institucionalnim dokumentima povezuje sa događajima iz 809. godine i pomorskom istorijom Kotora. Istorijsko predanje o porijeklu organizacije i dokumentovani kontinuitet pojedinih kulturnih praksi zahtijevaju dodatna istraživanja zasnovana na odgovarajućim istorijskim i arhivskim izvorima.

Međunarodni postupak nominovanja Bokeljske mornarice sadrži dvije faze značajne za razmatranje odnosa između organizacije, kulturne prakse i zajednice njenih nosilaca. Bokeljska mornarica bila je predmet razmatranja na četrnaestom zasijedanju Međuvladinog komiteta za očuvanje nematerijalne kulturne baštine, održanom u Bogoti 2019. godine, na osnovu prvog nominacionog dosijea *Boka Navy, Traditional Maritime Organization.* Nominacioni dosije je zadovoljio kriterijum R.5, koji se odnosi na prethodno evidentiranje elementa u nacionalnom inventaru, dok dostavljene informacije nisu bile dovoljne za potvrđivanje kriterijuma R.1–R.4. Primjedbe koje je iznio Komitet su se odnosile na određenje samog elementa, kulturna značenja njegovih sastavnih praksi, nedovoljno razrađene društvene funkcije, načine prenošenja, predložene mjere zaštite i učešće zajednice u pripremi nominacije.Posebna pažnja posvećena je nedovoljno jasnom određenju Bokeljske mornarice, budući da je u nominacionom dosijeu predstavljena kao organizacija, uz nedovoljno razgraničenje zajednice povezane sa kulturnom praksom i nosilaca pojedinih oblika njenog izvođenja.[155]

Komitet je u obrazloženju kriterijuma R.4 ukazao na razliku između obavještavanja članova zajednice o nominacionom postupku i njihovog aktivnog učešća u pripremi. Pitanje participacije povezano je sa načinom određivanja nosilaca kulturne prakse, kao i sa postupcima kroz koje se prikupljaju i predstavljaju njihova iskustva, znanja i tumačenja. Odluka iz 2019. godine predstavlja dokumentacioni izvor za razmatranje odnosa između učešća zajednice u identifikovanju i zaštiti nematerijalne kulturne baštine i njenog institucionalnog predstavljanja.

Nakon odluke Međuvladinog komiteta, u skladu sa primjedbama koje su se odnosile na određenje kulturnog elementa, njegove društvene funkcije, načine prenošenja i učešće zajednice u postupku nominovanja, pristupilo se dopuni nominacionog dosijea. Priprema dopunjene dokumentacije obuhvatila je ponovno razmatranje sadržaja dosijea i konsultacije sa zainteresovanim učesnivima i institucijama. Predviđena javna rasprava planirana za mjesec mart 2020. godine izostala je zbog pandemije, dok je mogućnost dostavljanja predloga i mišljenja obezbijeđena elektronskim putem. 31. marta iste godine dopunjeni nominacioni dosije dostavljen je UNESCO-u.[156]

Kulturna baština Bokeljske mornarice upisana je 16. decembra 2021. godine na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, kao element „Kulturna baština Bokeljske mornarice Kotor: svečani prikaz sjećanja i kulturnog identiteta" (Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: a Festive Representation of a Memory and Cultural Identity).[157] U odnosu na dosije razmatran 2019. godine, preciznije određenje nominovanog elementa doprinosi razgraničenju Bokeljske mornarice kao memorijalne organizacije od kulturnih praksi koje predstavljaju predmet međunarodne zaštite.

Nacionalni status Bokeljske mornarice kao nematerijalnog kulturnog dobra i njen upis na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu proizlaze iz dva različita postupaka identifikovanja, vrednovanja i zaštite kulturne baštine. Dok se nacionalnim zakonodavstvom uređuju nadležnosti institucija, obaveze vezane za zaštitu kao i pravni status kulturnog dobra, međunarodni postupak podrazumijeva

[155] UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision of the Intergovernmental Committee: 14.COM 10.b.25", 14. zasijedanje, Bogotá, 2019, tač. 3 (nedovoljno informacija za ocjenu ispunjenosti kriterijuma R.1, R.2, R.3 i R.4), dostupno na: https://ich.unesco.org/en/decisions/14.COM/10.B.25 (pristupljeno 10. oktobra 2026).

[156] Antun Sbutega, Bokeljska mornarica: nematerijalna kulturna baština čovječanstva, Kotor: Fondacija „Don Branko Sbutega" i Pomorski muzej Crne Gore, 2022, str. 378-379.

[157] UNESCO, „Decision of the Intergovernmental Committee: 16.COM 8.b.25", 2021, https://ich.unesco.org/en/Decisions/16.com/8.b.25 (pristupljeno 10. oktobra 2026)

razmatranje kulturnog elementa prema kriterijumima Konvencije. Razlike u nacionalnom i međunarodnom normativnom određenju odražavaju se i na dokumentacionu praksu, posebno u pogledu identifikovanja nosilaca kulturnih praksi, bilježenja njihovih društvenih funkcija i evidentiranja okolnosti međugeneracijskog prenošenja.

Dopuna Zakona o zaštiti kulturnih dobara iz 2025. godine može se razmatrati u kontekstu odnosa između nacionalnih mehanizama zaštite nematerijalne kulturne baštine i međunarodnih obaveza Crne Gore.Uvođenjem posebnog zakonskog osnova za finansiranje aktivnosti nosilaca kulturnih dobara upisanih na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu međunarodni status kulturnog dobra dobija pravno uporište i veći značaj u nacionalnom sistemu zaštite. Zakonska odredba tako predviđa mogućnost donošenja posebnog zakona kojim bi se bliže uredili zaštita i status nematerijalnih kulturnih dobara od međunarodnog značaja. Ovakvo uređenje otvara pitanja pravnog položaja Bokeljske mornarice kao organizacije, odnosa prema zajednici koja baštini kulturne prakse i raspodjele odgovornosti između nadležnih institucija i nosilaca baštine. [158]

Odnos nacionalnog zakonodavstva i međunarodnih standarda povezan je i sa različitim institucionalnim i društvenim funkcijama kulturne baštine. Kulturne prakse učestvuju u potvrđivanju kulturnog identiteta, oblikovanju kolektivnog pamćenja i održavanju kontinuiteta zajednice, dok njihovim uključivanjem u međunarodne i nacionalne sisteme zaštite postaju predmet kulturne politike, institucionalnog vrednovanja i javnog predstavljanja. Kulturna diplomatija u ovom odnosu zauzima važno mjesto, budući da međunarodno priznavanje baštine učestvuje i u predstavljanju kulturnih vrijednosti u okvirima državne politike. Analiza različitih tumačenja kulturne baštine podrazumijeva razlikovanje značenja koja kulturnoj praksi pripisuju njeni nosioci od značenja oblikovanih u postupcima njenog institucionalnog predstavljanja.[159]

Složenost odnosa između lokalnih kulturnih značenja i međunarodnih i nacionalnih postupaka zaštite posebno dolazi do izražaja na primjeru Bokeljske mornarice čija se tradicija povezuje sa pomorskom istorijom Kotora i predanjem o njenom nastanku 809. godine. Njeno nacionalno priznanje i upis na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu podrazumijevali su različite postupke identifikovanja i predstavljanja kulturnog sadržaja. Različita tumačenja istorijskog kontinuiteta, kulturnih značenja praksi i organizacione pripadnosti ukazuju na potrebu razgraničenja istorijski dokumentovanih podataka, predanja zajednice i naknadnih interpretacija. Ovakva razgraničenja posebno su značajna kada se pojedina tumačenja uključuju u dokumentaciju koja predstavlja osnovu za institucionalno vrednovanje i zaštitu kulturnog dobra

Razmatranje navedenih odnosa zahtijeva određeni metodološki pristup integralnom dokumentovanju kulturne baštine. Podaci sadržani u istorijskim izvorima, nominacionim dosijeima, nacionalnoj dokumentaciji i iskazima pripadnika zajednice i nosioca prakse nastaju u različitim okolnostima i razlikuju se prema karakteru, porijeklu i stepenu utemeljenosti u izvorima. Njihovo povezivanje zahtijeva evidentiranje vremena nastanka, autorstva, izvora i dokumentacionog statusa svakog iskaza, kao i odnosa prema kulturnom sadržaju na koji se odnosi. Time se uspostavlja osnova za praćenje promjena kulturnih praksi i njihovih tumačenja, uz mogućnost provjere istorijske utemeljenosti pojedinih iskaza prema dostupnoj arhivskoj, statutarnoj i drugoj relevantnoj građi.

2.6.3 Uloga UNESCO-a u zaštiti nematerijalne kulturne baštine

UNESCO je od polovine XX vijeka postepeno razvijao međunarodne mehanizme za zaštitu i promociju nematerijalne kulturne baštine, oslanjajući se na niz međunarodnih instrumenata, preporuka i programa koji su odražavali razvijanje globalnih kulturnih politika i razumijevanja važnosti zajednice u procesima zaštite. Usvajanjem Konvencije za zaštitu svjetske kulturne i prirodne

[158] „Zakon o dopuni Zakona o zaštiti kulturnih dobara", Službeni list Crne Gore, br. 92/2025, 7. avgust 2025, čl. 1 (kojim se dodaje član 17a Zakona o zaštiti kulturnih dobara).
[159] Laurajane Smith, Uses of Heritage, London-New York, Routledge, 2006; Barbara Kirshenblatt-Gimblett, „Intangible Heritage as Metacultural Production", Museum International, god. 56, br. 1-2, 2004, 52-65

baštine 1972. godine, postavljeni su temelji međunarodnog sistema zaštite kulturne i prirodne baštine, dok je odnos prema nematerijalnim kulturnim izrazima postepeno razvijan kroz kasnije instrumente i programe UNESCO-a.[160]

Razvoj međunarodnih mehanizama zaštite tradicionalnih kulturnih izraza obilježen je nastojanjima da se njihova kolektivna priroda uskladi sa pravnim kategorijama intelektualne svojine. Tradicionalne pjesme, usmena predanja i drugi kulturni izrazi nastaju i mijenjaju se tokom dugotrajnog prenošenja unutar zajednice, zbog čega se njihovo autorstvo i oblici korišćenja teško mogu u potpunosti obuhvatiti pravilima individualnog autorskog prava.

Saradnja UNESCO-a i Svjetske organizacije za intelektualnu svojinu (WIPO) rezultirala je 1982. godine izradom Model-odredaba za nacionalne zakone o zaštiti folklornih izraza od nedozvoljenog iskorišćavanja i drugih štetnih radnji. UNESCO-ova Konvencija iz 2003. godine uređuje prvenstveno mjere očuvanja nematerijalne kulturne baštine, dok se u okviru WIPO-a razmatraju pravna pitanja korišćenja i zaštite tradicionalnih kulturnih izraza. U postupcima dokumentovanja potrebno je razlikovati dostupnost zapisa i evidentiranje od prava na njihovo umnožavanje, preradu i komercijalno korišćenje.[161]+

Međunarodni savjet muzeja (ICOM) je 2004. godine, tokom 21. Generalne skupštine u Seulu, usvojio Rezoluciju o nematerijalnoj kulturnoj baštini, poznatu kao Seulska deklaracija, kojom je potvrđen značaj nematerijalne baštine za kulturnu raznolikost i istaknuta odgovornost muzeja za njeno dokumentovanje, očuvanje i prezentovljanje. Učešće zajednica u dokumentovanju, predstavljanju i tumačenju vlastitog kulturnog nasljeđa nalazi uporište i u načelima ekomuzeologije i konceptu muzeja zajednice, koji podrazumijevaju njihovu aktivnu ulogu u oblikovanju muzejskih sadržaja i izložbenih narativa.[162]

Tendencija redefinisanja heritološke i muzeološke prakse dodatno je osnažena UNESCO-ovim Okvirnim programom za muzeje i nematerijalnu baštinu iz 2015. godine, kojim je nedvosmisleno naglašena uloga muzeja kao ključnih posrednika između prošlosti i savremenosti. U zajedničkom djelovanju ICOM-a i UNESCO-a, kroz navedene programe i dokumenta, formirani su ključni okviri za institucionalnu i metodološku podršku muzejima kao dinamičnim čuvarima živih tradicija, čiji je zadatak da aktivno doprinosi zaštiti, očuvanju, valorizaciji i prenošenju nematerijalne kulturne baštine.

Dugotrajan proces afirmisanja nematerijalne baštine koji prati i redefinisanje uloge muzeja praćen je brojnim izazovima. Međunarodne organizacije poput ICOM-a i UNESCO-a nastojale su da uspostave zajedničke standarde i preporuke za zaštitu i upravljanje baštinom, međutim, usklađivanje nacionalnih zakona, praksa i strategija sa tim preporukama pojedinih država je rezultiralo sporom harmonizacijom nacionalnih politika. Različiti konteksti i društvene potrebe pojedinih zemalja oblikuju specifičnosti i prioritete zbog čega je veoma teško postići globalno usaglašen i jedinstven pristup zaštiti baštine. Rizik od komercijalizacije baštine i homogenizacije kulturnih izraza najčešće su prouzrokovani uticajem globalizacije, masovnog turizma ili čak standardizovanim pristupima zaštiti baštine koji ne uvažavaju lokalne posebnosti. Ova ograničenja posebno dolaze do izražaja kada je u pitanju zaštita žive, promjenjive baštine koja je neraskidivo vezana za zajednice. Jedan od glavnih izazova, pored navedenih, predstavljaju i primjeri u kojima je baština instrumentalizovana u političke

[160]UNESCO, *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, Pariz, UNESCO, 1972.
[161] UNESCO/WIPO, Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore Against Illicit Exploitation and Other Prejudicial Actions, 1982, naročito odjeljci 2-5; UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 2003, čl. 2, 11-15, posebno čl. 13(d)(ii-iii).
[162] International Council of Museums (ICOM), „Seoul Declaration of ICOM on the Intangible Heritage", Resolution No. 1, 21st General Assembly of ICOM, Seoul, 8. oktobar 2004, tač. 1, 4, 6 i 10, dostupno na: https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ICOMs-Resolutions_2004_Eng.pdf.

svrhe. Ovo možemo primijetiti i na primjeru ujgurskog „mešrepa“ u Kini, praksa čije je ideološko promovisanje tradicije poslužilo kao sredstvo potiskivanja razlika i kontrole kulturnog identiteta.[163]

Institucionalne promjene u okviru UNESCO-a doprinijele su uspostavljanju okvira za vrednovanje kulturnih praksi kao nosilaca kolektivnog identiteta, pamćenja i razvoja zajednica i prepoznavanju nematerijalne kulturne baštine na međunarodnom nivou. Time je potvrđena UNESCO-ova uloga kao čuvara kulturne raznolikosti, ali i kao normativnog posrednika između zajednica u procesu artikulisanja kulturne vrijednosti i međunarodne zajednice.

Nakon institucionalizacije, kroz formiranje listi i razvijanje normativnog okvira zaštite, UNESCO je sve više usmjeravao pažnju ka procjeni djelotvornosti i mogućnosti praktične primjene Konvencije na međunarodnom, nacionalnom i lokalnom nivou. Svakih šest godina države članice dostavljaju sistematizovane podatke o sprovedenim mjerama zaštite, učešću zajednica, zakonodavnom okviru i izazovima u praksi, kako bi se uspostavio mehanizam periodičnog izvještavanja o sprovođenju Konvencije.[164] Od 2018. godine, nakon sistematske evaluacije primjene Konvencije, rađene na osnovu prikupljenih izvještaja i analize kvantitativnog i kvalitativnog i dometa, ovaj proces je postao posebno značajan.[165] Time su stvoreni uslovi da Konvencija iz početne faze normativnog utemeljenja pređe u fazu sprovođenja, u kojoj se njena djelotvornost određuje prema stepenu priznavanja kulturnih praksi i izraza i ostvaruju njihove održive zaštite u različitim kulturnim i društvenim kontekstima.

Mehanizmi izvještavanja omogućavaju da se prati ostvarivanje ciljeva Konvencije, uključujući učešće zajednica u procesima zaštite i očuvanja nematerijalne baštine, primjenljivost principa u lokalnim sredinama i rezultate sprovođenja zaštite.[12] Evaluacioni procesi omogućavaju identifikaciju dobrih praksi, ali i otkrivaju nedostatke, formalizam i moguće instrumentalizacije u okviru sistema, čime se dodatno potvrđuje UNESCO-va uloga kao globalnog posrednika između normativnog diskursa i lokalnih stvarnosti.[166]

Odnos između lokalnih praksi i normativnih okvira Konvencije i njene primjene ilustruje u kojoj mjeri međunarodno priznanje nematerijalne kulturne baštine doprinosi njnom prenošenju i očuvanju. Razlike između institucionalnog vrednovanja kulturnih praksi i uslova u kojima se one održavaju ukazuju na potrebu za daljim prilagođavanjem mehanizama zaštite kulturnim i društvenim specifičnostima zajednica. U tom procesu UNESCO ima značajnu ulogu u uspostavljanju međunarodnih normativnih okvira, promovisanju univerzalnih vrijednosti i podsticaju potreba zajednica. Njegovo aktivno učešće doprinosi razvoju pristupa zaštiti nematerijalne kulturne baštine zasnovanog na uvažavanju potreba zajednica, podsticanju njihovog učešća i stvaranju uslova za dugoročnu održivost kulturnih praksi. UNESCO-ova uloga u oblikovanju definisanja zaštite i očuvanja nematerijalne kulturne baštine postepeno se razvijala od uspostavljanja međunarodnih normativnih okvira ka podsticanju saradnje sa zajednicama, koje postaju aktivni učesnici u definisanju vrijednosti, značenja i strategija mjera očuvanja. Ovim se omogućilo priznavanje lokalnih znanja i formiranje modela zaštite zasnovanih na učešću zajednice koje podrazumijeva uvažavanje njenih različitih glasova. Ali i pored navedenog u procese zaštite ovog segmenta baštine i dalje su prisutni izazovi poput nedovoljnog osnaživanja zajednice, neujednačene primjene u različitim

[163] Valdimar Tr. Hafstein, „Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation“, u: isto, 93-111; UNESCO, Nomination file no. 00304: Meshrep, Uyghur community, China, dostupno na: https://ich.unesco.org/en/RL/meshrep-00304 (pristupljeno 13. jula 2025).

[164]UNESCO, Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Pariz: UNESCO, 2018, § 152-168; dostupno na: https://ich.unesco.org/en/directives (pristupljeno 14. jula 2025).

[165] UNESCO, Overall Results Framework for the 2003 Convention, Intergovernmental Committee, ITH/18/13.COM/6 Rev., Pariz: UNESCO, 2018; dostupno na: https://ich.unesco.org/en/13com (pristupljeno 14. jula 2025).

[166] Janet Blake, International Cultural Heritage Law, Oxford: Oxford University Press, 2015, 195-202.

kontekstima, formalizma u evaluaciji, kao i sve prisutnije instrumentalizacije baštine u ekonomske i političke svrhe.[167]

UNESCO, kao globalni posrednik, i dalje ima odgovornost da obezbijedi razvijanje mehanizama koji prevazilaze simboličko priznanje nematerijalne kulturne baštine i osigura održivu zaštitu prilagođenu određenim kulturnim i društvenim uslovima. UNESCO na taj način doprinosi oblikovanju globalne politike[168]zaštite kulturne baštine, koja podrazumijeva kritičko sagledavanje postojećih procedura ali i jačanje kapaciteta lokalnih zajednica i nosioca praksi. Djelotvornost takve politike ogleda se u povezanosti međunarodnog priznanja sa uslovima u kojima zajednice svakodnevno prenose, praktikuju i čuvaju vlastitu baštinu. Savremeni izazovi u oblasti zaštite nematerijalne baštine upućuju na potrebu za kritičkim razmatranjem postojećih procedura i postupaka, etičnosti primijenjenih mjera i dugoročne održivosti modela zaštite. UNESCO-ovi normativni instrumenti i strateške politike zahtijevaju konstantno kritičko preispitivanje vlastitih postupaka, uz učešće zajednica u sprovođenju postupaka zaštite. Takvim pristupom umanjuje se rizik od ujednačavanja kulturnih izraza, potiskivanja društvenih i političkih dimenzija baštine i njene kulturne eksploatacije koja ne odražava interese zajednice. Na taj način se međunarodno priznanje povezuje sa odgovornim očuvanjem baštine, koje podrazumijeva ostvarivanje uslova za njeno dalje prenošenje i praktikovanje.

2.6.4 Praćenje i evaluacija sprovođenja Konvencije o očuvanju nematerijalne kulturne baštine

UNESCO je 2018. godine, s ciljem unapređenja mehanizama evaluacije i praćenja primjene Konvencije iz 2003. godine, usvojio Overall Results Framework (ORF), kao instrument za sistematsko praćenje i procjenu rezultata zaštite nematerijalne kulturne baštine.[169]

Ovaj okvir podrazumijeva pet strateških ciljeva i niz kvalitativnih i kvantitativnih pokazatelja, pri čemu se posebna pažnja posvećuje učešću zajednica, ravnopravnom tretiranju baštine, održivosti aktivnosti zaštite i njihovom doprinos širim društvenim i razvojnim ciljevima. Time se omogućava složenije praćenje rezultat i efekata, ali i preispitivanje postojećih institucionalnih instrumenata i mehanizama koji bi trebalo da odgovaraju složenim okolnostima i specifičnim potrebama lokalnih zajednica Za razliku od ranijih, deskriptivnih pristupa evaluaciji, ovaj model uspostavlja višedimenzionalnalno praćenje efekata i nadzora, kako bi se omogućila objektivnija procjena da li i u kojoj mjeri zaštita baštine doprinosi i pomaže zajednicama koje je prenose i čivaju.

Formalizaciju standarda i institucionalno uspostavljanje razvijenih normativnih mehanizama zaštite u praktičnoj primjeni prate brojni izazovi. Nedostatak dugoročnih strategija i resursa, ograničeno učešće zajednica u procesu odlučivanja, težnje da se baština interpretira u skladu s međunarodnim ili nacionalnim političkim interesima samo su neki od njih. [170] Ovakve tenzije ukazuju na neophodnost pristupa koji prevazilazi administrativno nadgledanje i praćenje, omogućavajući dublje promišljanje procesa zaštite, a naročito u odnosu na pitanja moći, nejednakosti i prava zajednica da tumače vlastitu baštinu.

Overall Results Framework, pored administrativno-tehničke, posjeduje i saznajnu, a nerijetko i političku funkciju, značajnu za obezbjeđivanje transparentnosti i etičnosti u sprovođenju Konvencije. Kritičko preispitivanje evaluacionih postupaka doprinosi vjerodostojnosti sistema zaštite i njegovom

[167] Marijana Hameršak, Iva Pleše, „Heritage on Demand: UNESCO Intangible Cultural Heritage Initiative in Croatian Context“, Narodna umjetnost, 1/55, Zagreb, 2018, 9-33; Valdimar Tr. Hafstein, Making Intangible Heritage: El Condor Pasa and Other Stories, Bloomington: Indiana University Press, 2015.
[168] Janet Blake, International Cultural Heritage Law, Oxford: Oxford University Press, 2015.
[169] UNESCO, Overall Results Framework for the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, usvojen Rezolucijom 7.GA 9, Pariz: UNESCO, 2018, dostupno na: https://ich.unesco.org/en/overall-results-framework-00984 (pristupljeno 15. jula 2025).
[170] Janet Blake, International Cultural Heritage Law, Oxford: Oxford University Press, 2015, str. 278-284; Marijana Hameršak i Iva Pleše, „Heritage on Demand: UNESCO Intangible Cultural Heritage Initiative in Croatian Context”, Folklore: Electronic Journal of Folklore, br. 74 (2018), str. 129-152.

prilagođavanju savremenim, promjenljivim kulturnim i društvenim okolnostima, uz uvažavanje prava, potreba i iskustava zajednica koje baštinu održavaju i prenose.

Primjena ORF-a u praksi ukazuje na niz institucionalnih ograničenja koja prevazilaze zahtjeve uspostavljanja isključivo normativnih mjera. Razmatranje djelotvornosti institucionalnih mehanizama zaštite ukazuje na ograničenja čije prevazilaženje zahtijeva poznavanje kulturnih i društvenih okolnosti u kojima se baština održava. Poseban značaj imaju promjene funkcije kulturnih praksi, kao i kriterijumi prema kojima se pojedini sadržaji identifikuju, dokumentuju i predstavljaju kao kulturna baština.

Razmatranje djelotvornosti institucionalnih mehanizama zaštite ukazuje na ograničenja čije prevazilaženje zahtijeva poznavanje društvenih i kulturnih okolnosti u kojima se baština održava. Poseban značaj imaju promjene funkcije kulturnih praksi, kao i kriterijumi prema kojima se pojedini sadržaji prepoznaju, dokumentuju i predstavljaju kao kulturna baština.

Složenost odnosa između kulturne prakse i njenog društvenog konteksta može se razmotriti na primjeru rituala ngoma ya sheitani na Zanzibaru. Riječ je o obrednim praksama povezanim sa vjerovanjima o duhovima, u kojima ples, muzika i ritualno izvođenje učestvuju u postupcima iscjeljenja, ali i u oblikovanju društvenih odnosa. Njihovo značenje proizlazi iz iskustva, vjerovanja i odnosa među učesnicima, kao i iz okolnosti i uslova u kojima se ritual praktikuje.[171] Prenošenje pojedinih izvedbenih elemenata u turističke ili druge oblike javnog predstavljanja zahtijevalo bi razmatranje promjena njihove funkcije, uloge učesnika i odnosa prema izvornom ritualnom kontekstu.

Drugačiji aspekt odnosa između kulturnog nasljeđa i njegovog predstavljanja može se sagledati na primjeru frankofone tradicije usmenog pripovijedanja (l'art du conte) u Kvebeku. Istraživanja usmenog pripovijedanja ukazuju na njegov značaj u oblikovanju kulturnog identiteta i prenošenju zajedničkog pamćenja. Posebnu pažnju zaslužuju inicijative u kojima se tradicionalni pripovjedački sadržaji povezuju sa iskustvima stanovništva migrantskog porijekla. U jednom takvom istraživanju pripovijedanje je korišćeno kao sredstvo razmjene kulturnih iskustava i sjećanja među učesnicima različitog porijekla.[2] Susret savremenih migrantskih narativa i tradicionalnih pripovjedačkih sadržaja otvara pitanje kriterijuma prema kojima se različita kulturna iskustva identifikuju, dokumentuju i predstavljaju kao dio kulturne baštine.[172]

Oba primjera upućuju na značaj društvenog konteksta u tumačenju kulturnih praksi. Procjena djelotvornosti zaštite zahtijeva razmatranje okolnosti prenošenja, funkcija zaštite i učešća zajednica u određivanju sadržaja koji postaju predmet institucionalnog dokumentovanja i vrednovanja.

Institucionalizacija lokalnih kulturnih praksi kroz kulturne i obrazovne programe otvara pitanja odnosa između tradicionalnih načina prenošenja znanja i njihovog prilagođavanja savremenim pedagoškim postupcima. Táncház metod u Mađarskoj, koji je UNESCO 2011. godine uvrstio u Registar dobrih praksi očuvanja nematerijalne kulturne baštine, zasniva na neposrednom učenju tradicionalne muzike i plesa kroz zajedničko izvođenje, oponašanje i posmatranje iskusnih nosilaca tradicije, uz primjenu savremenih obrazovnih postupaka. Bez obzira na uspjeh koji je postigao u revitalizaciji tradicionalnog plesa, njegovo uključivanje u formalno obrazovanje, otvara pitanje načina na koji se neposredno iskustvo i učešće zajednice održavaju u uslovima institucionalno organizovanog prenošenja baštine i da li formalna integracija u sistem obrazovanja može zadržati izvorni duh i karakter zasnovan na aktivnom učešću zajednice ove prakse.[173]

---

[171] Kjersti Larsen, Where Humans and Spirits Meet: The Politics of Rituals and Identified Spirits in Zanzibar, New York-Oxford: Berghahn Books, 2008, str. 42-59.

[172] Myriame Martineau, „Conte et inter-cultures au Québec: vers une pratique collaborative d'un lien de mémoire", Alterstice: Revue internationale de la recherche interculturelle, god. 5, br. 2, 2015, 79-88.

[173] Colin Quigley, „The Hungarian Dance House Movement and Revival of Transylvanian String Band Music", u: Caroline Bithell i Juniper Hill (ur.), The Oxford Handbook of Music Revival, Oxford: Oxford University Press, 2014,

Brazilska samba de roda, tradicionalna muzička i plesna praksa regije Recôncavo u Bahiji, 2008. godine uvrštena je na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva. Međunarodno priznanje ove plesne prakse pratilo je razvijanje programa zaštite, podrška nosiocima tradicije i uspostavljanje prostora namijenjenih njenom dokumentovanju i prenošenju. Institucionalno predstavljanje sambe de roda otvara pitanje društveno-ekonomskih uslova u kojima afrobrazilske zajednice održavaju i prenose ovu kulturnu praksu, kao i njihovog učešća u odlučivanju o načinima njenog očuvanja i predstavljanja. Na ovom primjeru možemo pratiti i razmotriti odnos između međunarodnog priznanja, institucionalnih mjera zaštite, i društvenih uslova koje određuju mogućnosti daljeg prenošenja kulturne prakse i učešća zajednica u određivanju načina njenog predstavljanja.[174]

Navedeni primjeri ukazuju na složenost odnosa između institucionalnih politika zaštite i međunarodnih mehanizama vrednovanja baštine i lokalnih kulturnih praksi. Primjena navedenih rezultata omogućava sistematičnije praćenje sprovedenih mjera, iako procjena njihove djelotvornosti zahtijeva dodatno razmatranje načina predstavljanja kulturnih praksi, društvenih odnosa i položaja zajednica u postupcima odlučivanja. Poseban značaj imaju pitanja odnosa moći, reprezentacije i usklađivanja međunarodno utvrđenih kriterijuma sa značenjima koja pojedine prakse imaju u vlastitim društvenim i kulturnim sredinama. Od načina na koji se navedena pitanja uključuju u evaluacione postupke zavisi i mogućnost prepoznavanja institucionalnih ograničenja, selektivnog predstavljanja baštine i okolnosti koje utiču na ostvarivanje kulturnih prava zajednica.

Prateći istorijat razvoja UNESCO-ovog djelovanja možemo uočiti značajne promjene u pristupu zaštiti nematerijalne kulturne baštine, obilježene priznavanjem uloge i značaja zajednica u tumačenju, određivanju vrijednosti i prenošenju kulturnih praksi. Učešće zajednice podrazumijeva i mogućnost izražavanja različitih tumačenja i iskustava i u okviru same zajednice, što zahtijeva odgovarajuće postupke dokumentovanja i vrednovanja. Djelotvornost zaštite povezana je sa načinom na koji institucije primjenjuju međunarodno utvrđene mjere koje moraju biti u skladu sa specifičnostima pojedinih kulturnih praksi i uslovima njihovog održavanja, uz uvažavanje iskustava i znanja njihovih nosilaca.

Razlike u nacionalnim sistemima popisivanja nematerijalne kulturne baštine proizlaze iz načina na koje države određuju predmet dokumentovanja, uspostavljaju klasifikacione kategorije i uređuju obim prikupljenih podataka. U ranijim komparativnim pregledima pominju se rješenja u kojima se jezik, muzika i ples evidentiraju kao samostalne oblasti, dok se u drugim sistemima uključuju u šire kategorije usmenih tradicija i izvođačkih umjetnosti. Takve razlike ukazuju na značaj kulturnog konteksta pri uspostavljanju dokumentacione klasifikacije.

U izvornom istraživačkom materijalu posebno je izdvojen litvanski pristup, koji povezuje dokumentovanje materijalnih i nematerijalnih sadržaja sa arhivskom građom i podacima o praksama čije je neposredno izvođenje prestalo. Ovaj primjer otvara pitanje povezivanja savremenog dokumentacionog zapisa sa ranijim svjedočanstvima, predmetima, fotografijama i drugim izvorima koji omogućavaju proučavanje istorijskih promjena kulturne prakse.

Brazilski model ukazuje na metodološku razliku između formalnog registra nematerijalnih kulturnih dobara i šireg dokumentacionog inventara. Registarski zapis obezbjeđuje institucionalnu identifikaciju određenog elementa, dok inventar može obuhvatiti njegove varijante, nosioce, prostore

182-202; Soma Salamon, „From the Village to the Táncház: The Revival Metamorphosis of a Peasant Flute Player“, Acta Ethnographica Hungarica, god. 68, br. 2, 2023, 499-523; UNESCO, „Táncház Method: A Hungarian Model for the Transmission of Intangible Cultural Heritage“, Register of Good Safeguarding Practices, dosije br. 00515, Odluka 6.COM 9.8, 2011, dostupno na: https://ich.unesco.org/en/decisions/6.COM/9.8.

[174]Carlos Sandroni, „Samba de roda, patrimônio imaterial da humanidade“, Estudos Avançados, god. 24, br. 69, 2010, 373-388; Eloisa Domenici, „Samba de Roda and the Threat of Epistemicide on the North Coast of Bahia“, MUSICultures, god. 48, 2021, 142-167; UNESCO, „Samba de Roda of the Recôncavo of Bahia“, Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, dosije br. 00101, 2008, dostupno na: https://ich.unesco.org/en/RL/samba-de-roda-of-the-reconcavo-of-bahia-00101.

praktikovanja i društvene okolnosti. Povezivanje tih nivoa podataka omogućava dopunjavanje dokumentacije i nakon formalnog prepoznavanja kulturnog dobra.[175]

Teritorijalna organizacija dokumentovanja otvara pitanje odnosa između administrativnih granica i prostora rasprostranjenosti kulturne prakse. U starom rukopisu kao primjeri navedeni su opštinski organizovani popisi u Venecueli i teritorijalni pristupi u drugim državama. Njihovo poređenje upućuje na potrebu razlikovanja mjesta evidentiranja, prostora izvođenja, istorijskog područja rasprostranjenosti i zajednica koje određenu praksu prepoznaju kao svoju baštinu. Takvo razlikovanje značajno je i za dokumentovanje baštine Boke Kotorske, čiji istorijski kulturni odnosi prevazilaze pojedinačne savremene administrativne granice.

2.6.5 UNESCO-ovi programi, regionalni centri i digitalne platforme u zaštiti nematerijalne kulturne baštine

UNESCO- ov sveobuhvatan međunarodni izvještaj „Our Creative Diversity“ (Naša stvaralačka raznolikost) objavljen je 1996. godine, pod rukovodstvom Javier Pérez de Cuéllar, bivšeg generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, kao rezultat rada Svjetske komisije za kulturu i razvoj.[176] Ovaj dokument po prvi put je sistematski artikulisao kulturu kao važan činilac razvoja u društvenom, ekonomskom, duhovnom, etičkom i identitetskom smislu.[177] U Izvještaju se problematizuje marginalizovan položaj kulture u razvojnim politikama i predlaže se da se kulturne vrijednosti uvrste u sve segmente društvenog planiranja, čime je omogućeno šire razumijevanje i zaštita nematerijalne kulturne baštine. „Our Creative Diversity“ poslužio je kao dobar primjer i inspiracija za usvajanje UNESCO-ove Univerzalne deklaracije o kulturnoj raznolikosti iz 2001. godine[178] i time značajno doprinio konceptualizaciji Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine koja je usvojena u Parizu 2003. godine.[179] Ovakvi i slični trendovi proučavanja kulture promoviše pristup koji nematerijalnu kulturnu baštinu i humanističke vrijednosti postavlja u središte savremenih kulturnih politika.

UNESCO je usvajanjem i implementacijom Konvencije iz 2003. godine [180] uveo preciznu terminologiju i metodološke okvire na osnovu kojih je moguće standardizovati praksu identifikacije, dokumentacije i promocije nematerijalnog kulturnog nasljeđa. Posebna pažnja posvećena je uključivanju lokalnih zajednica u sve faze procesa zaštite, što je i potvrđeno strateškom odlukom UNESCO-a iz 2007. godine da „zajednice“ budu peta ključna tačka djelovanja u okviru strategije zaštite nasljeđa.[181]

U okviru UNESCO-a razvijeni su i specijalizovani regionalni centri za jačanje kapaciteta u oblasti nematerijalne kulturne baštine. Ovi djeluju kao cetri kategorije 2 tzv. Category 2 Centres[182] i usko su vezani sa sekretarijatom Konvencije o nematerijalnoj kulturnoj baštini iz 2003. godine. Njihova glavna uloga ogleda se u sprovođenju obuka, razvoju istraživačkih metodologija, pružanju tehničke podrške državama članicama, kao i u podsticanju saradnje između institucija i lokalnih zajednica.

[175] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003, čl. 2, 11 i 12; Brazil, Decreto nº 3.551, de 4 de agosto de 2000; IPHAN, Inventário Nacional de Referências Culturais (INRC).
[176] World Commission on Culture and Development, Our Creative Diversity: Report of the World Commission on Culture and Development, 2nd rev. ed. (Paris: UNESCO Publishing, 1996).
[177] Ibid., 21-35.
[178] UNESCO. Universal Declaration on Cultural Diversity. Paris: UNESCO, 2001. Dostupno na: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (pristupljeno: 22. 5. 2025).
[179] UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO, 2003. Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/convention (pristupljeno: 22. 5. 2025).
[180] UNESCO, Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2007. Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/directives (pristupljeno: 22. maj 2025).
[181] UNESCO, Periodic Reporting Mechanism, Secretariat for the 2003 Convention, Paris: UNESCO, 2022. Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/periodic-reporting (pristupljeno: 22. maj 2025).
[182] UNESCO, “Category 2 Centres under the auspices of UNESCO,” Paris: UNESCO. Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/category2-centres (pristupljeno: 22. maj 2025).

Najistaknutiji primjer ovakve institucije je IRCI - International Research Centre for Intangible Cultural Heritage in the Asia-Pacific Region, sa sjedištem u Sakaiju, u Japanu koji organizuje regionalne seminare i radionice radi izgradnje kapaciteta azijsko-pacifičkog regiona, zatim realizuje multidisciplinarna istraživanja i razvija strategije za digitalnu dokumentaciju i očuvanje ugroženih kulturnih praksi.

Pored navedenog, postoji još jedan primjer dobre prakse. To je Cetar CRESPIAL - Centro Regional para la Salvaguardia del Patrimonio Cultural Inmaterial de América Latina, osnovan i smješten u Peru-u kao regionalni mehanizam za sprovođenje UNESCO-ove Konvencije u državama Latinske Amerike. Ovaj Centar se bavi promovisanjem participativnih pristupa, savjetovanjem vlada u formulisanju nacionalnih strategija, izradom baza podataka o nosiocima baštine i razmjenom dobrih praksi u oblasti nematerijalne baštine. CRESPIAL posebnu pažnju posvećuje zaštiti autohtonih jezika i tradicionalnih znanja koja su u opasnosti od nestajanja.[183]

Centri poput IRCI i CRESPIAL funkcionišu i kao platforme za interkulturni dijalog i regionalnu saradnju. Oni, pored toga što predstavljaju institucionalne mehanizme podrške sprovođenja UNESCO-ovih normi, uvažavaju kulturnu raznolikost pojedinih regiona, kao i specifične baštinske kontekste, čime se potvrđuje njihovo nastojanje da primjene decetralizovan pristup zaštiti kulturne baštine.[184]

Primjer povezivanja terenskog istraživanja, stručnog osposobljavanja i dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine može se sagledati na osnovu UNESCO-ovog projekta posvećenog muzičkim i plesnim tradicijama Etiopije. Raznovrsnost lokalnih muzičkih praksi zahtijevala je dokumentovanje prilagođeno različitim oblicima izvođenja, načinima prenošenja znanja i kulturnim okolnostima. Među instrumentima obuhvaćenim istraživanjem navode se begena, krar, masenqo, kebero i washint, kao primjeri različitih instrumentalnih tradicija čije dokumentovanje podrazumijeva bilježenje izvođačkih praksi i društvenih okolnosti njihove upotrebe.

Prema podacima iz ranijeg istraživačkog rukopisa, četvorogodišnji projekat obuhvatio je prikupljanje muzičke i plesne građe, etnomuzikološku obuku lokalnih stručnjaka i opremanje ustanova za nastavak dokumentacionog rada. U tom kontekstu navode se Univerzitet u Adis Abebi, muzička škola „Yared“, nastavni sadržaji na amharskom i engleskom jeziku i terenski rad sa različitim zajednicama. Povezivanje nastanka dokumentacionih zapisa sa stručnim osposobljavanjem i institucionalnom podrškom omogućava kontinuitet i naknadnu doradu dokumentovanja prikupljene građe.[185]

Za pedloženi model dokumentovanja baštine Bokeljske mornarice posebno je značajan kontinuitet dokumentacione djelatnosti. Vrijednost zapisa zavisi od podataka o okolnostima njegovog nastanka, povezanosti sa nosiocima prakse i mogućnosti stručnog dopunjavanja. Obuka, oprema i učešće zajednice čine uslove za dugoročnu upotrebljivost dokumentacije.

Od 2008. godine, u skladu sa novim procedurama i smjernicama koje je UNESCO-ov Komitet za nematerijalnu kulturnu baštinu usvojio, kako bi u praksi precizirao način sprovođenja Konvencije iz 2003, formirane su dvije liste: Reprezentativna lista nematerijalne kulturne baštine čovječanstva i Lista nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita. [186]Time je dodatno osnažena mogućnost za aktivno očuvanje i promociju ugroženih kulturnih praksi u savremenom društvu.

---

[183] Centro Regional para la Salvaguardia del Patrimonio Cultural Inmaterial de América Latina (CRESPIAL), „Sobre el Crespial”, zvanična internet stranica CRESPIAL-a, dostupno na: https://crespial.org/sobre-el-crespial/.

[184] UNESCO, Periodic Reporting Mechanism, Secretariat for the 2003 Convention, Paris: UNESCO, 2022. Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/periodic-reporting (pristupljeno 22. maja 2025).

[185] UNESCO, „A Four-Year Project to Record Living Music and Dance Traditions in Ethiopia: Towards a Comprehensive National Intangible Cultural Heritage Inventory“, Intangible Cultural Heritage, str. 8, dostupno na: https://ich.unesco.org/doc/src/01856-EN.pdf

[186] UNESCO. Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO, 2022. Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/directives (pristupljeno: 22. maj 2025); UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO, 2003. Dostupno na:

U Hangdžouu je 2013. godine usvojena je Deklaracija o uvrštavanju kulture u središte politika održivog razvoja (Hangzhou Declaration: Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies)[187], čime je potvrđena veza između ciljeva održivog razvoja i očuvanja nematerijalne baštine, naročito u oblastima obrazovanja, rodne ravnopravnosti, zaštite životne sredine i aktivnog učešća zajednica.

UNESCO-ov normativni okvir i prateći programi podržavaju nastojanja da se nematerijalna kulturna baština sagleda kao proces u kom zajednice aktivno učestvuju u svim segmentima zaštite. Zaštita nematerijalne kulturne baštine, uz očuvanje kulturnih oblika, podrazumijeva i priznavanje i poštovanje ljudskog stvaralaštva kao zajedničke vrijednosti. Time doprinosi očuvanju kulturne raznolikosti i održivom razvoju i otvara put za dalja istraživanja i unapređenje mehanizama zaštite koji su prilagođeni savremenim izazovima proširenog definisanja kulturne baštine.

UNESCO je, u toku sprovođenja Konvencije o očuvanju nematerijalne kulturne baštine, razvio niz tematskih programa koji prevazilaze deklarativne i normativne okvire, usmjeravajući pažnju ka nerijetko ugroženim oblicima žive baštine. Ovi programi, podržavaju zajednice u artikulaciji i prenosu znanja,ali istovremeno odražavaju i interese kulturne politike, institucionalnog autoriteta u tumačenju baštine i međunarodnog dijaloga.

Posebna pažnja posvećene je oblastima u kojima se objedinjavanje znanja, funkcija i simbolike direktno povezuje sa identitetom zajednica koje baštine određene kulturne prakse. Ugroženi jezici, kao najosetljiviji prenosioci kolektivnog iskustva, predstavljeni su na tzv. „crvenoj listi“, koja dokumentuje više od 2.500 jezika koji su u procesu odumiranja. Na primjeru ove liste tj. *Atlasa ugroženih jezika svijeta*, koji je UNESCO uspostavio kao instrument identifikacije i praćenja ugroženih jezika, jasno je uočljiva težnja da se ukaže na urgentnost očuvanja jezika kao nosilaca nematerijalne baštine, ali i da se stvori osnov za dalje mjere zaštite koje prevazilaze uobičajenu praksu klasifikacije koja nerijetko prelazi u sferu kulturne politike. Na ovom primjeru uočljiv je pristup u kojem je baština prepoznata kao dinamičan i promjenljiv proces oblikovanja i prenošenja značenja.[188]

Muzika i tradicionalni zanati su, uz jezik, prepozanti kao ključna područja djelovanja, tematski artikulisana kroz niz međunarodnih programa i institucionalnih mehanizama zaštite. Savremeni izazovi zaštite ovih segmenata baštine zahtijevaju, pored revitalizacije, i nove oblike dokumentovanja i prenošenja znanja koja će biti prilagođena savremenom, digitalnom dobu. Iz navedenih razloga UNESCO podstiče razvoj digitalnih platformi koje omogućavaju međusobnu povezanost, razmjenu i dostupnost podataka među različitim akterima i institucijama. Digitalne platforme, uz dokumentovanje tehničkih i estetskih svojstava kulturnih praksi, omogućavaju predstavljanje različitih tumačenja, razmjenu znanja i učešće zajednica u dokumentacionim postupcima. Takav pristup dokumentovanju obuhvata i simboličke i društvene funkcije kulturnih praksi, uključujući njihovu ulogu u oblikovanju društvenih odnosa, održavanju obrednih kontinuiteta i prenošenju kolektivnog pamćenja.[189]

---

https://ich.unesco.org/en/convention (pristupljeno: 22. maj 2025); UNESCO. Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/lists (pristupljeno: 22. maj 2025); UNESCO. List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/USL (pristupljeno: 22. maj 2025).

[187] UNESCO. Hangzhou Declaration: Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies. Hangzhou: UNESCO, 2013. Dostupno na: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/FinalHangzhouDeclaration20130517.pdf (pristupljeno: 22. maj 2025).

[188] Christopher Moseley (ur.), Atlas of the World's Languages in Danger, treće, revidirano i dopunjeno izdanje, Pariz: UNESCO Publishing, 2010, dostupno na: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187026 (pristupljeno 25. maja 2025).

[189] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (Paris: UNESCO, 2003), čl. 2, 13 i 15, dostupno na: https://ich.unesco.org/en/convention; UNESCO, Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, Odluka 10.COM 15.A (Windhoek: UNESCO, 2015), dostupno na: https://ich.unesco.org/en/decisions/10.COM/15.A.(pristupljeno 25. maja 2025).

Kao primjeri dobre prakse posebno se izdvajaju dvije platforme: „ICHpedia“ iz Južne Koreje i evropski projekat „DigiCulture“.

Nacionalni institut za nematerijalnu baštinu Republike Koreje razvio je „ICHpedia“, platformu koja predstavlja primjer uspješnog integrisanja tehnološke inovacije, akademske stručnosti i učešća zajednice.[190] Za razliku od klasičnih statičnih baza podataka, „ICHpedia“ omogućava participativni pristup zaštiti i dokumentaciji u kojoj nosioci baštine i članovi lokalnih zajednica aktivno učestvuju u digitalnom uobličavanju vlastitih kulturnih izraza kroz fotografije, video-zapise, usmena svjedočanstva i interaktivne medije.[191] Ovakav model, pored toga što znatno doprinosi očuvanju nematerijalne baštine, ukida distancu između „živog nasljeđa“ i „institucionalnog čuvara“, pozicirajuži zajednicu kao ravnopravnog aktera u procesima zaštite nematerijalne kulturne baštine.

Za razliku „ICHpedia“ modela, koji omogućava aktivno učešće zajednice u procesu dokumentovanja i tumačenja nematerijalne kulturne baštine, postoje i pristupi koji baštinu percipiraju van konvencionalnih okvira zaštite, usmjeravajući se na osnaživanje njenih nosilaca kroz obrazovanje i digitalnu inkluziju. Jedan od takvih primjera je evropski projekat „DigiCulture“ koji je koncipiran s ciljem da unaprijedi digitalne kompetencije odraslih u sektoru kreativnih industrija, kroz prisustvo aktera koji djeluju i u okviru nematerijalne baštine i zanatskih vještina.

Projekat je primarno usmjeren na digitalnu dostupnost i reinterpretiranje kulturnih praksi, kao i širenje učešća različitih zajednica posredstvom savremenih tehnologija, čime se njegov doprinos povezuje i sa pitanjima očuvanja kulturne baštine. Njegov doprinos vidljiv je i u osnaživanju nosilaca tradicionalnih znanja, zanatlija i kulturnih radnika koji su nedovoljno zastupljeni u institucionalnim kulturnim politikama, pružajući im mogućnosti da se uz pomoć digitalizacije slobodnije izražavaju, promovišu i na taj način doprinose većoj vidljivosti i povezivanjem s novim publikama.

DigiCulture[192] je model koji djeluje posredno na zaštitu nematerijalne kulturne baštine. On se usmjerava na stvaranje uslova za pristup, izražavanje i digitalnu prisutnost kulturnih aktera, naročito onih koji se ne nalaze u dominantnm institucionalnim strukturama. Ovaj projekat, realizovan u okviru Erasmus+ programa, predstavlja model koji djeluje kroz razvoj metodoloških okvira za digitalnu interpretaciju kulturne baštine nudeći alate za profesionalce i institucije koji žele da svoje znanje i praksu usklade sa digitalnim okruženjem. Jedan od ciljeva ovog projekta jeste stvaranje tehnoloških i edukativnih uslova zadugoročnu održivost i vidljivost i korišćenje kulturne baštine u digitalnom okruženju. Njegova povezanost sa nematerijalnom kulturnom baštinom ogleda se prvenstveno u uspostavljanju onlajn baze podataka digitalizaciji dokumentacije, dok se programski i institucionalni okvir projekta zasniva na evropskim politikama kulturne razmjene i digitalne transformacije. Ove inicijative, pored primjene digitalnih tehnologija u dokumentovanju kulturne baštine, povezuje i njihova uloga u kulturnoj diplomatiji. Dokumentovanje zasnovano na poštovanju etičkih načela i saradnji sa zajednicama može doprinijeti predstavljanju kulturnih praksi, njihovoj vidljivosti i dostupnosti, kao i uspostavljanju međukulturnih veza.

Digitalne platforme, pored dostupnosti i čuvanja idokumentacione građe, postaju prostori razmjene, predstavljanja i reinterpretacije kulturne baštine. Njihov značaj ogleda se i u mogućnosti oblikovanja novih prostora živog nasljeđa, u kojima se kulturne prakse, načini i značenja predstavljanja razvijaju kroz odnos između tradicije i tehnologije. U tom procesu posebno mjesto pripada zajednicama, čija iskustva, znanja i različita tumačenja određuju smisao i sadržaj kulturnog nasljeđa i u digitalnom okruženju.

---

[190] ICHpedia - Intangible Cultural Heritage Online Encyclopedia, National Research Institute of Cultural Heritage, Republic of Korea. Dostupno na: http://www.ichpedia.org (pristupljeno 26. maja 2025).

[191] Soon Cheol Park, „ICHPEDIA, a Case Study in Community Engagement in the Safeguarding of ICH Online“, International Journal of Intangible Heritage, vol. 9, 2014, str. 69-82.

[192] DigiCulture-Improving the Digital Competences and Social Inclusion of Adults in Creative Industries, Erasmus+ Project, koordinacija: Politehnika University of Timișoara. Dostupno na: https://digiculture.eu (pristupljeno 26. maja 2025).

2.7 Baština kao društveni i institucionalni konstrukt

2.7.1 Koncept kulture i baštine u UNESCO-ovim konvencijama

Politička instrumentalizacija kulturne baštine i nastanak Konvencije iz 2003. godine

Uzimajući u obzir, gore pomenutu Konvenciju kao i njeno definisanje samog pojma nematerijalne kulturne baštine, uočavaju se određena sistematska ograničenja i nedostaci, ali i mogućnost širokog pimanja i interpretiranja Konvencije.

U savremenom normativnom okviru zaštite kulturne baštine, Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine predstavlja promjenu perspektive u razumijevanju kulturne baštine, jer pomjera težište sa materijalnih, i statutom zaštićenih, dobara na žive izraze i prakse zajednica koje ih prenose s generacije na generaciju. Međutim, proces definisanja i primjene Konvencije nije bio ni neutralan, a ni lišen političkih uticaja.

Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, usvojena je kao određeni vid protivteže postojećoj Konvenciji o zaštiti svjetskog kulturnog i prirodnog nasljeđa iz 1972. godine. Ona predstavlja UNESCO-ov treći, ključni stepen u razvijanju poimanja pojma kulture. Za razliku od Konvencije iz 1972. godine, koja kulturu naroda i svijeta definiše kao „spomenike i znamenita mjesta koje su stvorile određene kulture“, dakle kao statičnu, spomeničku kulturu, Konvencija iz 2003. godine kulturnu baštinu sagledava kao živu i dinamičnu i tako pravi suštinski pomak u poimanju kulture, na svjetskom nivou. Pored ovog značajnog iskoraka, u Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine uvedena je ideja pluralizma različitih svjetskih kultura. Konvencija se poziva na uvažavanje kulturnih različitosti i tako daje na značaju Univerzalnoj deklaraciji o kulturnom diverzitetu iz 2001. godine.

Iako predstavlja formalizaciju normativnog globalnog okvira zaštite, proces njenog nastanka i sprovođenja bio je oblikovan diplomatskim kompromisima, političkim pregovorima, ali i nacionalnim interesima.[193]

Inicijalni zahtjevi Bolivije, podneseni tokom UNESCO-ove Generalne konferencije 1973, i ponovo pokrenuti i inteziviranі tokom 1990-ih, odigrali su ključnu ulogu u formiranju globalnog normativnog okvira nematerijalne baštine. Međutim, ta inicijativa nije nastala iz potrebe za redefinisanjem kulturne baštine, već ju je formirala politička potreba da se internacionalizuje nacionalno pitanje (određenog) identiteta. Upućujući zahtjev za zaštitu pjesme „El Cóndor Pasa“ kao „bolivijskog folklornog dobra“ koje je, prema dopisima i tvrdnjama tadašnjeg bolivijskog ministra, „nepravedno prisvojeno u okviru međunarodnog muzičkog tržišta“, pod izgovorom očuvanja autohtonih praksi, ministar inostranih poslova Bolivije, Mario R. Gutiérrez i Vlada Bolivije kao da su zanemarili činjenicu da je ovim zahtjevom traženo da se zaštiti praksa čije porijeklo nije bilo iz zemlje podnosioca inicijative. Tako je ministar Gutiérrez , krajem 1970-ih godina, poslao formalno pismo UNESCO-u kom je zahtijevao da se zaštiti pjesma „*El Cóndor Pasa“* kao izraz nematerijalne kulturne baštine Andskih naroda. Ovaj zahtjev djelovao je kao da potvrđuje važnost i želju Bolivije da očuva vlastitu kulturnu baštinu, zanemarujući činjenicu da pjesma nije nastala u Boliviji i da se ne može teritorijalno povezati sa navedenom kulturnom zajednicom. Ovaj primjer neadekvatnog tumačenja autorstva i identiteta ilustruje i otkriva kako politički interesi mogu oblikovati pravce razvoja međunarodnih konvencija, jer je iz jednog konkretnog slučaja potekla šira normativna diskusija o potrebi definisanja i mehanizama zaštite nematerijalne kulturne baštine.

„El Cóndor Pasa“ je scensko muzičko djelo peruanskog kompozitora Daniela Alomíje Roblesa nastalo 1913. godine. Kompozicija je postala simbol borbe marginalizovanih naroda Andske regije

[193]Janet Blake, *UNESCO's 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage: The Implications of Community Involvement in „Safeguarding“*, u: *Intangible Heritage*, (ur. Laurajane Smith i Natsuko Akagawa), London-New York: Routledge, 2009, 45-47.

za slobodu i dostojanstvo, i time prerasla lokalne okvire. Zasnovana na motivima autohtonih muzičkih formi, njena melodija tumačena je kao metafora kondorovog leta koji je simbolisao otpornost i slobodu naroda. Pjesma je tokom XX vijeka doživjela brojne obrade, od kojih je najpoznatija ona koju su proslavili Simon & Garfunkel 1970. godine. Upravo ova pjesma bila je jedan od reprezentativnih primjera ljudske kulturne i umjetničke baštine koji je 1977. godine zabilježen na tzv. Voyager Golden Record koji je poslat u svemir. Univerzalna simbolika učinila je ovu pjesmu predmetom političkih sporova. Pored pitanjapripradnosti i teritorijalnog porijekla, sporovi su se vodili i oko prava na tumačenje njenog značenja. U andskoj ikonografiji, kondor predstavlja svetu pticu i simbol slobode, snage i duhovne povezanosti sa planinama. U bolivijskom zahtjevu UNESCO-u, ovi elementi su u političkim interpretacijama često instrumentalizovani ili sasvim potisnuti. Naglasak je stavljen na formalno priznanje i upis djela kao nacionalne baštine, čime su potisnute šire interpretacije koje bi pjesmu mogle definisati kao zajedničku, transnacionalnu andsku kulturnu baštinu.

Međutim, bolivijski zahtjev imao je za cilj da, preko Unescovih mehanizama legitimacije, zanemari etnološke činjenice i da u prvi plan istakne politički motiv reafirmacije nacionalnog identiteta u globalnom kontekstu.[194] Time su otvorena složena pitanja autentičnosti, kulturne moći i pravde ko ima legitimitet da definiše šta je „autentična“ baština i kome ona pripada.[195]

Bolivijski primjer pruža osnovu za sagledavanje istorijskih okolnosti i političkih interesa koji su presudno uticali na uvođenje koncepta nematerijalne kulturne baštine u međunarodni diskurs, dok su akademske i teorijske potrebe imale sporednu ulogu u čitavom procesu. [196] Pjesma „*El Cóndor Pasa“* tako prevazilazi status muzičkog djela i prerasta u predmet borbe za legitimitet u institucionalnom prostoru UNESCO-a. Ona postaje simbol pitanja kulturnog identiteta i kolektivnog otpora. Upravo ovaj primjer pokazuje nam da se baština sagledava i kao rezultat dijaloga, geopolitičkih odnosa i simboličkih borbi za priznanje, u kojima zajednice i države nastoje da kroz međunarodne mehanizme potvrde i osnaže vlastite identitetske narative.[197]

„El Cóndor Pasa“ je primjer koji prikazuje proces kulturne reinterpretacije, proces u kom se kulturni izrazi mijenjaju kada postanu predmet institucionalnog djelovanja. Ovakvi primjeri predstavljaju sredstva reprezentacije u prostoru koji je strogo regulisan praksama i pravilima međunarodnih institucija. [198] Na osnovu navedenog, možemo doći do zaključka da je proces „baštinizacije“ neodvojiv od političkih i institucionalnih procesa u kojima se uz formalno pozivanje na zaštitu ugroženog kulturnog izraza primjenjuju mehanizmi legitimisanja identiteta kroz normativne instrumente koji poštuju globalne standarde. Složenost odnosno dvojnost na koju nam ukazuje bolivijski primjer je ključna za razumijevanje geneze Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine, jer ukazuje da su njeni principi i definicije oblikovani međusobnim djelovanjem kulturnih interpretacija i političkih interesa.

Bolivijski slučaj ilustruje kako je uvođenje koncepta nematerijalne kulturne baštine u međunarodni diskurs bilo uslovljeno prvenstveno političkim interesima i okolnostima, uz manje uvažavanje akademskih i teorijskih potreba. Navedeni primjer može se posmatrati i kao kulturni izraz koji postaje

---

[194] Valorizacija nematerijalne kulturne baštine u međunarodnim okvirima neraskidivo je povezana s pitanjem njene pravne zaštite i političke instrumentalizacije. Detaljno o normativnim i političkim aspektima Konvencije iz 2003. godine v. Janet Blake, „UNESCO's 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage: The Implications of Community Involvement in 'Safeguarding'“, u: *Intangible Heritage*, ur. Laurajane Smith i Natsuko Akagawa, London–New York: Routledge, 2009, str. 51-52; o kritičkoj interpretaciji koncepta baštine kao diskurzivne konstrukcije v. Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, Abingdon-New York: Routledge, 2006, str. 92.

[195] Barbara Kirshenblatt-Gimblett, „Intangible Heritage as Metacultural Production“, *Museum International*, br. 221-222, vol. 56, br. 1-2, Pariz: UNESCO Publishing-Blackwell, 2004, 57.

[196] Janet Blake, *UNESCO's 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage: The Implications of Community Involvement in „Safeguarding“*, u: *Intangible Heritage*, ed. Laurajane Smith i Natsuko Akagawa, London-New York: Routledge, 2009, 51-52.

[197]Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, London-New York: Routledge, 2006, 92.

[198]Barbara Kirshenblatt-Gimblett, „Intangible Heritage as Metacultural Production“, *Museum International* 221-222, vol. 56, no. 1-2, Paris: UNESCO, 2004, 57.

sredstvo reprezentacije u politički regulisanom prostoru međunarodnih institucija, što nas navodi na zaključak da se baština tretira i kao neutralna vrijednost koja se definiše kroz rezultat institucionalnih, ideoloških i političkih interesa i simboličke borbe za priznanje.

Analiza UNESCO-va reakcije na bolivijski zahtjev otkriva složenost odnosa između institucionalne neutralnosti, diplomatskih interesa država članica i pitanja kulturne autonomije.

UNESCO je prema bolivijskom zahtjevu zauzeo uzdržan stav s ciljem očuvanja institucionalne neutralnosti i nastojanja da se izbjegnu političke posljedice zbog eventualnog uključivanja organizacije u spor, stoga kompozicija El Cóndor Pasa u tom periodu nije bila formalno uvrštena ni na jednu od UNESCO-vih lista. Ipak, upravo je neutralni odgovor, kojim se balansiralo između diplomatske uzdržanosti i kulturne senzitivnosti, imao dalekosežne posljedice. Pokrenute su prve inicijalne rasprave o prirodi i dometu kulturnih praksi i fenomena koji ne posjeduju fizičku manifestaciju i ne pripadaju domenima materijalne kulture. Bolivijski slučaj podstakao je preispitivanje odnosa između zaštite kulturne baštine i prava na njeno kulturno prisvajanje, usmjeravajući međunarodnu raspravu ka mogućnostima pravnog identifikovanja, vrednovanja i zaštite nematerijalnih kulturnih izraza Tako je bolivijski primjer poslužio kao pokretač institucionalne rasprave o tome kako konceptualno definisati i pravno utemeljiti ono što će se kasnije formulisati kao „nematerijalna kulturna baština“.[199]

Rasprave su rezultirale su nizom međukoraka, uključujući tu i Preporuku o očuvanju tradicionalne kulture i folklora iz 1989. godine, koja je prvi put eksplicitno priznala vrijednost nematerijalnih izraza kao dijela svjetske baštine. Iskustva sa bolivijskim zahtjevom ukazivala su na potrebu za preispitivanjem određenih kulturnih tumačenja koji baštinu sagledavaju kroz prizmu „autentičnosti“ i geopolitičkih interesa. [200]

Odnos političkih interesa, kulturnog identiteta i međunarodnih mehanizama zaštite ukazuje na značaj kulturne diplomatije u oblikovanju načina na koji se baština identifikuje, vrednuje i prezentuje. Pitanja vlasništva, kulturne pripadnosti i legitimiteta razmatraju se u kontekstu odnosa političke i institucionalne moći.[201] Na taj način, kulturna diplomatija prevazilazi okvire iz domena kulturne razmjene i prelazi u sferu globalnog upravljanja baštinom, u kojem UNESCO i njemu srodne institucije funkcionišu kao posrednici između nacionalnih narativa i univerzalnih vrijednosti.

Koristeći mehanizme kulturne diplomatije, koji kulturna dobra transfpormišu u instrumente političke komunikacije, kulturna baština postaje instrument kojim države afirmišu vlastite kulturne identitete s ciljem uticaja na međunarodno prezentovanje i vrednovanje kulturne baštine.[202] Ona dobija status resursa koji posreduje između kulturnog identiteta i politike, između intimne samosvijesti zajednice i institucionalne globalne vidljivosti.

UNESCO-ove konvencije, a naročito Konvencija iz 2003. godine, formalno su usmjerene na afirmaciju zajednica ali i na očuvanje raznolikosti. Navedena Konvencija u praksi je postala okvir u kom se nacionalne politike legitimišu i prezentuju kroz jezik isključivo univerzalnih vrijednosti.

---

[199] Janet Blake, „UNESCO’s 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage: The Implications of Community Involvement in ‘Safeguarding’“, u: Laurajane Smith i Natsuko Akagawa (ur.), *Intangible Heritage*, London - New York: Routledge, 2009, str. 51-53

[200] UNESCO, *Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity*, Pariz: UNESCO, 2001, pristupljeno 8. avgusta 2025, https://ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-00103

[201] Tim Winter, „Heritage Diplomacy“, International Journal of Heritage Studies, vol. 21, br. 10 (2015), str. 997-1015.

[202] Peiyan Xia, „The Impact of Japan’s Cultural Diplomacy on the Construction of Japan’s Traditional Cultural Soft Power“, *Highlights in Business, Economics and Management-WTED 2024*, vol. 35, 2024, 21-30; Janet Blake, „UNESCO’s 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage: The Implications of Community Involvement in ‘Safeguarding’“, u: Laurajane Smith i Natsuko Akagawa (ur.), *Intangible Heritage*, London-New York: Routledge, 2009, 51-53; Lidia del Carmen Pérez López, „La preservación de la música como diplomacia del patrimonio“, *Preprints.org*, 2025, 1-15.

Kulturna diplomatija djeluje kao polje pregovora o kulturnom identitetu, pravu na predstavljanje kulturne baštine i kulturnoj pripadnosti, utičući na odnose između država i zajednica. Posredstvom međunarodnih programa koje podržavaju institucije nadležne za zaštitu kulturne baštine, države oblikuju narative o kulturnom kontinuitetu i tradiciji, prilagođavajući ih kriterijumima vrednovanja kulturne baštine i međunarodno prepoznatljivim obrascima predstavljanja.[203] Na ovakav način se, znatno i neizbježno, mijenja i značenje same baštine. Živa praksa u lokalnom izvornom značenju, koja predstavlja zajedničko pamćenje određene zajednice, u međunarodnim okvirima postaje „reprezentativni element baštine", odnosno specifičnost koja mora biti prepoznata u sistemu globalne kulturne ekonomije. Razlika između žive i reprezentativne baštine ukazuje na političku dimenziju kulturne diplomatije, koja uz afirmaciju raznolikosti učestvuje u oblikovanju reprezentativne slike o kulturi određene zajednice, koja je u skladu sa interesima njenog međunarodnog prezentovanja. Kulturna baština, iako postaje međunarodno prepoznatljiva, gubi svoju slojevitost i spontanost i postaje sredstvo za sprovođenje kulturne diplomatije i politike. Razvoj kulturne diplomatije može biti praćen sve izraženijim prilagiđavanjem kulturne baštine međunarodnim kriterijuma predstavljanja na izbor i tumačenje kulturnih sadržaja. U pojedinim slučajevima to može dovesti do potiskivanja potreba zajednice i značenja koja ona pripisuje vlastitoj baštini.[204]

Primjeri poput japanske institucionalne prakse to potvrđuju. Njihov model kulturne diplomatije, razvijen nakon Drugog svjetskog rata, reprezentativan je primjer uspješne integracije kulturne diplomatije u sistem državne politike. Reinterpretacija tradicionalnih formi kao savremenih izraza dovelo je do toga da se kulturna baština koristi kao resurs za izgradnju međunarodne reputacije i kulture moći. Programi zaštite tradicionalne japanske kaligrafije, arhitekture i izvođačkih umjetnosti, koje je UNESCO, u okviru ranih mehanizama zaštite valorizovao, ilustruju način na koje je kulturna diplomatija postala institucionalizovano polje državne politike.[205]

Ovaj model kulturne diplomatije s jedne strane kulturnu baštinu definiše kao sredstvo nacionalne samoreprezentacije, dok je s druge strane prikazuje kao sredstvo preko kog država aktivno učestvuje u međunarodnom sistemu kulturnog predstavljanja i vrednovanja. Japan je kroz simboličke festivale i forme, kulturne programe i međunarodne izložbe uveo, koristeći međunarodne mehanizme odobravanja, normativni okvir o vlastitoj tradiciji kao univerzalno relevantnoj baštini.[206] Navedena praksa pokazuje nam kako kulturna diplomatija može da posreduje u predstavljanju nacionalne kulturne baštine u međunarodnim okvirima, povezujući njena kulturna značenja sa međunarodnim postupcima priznavanja i vrednovanja. U tom procesu, vrijednost kulturne baštine, uz njena istorijska i estetska svojstva, određuje i njen politički potencijal koji ona može steći u međunarodnim odnosima, kroz afirmaciju kulturnog identiteta i jačanje međunarodne reputacije države. [207]

Pojam meke moći (engl. *soft power*), koji je u teoriju međunarodnih odnosa uveo Joseph Nye 1990. godine, označava sposobnost države da utiče na druge kroz specifičnosti i privlačnosti vlastitih ideja, vrijednosti i kulture. Meka moć u okviru kulturne diplomatije podrazumijeva korišćenje umjetnosti, baštine i kulturnih programa kao sredstava za jačanje međunarodnog ugleda i legitimisanje identiteta države. Japan je svoju „tradicionalnu kulturnu meku moć" izgradio kroz promociju kulturnih proizvoda, ali i kroz sistematsku valorizaciju elemenata nematerijalne baštine, uključujući tu zanate, rituale i duhovne prakse.[208] Na taj način, kulturna diplomatija postaje integralni dio kulturne

[203]Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, London-New York: Routledge, 2006, 87-91.
[204]Barbara Kirshenblatt-Gimblett, „Intangible Heritage as Metacultural Production", *Museum International*, 56/1-2, 2004, 57-63.
[205] Natsuko Akagawa, Heritage Conservation and Japan's Cultural Diplomacy: Heritage, National Identity and National Interest, Abingdon–New York: Routledge, 2015, str. 1-2.
[206]Peiyan Xia, „The Impact of Japan's Cultural Diplomacy on the Construction of Japan's Traditional Cultural Soft Power", *Highlights in Business, Economics and Management -WTED 2024*, vol. 35, 2024, 21-30.
[207] Tim Winter, „Heritage Diplomacy", International Journal of Heritage Studies, vol. 21, br. 10 (2015), str. 997-1015.
[208]Joseph S. Nye, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, New York: Basic Books, 1990, 188-192. Autor u ovom djelu uvodi pojam „meke moći" (*soft power*), označavajući sposobnost države da utiče na druge države privlačeći ih vlastitim idejama, kulturom i vrijednostima. Time kultura postaje suštinski instrument međunarodnog djelovanja.

politike,povezujući očuvanje kulturne baštine sa predstavljanjem nacionalnog kulturnog identiteta u međunarodnim odnosima. Primjenjujući koncept „meke moći“ , kulturna baština Japana dobija značajnu ulogu u međunarodnom predstavljanju države i afirmaciji njenih kulturnih vrijednosti.

U savremenoj globalnoj kulturnoj diplomatiji granica između političkog interesa i kulturne razmjene takođe ostaje nerazriješena. Iskustva mediteranskog prostora ukazuju na složenost kulturne diplomatije, obojene različitim i nerijetko suprotstavljenim interpretacijama kulturne baštine, njene pripadnosti i porijekla. Rivalitet između Turske i Irana oko figure Rumija[209] i praznika Nowruz, kao i sporovi oko vlasništva nad Bokeljskom mornaricom, otkrivaju da se kulturna diplomatija pretvorila u polje takmičenja za simboličko vlasništvo nad određenim elementima baštine. [210]

Iako se kulturna diplomatija formalno definiše kao sredstvo promovisanja međukulturnog razumijevanja i dijaloga, navedeni primjeri svjedoče da u praksi često djeluje kao instrument političkogučvršćivanja položaja i stvaranja simboličke prednosti. Zajednički elementi kulturne baštine koji bi trebalo da predstavljaju most međusobnog razumijevanja nerijetko postaju linije razdvajanja između država koje ih prisvajaju kao dio vlastitog kulturnog identiteta i kontinuiteta.[211]

Tako je Turska, kroz institucionalnu afirmaciju Rumijevog nasljeđa, uspješno transformisala pjesničko i duhovno stvaralaštvo sufijskog mislioca u instrument državne kulturne politike. Turski simbol kulturnog identiteta i centralno mjesto manifestacija koje objedinjuju umjetničko, religiozno i turističko značenje postao je grad Konya u kom se nalazi Rūmījev mauzolej.[212] Godišnji *Mevlana Festivali*, organizovani pod pokroviteljstvom Turske, predstavljaju primjer kulturne diplomatije u kojoj se duhovno nasljeđe koristi za oblikovanje tolerantne, kulturno sofisticirane i moderne države.[213] Ovim se potvrđuje da kulturna baština, čak i kada proističe iz univerzalnih vrijednosti i oblika duhovne baštine, može biti preoblikovana u instrument nacionalne simbolike i globalne projekcije kulturne („meke“) moći. [214]

Slična situacija se može uočiti i na primjeru praznika Nowruz, koji možemo tumačiti kroz upotrebu baštine kao sredstva političke reprezentacije, ali i njegovog razumijevanja kao zajedničke baštine.[215] Turska ovaj praznik definiše kao zajedničku baštinu turkijskih naroda, čime ga smješta u širi okvir vlastite regionalne kulturne strategije, dok Iran Nowruz promoviše kao simbol kontinuiteta persijske civilizacije.[216] Iako formalno normativno utemeljen na ideji univerzalnog dobra, upis Nowruza na

[209]Maulana Džalāl ad-Dīn Rūmī (1207-1273) bio je persijski pjesnik, teolog i sufijski mistik čije je učenje o univerzalnoj ljubavi i jedinstvu čovjeka i božanskog nadahnuća postalo temelj sufijske duhovnosti; njegov mauzolej u Konji (Konya) danas predstavlja jedno od centralnih mjesta kulturnog i duhovnog identiteta Turske. Vidjeti zvanični UNESCO dokument: UNESCO Medal in honour of Mawlana Jalal-ud-Din Balkhi-Rumi, 175 EX/11 Rev.2, Pariz: UNESCO, 2006, dostupno na: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147319; up. i element nematerijalne kulturne baštine Turske povezan sa Rumijevim nasljeđem: Mevlevi Sema ceremony, UNESCO Intangible Cultural Heritage, dostupno na: https://ich.unesco.org/en/RL/mevlevi-sema-ceremony-00100 (pristupljeno 21. oktobra 2026).

[210] Ali Mozaffari i Ali Akbar, „Heritage Diplomacy and Soft Power Competition between Iran and Turkey: Competing Claims over Rumi and Nowruz“, International Journal of Cultural Policy, vol. 30, br. 5 (2024), str. 597-614; up. i: Antun Sbutega, Pismo Ernestu Ottoneu Ramirezu i Timu Kurtisu, UNESCO, Odjeljenje za nematerijalnu kulturnu baštinu (CLT/CRE/ITH), Kotor, 2. april 2019, dokumentarna građa Bokeljske mornarice Kotor, dostupno na: https://www.scribd.com/document/765296485/Pismo-admirala-Sbutege-UNESCO-u-VA%C5%BDNO-ZA-LITERATURU (pristupljeno 20. oktobra 2026).

[211] Tim Winter, „Heritage Diplomacy“, International Journal of Heritage Studies, vol. 21, br. 10 (2015), str. 997-1015.

[212] Ali Mozaffari i Ali Akbar, „Heritage Diplomacy and Soft Power Competition between Iran and Turkey: Competing Claims over Rumi and Nowruz“, International Journal of Cultural Policy, vol. 30, br. 5 (2024), str. 597-614.

[213]UNESCO, „The Mevlevi Sema Ceremony“, *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*, Paris: UNESCO, 2008, pristupljeno 8. oktobra 2025, https://ich.unesco.org/en/RL/the-mevlevi-sema-ceremony-00100.

[214] Natsuko Akagawa, Heritage Conservation and Japan's Cultural Diplomacy: Heritage, National Identity and National Interest, Abingdon–New York: Routledge, 2015, str. 12.

[215]UNESCO, „Nawrouz, Novruz, Nowrouz…“, *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*, Paris: UNESCO, 2016, pristupljeno 8. oktobra 2025, https://ich.unesco.org/en/RL/nawrouz-novruz-nowrouz-nowruz-nawrouz-nauryz-nooruz-nowruz-navruz-02097.

[216] Mozaffari i Akbar, „Heritage Diplomacy and Soft Power Competition between Iran and Turkey: Competing Claims over Rumi and Nowruz“, str. 597-614.

UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, u praksi je otvorio prostor za simbolički rivalitet i reinterpretaciju „zajedničkog“ identiteta. Ovaj primjer svjedoči da UNESCO-vi instrumenti, iako su uspostavljeni kao platforme saradnje, mogu postati prostori političke reprezentacije i prezentovanja kulturnog statusa, u kojima države konstruišu sopstvene verzije univerzalnih narativa.[217]

Na sličan način, spor oko Bokeljske mornarice ukazuje nam kako se transnacionalna baština instrumentalizuje u domenu međunarodnih odnosa i kulturne politike.[218] Pokušaji da se ova viševjekovna i slojevita baština predstavi kao isključivo nacionalna tradicija jedne zemlje svjedoče o složenim odnosima između političkih interesa države i kulturne autonomije zajednice. Kulturna diplomatija koja se transformiše u kulturnu hegemoniju, ukazuje na povezanost tumačenja kulturnog identiteta i baštine sa odnosima institucionalne i političke moći.[219] Kulturna baština, koju definišemo kao prostor pamćenja, može imati i funkciju legitimisanja nacionalno oblikovanog sistema kulturnih vrijednosti, čija se institucionalna tumačenja mogu razlikovati od značenja koja joj pripisuje zajednica[220]

Ovakvi primjeri ukazuju da kulturna diplomatija i politički interesi uključeni u međunarodno predstavljanje kulturne baštine mogu podstaći kulturno rivalstvo između država, naročito u slučajevima suprotstavljenih zahtjeva za priznavanje istorijskog porijekla pojedinih kulturnih izraza i kulturne pripadnosti. Kulturna diplomatija u takvim okolnostima učestvuje u afirmaciji nacionalnih interesa, dok postupci identifikovanja, vrednovanja i institucionalnog prezentovanja baštine odražavaju i odnose političke moći u međunarodnom sistemu zaštite.[221]

2.7.2 Baština kao instrument kulturne politike i konstrukcije identiteta

Savremeni principi zaštite nematerijalne kulturne baštine, iako zasnovani na načelima očuvanja i raznoikosti, uočavaju se brojne konceptualne nedosljednosti koje se naročito otkrivaju u odnosu između živih praksi zajednice i institucionalne regulative. Iako ideali Konvencije iz 2003. godine počivaju na pretpostavci da je zajednica autentični i primarni tumač, nosilac i prenosilac baštine, u složenim administrativnim procesima reprezentacije i nominacije, taj se princip često gubi. Proces prepoznavanja i valorizacije zajedničkog pamćenja i kulturne raznolikosti, u praksi prerasta u birokratski aparat u kojem se odlučuje o hijerarhiji kulturnih vrijednosti.[222]

Iskustva pojedinih država pokazuju da je Konvencijski okvir iz 2003. godine, i njegovi procesi institucionalnog prepoznavanja baštine, poslužio kao mehanizam za kulturnu i političku legitimaciju određene države. UNESCO-ove liste nematerijalne kulturne baštine, iako koncipirane sa načelima međukulturnog dijaloga i univerzalnosti, pretvaraju se u polja simboličke moći u kojima se vodi borba za legitimitet i vidljivost. U proces nominacije za UNESCO -ovu listu država ima presudnu ulogu. Ona je administrativni, ali i semantički posrednik između međunarodnog sistema zaštite i zajednice. Preuzimajući proces nominacije ona sprovodi narativ o „nacionalnoj baštini“ i odlučuje šta je baština i kako se ona tumači. Time oblikuje hijerarhiju kulturnih vrijednosti koja odražava i raznolikost, ali i strukturu odnosa međunarodne političke moći.

---

[217]Tuuli Lähdesmäki i Viktorija L. Čeginskas, „Introduction: Reflecting on Heritage Diplomacy“, *International Journal of Cultural Policy*, vol. 29, br. 1, 2023, 2-5.

[218]*Antun Sbutega, Pismo Odjeljenju za nematerijalnu kulturnu baštinu UNESCO-a (CLT/CRE/ITH), Kotor, 2. april 2019, arhivska i dokumentarna građa Bokeljske mornarice Kotor (dostupno na: https://www.scribd.com/document/765296485/Pismo-admirala-Sbutege-UNESCO-u-VA%C5%BDNO-ZA-LITERATURU, pristupljeno 20. 10. 2026).*

[219]Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, London–New York: Routledge, 2006, 90-93.

[220]Barbara Kirshenblatt-Gimblett, „Intangible Heritage as Metacultural Production“, *Museum International*, 56/1-2, 2004, 58-60.

[221] Tim Winter, „Heritage Diplomacy“, International Journal of Heritage Studies, god. 21, br. 10, 2015, 997-1015; Laurajane Smith, Uses of Heritage, London-New York, Routledge, 2006, 89-93.

[222] Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, London-New York: Routledge, 2006, 87-91.

Zasnovana na deklarativnim univerzalnim vrijednostima kulturna politikavdjeluje isključivo u okviru nacionalnih granica interesa. Ona lokalne kulturne izraze prevodi i reinterpretira u globalno prihvatljivu i prepoznatljivu formu koja, na taj način, ilustruje strukturu savremenog svijeta u kom je međunarodna prepoznatljivost vrijednija od suštinskog učešća zajednice. Time se težište pomjera sa iskustva živog nasljeđa na njegovu simboličku reprezentaciju.[223] Kulturna diplomatija i UNESCO-ovi instrumenati zaštite, podstičući globalnu afirmaciju različitosti, ali i njenu standardizaciju, imaju dvojaku funkciju. U njihovoj primjeni istovremeno se odražavaju težnje zajednice da očuvaju vlastiti kulturni identitetet, ali i interesi države da putem baštine učvrsti vlastiti položaj u međunarodni odnosima. Složeni odnos između simboličkih i stvarnih funkcija baštine čini jedno od ključnih pitanja savremenih rasprava o kulturnoj politici i baštini, u kojima se granice između njene reprezentacije, zaštite i upotrebe neprestano preispitiju.[224]

Analizirani primjeri ukazuju na činjenicu da kulturna diplomatija s jedne strane omogućava internacionalizaciju lokalnih praksi i afirmaciju kulturne raznolikosti, dok s druge strane otvara mogućnost za reinterpretaciju i transformaciju baštine u instrument političke moći.[225] UNESCO-ov sistem legitimizacije i valorizacije reflektuje te globalne odnose strukture i moći kulturnog kapitala. Iako Konvencija iz 2003. godine prepoznaje ulogu zajednice i promoviše je kao ključnog aktera u procesu očuvanja baštine, u praksi iskustvo i znanje nosioca baštine je transformisano u administrativne kategorije koje zadovoljavaju formalne kriterijume međunarodne prepoznatljivosti. U tom procesu, u kom se nematerijalna kulturna baština iz simboličnog, emocionalnog i duhovnog polja transformiše u predmet kulturne politike, autentičnost postaje standardizovana forma koja zadovoljava globalne potrebe. Vrijednost kulturne baštine se sve češće i izrazitije određuje prema potrebamai reprezentacije državne politike, uz potiskivanje kulturnig iskustva i tradicije zajednice koja je baštini.

Ovaj je fenomen jasno vidljiv u primjerima poput *El Cóndor Pasa* i *Bokeljske mornarice*, gdje kulturna diplomatija doprinosi legitimisanju političkih interesa posredstvom tumačenja i predstavljanja kulturne baštine. U bolivijskom zahtjevu za priznanje pjesme *El Cóndor Pasa*, skrivena je složena dinamika odnosa i interesa između regionalne pripadnosti i nacionalnog prestiža, a sve uz deklarativno isticanje zaštite kulturnog identiteta. [226] Na ovaj način je institucionalno afirmisan model reprezentacije koji favorizuje državnu administraciju nad zajedničkom kulturnom baštinom.[227] Slično tome, nastojanja da se Bokeljska mornarica prikaže kao isključivo nacionalna tradicija ukazuju na na političku dimenziju kulturne diplomatije, u kojoj se pitanja kulturne pripadnosti i istorijskog kontinuiteta povezuju sa zahtjevima za potvrđivanje nacionalnog suvereniteta, uz potiskivanje kulturnih značenja i vrijednosti koje baštini pripisuje zajednica.[228]

Uključujući se u međunarodne institucionalne okvire i tokove, kulturna baština prestaje da djeluje kao spontani izraz zajednice i postaje „metakulturni objekat" koji je oblikovan, dokumentovan i klasifikovan u skladu s propisanim normama međunarodnog priznanja.[229] Time se, naizgled suprotno ciljevima Konvencije, smanjuje mogućnost za kreativno obnavljanje kulturne tradicije i prirodno prilagođavanje savremenom životu. Autentičnost kulturne baštine, koja se oblikuje kroz promjene i

[223] Tuuli Lähdesmäki i Viktorija L. A. Čeginskas, „Conceptualisation of Heritage Diplomacy in Scholarship", *International Journal of Heritage Studies*, vol. 28, br. 5 (2022), str. 635-650.
[224]Milan Popadić, Građenje pamćenja: prostorno-memorijski sistem muzeološke vrednosti. Slučaj Muzeja savremene umetnosti u Beogradu, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2011, str. 121-125.
[225] Mozaffari i Akbar, „Heritage Diplomacy and Soft Power Competition between Iran and Turkey: Competing Claims over Rumi and Nowruz", str. 597-614.
[226] Tim Winter, „Heritage Diplomacy", International Journal of Heritage Studies, vol. 21, br. 10 (2015), str. 997-1015.
[227]Hafstein, V. Tr., *Making Intangible Heritage: El Cóndor Pasa and Other Stories from UNESCO*, Bloomington: Indiana University Press, 2018, 45-48.
[228] Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, „Tripundanske svečanosti i kolo sv. Tripuna – tradicije bokeljskih Hrvata u Hrvatskoj", https://min-kulture.gov.hr/nematerijalna-kulturna-dobra-upisana-na-unesco-ov-reprezentativni-popis-nematerijalne-kulturne-bastine-covjecanstva/tripundanske-svecanosti-i-kolo-sv-tripuna-tradicije-bokeljskih-hrvata-u-hrvatskoj/23192.(pristupljeno 25.10.2025)
[229]Kirshenblatt-Gimblett, B., *Intangible Heritage as Metacultural Production*, 60-63.

kontinuitet kulturnih praksi, redefiniše se u postupcima međunarodnog predstavljanja i prilagođava se utvrđenim obrascima pogodnim za prezentovanje, tumačenje i legitimisanje kulturnih izraza u međunarodnom okviru.[230]

Kulturna diplomatija, shodno tome, posredstvom međunarodnog predstavljanja kulturne baštine učestvuje i u institucionalnom uređivanju načina njenog tumačenja i vrednovanja. Koristeći međunarodne mehanizme zaštite države preuzima ulogu posrednika između globalnih relevantnih institucija u sistemu zaštite baštine i zajednice. Ovo dovodi do situacije u kojoj baština dobija dvostruku funkciju: postaje simbol kontinuiteta i jedinstva u okviru države, dok na međunarodnom polju postaje instrument kulturnog prestiža i političke vidljivosti.[231] Navedena ambivalentnost ukazuje na protivrečnost između deklarisanih načela i postojećih mehanizama zaštite. Zajednica gubi autonomiju u odlučivanju o načinu i značenju predstavljanja vlastite baštine, dok država, koristeći sredstva kulturne diplomatije, dobija kulturni resurs koji koristi s ciljem što boljeg međunarodnog pozicioniranja.[232]

Ovj proces ima dalekosežne posljedice na način na koji se oblikuje i tumači savremeni diskurs o baštini i kulturnoj politici. Uvođenjem kategorija i pojmovnih okvira poput „reprezentativne liste" i „urgentne zaštite", UNESCO je stvorio sistem vrednovanja u kom status elementa na listama postaje sinonim za kulturnu vrijednost.[233] Očekivano, države rivalski i konkurentski pristupaju procesu nominacija na pomenutim listama koje funkcionišu kao vid globalnog kulturnog tržišta. Težnja ka međunarodnoj afirmaciji, priznanju i što bolje razvijenom kulturnom turizmu, baštinu definiše kao brend.[234] Time se zanemaruje mogućnost samostalnog oblikovanja narativa o vlastitoj baštini i suštinska funkcija zaštite, koja bi trebalo da ostane primarni cilj svake nominacije.

Proces identifikacije nematerijalne baštine neraskidivo su povezani sa pitanjima moći koji ih oblikuju.[15] U trenutku kada kulturni izrazi postanu prepoznati kao vrijedni čuvanja na međunarodnom nivou, njihov značaj više ne proizilazi iz zajednice koja ih baštini, već iz institucionalnih sistema koji ih potvrđuju. Ovaj oblik institucionalno usmjerenog vrednovanja kulturne baštine, zasnovan na modelu odlučivanja „odozgo", temelji se na administrativnoj selekciji i ekspertskoj hijerarhiji, koja pod izgovorom zaštite normativno oblikuje, a samim tim i standardizuje kulturne prakse. [235] U ovakvom sistemu, koji se prikazuje kao formalno ravnopravan, može se uočiti suštinski različit odnos između zajednica koje baštinu živi i prenosi i institucija koje odlučuju o tome što je vrijedno čuvanja. Posljedica takvog modela je svojevrsna inverzija procesa zaštite u kom zajednica postaje objekat interpretacije, a ne suštinski važan subjekat u kom se kulturna baština klasifikuje, a ne štiti. Uočljiva napetost između iskustva zajednice i institucionalnog djelovanja posebno dolazi do izražaja u uslovima sve izraženije institucionalizacije zaštite kulturne baštine, koja može ograničiti samostalnost zajednice u prenošenju i očuvanju njenih kulturnih praksi. Kritički uvid u ove procese pokazuje kako kulturna diplomatija istovremeno afirmiše i ograničava principe koje načelno zagovara. Promovisanje raznolikosti kulture može biti praćeno standardizovanim predstavljanjem kulturnih identiteta, dok institucionalni postupci zaštite, uprkos zagovaranju učešća zajednice, mogu

[230] Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, London-New York: Routledge, 2006, 87-91.
[231] Natsuko Akagawa, Heritage Conservation and Japan's Cultural Diplomacy: Heritage, National Identity and National Interest, Abingdon–New York: Routledge, 2015, str. 12.
[232] Mozaffari i Akbar, „Heritage Diplomacy and Soft Power Competition between Iran and Turkey: Competing Claims over Rumi and Nowruz", str. 597-614.
[233]UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, Paris: UNESCO, 2003, čl. 16. Član 16 definiše uspostavljanje „Reprezentativne liste nematerijalne kulturne baštine čovječanstva", čiji je cilj da poveća vidljivost i svijest o značaju nematerijalne baštine, promovišući dijalog i poštovanje kulturne raznolikosti. U skladu s odredbama Konvencije, države članice predlažu elemente, dok Međuvladin komitet odlučuje o njihovom upisu, čime se institucionalizuje procedura međunarodnog priznanja kulturnog značaja pojedinih praksi.
[234] Dragan Bulatović, „Baština kao brand ili muzej kao ekonomija želje. Da li robna marka ulazi u muzej ili je iz njega proizašla?", Godišnjak za društvenu istoriju, god. XI, sv. 2-3, Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 2004, str. 137-148.
[235] Ljiljana Gavrilović, „Potraga za osobenošću: izazovi i dileme unutar koncepta očuvanja i reprezentovanja nematerijalnog kulturnog nasleđa", Etnoantropološki problemi, vol. 6, br. 1 (2011), str. 221-234.

ograničiti njen uticaj na donošenje odluka.[236] Politička, simbolička i ekonomska vrijednost kulturne baštine u međunarodnim odnosima oblikuje se i kroz institucionalne postupke njenog priznavanja i predstavljanja, u kojima se određuju kriterijumi vrednovanja kulturnih praksi i stepen učešća zajednice u njihovom tumačenju.[237]

2.7.3 Institucionalni narativ i legitimitet tumačenja baštine

Primjeri poput bolivijske inicijative za zaštitu kompozicije *El Cóndor Pasa* i savremenih sporova oko Bokeljske mornarice predstavljaju ilistrativne primjere kroz koje se može sagledati način na koji se politika identiteta uzajamno određuje sa kulturnom diplomatijom. Bolivijski zahtjev upućen UNESCO-u nastao je iz potrebe da se, putem međunarodnih instrumenata, reafirmiše nacionalni identitet. Iako je porijeklo pjesme nesumnjivo peruansko i baštini složena obilježja i značenja andske kulture, ta slojevitost je zanemarena pred zahtjevom koji je u prvi plan istakao potrebu za formalnim priznanjem nacionalne pripadnosti. Svođenjem kulturne baštine na pitanje državnog vlasništva i prestiža, potiskuje se značaj njenog zajedničkog pamćenja i autentičnog izraza identiteta.[238]

Uporediv primjer predstavlja baština Bokeljske mornarice, čiji upis na UNESCO listu 2021. godine, i reakcije na isti, ukazuje na mehanizme djelovanja pojedinih institucija koje kulturnu baštinu pretvaraju u sredstvo simboličke reprezentacije i političke artikulacije identiteta. Proces crnogorske nominacije, sproveden u saradnji sa lokalnom zajednicom i nosiocima kulturne prakse, izazvao je prigovore iz Hrvatske. Pojedine institucije pokušale su osporiti crnogorsko pravo na samostalnu nominaciju i predstaviti Bokeljsku mornaricu kao dio vlastite kulturne baštine.[239] U ovakvim i sličnim sporovima, kulturna diplomatija gotovo po pravilu postaje sredstvo reafirmacije političkog suvereniteta, instrumentalizujući kulturne izraze kao sredstva za konstruisanje i legitimisanje državnih identiteta.

Ovaj primjer posebno oslikava zloupotrebu kulturne baštine u svrhu političkog pritiska. U pitanju je spor između Hrvatske i Crne Gore povodom nominacije Bokeljske mornarice na UNESCO-ovu listu nematerijalne kulturne baštine. Ova bokeljska bratovština, preko 12 vijekova baštini pomorsku tradiciju Boke Kotorske. U nacionalni Registar kulturnih dobara Crne Gore zvanično je upisana 3.jula 2013. godine, čime je otvorila mogućnost za samostalnu nominaciju na UNESCO-vu listu. Nakon toga Republika Hrvatska je reagovala otvorenim političkim pritiscima, uključujući brojene iskaze da bi takav potez mogao ugroziti evropski put Crne Gore. Hrvatska evroparlamentarka Marijana Petir formalno je tražila reakciju Evropske komisije, tvrdeći da se krše pravila hrvatske manjine u Crnoj Gori, jer Bokeljska mornarica navodno pripada „katoličkoj i hrvatskoj tradiciji" a ne bokeljskoj i crnogorskoj. [240] Hrvatska ministarka kulture Nina Obuljen Koržinek sastala se s crnogorskim kolegom, i iza zatvorenih vrata, insistirala na zajedničkoj nominaciji. Pismo Antuna Sbutege, tadašnjeg admirala Bokeljske mornarice, upućeno UNESCO-u, ukazuje na odsustvo formalnog dogovora o zajedničkoj nominaciji, uz komentar da bi takav potez predstavljao oblik kulturne apropriacije kojim bi se zanemarili nosioci baštine odnosno bokeljska zajednica koja baštini ovo dobro.[241]

---

[236]Hafstein, V. Tr., Making Intangible Heritage, 83-87.

[237] Viktorija L. A. Čeginskas i Tuuli Lähdesmäki, „Introduction: Reflecting on Heritage Diplomacy", International Journal of Cultural Policy, 29/1 (2023), 1-8.

[238]Valdimar Tr. Hafstein, *Making Intangible Heritage: El Cóndor Pasa and Other Stories from UNESCO*, Bloomington: Indiana University Press, 2018, 45-49.

[239]Antun Sbutega, Pismo Odjeljenju za nematerijalnu kulturnu baštinu UNESCO-a (CLT/CRE/ITH), Kotor, 2. april 2019, arhivska i dokumentarna građa Bokeljske mornarice Kotor (dostupno na: https://www.scribd.com/document/765296485/Pismo-admirala-Sbutege-UNESCO-u-VA%C5%BDNO-ZA-LITERATURU, pristupljeno 20. 10. 2026).

[240] „Slučaj 'Bokeljska mornarica' stigao do Evropske unije", Boka News, 2. februar 2018, https://bokanews.me/slucaj-bokeljska-mornarica-stigao-do-evropske-unije-2/ (pristupljeno 21. maja 2025).

[241] Antun Sbutega, „Pismo Odjeljenju za nematerijalnu kulturnu baštinu UNESCO-a (CLT/CRE/ITH)", Kotor, 2. april 2019, dokument Bokeljske mornarice Kotor, dostupno na:

Nominacioni dosje koji je Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, pod nazivom „Svečanost Svetog Tripuna i Kolo Svetog Tripuna, tradicije Hrvata iz Boke kotorske koji žive u Republici Hrvatskoj“ izradilo 2020. godine, razmatran je na petnaestom zasijedanju Međuvladinog komiteta UNESCO-a. Nominacija, koja je nastala kao odgovor na crnogorsku nominaciju, je obuhvatila tradicije bokeljskih Hrvata nastanjenih u Hrvatskoj, uključujući proslavu Svetog Tripuna i izvođenje Kola, predstavlja reprezentativan primjer načina na koji se normativni okvir Konvencije iz 2003. godine instrumentalizuje za potrebe državne kulturne politike.[242] U ovom dokumentu Bokeljska mornarica se ne tretira primarno kao istorijski konstituisana tradicija koja je oblikovana u Boki Kotorskoj, utemeljena u dugotrajnoj praksi lokalne tradicije, povezana sa određenom religijskom baštinom i društvenim strukturama koje oblikuju njen simbolički i ritualni kontekst,već se pojmi isključivo kao simbolički resurs uz pomoć kog se gradi narativ o „hrvatskoj pomorskoj i katoličkoj tradiciji“ na području Boke Kotorske.

Takvim preusmjeravanjem zajednice koja praksu baštini, živi i prenosi, na državu koja praksu predstavlja i tumači, nominacijski dosije uspostavlja postupak oblikovanja institucionalnog narativa u okviru kojeg se višekonfesionalna i slojevita tradicija redukuje na simbol nacionalne pripadnosti. Time se bokeljska zajednica, odnosno čuvari baštine Bokeljske mornarice, ne tretiraju kao aktivni subjekti u procesu očuvanja baštine, već se „nove udruge“ u Republici Hrvatskoj, nastale van izvornog prostorno-ritualnog i istorijskog konteksta ove kulturne prakse, prikazuju kao jedini legitimni nosioci nematerijalne kulturne baštine Bokeljske mornarice. Ovakav postupak poprima obilježja političkog i kulturnog prisvajanja i simboličke translokacije, kojom se živa tradicija jedne zajednice, posredstvom terminološkog preoblikovanja baštine, preimenuje i prilagođava potrebama državnog kulturnog legitimisanja.

Ovakva reinterpretacija baštine je u suprotnosti sa suštinskim normativnim načelima Konvencije iz 2003. godine, koja nematerijalnu kulturnu baštinu definiše kao skup praksi, znanja, vještina i ritualnih oblika koje zajednica „prepoznaje kao dio vlastitog kulturnog nasljeđa“ i prenosi njihovim izvođenjem.[243]

U okviru nominacijskog dosjea prikazan je proces u kom dolazi do preusmjeravanja i zamjene nosilaca zajednice. Identitet zajednice se preuzima, administrativno preoblikuje i reinterpretira tako da odražava i odgovara kulturno-političkim interesima države koja podnosi zahtjev. Na taj način država, a ne izvorna zajednica koja baštini i tradicionalno održava i prenosi kulturne prakse, preuzima ulogu posrednika, zastupnika, interpretatora značenja i autoriteta u priznavanju kulturnih vrijednosti. Time se, sasvim suprotno deklarisanim ciljevima Konvencije, narušava osnovno načelo prema kom je zajednica nosilac autoriteta nad vlastitom tradicijom. Država koja inicira novi nominacijski postupak sprovodi “nacionalizaciju” kulturne baštine zanemarujući očuvanje i zaštitu žive baštine zajednice. Takav odnos dovodi do toga da kulturna praksa, pored svoje uloge u samorazumijevanju zajednice, dobija i status neposredno prisutnog kulturnog resursa, što rezultira njenim pretvaranjem u instrument spoljnopolitičkog predstavljanja države u međunarodnom sistemu kulturne legitimacije.

Ove inicijative objedinjuje pitanje legitimiteta govora o baštini. Pravo na javno predstavljanje, značenje i tumačenje određene tradicije očekivalo bi se da proizlazi iz njenog viševjekovnog održavanja i izvođenja u konkretnom lokalnom prostoru (u ovom slučaju u Kotoru i bokeljskoj zajednici), a ne da se administrativno, a i suštinski, premješta na instituciju druge države podnosioca nominacije.

https://www.bokeljskamornarica.com/Download/Razno/Pismo%20admirala%20Sbutege%20UNESCO-u.pdf (pristupljeno 20. 10. 2026).

[242] Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, „Tripundanske svečanosti i kolo sv. Tripuna – tradicije bokeljskih Hrvata u Hrvatskoj“, https://min-kulture.gov.hr/nematerijalna-kulturna-dobra-upisana-na-unesco-ov-reprezentativni-popis-nematerijalne-kulturne-bastine-covjecanstva/tripundanske-svecanosti-i-kolo-sv-tripuna-tradicije-bokeljskih-hrvata-u-hrvatskoj/23192.(pristupljeno 25.10.2025)

[243] UNESCO, *Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine*, Pariz, 17. oktobar 2003, čl. 2.

Način na koji je oblikovan navedeni nominacijski dosije prevazilazi nivo proceduralne spornosti i zadire u suštinska pitanja legitimiteta procesa, tumačenja, identifikacije i reprezentacije nematerijalne kulturne baštine. Primjenom ovakvog modela „identifikovanja" baštine došlo bi do zanemarivanja i brisanja unutrašnje slojevitosti identiteta, jer se u navedenom dosjeu Bokeljska mornarica prezentuje gotovo isključivo kao izraz „hrvatske pomorske tradicije" i „hrvatske kulturne baštine". Autentična istorijska utemeljenost Bokeljske mornarice kao bratovštine koja je djelovala i djeluje u okviru specifične zajednice Kotora, koja je neprestano opstajala u međuetničkim, međujezičkim i međuidentitetskim odnosima Boke, u okviru ovog dosijea se potiskuje i preoblikuje u jednonacionalni narativ. Kao direktna poslljedica ovakve redukcije tradicija gubi svoj suštinski smisao, pri čemu se naročito mijenja njen politički status. Time se osporava legitimnost iskustva i znanja zajednice koja je tu tradiciju institucionalizovala, njegovala, prenosila i čuvala do današnjeg vremena.

Uvid u sadržaj ovog nominacijskog dosijea upućuje na zaključak da je čitav proces obojen sistematskim prusmjeravanjem identiteta zajednice u državni narativ. On ilustrativno prikazuje tendenciju da se višekonfesionalna i istorijski ukorijenjena bokeljska tradicija reinterpretira kroz okvir određene nacionalne reprezentacije, čime se gubi složenost njenog stvarnog društvenog značaja. U savremenoj heritologiji ovakav fenomen, u kom se prelamaju odnosi reprezentacije, moći i identiteta, definiše se kao državna aproprijacija nematerijalne kulturne baštine. Ona se prepoznaje kao proizvod sistema koji uvažava prvenstveno one vrijednosti kojima se potvrđuje postojeći poredak moći, čime se marginalizuju autentična lokalna tumačenja koja bi mogla narušiti jedinstvenu, centralizovanu sliku identiteta.[244] U okviru savremenih institucionalnih i kulturno-političkih odnosa, pojam baštine se više ne pojmi kao neutralan skup kulturnih vrijednosti i dobara, već kao društveno-politički konstruisan diskurs, koji odražava odnose moći. Koncept tzv. „autorizovanog diskursa o baštini" (Authorized Heritage Discourse-AHD) objašnjava kako institucionalni državni sistemi preuzimaju ulogu čuvara „odgovarajućih" značenja i time, po vlastitim načelima, redukuju polje kulturnog pamćenja.[245] Kulturna baština se, kao dinamičan proces zajedničkog stvaranja značenja, institucionalnim postupcima predstavljanja i vrednovanja pretvara u statičan, nacionalno definisan skup vrijednosti koji ima funkciju da legitimiše (određen) državni identitet i kontinuitet.

U okviru ovakvih kulturno-političkih okolnosti država, u procesu definisanja nematerijalne kulturne baštine, prisvaja simboličke resurse zajedničkih praksi i pretvara ih u instrument kulturno-političke reprezentacije, koristeći narativ zaštite kao legitimni okvir za afirmaciju vlastitih političkih interesa.

Ova tendencija naročito je uočljiva na primjerima kulturnih praksi, koje nominacijom za UNESCO listu, gube primarno zajedničku, ritualnu i memorijalnu funkciju u zajednici koja ih oblikuje i održava. Posmatrano iz te perspektive, kulturne prakse zajednice dobijaju funkciju argumenta u postupcima institucionalnog legitimisanja političke reprezentacije, čime se autentični glas zajednice potiskuje u korist državnog narativa.

UNESCO-ov sistem, sagledan kroz proces legitimisanja državnog narativa o identitetskom i teritorijalnom kontinuitetu, težište prebacuje sa očuvanja živog nasljeđa na međunarodno prepoznavanje „kulturnog identiteta" „određene" (nerijetko druge) države. Institucionalnim posredovanjem postepeno se ograničava autonomija zajednice, jer njeno iskustvo i glas više ne predstavljaju izvor značenja već reinterpretiranu referencu sačinjenu za potrebe određenog kulturno-političkog narativa.

[244]Laurajane Smith, Uses of Heritage, London-New York: Routledge, 2006, str. 87-91. Autorka na ovim stranicama detaljno analizira kako autorizovani diskurs o baštini (Authorized Heritage Discourse - AHD) funkcioniše kao instrument državne legitimacije, kroz koji se zvaničnim selektovanjem kulturnih vrijednosti učvršćuju dominantne strukture moći i homogenizovani nacionalni identitet, dok se neoficijelna i lokalna tumačenja potiskuju na marginu.

[245]Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, London-New York: Routledge, 2006, 87-91. (Autorka objašnjava ideološku strukturu autorizovanog diskursa o baštini i njegove implikacije za državnu aproprijaciju kulturnog značenja, ukazujući da je taj proces imanentan institucionalnim obrascima moći, a ne njihov nusprodukt.)

Vratimo li se na početna razmatranja definisanja nematerijalne baštine, uočićemo sličan postupak političkog prisvajanja ritualnog u muzičkog nasljeđa. Nastojanja Bolivije da kompoziciju „El Cóndor Pasa“ prezentuje kao „bolivijsku tradicionalnu muziku“, iako je nastala u drugom kulturnom i nacionalnom okruženju, ilustruje upravo iste težnje da se određeni kulturni izrazi reinterpretiraju i oblikuju u simbol državne identifikacije.[246] Iako se „bolivijski“ spor vodio oko teritorijalnog porijekla i autorstva, a bokeljski je bio usredsređen na institucionalno pravo predstavljanja i tumačenja baštine, logika je ista. Nematerijalna kulturna baština, kao izraz ritualnog iskustva zajednice i zajedničkog pamćenja, u postupcima međunarodnog predstavljanja sve više dobija funkciju političkog učvršćivanja položaja države i legitimisanja određenih kulturnih pojava i dobara. Kulturne prakse se u analiziranim primjerima, tokom procesa nominacije za UNESCO-ovu listu, predstavljaju u skladu sa političkim interesima država, te se njihova zaštita svodi na funkciju političke reprezentacije i simboličke potvrde nacionalne legitimnosti u međunarodnom prostoru. Redefinisanje cilja, koji se sa zaštite preusmjerava na legitimizaciju, otkriva suštinsku protivrječnost savremenog procesa nominacije, u kom se vrijednost baštine određuje institucionalnim priznanjem.

Na temelju ovih zaključaka, navedeni dosje nam može poslužiti kao jasan pokazatelj da se međunarodni sistem zaštite nematerijalne kulturne baštine, iako je zasnovan na ideji uvažavanja glasova zajednice i pluralizma, u praksi može pretvoriti u instrument političkog narativa države koja preuzima ulogu nosioca nominacije. Neusklađenost između institucije i zajednice time postaje još izraženija. Zajednica nastavlja da održava praksu, ali vremenom gubi mogućnost da tumači vlastitu baštinu, dok institucija preuzima pravo da govori „u ime“ zajednice, i time postaje posrednik koji istovremeno potvrđuje ali i udaljava zajednicu od njenog izvornog značenja. Kulturna diplomatija, tako, postaje sredstvo afirmisanja državnog identiteta i političkih interesa pozivajući se na univerzalna načela zaštite međuklutrunog dijaloga i kulturne raznolikosti. Ovakav proces u praksi dovodi do redukovanog tumačenja autentičnog istorijskog pamćenja, što potencijalno stvara trajne podjele u okviru same zajednice, jer se identitet određene zajednice sve više oblikuje spolja, u skladu sa političkim i institucionalnim interesima koji utiču na njegovo dfinisanje i predstavljanje.

Iz perspektive savremenih praksi zaštite nematerijalne kulturne baštine, ova situacija otvara etički problem od suštinskog značaja, jer dovodi u pitanje samu legitimnost institucionalnog predstavljanja zajednice i način na koji se baština definiše u njeno ime. Ovim i ovakvim sistemom se osporava osnovni kriterijum zaštite u kom je neophodna uključenosti zajednice koja baštinu priznaje kao dio vlastitog kulturnog identiteta i međugeneracijski je prenosi kroz žive oblike izvođenja. Metodološka i etička neutemeljenost navedenog institucionalnog pristupa proizlazi iz administrativnog izdvajanja kulturne prakse iz njenog vlastitog izvornog kulturnog konteksta i njenog predstavljanja u okviru nacionalne kulturne strategije druge političke zajednice. Time se narušava simbolička cjelovitost i autentičnost nematerijalne kulturne baštine, te se dokumenti poput pomenutog dosijea moraju sagledati i kao politički dokumenti koji konstruišu nov kulturni kontekst. Iz navedenog se jasno uočava da je nužno razvijati pristupe prezentovanja, dokumentovanja i zaštite nematerijalne kulturne baštine koji neće počivati isključivo na državnoj naraciji, nego na višeglasnoj, dokumentovanoj, oslonjenoj na verifikovane audiovizuelne izvore, i javno dostupnoj slici kulturne prakse, onome što bismo mogli nazvati multidisciplinarnim svjedočenjem zajednice o vlastitoj tradiciji. Uključenost zajednice i autentičnost procesa zaštite zahtijevaju pristup kojim se pravo zajednice na očuvanje vlastitog identiteta postavlja kao osnov za njeno predstavljanje u institucionalnim i međunarodnim okvirima.

Razmatranje odnosa između prava zajednice na tumačenje sopstvene baštine i institucionalnog autoriteta zahtijeva kritičko preispitivanje struktura moći koje utiču na njeno međunarodno

[246]„Vicepresidente del Parlandino: En Bolivia se difunde el ‘Cóndor Pasa’ como canción de ese país“, Agencia Peruana de Noticias - Andina (19. 9. 2009), https://andina.pe/agencia/noticia-vicepresidente-del-parlandino-bolivia-se-difunde-condor-pasa-como-cancion-ese-pais-254628.aspx; „Gobierno de Bolivia reconoce que El cóndor pasa es peruano“, Agencia Peruana de Noticias - Andina (22. 9. 2009), https://andina.pe/agencia/noticia-gobierno-bolivia-reconoce-que-condor-pasa-es-peruano-255064.aspx.

predstavljanje i vrednovanje. [247] Polazeći od pretpostavke da se kulturna baština u pojedinim slučajevima sagledava kao predmet institucionalnog predstavljanja, može se zaključiti da takvo određenje mijenja razumijevanje njene društvene funkcije, naročito kada se njena kulturna pripadnost i zajedničko pamćenje određuju prema političkim interesima i granicama nacionalnog predstavljanja.[248] Kulturne prakse, koje su nastajale i održavale se kao obilježja zajedničkog identiteta, u takvim okolnostima mogu postati sredstva političkog predstavljanja i razgraničavanja.

Primjeri poput kompozicije *El Cóndor Pasa* i *baštine Bokeljske mornarice* ilustrativno prikazuju proces primjene kulturne diplomatijeu oblikovanju institucionalnih tumačenja baštine i time pružaju osnov za njeno razmatranje pitanja kulturnog vlasništva, odnosa moći i simboličkog prava na određivanje značenja i načina predstavljanja kulturne baštine.[249] Primjeri kompozicije El Cóndor Pasa i baštine Bokeljske mornarice ukazuju na različite oblike nacionalnog predstavljanja i osporavanja kulturne pripadnosti, otvarajući pitanja odnosa moći, kulturnog vlasništva i prava na tumačenje i predstavljanje kulturne baštine. („Vicepresidente del Parlandino: En Bolivia se difunde el 'Cóndor Pasa' como canción de ese país", Agencia Peruana de Noticias - Andina, 19. 9. 2009; „Gobierno de Bolivia reconoce que El cóndor pasa es peruano", Agencia Peruana de Noticias - Andina, 22. 9. 2009; UNESCO, „Cultural Heritage of the Boka Navy Kotor: A Festive Representation of a Memory and Cultural Identity", Nomination File No. 01727, 2021; UNESCO, Decision 16.COM 8.b.25, 2021.)

Zaštita nematerijalne kulturne baštine podrazumijeva i etičku odgovornost prema zajednicama čije kulturne prakse postaju predmet međunarodnog predstavljanja. Stoga, politička moć, koja se ostvaruje primjenom kulturne diplomatije, zahtijeva odgovarajuća etička ograničenja, zasnovana na pravima zajednica da učestvuju u određivanju načina predstavljanja i tumačenja značenja vlastite baštine.

Značaj međunarodnog priznanja, koje predstavlja određeni oblik institucionalnog vrednovanja kulturne baštine, mora se sagledati u odnosu na na istorijsku utemeljenost, kontinuitet i značenja koja kulturnih praksi pripisuje zajednica.[250] Odnos lokalnih kulturnih iskustava i univerzalnih načela zaštite, institucionalnog predstavljanja i očuvanja, kao i prava zajednice i državnih interesa, upućuje na potrebu preispitivanja postojećih modela zaštite. Njihovo dalje razvijanje zahtijeva metodološki i etički utemeljen pristup, zasnovan na zajedničkom razumijevanju značenja baštine, dijalogu i odgovornom učešću njenih nosilaca u postupcima dokumentovanja, tumačenja i međunarodnog predstavljanja.

2.7.4 Društveno i institucionalno vrednovanje kulturne baštine na primjeru muzičkih praksi

Procesi institucionalnog i društvenog vrednovanja kulturne baštine mogu se sagledati na primjeru muzičkih praksi, čije funkcije i značenja zavise od kulturnih okolnosti u kojima nastaju, izvode se i prenose. Njihovo prepoznavanje kao kulturne baštine povezano je sa načinima na koje zajednice oblikuju i održavaju kulturne identitete, ali i sa institucionalnim postupcima njihovog identifikovanja, predstavljanja i vrednovanja. Razmatranje muzičkih praksi omogućava ispitivanje odnosa između kulturnog iskustva zajednice, društvenih funkcija baštine i institucionalnih okvira njene valorizacije.

Razumijevanje muzike kao „ljudski organizovanog zvuka" upućuje na njenu povezanost sa kulturnim iskustvom i društvenim životom zajednice. Istraživanja muzičkih praksi naroda Venda u

[247] Lidija Nikočević, „Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti", Etnološka tribina, god. 42, br. 35, 2012, str. 7-9.
[248] Amy Mountcastle, „Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti", komentar na rad Lidije Nikočević, Etnološka tribina, god. 42, br. 35, 2012, str. 43-44; Laurajane Smith, Uses of Heritage, London-New York: Routledge, 2006, str. 28-41.
[249] Valdimar Tr. Hafstein, Making Intangible Heritage: El Condor Pasa and Other Stories from UNESCO, Bloomington: Indiana University Press, 2018, str. 21-52.
[250] Janet Blake, „UNESCO's 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage: The Implications of Community Involvement in 'Safeguarding'", u: Laurajane Smith, Natsuko Akagawa (ur.), Intangible Heritage, London-New York: Routledge, 2009, str. 45-73; Lidija Nikočević, „Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti", Etnološka tribina, god. 42, br. 35, 2012, str. 7-20.

Južnoj Africi pokazala su da se poimanje muzike, njeni načini izvođenjanja i njene funkcije razlikuju među kulturama, ali i u okviru iste zajednice. Pojedini muzički izrazi neposredno su povezani sa drugim društvenim događajima i obredima, dok se drugi ostvaruju u okolnostima u kojima je izraženija njihova umjetnička funkcija. Razumijevanje takve raznolikosti zahtijeva prepoznavanje i poznavanje kulturnih okolnosti u kojima muzika nastaje, izvodi se i prenosi.[251]

Muzika zauzima značajno mjesto među oblicima nematerijalnog kulturnog nasljeđa, iako njenr društvene funkcije i značenja i nijesu jednako određeni u svim kulturama. Prisutna je u različitim društvima i zajednicama, nekada kao sastavni dio drugih izvođačkih umjetnosti, a nekada kao jedan od osnovnih izraza povezanih sa različitim oblastima nematerijalne kulturne baštine, kao dio svečanih događaja, rituala ili usmenih izražaja.

Muzika, kao izražajno sredstvo, prisutna je u obrednim, umjetničkim, religijskim, profesionalnim i zabavnim praksama. Prilike u kojima je sastavni dio određenih izvođačkih umjetnosti su mnogobrojne, te tako prati obrede povezane sa sklapanjem braka, inicijacijama, sahranama i drugim događajima važnim za život zajednice. Njeno značenje zavisi od odnosa među učesnicima, okolnosti izvođenja i načina na koje zajednica prenosi i razumije određenu praksu.

U složenom međuodnosu međunarodnih institucija, kulturne politike i simboličke moći, države su preuzele značajnu ulogu u definisanju, predstavljanju i tumačenju baštine u međunarodnom prostoru. Procesi institucionalnog prepoznavanja i nominacija postaju sredstva kulturne diplomatije u kojima se nacionalni identiteti oblikuju kroz narativ univerzalnih vrijednosti. Međutim, u samim postupcima međunarodnog priznavanja dolazi do izražaja složen odnos između zajednica koje je stvaraju, prenose i njeguju ovaj segment baštine i institucija koje određuju uslove njenog predstavljanja. Ovaj odnos posebno je značajan u slučaju muzike, čija se kulturna značenja oblikuju u konkretnim društvenim okolnostima, dok njihovo međunarodno predstavljanje podrazumijeva izbor određenih obilježja, tumačenja i vrijednosti. U savremenom kontekstu kulturne politike, muzika je postala jedno od ključnih sredstava putem kojih države formulišu vlastite identitetske, ali i diplomatske strategije.

Muzika je, a naročito u periodu Hladnog rata, postala jedno od važnih instrumenata tzv. „meke moći“ koja se ostvaruje posredstvom javnog predstavljanja i uticaja na međunarodnu percepciju određene države. Polazeći od navedenog, džez diplomatija može se posmatrati kao istorijski primjer uključivanja muzičkih izraza u strategije međunarodne reprezentacije, pri čemu su umjetnički nastupi istovremeno imali političku i kulturnu funkciju. Dok su Louis Armstrong, Dizzy Gillespie i Duke Ellington nastupali na svjetskim scenama kao „kulturni ambasadori“ Amerike, njihova muzika je postajala sredstvo predstavljanja američke vrijednosti čiju je sliku nastojalo da afirmiše u međunarodnim odnosima. Spontanost i improvizacija džez izvođenja dobijale su simbolička značenja povezana sa slobodom izražavanja, dok je samo prisustvo afroameričkih muzičara u državnim kulturnim programima otvaralo i pitanja rasnih odnosa i protivrječnosti američkog društva.[252]

Iako njegovi dometi nijesu bili jednaki u svim sredinama, ovaj model kulturne diplomatije pokazao se izuzetno djelotvornim u oblikovanju međunarodne kulturne komunikacije. U zemljama s druge strane evropske podjele džez je mogao biti prihvaćen kao simbol otpora ideološkom jednoumlju, ali i izraz individualizma , dok je u međunarodnim okvirima predstavljao sliku moderne i otvorene Amerike. Njegova politička značenja zavisila su i od lokalnih kulturnih prilika, iskustava publike i odnosa prema američkoj spoljnoj politici.

Iskustvo džez diplomatije omogućava posmatranje i tumačenje šire pojave u kojoj muzički izrazi, pored društvenih i umjetničkih funkcija, stiču i značaj u međunarodnim odnosima. Ova pojava pruža

[251] John Blacking, How Musical Is Man?, Seattle-London: University of Washington Press, 1973, str. 3-53.
[252] Penny M. Von Eschen, Satchmo Blows Up the World: Jazz Ambassadors Play the Cold War, Cambridge, MA-London: Harvard University Press, 2004, str. 1-28; Lisa E. Davenport, Jazz Diplomacy: Promoting America in the Cold War Era, Jackson: University Press of Mississippi, 2009, str. 3-24, str. 44-72, str. 73-102.

osnov za poređenje sa savremenim predstavljanjem nematerijalne kulturne baštine, uz uvažavanje različitih istorijskih okolnosti, ciljeva kulturnog djelovanja i institucionalnih mehanizama.

U drugoj polovini XX vijeka međunarodne institucije poput UNESCO-a razvijale su različite programe zaštite kulturne baštine. Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine uspostavila je poseban međunarodni sistem zasnovan na prepoznavanju, očuvanju i prenošenju kulturnih praksi, uz predviđeno učešće zajednica koje ih stvaraju i održavaju. Nakon usvajanja ove Konvencije postupci međunarodnog priznavanja dobili su i reprezentativnu funkciju, budući da države posredstvom nominacija predstavljaju kulturne prakse povezane sa vlastitim društvenim i istorijskim iskustvom. Zaštita baštine na taj način može biti povezana sa kulturnom diplomatijom, pri čemu ciljevi Konvencije ostaju usmjereni na održivost i očuvanje kulturnih praksi.

Funkciju koju su tokom pedesetih godina XX vijeka obavljali pojedini muzičari, ansambli i kulturne delegacije, u savremenim međunarodnim kulturnim odnosima dopunjuju složeni institucionalni postupci predstavljanja baštine, uključujući nominacione komisije, nacionalne institucije i savjetodavna tijela nadležna za njenu zaštitu. Uspostavljanjem ovih mehanizama kulturna reprezentacija dobija i administrativno uređene oblike, u kojima se značenja kulturnih praksi oblikuju kroz kriterijume vrednovanja, stručnu dokumentaciju i postupke međunarodnog priznavanja.[253]

Muzičke turneje i koncerti koji su tokom Hladnog rata služili kao instrument simboličke komunikacije među državama, mogu poslužiti kao uporedni primjer za razmatranje reprezentativne funkcije savremenih UNESCO-ovih mehanizama zaštite nematerijalne baštine. Međunarodno predstavljanje tradicionalnih muzičkih praksi poput flamenka ili muzike nanguan, ili javni nastupi džez muzičara, pokazuju različite načine na koje muzika učestvuje u oblikovanju međunarodne percepcije kulturnih identiteta. Džez diplomatija bila je povezana sa spoljnom politikom SAD, dok je međunarodno predstavljanje tradicionalnih muzičkih praksi povezano sa njihovim priznavanjem i zaštitom u okviru UNESCO-a.[254]

Savremeni koncept „diplomatije baštine“ kulturnu baštinu sagledava kao područje međunarodnog kulturnog djelovanja u kojem se prepliću pitanja zaštite, političkog uticaja, saradnje i kulturnog priznanja. Poređenje diplomatije baštine i džez diplomatije ukazuje na različite načine uključivanja umjetničkih izraza u međunarodne odnose.[255] Džez diplomatija oblikovala se u ideološki podijeljenom svjetskom poretku, dok se savremena diplomatija baštine ostvaruje kroz međunarodno predstavljanje i raznovrsne oblike institucionalne saradnje. U oba slučaja kulturni izrazi mogu steći simbolički i politički značaj, ali njihova upotreba zavisi od različitih društvenih okolnosti i institucionalnih ciljeva.

Na taj način, kulturna baština postaje i sredstvo međunarodnog nadmetanja za kulturni uticaj, dok UNESCO i njegove liste dobijaju sve značajniju ulogu u postupcima predstavljanja kulturnih praksi i međunarodnom priznavanju.

Savremene muzičke prakse u okviru UNESCO sistema, slično kao u slučaju džez ambasadora, koji su predstavljali simbol mekog uticaja američke kulturne politike, mogu steći dodatnu reprezentativnu funkciju. One se uključuju u strategije kulturne diplomatije, u kojima postupak nominovanja, pored zaštite kulturnog izraza, može doprinijeti njegovoj međunarodnoj vidljivosti i simboličkom značaju.

---

[253] Keith Howard (ur.), Music as Intangible Cultural Heritage: Policy, Ideology, and Practice in the Preservation of East Asian Traditions, Farnham-Burlington: Ashgate, 2012, str. 1-22.

[254] UNESCO, „Flamenco“, Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, 2010, nominacioni dosije br. 00363. Dostupno na: https://ich.unesco.org/en/RL/flamenco-00363 (pristupljeno 19. 10. 2026); Ying-fen Wang, „Lessons from the Past: Nanguan/Nanyin and the Preservation of Intangible Cultural Heritage in Taiwan“, u: Keith Howard (ur.), Music as Intangible Cultural Heritage: Policy, Ideology, and Practice in the Preservation of East Asian Traditions, Farnham-Burlington: Ashgate, 2012, str. 131-152.

[255] Zdravko Blažeković, „La preservación de la música como ‘diplomacia del patrimonio’“, Ensayos. Historia y teoría del arte, god. XXIII, br. 36, Bogotá: Universidad Nacional de Colombia, 2019, str. 19-29,

Muzika, tako, pored značaja koji ima kao nematerijalna kulturna baština, postaje i instrument međunarodnog predstavljanja nacionalnog identiteta i priznavanja kulturne vrijednosti.

U heritologiji se ovaj fenomen prepoznaje i razmatra u okviru koncepta „autorizovanog diskursa o baštini“, u kom se značenje baštine tumači i oblikuje u skladu sa zvaničnim državnim i institucionalnim tumačenjima.[256] Ovakav sistem oblikovanja vrednovanja i značenja i uspostavlja hijerarhiju u kojoj država preuzima značajnu ulogu i nadležnost za tumačenje i institucionalno potvrđivanje vrijednosti kulturne baštine. To je naročito izraženo u primjerima poput navedenih, kada muzičke tradicije prelaze iz svog lokalnog konteksta u međunarodni diskurs, u kom se oblikuju nova značenja povezana sa širim političkim i kulturnim ciljevima. Institucionalno priznavanje određene tradicije mora se razmatrati u odnosu na značenja koja ona ima za zajednice koje je prenose i njeguju.

Ovakva praksa pokazuje da se između ciljeva Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine i pojedinih institucionalnih mehanizama njene primjene mogu javiti protivrječnosti. Proces nominacije koji bi trebalo da služi očuvanju kulturne raznolikosti može doprinijeti pojednostavljivanju složenih kulturnih izraza kada se njihova različita značenja podređuju jedinstvenom institucionalnom predstavljanju. Na primjeru pjesme El Cóndor Pasa, moguće je razmotriti kako međunarodna prepoznatljivost određenog muzičkog izraza utiče na njegovo povezivanje i tumačenje sa kulturnim identitetom i predstavljanje u različitim društvenim i institucionalnim okolnostima.[257]

Ova pojava može se pratiti i kroz međunarodnu popularizaciju tradicionalnih muzičkih izraza, naročito onih koji se predstavljaju zajedničkim nazivom “world music”. [258]Savremeni društveni i tehnološki razvoj omogućio je širu dostupnost različitih muzičkih tradicija. Njihovo uključivanje u međunarodno muzičko tržište utiče na načine njihove distribucije, produkcije i predstavljanja, a time i na razumijevanje njihove kulturne posebnosti.

Pojmovi etničkog identiteta i tradicije u okolnostima globalizacije zahtijevaju posebno razmatranje, s obzirom na promjenljivost kulturnih praksi i njihovu povezanost sa društvenim odnosima i kontaktima među zajednicama. Popularizacija tradicionalne muzike omogućava pojedinim kulturnim izrazima da postanu dostupni široj međunarodnoj publici, istovremeno otvarajući pitanje odnosa između njihove društvene funkcije i načina predstavljanja van sredine u kojoj su nastali.

Povezivanje određene muzike sa etničkom grupom, odnosno njenim identitetom, često dobija širi ideološki, ali i moćni politički značaj. Uprocesima institucionalne promocije i vrednovanja baštine, muzika se nerijetko predstavlja kao baština koja isključivo pripada jednoj naciji, čime se zanemaruju njena unutrašnja raznolikost i viševjekovna prožimanja i uticaji različitih kulturnih tradicija, a prednost daje ujednačenim nacionalnim i etničkim tumačenjima. Tumačenje muzike kao nepromjenljivog i trajnog obilježja određene zajednice može doprinijeti afirmaciji marginalizovanih i manjinskih kulturnih identiteta, ali i učvršćivanju isključivih shvatanja kulturne pripadnosti. Insistiranje na jedinstvenom određenju onoga što je „tradicionalno“ i „naše“ može zanemariti i potisnuti značaj istorijskih promjena, kulturnih kontakata i različitih iskustva zajednica koje učestvuju u prenošenju i stvaranju muzičkih tradicija.

Dakle, iako međunarodna popularizacija tradicionalne muzike ima značajnu ulogu u kulturnoj razmjeni, u podsticanju kreativnosti i stvaranju nove međunarodne umjetničke scene, ona, takođe, može uticati na načine prenošenja i očuvanja muzičkih izraza prepoznatih kao nematerijalna kulturna baština.

---

[256] Laurajane Smith, Uses of Heritage, London-New York: Routledge, 2006, str. 29-42.

[257]Valdimar Tr. Hafstein, Making Intangible Heritage: El Cóndor Pasa and Other Stories from UNESCO, Bloomington: Indiana University Press, 2018, str. 21-52.

[258] Blanca de-Miguel-Molina i Rafael Boix-Doménech, „Introduction: Music, from Intangible Cultural Heritage to the Music Industry“, u: Blanca de-Miguel-Molina, Virginia Santamarina-Campos, María de-Miguel-Molina i Rafael Boix-Doménech (ur.), Music as Intangible Cultural Heritage: Economic, Cultural and Social Identity, Cham: Springer, 2021, str. 3-8,

U procesima institucionalne valorizacije i brendiranja tako raznovrsne baštine, muzika se nerijetko podliježe pojednostavljenim tumačenjima i nacionalnoj monopolizaciji, pri čemu se njena unutrašnja dinamika i viševjekovna prekogranična prožimanja potiskuju u korist homogenizujućih državnih i etničkih narativa.

Problem nacionalnog pripisivanja muzičke baštine moguće je razmotriti na primjeru dokumentarnog filma „Čija je ovo pjesma?“ (Whose Is This Song?) bugarske rediteljke Adele Peeve.[259] Prateći različita tumačenja i izvođenja jedne melodije na prostoru Balkana, autorka bilježi uvjerenja sagovornika iz više sredina da pjesma pripada upravo njihovoj tradiciji. Navedeni primjer povezan je sa nazivom kompozicije „Vranjanka“ i muzičkom tradicijom južne Srbije. Takva svjedočanstva pokazuju kako se lokalna identifikacija muzičkog izraza može oblikovati kroz različite izvođačke prakse, tekstove i predanja o njegovom porijeklu. Ona istovremeno otvaraju pitanje odnosa između kulturne pripadnosti koju zajednice iskazuju i istorijskih podataka kojima se ona može potkrijepiti.

Za dokumentovanje nematerijalne muzičke baštine ovaj primjer ima neposredan metodološki značaj: različite nazive, tekstualne i melodijske varijante, prostore izvođenja i tumačenja nosilaca tradicije potrebno je evidentirati kao međusobno povezane, ali zasebne podatke. Time se omogućava uporedno istraživanje zajedničkih kulturnih slojeva, bez unaprijed utvrđenog nacionalnog porijekla ili svođenja višestrukih lokalnih značenja na jedinstven institucionalni narativ.

U ovakvim slučajevima pojedine izvođačke osobenosti i društvene funkcije muzike mogu biti potisnute u korist obilježja prilagođenih međunarodnoj prezentaciji. Time se dodatno naglašava značaj očuvanja iskustava, znanja i načina izvođenja koji određenu muzičku praksu povezuju sa zajednicom iz koje potiče.

Sličan obrazac može se primijetiti na praksama poput „ojkanja“. Na osnovu procesa upisa „ojkanja“ na UNESCO-vu Listu nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita, 2010. godine, možemo uočiti značaj odnosa između kulturnog identiteta, tradicionalnih muzičkih izraza i institucionalnog predstavljanja baštine. Sam upis ne potvrđuje političku instrumentalizaciju tradicije, ali omogućava razmatranje načina na koje se kulturna praksa, zastupljena u različitim društvenim sredinama, predstavlja u postupku međunarodnog priznavanja.[260]

Tradicija koja je istorijski rasprostranjena na kulturnomna području Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije, gdje su prisutni različiti oblici ojkanja i srodnih tradicionalnih vokalnih praksi, u postupku međunarodnog priznavanja dobija institucionalno određenje povezano sa državom podnosiocem. Time se otvara pitanje odnosa između istorijske rasprostranjenosti kulturne prakse, zajednica koje je prenose i načina njenog međunarodnog predstavljanja. U ovom slučaju potrebno je razlikovati konkretni element upisan na UNESCO-ovu listu, širu rasprostranjenost srodnih oblika tradicionalnog pjevanja i njegov opis u nominacionoj dokumentaciji.

Iako UNESCO formalno zagovara pluralizam i zajedničke nominacije, sam proces međunarodnog predstavljanja baštine potvrđuje značaj državnih institucija u određivanju kulturnog i istorijskog značenja. Država zadržava važnu institucionalnu ulogu i posreduje u oblikovanju međunarodno predstavljenog tumačenja baštine, dok Konvencija istovremeno predviđa aktivno učešće zajednica u njenom prepoznavanju i zaštiti. Odnos između ovih učesnika posebno je značajan, ali i složen, a naročito kada se kulturna praksa razvija i prenosi i na prostoru koji prevazilazi državne granice.

[259] Adela Peeva (rež.), Whose Is This Song? (Čija je ovo pjesma?), dokumentarni film, 2003. Ovaj film predstavlja jedan od najslavnijih vizuelno-etnografskih primjera u savremenoj balkanskoj heritologiji. Autorka u njemu putuje po zemljama Balkana (Bugarskoj, Turskoj, Grčkoj, Albaniji, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Sjevernoj Makedoniji) prateći jednu istu melodiju, pri čemu u svakoj od tih sredina lokalni stanovnici tvrde da je pjesma isključivo „njihova” narodna i etnička baština, odbacujući mogućnost da pripada i drugima.

[260] Marijana Hameršak i Iva Pleše, „Heritage on Demand: UNESCO Intangible Cultural Heritage Initiative in Croatian Context“, Folklore: Electronic Journal of Folklore, br. 74 (2018), str. 132–133, 141–142; Ljiljana Gavrilović, „Potraga za osobenošću: izazovi i dileme unutar koncepta očuvanja i reprezentovanja nematerijalnog kulturnog nasleđa“, Etnoantropološki problemi, vol. 6, br. 1 (2011), str. 221-234.

Uključivanje tradicionalnih muzičkih izraza u strategije predstavljanja nacionalnog identiteta utiče i na položaj zajednica koje ih prenose, njeguju i iz kojih potiču. Njihova uloga u očuvanju, prenošenju i tumačenju kulturne prakse može biti podređena simboličkoj funkciji koju baština dobija u okviru državnog predstavljanja. Navedena promjena u načinu institucionalnog vrednovanja baštine otvara etička pitanja koja se tiču prava zajednica da učestvuju u određivanju značenja vlastite baštine. Autentičnost kulturne prakse zahtijeva razmatranje istorijskog kontinuiteta, načina prenošenja i uloge koju njeni nosioci imaju u tumačenju i očuvanju vlastite tradicije. Autentičnost podrazumijeva i promjenljivost izvođačkih oblika, koji se razvijaju prilagođavanjem društvenim okolnostima i na osnovu iskustva novih generacija.

Koncept „diplomatije baštine“, koji se razmatra u savremenim istraživanjima međunarodnih i kulturnih odnosa, pruža važan analitički okvir za razumijevanje savremenih odnosa između uloge muzike u kulturno-političkoj reprezentaciji. Muzika posjeduje sposobnost da prenosi poruke, emocije i vrijednosti koje mogu biti razumljive različitim kulturama i zajednicama, istovremeno izražavajući i specifičnosti, tradiciju i kulturni identitet zajednice iz koje potiče. Njena komunikativna svojstva omogućavaju da muzički izrazi steknu značenja i van društvenog konteksta u kojem su nastali, pri čemu njihovo razumijevanje zavisi od kulturnog iskustva i okolnosti njenog tumačenja i razumijevanja. Muzičke prakse u okviru međunarodnih kulturnih politika stiču i diplomatsku funkciju. Na taj način muzika postaje sredstvo kulturne medijacije, koje može posredovati između država i zajednica, ali i uticati na političke i institucionalne uslove njihovog međusobnog uvažavanja.

Danas kulturne i muzičke institucije, poput džez ambasadora u vrijeme Hladnog rata, mogu učestvovati u međunarodnoj kulturnoj komunikaciji i predstavljanju vrijednosti kulturne raznolikosti. Savremeni mehanizmi zaštite nematerijalne baštine pritom podrazumijevaju posebnu odgovornost prema zajednicama koje kulturne prakse njeguju i prenose. Stoga koncept „diplomatije baštine“ podrazumijeva i etički odgovoran odnos prema zajednicama čije kulturne prakse postaju predmet međunarodnog predstavljanja.

U postupcima međunarodnog priznavanja baštine, iskustvo primjene ukazuje na moguće razlike između interesa zajednica koje baštinu njeguju i prenose i institucionalnog vrednovanja povezanog sa međunarodnim prestižom države. Takve razlike posebno dolaze do izražaja kada se kulturna praksa predstavlja prvenstveno kroz njenu reprezentativnu vrijednost, dok se manje pažnje posvećuje uslovima njenog održavanja i prenošenja.

UNESCO-ov sistem, na taj način, istovremeno omogućava međunarodno priznavanje kulturnih praksi i otvara pitanja institucionalnog autoriteta u njihovom predstavljanju. Promovisanje međukulturnog dijaloga i zaštite može biti praćeno jačanjem međunarodne vidljivosti države, zbog čega je potrebno razmatrati kako se u konkretnim postupcima usklađuju interesi institucija i zajednica.

Muzika, kao jedan od najrasprostranjenijih oblika kulturnog izražavanja povezanih sa nematerijalnom kulturnom baštinom, u tom procesu zauzima posebno mjesto. Ona istovremeno povezuje različite kulturne izraze, tradicije, prakse i zajednice, dok njeno uključivanje u strategije međunarodnog predstavljanja može doprinijeti političkoj instrumentalizaciji, naročito kada se kulturna praksa zajednička različitim sredinama predstavlja kao isključivo nacionalna.

Od El Cóndor Pasa do ojkanja mogu se pratiti različiti načini na koje muzičke prakse postaju predmet kulturne reprezentacije i međunarodnog priznavanja. Njihovo poređenje pokazuje značaj odnosa između istorije muzičkog izraza, njegovih društvenih funkcija i institucionalnih tumačenja koja nastaju u postupcima predstavljanja baštine. U tim odnosima prepliću se interesi država, zajednica i međunarodnih institucija, pri čemu se kulturna vrijednost određene prakse može tumačiti iz različitih perspektiva.

Analiza savremenih praksi upućuje na potrebu preispitivanja pojedinih mehanizama zaštite i dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine. Model zasnovan na centralizovanom odlučivanju,

koji baštinu tretira kao resurs državnog prestiža, sve češće se preispituje u korist pristupa koji omogućava uvažavanje različitih izvora, iskustava i tumačenja zajednica. Posmatrano iz perspektive savremenih pristupa baštini, digitalna dokumentacija omogućava povezivanje različitih vrsta podataka i interpretacija, uz evidentiranje njihovog porijekla i uključivanje zajednice u dokumentacioni postupak. Time se stvaraju uslovi za praćenje promjena i značenja kulturnih praksi tokom vremena, uz razlikovanje istorijskih izvora, znanja zajednice i istraživačkih interpretacija.

Mnogi tradicionalni muzički izrazi mogu se samo djelimično zabilježiti standardizovanim notnim zapisom, dok audiovizuelni snimci omogućavaju potpunije dokumentovanje dodatnih izvođačkih osobenosti. Mogućnosti pojedinih sistema transkripcije ograničene su kada je riječ o bilježenju specifičnih ritmičkih obrazaca, intonacionih odnosa, načina oblikovanja zvuka i drugih osobenosti određenih muzičkih tradicija. Izbor dokumentacionog postupka određuje koje će i u kojoj mjeri izvođačke karakteristike biti zabilježene.

Ograničenja dokumentovanja naročito dolaze do izražaja kada se muzička praksa izdvoji iz društvenih okolnosti u kojima se odvija. Notni zapis može sačuvati određene elemente muzičke strukture, a audiovizuelni snimak omogućiti njihovo detaljnije proučavanje. Tumačenje kulturnog značenja muzike zahtijeva i podatke o učesnicima, načinima učenja i prenošenja, prilikama izvođenja, kao i tumačenjima same zajednice. Povezivanje ovih podataka posebno je važno za dokumentovanje tradicionalnih muzičkih izraza koji čine sastavni dio složenijih ceremonijalnih i obrednih praksi.

Odgovorna zaštita nematerijalne kulturne baštine zahtijeva uvažavanje različitih oblika znanja o baštini i kulturnih prava zajednica. Etička dimenzija zaštite obuhvata i načine na koje se kulturna baština tumači, prenosi i dokumentuje. Savremeni pristupi dokumentovanju podrazumijevaju aktivnije učešće zajednica u izboru, oblikovanju i tumačenju dokumentacionih sadržaja, uz razlikovanje institucionalnih, istraživačkih i iskustvenih izvora znanja. Uvažavanje različitih tumačenja, kontinuiteta kulturnih praksi i prava njihovih nosilaca čini osnov za odgovornije institucionalno postupanje prema nematerijalnoj kulturnoj baštini.

Takvo razumijevanje dokumentacije proizlazi iz potreba da se dokumentacija posmatra kao interpretativni postupak koji obuhvata učešće zajednice u određivanju značenja vlastite baštine, uz uvažavanje različitih izvora znanja.

Dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine stoga zahtijeva povezivanje podataka o kulturnim izrazima sa znanjima, iskustvima i tumačenjima zajednica koje ih održavaju i prenose. U slučaju muzike, to podrazumijeva objedinjavanje podataka o zvučnim i izvođačkim obilježjima sa društvenim funkcijama, okolnostima izvođenja i načinima prenošenja. Takvo povezivanje omogućava da se kulturna praksa sagleda u njenoj društvenoj složenosti i istorijskoj promjenljivosti, uz očuvanje razlika između pojedinih izvora i njihovih tumačenja. Stoga, povezivanje različitih vrsta podataka i znanja čini osnovu integralnog pristupa digitalnom dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine.[261]

Razmatranje muzičkih praksi na taj način pokazuje značaj teorijskog razumijevanja kulturne baštine kao cjeline u kojoj su materijalni i nematerijalni aspekti međusobno povezani.

2.8 Teorijska valjanost proširenog pojma baštine

Savremeni teorijski pristupi u oblasti heritoloških studija ukazuju na potrebu za cjelovitim sagledavanjem kulturne baštine, zasnovanim na odnosima između njenih nematerijalnih i materijalnih elemenata. Kulturnu baštinu čini dinamična veza između praksi i predmeta, nosilaca i

[261] Dragan Bulatović, „Studije baštine kao temelj očuvanja humanističkog obrazovanja“, Andragoške studije, br. 1 (2015), str. 41-64; Lidija Nikočević, „Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti“, Etnološka tribina, god. 42, br. 35 (2012), str. 7-20; Martin Doerr, „The CIDOC Conceptual Reference Module: An Ontological Approach to Semantic Interoperability of Metadata“, AI Magazine, vol. 24, br. 3 (2003), str. 75-92.

značenja, fizičkih manifestacija i simboličkih vrijednosti. Ona odražava međuodnos normi i društvenih interakcija, kao i vrijednosnih sistema i vjerovanja koji učestvuju u oblikovanju kulturnih značenja i njihovom vrednovanju u okviru zajednice. Predmeti baštine, kao svjedočanstva određenih kulturnih praksi, omogućavaju sagledavanje odnosa između materijalnih obilježja baštine i njenih nematerijalnih značenja.[262]

Šangajska povelja (ICOM, 2002), usvojena na Sedmoj azijsko-pacifičkoj regionalnoj skupštini Međunarodnog savjeta muzeja, preporučuje integrisani i interdisciplinarni pristup koji objedinjuje nepokretnu i pokretnu, nematerijalnu i materijalnu, prirodnu i kulturnu baštinu. U skladu s preporukama iz Povelje, ističe se značaj razvoja dokumentacionih standarda i uspostavljanja holističkog pristupa muzeološkoj praksi.[263]

Povezanost nnematerijalnih i materijalnih elemenata baštine može se sagledati i kroz odnos između predmeta, znanja potrebnog za njegovo stvaranje i kulturnih značenja koja nastaju njegovom upotrebom. Izrada predmeta podrazumijeva određen vještine, znanja i postupke, dok njegova upotreba može biti povezana sa društvenim običajima, iskustvima zajednice i simboličkim značenjima. Ti odnosi nijesu trajno utvrđeni, budući da se značenja i funkcije predmeta mijenjaju u različitim društvenim i istorijskim okolnostima. Takvo razumijevanje posebno je važno za dokumentovanje kulturne baštine, jer omogućava povezivanje materijalnih svjedočanstava sa praksama i znanjima koja su učestvovala u njihovom nastanku i kasnijem prenošenju.

Proces globalizacije i društvene transformacije, pored nedostataka sredstava za zaštitu ovog segmenta baštine, može znatno ugroziti kontinuitet pojedinih oblika nematerijalne kulturne baštine.Budući da obuhvata izraze, znanja, vještine i umijeća koja zajednice, grupe i, u nekim slučajevima, pojedinci prepoznaju kao dio svoje kulturne baštine, i da zavisi od nosioca baštine, ali i od društvenih uslova koji se ubrzano mijenjaju, pristupi njenoj zaštiti zahtijevaju drugačiju metodologiju u odnosu na zaštitu materijalne baštine. Očuvanje nematerijalne baštine uključuje prikupljanje, dokumentaciju i arhiviranje, revitalizaciju, kao i kontinuiranu podršku njenim nosiocima. [264]

Za razliku od materijalne baštine, koja je najčešće ciljano stvarana da nadživi svoje autore i naručioce, kontinuitet nematerijalne baštine u velikoj mjeri zavisi od vitalnosti zajednice i od njene sposobnosti da obezbijedi prenos vještina i znanja budućim generacijama. Nematerijalnu baštinu karakterišu kontinuirano obnavljanje i promjenljivost posredstvom njenog prenošenja, izvođenja i prilagođavanja različitim kulturnim i društvenim okolnostima. Stoga se naglašava važnost participativnog pristupa, koji podrazumijeva neposredno učešće zajednice u prenošenju, očuvanju i tumačenju kulturnih izraza, uz uvažavanje njenog iskustva i znanja u postupcima institucionalne zaštite.

Dokumentovanje materijalne baštine, poput kulturnih predjela, spomenika ili graditeljskih cjelina, zasniva se na postupcima prilagođenim njihovim fizičkim, istorijskim i prostornim obilježjima. Njena zaštita tradicionalno obuhvata i konzervatorsko-restauratorske intervencije, dok zaštita nematerijalne baštine, koju čine vještine, usmena predanja, znanja, izvedbe i rituali, posebno zavisi od aktivnog učešća zajednice. Nematerijalni segmenti baštine podložni su promjenama koje nastaju u skladu sa socijalnim, ekonomskim i ekološkim promjenama, što uslovljava odgovarajuće metodološke postupke očuvanja. Očuvanje ovog segmenta baštine, pored evidentiranja i arhiviranja, podrazumijeva i podršku nosiocima baštine u prenosu njihovog znanja.

[262] Ljiljana Gavrilović, „Potraga za posebnošću: izazovi i dileme unutar koncepta očuvanja i reprezentovanja nematerijalnog kulturnog nasleđa," Etnoantropološki problemi, 6(1), 2011, 221-234.
[263] ICOM (International Council of Museums), Museums, Intangible Heritage and Globalisation – The Shanghai Charter, 7. regionalna skupština ICOM-a za Aziju i Pacifik, Šangaj, 20-24. oktobar 2002, https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/Shanghay_Charter_Eng.pdf.
[264] Federico Lenzerini, Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples, European Journal of International Law, Vol. 22, No. 1, 2011, 101-120.

Baština koja se pojmi kao proces, a ne objekat, predstavlja „izvođenje prošlosti u sadašnjosti“, koje zahtijeva aktivnu selekciju i artikulaciju kulturnih značenja.[265] Slično shvatanje nalazimo u tumačenju kulturne baštine kao izraza savremenih društvenih vrijednosti i potreba, koje određuju načine na koje se prošlost pamti, tumači i predstavlja. [266]

Holistički pristup baštini zasniva se na sagledavanju međusobne povezanosti materijalnih predmeta i njihovih nematerijalnih značenja i simboličkih funkcija koje ostvaruju u društvenom i kulturnom životu zajednice. Ilustrativni primjeri, na kojem se mogu jasno sagledati praktični i teorijski dometi ovog pristupa, predstavljaju vjerski objekti. Njihovo adekvatno interpretiranje obuhvata razumijevanje vjerskih obreda, emocionalnu privrženost zajednice i društvene funkcije koje objekat ima u savremenom životu. Na taj način, baštinska vrijednost vjerskog objekta sagledava se kroz njegova umjetnička i arhitektonska obilježja, kao i kroz vjerovanja, obredne prakse, zajednička sjećanja i značenja koja mu zajednica pripisuje.

Povezanost nematerijalnih i materijalnih elemenata baštine može se pratiti i na primjeru muzičke baštine, gdje se kulturno značenje određene prakse oblikuje u odnosu na izvođačka znanja, društvene okolnosti, prostor izvođenja i načine prenošenja. Notni zapis ili audio snimak omogućavaju bilježenje pojedinih obilježja muzičkog izraza, dok njegovo cjelovitije razumijevanje zahtijeva poznavanje izvođačke tradicije, kulturnog konteksta i značenja koja mu pripisuju sami nosioci.

Primjer takve povezanosti pruža i primjer Bokeljske mornarice, čija baštinska vrijednost obuhvata istorijsko nasljeđe bratovštine, svečane običaje, javne prostore okupljanja, tradicionalnu nošnju i izvođačke prakse povezane sa njenim ceremonijalnim životom. U okviru tih praksi posebno mjesto zauzima Kolo Bokeljske mornarice, čije izvođenje objedinjuje koreografske obrasce, prostornu organizaciju učesnika, muzičku pratnju i simbolička značenja koja zajednica prenosi kroz generacije. Posmatrani u međusobnoj povezanosti, ovi elementi omogućavaju razumijevanje Kola kao kulturne prakse čija se kulturna značenja i izvođačka obilježja oblikuju u odnosu na istorijski kontinuitet, društvene odnose i konkretne promjene okolnosti njegovog izvođenja. Povezanost ovih elemenata upućuje na potrebu da se pri istraživanju i dokumentovanju Kola primjeni integralno sagledavanje baštine koje podrazumijeva povezivanje njegovih materijalnih svjedočanstava, sa znanjima, iskustvima i kulturnim značenjima koja mu zajednica pripisuje.

U muzeološkom tumačenju navedenih odnosa posebno je značajno razumijevanje predmeta kao nosioca informacija o okolnostima njegovog nastanka, upotrebi i kasnijem vrednovanju.[267] Pojam muzealnosti omogućava razmatranje materijalnih svojstava predmeta u odnosu na informacije koje on posreduje i kulturni kontekst u kojem se prepoznaje njegova muzeološka vrijednost. Dokumentovanje zasnovano na takvom polazištu obuhvata podatke o predmetu, svjedočanstva o njegovoj upotrebi, povezana znanja i različita tumačenja njegove vrijednosti, uz razlikovanje njihovog vremena nastanka i porijekla.

Dokumentovanje predstavlja jedan od osnovnih postupaka zaštite nematerijalne kulturne baštine. Njegov značaj ogleda se u bilježenju kulturnih praksi, načina njihovog prenošenja i promjena koje nastaju tokom vremena. Djelotvornost zaštite zavisi i od podrške zajednicama, osnaživanja nosilaca tradicionalnih znanja i vještina i obezbjeđivanja uslova za njihov međugeneracijski prenos.

Povezanost nematerijalnih i materijalnih elemenata kulturne baštine zahtijeva odgovarajući pristup njenom dokumentovanju, istraživanju i zaštiti. Prostori, predmeti i drugi materijalni oblici povezani su sa vještinama, znanjima, društvenim praksama i istorijskim okolnostima u kojima se oblikuju njihova značenja. Kontinuitet nematerijalnih kulturnih praksi nerijetko podrazumijeva upotrebu

[265] Barbara Kirshenblatt-Gimblett, „Intangible Heritage as Metacultural Production,“ Museum International, Vol. 56, No. 1-2, 2004, 52-65.
[266] David Lowenthal, The Heritage Crusade and the Spoils of History, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 226
[267]Ivo Maroević, Uvod u muzeologiju, Zagreb: Zavod za informacijske studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1993.

određenih predmeta, prostora i materijalnih sredstava, čija se značenja i funkcije mijenjaju u skladu sa kulturnim i društvenim okolnostima. Razmatranje takvih odnosa zahtijeva uvažavanje istorijskog kontinuiteta kulturnih praksi, različitih tumačenja i promjena koje nastaju u okviru zajednice i u postupcima stručnog vrednovanja.

Teorijska opravdanost integralnog pristupa proizlazi iz međusobne uslovljenosti nematerijalnih i materijalnih segmenata baštine, čija se kulturna značenja oblikuju kroz odnose između praksi, predmeta, društvenog konteksta i nosilaca kulturnih praksi. Iz takvog razumijevanje baštine proizlazi potreba da se u postupku dokumentovanja povežu različite vrste podataka i izvora, uz očuvanje njihovog porijekla, vremenskih odrednica i kontekstualnih veza. Poseban značaj za očuvanje kulturne baštine ima razlikovanje izvornih svjedočanstava, znanja zajednice i istraživačkih interpretacija, čime se uspostavlja osnova za razradu integralnog pristupa dokumentovanju kulturne baštine.

3. Dokumentacija kulturne baštine

3.1 Objedinjavanje dokumentacijskog opisa baštine

3.1.1 Dokumentacija kao hermeneutički i javni proces u heritološko-muzeološkom okviru

Savremeni heritološko-muzeološki pristupi dokumentaciji kulturne baštine prevazilaze okvire tehničke ili administrativne djelatnosti i postaju sastavni dio procesa koji aktivno učestvuje u oblikovanju kulturnih značenja. Dokumentacija se tumači kao interpretativni postupak kojim se pojedinačni predmeti, prakse i iskustva dovode u vezu sa sistemom kulturnih vrijednosti. Ono što se dokumentuje kao predmet naučne obrade ovim procesom postaje simbolički nosilac pamćenja i identiteta zajednice.[268]

Dokumentacija se tumači kao proces koji dokumentovani sadržaj prevodi iz opisnog u hermeneutički okvir, pri čemu predmet, kroz procese identifikovanja, tumačenja i dokumentovanja, kojima se utvrđuju njegovo kulturno značenje i vrijednost i uspostavlja njegova povezanost sa sistemom kulturnog pamćenja, stiče svojstvo baštine.

Bilo da je riječ o materijalnnim manifestacijama baštine ili o nematerijalnoj praksi, u tom procesu „predmet“ dobija svojstvo muzealnosti, odnosno postaje svjedočanstvo stvarnosti iz koje je izdvojen. [269] Dokumentovanje, time, pored toga što bilježi svojstvo predmeta, predstavlja proces koji artikuliše kontekst i vrijednost predmeta i oblikuje ga u svjedočanstvo koje uvodi u sistem značenja kulturne baštine.

U savremenoj heritologiji dokumentovanje podrazumijeva procese kulturne i društvene selekcije. Odabirom sadržaja koji se evidentiraju, društvo definiše granice vlastitog pamćenja, određujući koja će iskustva, značenja i događaji biti upamćeni, a koji će ostati van institucionalizovanih oblika pamćenja. Muzejski ili dokumentarni značaj predmet stiče uključivanjem u procese kulturnog pamćenja, u okviru kojih se njegov prostorni kontekst i njegova svojstva povezuju sa društvenim i istorijskim značenjima. Selekcija dokumentacionih sadržaja uslovljena je odnosima moći koji utiču na to koja će kulturna značenja biti sačuvana.[270] Dokumentacija, stoga, poprima etičku i teorijsku dimenziju, određujući kriterijume prema kojima se određeni sadržaji prepoznaju, čuvaju i vrednuju kao kulturna baština.

U okviru muzeološke i heritološke misli koja se razvijala u drugoj polovini XX vijeka, dokumentacija je prepoznata kao osnovni princip komunikacije između društva i određenomg „predmeta“. Ona postaje medij između naučnog saznanja i sjećanja, između nematerijalnog i materijalnog sloja baštine. Proces dokumentovanja neodvojiv je od procesa tumačenja, jer se muzeološko znanje oblikuje kroz klasifikaciju, opisivanje i interpretaciju predmeta.[271] Dokumentacija omogućava sistematsko bilježenje i povezivanje podataka o kulturnoj baštini sa značenjima koja joj se pripisuju u određenom društvenom i istorijskom kontekstu. Ona pruža osnovu za proučavanje procesa u kojima se pojedini sadržaji prepoznaju, čuvaju i vrednuju kao dio kulturnog pamćenja zajednice.[272]

Kroz proces dokumentovanja ostvaruje se povezanost između iskustvene, materijalne stvarnosti i simboličkih interpretacija značenja koje joj daju kulturni smisao. Bilježenjem funkcionalnih, materijalnih i kontekstualnih svojstava predmet se određuje u odnosu na njegovo značenje i upotrebu u okviru sistema kulturnih vrijednosti. Dokumentacija postaje sredstvo kroz koje se prepoznaje i

[268] Barbara Kirshenblatt-Gimblett, „Intangible Heritage as Metacultural Production“, Museum International 56, br. 1–2 (2004): 52-65.
[269] Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju*, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993
[270] Tomislav Šola, *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju*, Hrvatski nacionalni komitet ICOM, Zagreb, 2003, str. 44-46.
[271] Ivo Maroević, Uvod u muzeologiju, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993, 58-61.
[272] David Lowenthal, The Past Is a Foreign Country, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, 38-41.

izražava smisao kulturnog predmeta. Muzeološka funkcija dokumentacije ostvaruje se povezivanjem materijalnih svojstava baštine sa njihovim kulturnim značenjima, kao i na osnovu uspostavljanja relacija pojedinačnih svjedočanstava sa širim okvirom kolektivnog pamćenja.

Dokumentovanje, kao jedna od osnovnih muzeološka djelatnosti, učestvuje u tumačenju i oblikovanju značenja kulturne baštine. Dokumentovanje, pored evidentiranja podataka o baštini, obuhvata i postupke njihovog tumačenja i kontekstualizovanja,[273] dok dokumentacija, kao javno dobro, prevazilazi granice institucije i njenog arhiviranja i postaje sredstvo društvene komunikacije koje doprinosi očuvanju kulturnog pamćenja. Njena dostupnost mora biti transparentna i otvorena za različita tumačenja, uz očuvanje vjerodostojnosti podataka i njihove povezanosti sa izvornim kontekstom.

U heritološko-muzeološkom smislu, dokumentovanje se može pojmiti kao dinamičan proces posredovanja između svjedočanstvenog, interpretativnog i društvenog sloja značenja. Svjedočanstveni nivo podrazumijeva bilježenje fizičkih svojstava predmeta i činjeničnog stanja, dok interpretativni nivo dokumentovanja uključuje tumačenje konteksta i značenja. Dokumentacija koja se zasniva društvenom sloju značenja, omogućava zajednici da učestvuje u procesu artikulacije pamćenja. Navedeni, međusobno povezani slojevi značenja, dokumentovanje čine hermeneutičkim, deskriptivnim participativnim, jer ono istovremeno bilježi činjenice o predmetu, ali ih i tumači komunicirajući sa zajednicom koja ih prepoznaje i priznaje kao dio vlastitog kulturnog pamćenja. Time dokumentacija, pored bilježenja, doprinosi oblikovanju i tumačenju značenja kulturne baštine.

Povezivanje dokumentovanih činjenica sa njihovim društvenim i istorijskim kontekstom omogućava tumačenje značenja koja se pripisuju kulturnoj baštini. Očuvanjem razlike između podataka sadržanih u izvornim svjedočanstvima i interpretacija nastalih njihovim naknadnim proučavanjem omogućava se praćenje promjena u vrednovanju i tumačenju baštinskih sadržaja, uz očuvanje njihove dokumentarne vjerodostojnosti.[274]

Objedinjujući kulturno iskustvo i naučna saznanja, dokumentovanje predstavlja osnovu svakog integralnog pristupa baštini. Samim tim, dokumentacija se može razumjeti kao hermeneutički obrazac muzeološkog mišljenja, jer omogućava da se dokumentovane činjenice tumače kao nosioci značenja.[275]

Ovakvo poimanje koncepta dokumentovanja otvara mogućnost sagledavanja i njene političke dimenzije. Polazeći od savremenih heritoloških istraživanja i dosadašnjih teorijskih uvida možemo zaključiti da je proces dokumentovanja uvijek povezan s pitanjem moći, jer određuje ko ima pravo da definiše granice i značenja kulturne baštine.[276] Dokumentacija učestvuje u oblikovanju institucionalnog znanja o kulturnoj baštini, pri čemu izbor sadržaja koji se vrednuju i evidentiraju utiče na to koje će vrijednosti steći institucionalno priznanje i mjesto u kulturnom pamćenju zajednice. Upravo iz tog razloga savremeni muzeološki diskurs sve više teži modelima transparentne i participativne dokumentacije, u kojima zajednica aktivno učestvuje u procesu tumačenja i odlučivanja.[277]

Sagledano iz perspektive heritološkog tumačenja, dokumentovanje predstavlja temelj komunikacije između zajednice i institucije. Ono doprinosi kontinuitetu pamćenja, istovremeno stvarajući prostor za nova tumačenja baštinskih sadržaja u promjenljivim društvenim i storijskim okolnostima. Otvorenost procesa dokumentovanja podrazumijeva mogućnost dopunjavanja uključivanjem novih saznanja i povezivanja različitih slojeva značenja, uz očuvanje njihove veze sa izvornim

[273] Ivo Maroević, Uvod u muzeologiju, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993, str. 189-199.
[274] Ivo Maroević, Uvod u muzeologiju, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993, str. 189-198.
[275] Hans-Georg Gadamer, Istina i metoda: osnovi filozofske hermeneutike, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978, str. 302-305.
[276] Laurajane Smith, Uses of Heritage, London-New York: Routledge, 2006, 44-47.
[277] Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, Routledge, London-New York, 2006, str. 29-34

svjedočanstvima. Identifikacija, dokumentacija i tumačenje baštinskih sadržaja neposredno je povezano sa procesima prepoznavanja i vrednovanja njihovog kulturnog značaja.[278]

Dokumentacija je, dakle, proces koji objedinjuje kulturu, nauku i društvo, i koji u sebi objedinjuje tri ključne vrijednosti- smisao, znanje i povezanost.

3.1.2 Pamćenje, selekcija i konstrukcija kulturne vrijednosti u dokumentaciji

Razumijevanje dokumentacije kulturne baštine zahtijeva njeno sagledavanje u skladu sa vrijednosnim sistemom koji definiše njenu strukturu i metodologiju. Budući da je baština usko povezana sa zajednicom koja je identifikuje i priznaje njen značaj, dokumentovanje se određuje kao društveni proces koji aktivno učestvuje u konstruisanju kolektivnih identiteta i potvrđivanju kulturnih značenja.[279] Dokumentovanje podrazumijeva i postupke vrednovanja, budući da izbor kriterijuma na osnovu kojih se bilježe kulturno značajni sadržaji utiče na uspostavljanje granica između onoga što se uključuje u kolektivno pamćenje i onoga što ostaje van institucionalnih okvira.[280]

Dokumentovanje učestvuje u simboličkoj potvrdi kulturnih vrijednosti, dok dokumentacija doprinosi njihovom javnom predstavljanju i vidljivosti. Dokumentacija, kao srdstavo oblikovanja društvenog pamćenja i povezivanja saznanja o prošlosti sa savremenim tumačenjima, vrijednost ostvaruje u dokumentovanim podacima, njihovoj vrijednosti i interpretativnim relacijama koje omogućavaju da se kulturni sadržaji tumače, prenose i proučavaju u različitim istorijskim, kulturnim i društvenim kontekstima.[281]

U muzeološkom sistemu dokumentacija čuva postojeća kontinuirana znanja o kulturnoj baštini i istovremeno omogućava njihovo preispitivanje i dopunjavanje. Iako primarno služi očuvanju kulturnih obrazaca i postojećih struktura znanja, dokumentacija se može razumjeti kao proces kroz koji se baština iznova naučno i društveno redefiniše. Svaki novi unos, tumačenje ili klasifikacija može doprinijeti slojevitosti dokumentovanih značenja i proširivanju saznanja o baštinskim sadržajima. Ovakva otvorenost dokumentacije omogućava kontinuitet kulturnog pamćenja i njegovo povezivanje sa novim interpretacijama i saznanjima.

Društvena dimenzija dokumentacije naročito dolazi do izražaja u savremenim heritološkim teorijama, koje baštinu definišu kao komunikacijski proces. Dokumentacija, tako, povezuje zajednicu i instituciju, omogućavajući razmjenu i tumačenje značenja kulturne baštine. [282] Ona prevazilazi funkciju tehničkog opisa kulturnih dobara i postaje polje društvenog dijaloga u kojem se prepoznaju i integrišu različite perspektive o značenju i vrijednosti. Dokumentacije tako aktivno učestvuje u pregovaranju o značenjima kulturne baštine, u skladu sa savremenim potrebama i vrijednostima zajednice. Primjenom ovakvog procesa dokumentovanja, dokumentacija aktivno učestvuje u redefinisanju sačuvanog kontinuiranog pamćenja kako bi se sačuvali prethodni slojevi značenja ali i omogućila artikulacija novih.

Ovaj koncept posebno je vidiljiv u savremenim istraživanjima i studijama koje povezuju muzeologiju sa informacionim naukama. Savremena dokumentacija kulturne baštine podrazumijeva proces objedinjavanja različitih formi znanja čime se uspostavlja jedinstveni interpretativni okvir koji integriše empirijske, vizuelne, narativne i digitalne vrste izvora. [283] Na taj način dokumentacija omogućava povezivanje različitih vrsta podataka uz očuvanje njegovih interpretativnih razlika i

[278] Tomislav Šola, *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju*, Hrvatski nacionalni komitet ICOM, Zagreb, 2003, str. 44-46.
[279] David Lowenthal, *The Past Is a Foreign Country*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, 38-41.
[280] Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, London-New York: Routledge, 2006, 11-13.
[281] Barbara Kirshenblatt-Gimblett, *Destination Culture: Tourism, Museums, and Heritage*, Berkeley: University of California Press, 1998, 56-58.
[282] Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, London-New York: Routledge, 2006,44-47.
[283] Suvi Kettula i Eero Hyvönen, „Process-centric Cataloguing of Intangible Cultural Heritage“, u: Proceedings of CIDOC 2012 – Enriching Cultural Heritage, CIDOC, Helsinki, 2012, str. 1-6.

posebnosti. Ovakav pristup omogućava dokumentaciji da preraste u integrativni prostor, u kom se ravnopravno tretiraju međusobno povezani kulturni fenomeni koji se sagledavaju kroz iskustveno, tehničko i kontekstualno značenje. Uspostavljanjem jedinstvenog dokumntacijskog sistema ostvaruje se sveobuhvatno razumijevanje kulturnih fenomena.[284]

Integrisanje različitih teorijskih i interpretativnih obrazaca omogućava da dokumentacija funkcioniše kao višeslojni interpretativni sistem u okviru kojeg se kulturni fenomen identifikuje i tumači kroz društvene prakse, simboličke izraze i materijalne nosioce značenja. Savremeni dokumentacijski informatički standardi, metodološki i semantički modeli dodatno razvijaju klasičnu muzeološku logiku, omogućavajući sistematizaciju i međusobno povezivanje slojeva znanja. Predloženi dokumentacioni model predstavlja interpretativni, sistematizovano uređen okvir u kom se kulturna baština može tumačiti, predstavljati i sagledavati iz različitih perspektiva koje se artikulišu kroz zajedničko djelovanje zajednice, metodološki i teorijski utemeljenog znanja i relevantnih institucija.

Dokumentacija u kojoj zajedno učestvuju stručna javnost i nosioci baštine prevazilazi okvire institucionalnog pamćenja. Dokumentacijski proces podrazumijeva transformaciju iz zatvorenog sistema ka participativnom modelu, u kom zajednica preuzima ulogu aktivnog učesnika, čime se napušta tradicionalno sagledavanje uloge zajednice u procesu dokumentovanja.[285] Ovakav pristup se u savremenoj heritologiji tumači kao prelazak sa „institucionalnog na zajedničko pamćenje“, što proces dokumentovanja transformiše u proces zajedničkog pamćenja i definisanja onoga što se čuva i vrednuje.[286]

Metodološka promjena pristupa nužno otvara i određena etička pitanja i posljedice. Ukoliko se proces dokumentovanja izoluje od zajednice, on gubi svoju kulturnu funkciju i svodi se na statičan registar podataka bez stvarne društvene vrijednosti. Društvena prihvatljivost dokumentacije uslovljena je principima transparentnosti, otvorenosti i dostupnosti. [287] Savremeni informatički sistemi, poput digitalnih sistema i baza podataka, koji se koriste u dokumentovanju kulturne baštine, mogu ispunjavati svoju društvenu i kulturnu ulogu samo ukoliko se zasnivaju na načelima ravnopravnog i otvorenog pristupa znanju i javnom dobru. Da bi integracija bila primjenjiva i održiva, savremena dokumentacija se mora temenljiti na standardizovanim konceptualnim modelima koji omogućavaju arhiviranje povezivanjem različitih tipova znanja, ali i međusobnu semantičku povezanost. Informacije se moraju struktuirati tako da budu dostupne za sistematsko pretraživanje, upoređivanje i nove interpretacije. Međutim, digitane tehnologije i informatički instrumenti nikada nisu ideološki neutralni, jer, iako mogu djelovati kao dokumentacioni okvir otvoren za različita tumačenja glasova zajednice, istovremeno mogu ponoviti već postojeće društvene nejednakosti i strukture moći.[288] Etika dokumentovanja podrazumijeva i odgovornost za način upravljanja, interpretiranja, čuvanja i distribucije informacija.

Imperativ savremene prakse dokumentovanja ogleda da se u insistiraju na transparentnosti metodoloških kriterijuma, dostupnosti podataka i ravnopravnosti u pristupu znanju i procesu odlučivanja. [289] Dokumentacija se tako oblikuje kao javno dobro odnosno kao zajednički resurs, koji prevazilazi ustaljeni okvir institucionalnog monopola prisvajanja baštine. Takav pristup odgovara

[284] F. Özge Güven Ulusoy, „Integrated Documentation of Tangible and Intangible Cultural Heritage in Urban Historical Sites“, *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, XLVIII-M-2-2023 (2023), str. 701-707; Suvi Kettula i Eero Hyvönen, „Process-centric Cataloguing of Intangible Cultural Heritage“, u: Proceedings of CIDOC 2012 - Enriching Cultural Heritage, CIDOC, Helsinki, 2012, str. 1-6.

[285] Harriet Deacon i Rieks Smeets, „The Examination of Nomination Files under the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage“, u: Michelle L. Stefano i Peter Davis (ur.), *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage*, Abingdon-New York: Routledge, 2017, 22-39.

[286] Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, London-New York: Routledge, 2006, 52-55.

[287] Yola de Lusenet, „Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage“, *Library Trends*, vol. 56, br. 1, 2007, 164-182.

[288] Rodney Harrison, *Heritage: Critical Approaches*, London–New York: Routledge, 2013, 88-91.

[289] Yola de Lusenet, „*Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage*“, *Library Trends*, vol. 56, br. 1, 2007, 164-182.

heritološkom određenju baštine kao javnog dobra koje pripada zajednici i prevazilazi okvire individualnog posjedovanja.[290] Dokumentacija, omogućavajući da proces njegovog formiranja bude transparentan, sveobuhvatan, otvoren i društveno odgovoran, doprinosi demokratizaciji kulturnog pamćenja.

Sagledana iz perspektive savremenih heritoloških teorija, dokumentacija podrazumijeva cjelovitost, transparentnost, otvorenost i društvenu odgovornost u postupcima evidentiranja, vrednovanja i tumačenja kulturne baštine. Njen hermeneutički potencijal ogleda se u mogućnosti integrisanja različitih semantičkih nivoa tumačenja. Objedinjavanjem stručnih tumačenja, opisnih podataka, uz aktivno učešće zajednice, baštinu je moguće sagledati kao živ, promjenjiv i otvoren proces. [291] Samim tim ona, pored očuvanja, predstavlja polazište za nova čitanja, analize i buduća tumačenja. Svaki pojedinačni dokument stvara mogućnost ponovnog čitanja kulturnog sadržaja, revidiranja i reinterpretacije, kao i kontekstualnog dopunjavanja, čime se obezbjeđuje trajno očuvanje baštine, ali i kontinuirano obnavljanje i prilagođavanje savremenim teorijskim i društvenim kontekstima.

Preispitivanje koncepta autentičnosti predstavlja jedno od ključnih pitanja savremenih studija baštine. Autentičnost se uspostavlja kroz odnose koje zajednica konstruiše prema praksama, predmetima i znanjima koje prepoznaje kao dio svog kulturnog identiteta. Dokumentacija postaje prostor u kojem se autentičnost potvrđuje kroz upotrebu, društvene prakse,dijalog i zanačenja koje baštini pripisuje zajednica. Pomjeranje težišta sa materijalnih svojstava baštine na kulturne prakse, odnose i značenja oblikovana u okviru zajednice upućuje na razumijevanje autentičnosti kao vrijednosti koju zajednica prepoznaje, oblikuje i povezuje sa vlastitim kulturnim identitetom. [292]

Savremeni heritološki diskurs podrazumijeva integralni pristup koji obuhvata tri međusobno povezane dimenzije: kognitivnu (znanje), aksiološku (vrijednosti) i socijalnu dimenziju (zajednicu). Dokumentacija postaje sredstvo kojim se ove tri dimenzije međusobno prožimaju, kao operativni mehanizmi njihove interakcije. [293] Metodologija dokumentovanja podrazumijeva otvorenost prema društvenim procesima prenošenja i oblikovanja kulturnih značenja, uz uvažavanje zahtjeva i potreba zajednice i institucije. Dokumentacija se razvija kao dinamičan, otvoren, refleksivan i komunikativan sistem koji je sposoban da odgovori na složene, savremene izazove interpretacije i očuvanja kulturne baštine. [294]

Integralni model dokumentovanja, koji povezuje društvene, informatičke, heritološke i muzeološke perspektive, zasniva se upravo na ovakvom poimanju dokumentacije kao mehanizma kojim se uspostavlja zajednički prostor značenja. U tom prostoru, prakse i predmeti postaju nosioci značenja kroz koja se uspostavljaju odnosi između institucije i zajednice, interpretacije i stvarnost, kao i između iskustva i znanja.[295]

3.1.3 Interpretativna priroda dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine

Dokumentacija nematerijalne kulturne baštine podrazumijeva interpretativni proces kroz koji se kulturne prakse identifikuju, selektuju, kontekstualizuju i predstavljaju u određenim dokumentacionim oblicima, u skladu sa dominantnim institucionalnim, teorijskim i društvenim

[290] Tomislav Šola, *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju*, Zagreb: Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003, 51-52.
[291] Rodney Harrison, *Heritage: Critical Approaches*, London-New York: Routledge, 2013, 88-91.
[292]Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, London–New York: Routledge, 2006, 44-48.
[293] Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju*, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993, 63-67
[294] Tomislav Šola, *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju*, Zagreb: Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003, 49-52;
Rodney Harrison, *Heritage: Critical Approaches*, London-New York: Routledge, 2013, 88-91.
[295] Rodney Harrison, Heritage: Critical Approaches, London-New York: Routledge, 2013, pogl. 5, „Critical Heritage Studies and the Discursive Turn“, str. 95-113.

okvirima, koji učestvuju u oblikovanju načina na koje se kulturne prakse predstavljaju, identifikuju i tumače.

Izbor praksi koje se dokumentuju, način njihovog predstavljanja i interpretativni okviri kroz koje se tumače uslovljeni su institucionalnim i društvenim kontekstima upotrebe, vrednovanja i društvene recepcije. Dokumentacioni postupci neposredno utiču na način na koji se kulturnoj praksi pripisuju značenja.[296]

Dokumentacioni zapisi nastaju kao rezultat interpretativnih procesa u kojima se promjenljivi oblici kulturnog djelovanja predstavljaju kroz relativno stabilne dokumentacione zapise, pogodne za dugoročnu dostupnost i čuvanje zapisa i institucionalno prepoznavanje. Takav postupak istovremeno podrazumijeva izbor određenih elemenata prakse koji postaju osnova njenog timačenja i dokumentacionog predstavljanja.

Dokumentacija, tako, postaje jedan od mehanizama selektivnog kulturnog pamćenja, u okviru kojeg pojedini aspekti prakse dobijaju veću vidljivost i interpretativnu težinu, dok drugi ostaju nedovoljno zastupljeni u dokumentacionim zapisima. [297]

Procesi dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine odvijaju se u okviru društvenih i institucionalnih odnosa koji određuju kriterijume njenog prepoznavanja, vrednovanja i kategorizovanja. Izbor kulturnih praksi koje će biti dokumentovane, kao i načina njihovog dokumentovanja, povezan je sa širim sistemima moći i autoriteta, koji se ispoljavaju i kroz institucionalne kriterijume vrednovanja. Navedeni kriterijumi određuju koje prakse se prepoznaju kao baština, a koje ostaju van normativnih okvira i zvaničnih institucionalnih sistema zaštite. [298]

Dokumentacioni postupci povezuju institucionalna tumačenja, lokalna znanja i međunarodne normativne okvire zaštite kroz kontinuirane procese usaglašavanja, preispitivanja i reinterpretacije značenja nematerijalne kulturne baštine.[299]

Savremeno razumijevanje dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine podrazumijeva aktivno učešće zajednice u identifikovanju, tumačenju i dokumentovanju kulturnih praksi koje prepoznaje kao dio vlastite kulturne baštine. Uključivanjem različitih interpretativnih perspektiva, iskustava i znanja, dokumentacioni zapis ostaje otvoren za dopunjavanje značenja, reinterpretaciju i preispitivanje zabilježenih značenja, prateći kontinuirane procese promjena koje nastaju u okviru zajednice.[300]

Procesualna priroda nematerijalne kulturne baštine zahtijeva dokumentacione modele koji mogu pratiti promjene i različite oblike prenošenja vještina i znanja, kao i reinterpretacije kulturnih praksi. Takvi modeli dokumentaciju sagledavaju kao višeslojni, otvoreni proces koji omogućava povezivanje, dopunjavanje i ponovno tumačenje zapisa u skladu sa promjenama koje nastaju u okviru same zajednice. [301]

---

[296] Milan Popadić, Vreme prošlo u vremenu sadašnjem: Uvod u studije baštine, Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 2015, 129-133; Valdimar Hafstein, „Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation“, u: Laurajane Smith, Natsuko Akagawa (ur.), Intangible Heritage, London-New York: Routledge, 2009, 93-111.

[297] Tomislav Šola, Prema totalnom muzeju, Biblioteka Mnemosophia, knj. I, Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; Kruševac: Sigraf, 2011, 25-38; Milan Popadić, Vreme prošlo u vremenu sadašnjem: Uvod u studije baštine, Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 2015, 129-33.

[298] Ljiljana Gavrilović, Muzeji i granice moći, Beograd: Biblioteka XX vek; Knjižara Krug, 2011, 173-178.

[299] Laurajane Smith, Uses of Heritage, London-New York: Routledge, 2006, 44-82; Rodney Harrison, Heritage: Critical Approaches, London-New York: Routledge, 2013, 160-181.

[300] Laurajane Smith, Uses of Heritage, London-New York: Routledge, 2006, 48-57; Harriet Deacon, „Intangible Heritage in Conservation Management Planning: The Case of Robben Island“, International Journal of Heritage Studies, vol. 10, br. 3, 2004, 309-328

[301] Rodney Harrison, Heritage: Critical Approaches, London-New York: Routledge, 2013, 114-139.

Takvo razumijevanje dokumentacije dovodi u pitanje predstavu o dokumentacionom zapisu kao konačnom i zatvorenom obliku predstavljanja kulturne prakse i usmjerava pažnju sa pojedinačnog zapisa na međusobne veze između njenih različitih elemenata. Nematerijalna kulturna baština, kao živa praksa podložna promjenama i prilagođavanjima, zahtijeva kontinuirano dokumentovanje koje obuhvata i odnose unutar zajednice, načine prenošenja i tumačenja kulturnih praksi, kao i promjene njihovog značenja tokom vremena. Dokumentacioni proces obuhvata identifikovanje aktera, oblika prenosa znanja, konteksta izvođenja, institucionalnih okvira i različitih slojeva značenja koji učestvuju u oblikovanju kulturne prakse.[302]

Vrijednost dokumentacionog zapisa sve više zavisi od njegove sposobnosti da poveže različite aktere, dokumentacione izvore, mjesta izvođenja, kulturne prakse i interpretativne kontekste u jedinstvenu informacionu cjelinu. Takav pristup dokumentovanju omogućava sagledavanje nematerijalne kulturne baštine kroz mrežu odnosa koji obuhvataju zajednice, kulturne prakse, prostore izvođenja i značenja koja se kroz nju prenose, oblikuju, oblikuju i reinterpretiraju.[303]

Potreba za evidentiranjem i povezivanjem različitih slojeva kulturne prakse podstakla je razvoj dokumentacionih sistema koji istovremeno mogu obuhvatiti višeznačnost, promjenljivost i procesualnu prirodu nematerijalne kulturne baštine.

Promjenljivost kulturnih praksi, različiti oblici njihovog prenošenja znanja, vještina i višestrukost njihovih značenja postavljaju pred dokumentacione sisteme zahtjeve koje linearni modeli evidencije teško mogu obuhvatiti. Razvoj savremenih digitalnih informacionih sistema proizlazi iz potrebe da se u jedinstvenom dokumentacionom okviru međusobno povežu i istovremeno dokumentuju konteksti izvođenja, akteri, dokumentacioni zapisi, interpretacije i promjene koje nastaju tokom trajanja kulturne prakse. Mogućnost povezivanja i organizovanja podataka u informacione cjeline omogućila je razvoj dokumentacionih modela otvorenih za kontinuirano vremensko praćenje promjena, dopunjavanje i povezivanje i bilježenje složenih odnosa između kulturnih praksi, aktera, prostora i drugih elemenata nematerijalne kulturne baštine.

Reorijentacija dokumentacionih praksi sa statičnih arhivskih modela ka procesno orijentisanim pristupima predstavlja jednu od ključnih metodoloških promjena u savremenoj dokumentaciji nematerijalne kulturne baštine. Stoga se dokumentacija razumije kao proces koji omogućava praćenje dinamike kulturnih praksi, njihovih promjena, različitih oblika prenošenja i kontinuiranog oblikovanja značenja u promjenljivim društvenim okolnostima. Takvo razumijevanje dokumentacije postavlja metodološke osnove za razvoj digitalnih informacionih sistema koji zasnovanih na relacionom povezivanju podataka, višeslojnoj organizaciji i vremenskom praćenju promjena.[304]

3.2 Digitalizacija kao potpunija dokumentacijska slika baštinskih svojstava

3.2.1 Digitalna dokumentacija kao nova arhitektura pamćenja

U razmatranju digitalnog dokumentovanja kulturne baštine potrebno je razgraničiti značenja pojedinih termina koji se u humanističkim i informacionim naukama koriste u različitim metodološkim i teorijskim okvirima. Ontologija se, kao filozofska disciplina, bavi pitanjima bića, postojanja i osnovnih kategorija stvarnosti, dok epistemologija proučava prirodu, izvore, opravdanost

[302] Milan Popadić, Vreme prošlo u vremenu sadašnjem: Uvod u studije baštine, Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 2015, 129-133; Tomislav Šola, Prema totalnom muzeju, Biblioteka Mnemosophia, knjiga I, Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; Kruševac: Sigraf, 2011, 25-38.

[303] Rodney Harrison, Heritage: Critical Approaches, London-New York: Routledge, 2013, poglavlje 6 (Intangible Heritage and Cultural Landscapes); Milan Popadić, Vreme prošlo u vremenu sadašnjem: Uvod u studije baštine, Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 2015, 129-133.

[304] Rodney Harrison, Heritage: Critical Approaches, London–New York: Routledge, 2013, 114-139.

i granice saznanja.[305] U informacionim naukama termin „ontologija“ označava formalno određen sistem pojmova, njihovih međusobnih odnosa i svojstava u okviru određene oblasti znanja. Semantika se u humanističkim disciplinama odnosi na proučavanje značenja, dok semantičko modelovanje u informacionim sistemima podrazumijeva formalno određivanje pojmova i njihovih međusobnih odnosa, čime se omogućava tumačenje i povezivanje podataka.[306] Epistemološki aspekti digitalnog dokumentovanja odnose se na uslove pod kojima se dokumentacioni podaci prikupljaju, tumače i upotrebljavaju u oblikovanju znanja o kulturnoj baštini, sa posebnim osvrtom na njihovo porijeklo, pouzdanost i mogućnost provjere. Razlikovanje navedenih terminoloških upotreba omogućava preciznije sagledavanje odnosa između formalne organizacije podataka i kulturnog, istorijskog i interpretativnog konteksta u kojem se oblikuje znanje o kulturnoj baštini.

Razvoj savremenih informacionih tehnologija u oblasti zaštite i proučavanja kulturne baštine tokom posljednjih decenija izmijenio je pristup dokumentovanju u pogledu organizacije, povezivanja i obrade podataka.[307]Digitalna dokumentacija proširuje mogućnosti tradicionalnog evidentiranja kulturne baštine i mijenja načine na koje se podaci organizuju, povezuju i koriste u očuvanju kulturnog pamćenja. U tom procesu informacione strukture funkcionišu kao novi prostori pamćenja. Tradicionalna muzeološka i heritološka misao zadržava svoju osnovnu funkciju, pružajući teorijsku osnovu za razumijevanje digitalnih tehnologija koje se u savremenom diskursu prepoznaju kao instrumenti proizvodnje i posredovanja kulturnog znanja. Digitalno dokumentovanje, tako, doprinosi širem sagledavanju interpretativnog polja u kojem se baština čuva, preispituje, prenosi i interpretira. Ovakva promjena dokumentacije ima značajnu ulogu u očuvanju kulturnog pamćenja, budući da adekvatno digitalno arhiviranje prošlosti omogućava dugoročno očuvanje, trajno prisustvo, dostupnost i ponovno tumačenje svjedočanstava u kulturnom iskustvu i pamćenju određene zajednice.[308]

U savremenim istraživanjima kulturne baštine neophodno je razlikovati međusobno povezane, ali metodološki različite procese digitalne dokumentacije, digitizacije i digitalnog očuvanja. Digitizacija podrazumijeva tehnički postupak prevođenja analognih sadržaja u digitalni zapis, pri čemu se kulturni sadržaj transformiše u format pogodan za elektronsku obradu, bilježenje i trajno čuvanje. Nasuprot tome, digitalna dokumentacija prevazilazi nivo tehničke reprodukcije i podrazumijeva strukturiranje, opisivanje, kontekstualizaciju i semantičko povezivanje podataka, čime se kulturni sadržaj integriše u širi sistem interpretacije i značenja. Digitalno očuvanje uključuje dugoročno održavanje, dostupnost i upotrebljivost dokumentacionih sadržaja kroz procese interoperabilnosti, migracije formata, upravljanja metapodacima i očuvanja kontekstualne cjelovitosti zapisa. Digitalna dokumentacija prevazilazi sam proces digitizacije, dok digitalno očuvanje podrazumijeva više postupaka od same završne faze tehničke obrade, budući da je riječ o međusobno uslovljenim procesima koji zajedno omogućavaju kontinuitet kulturnog pamćenja, održivost, dostupnosti i reinterpretaciju dokumentovanih sadržaja.[309]

---

[305] Aristotel, Metafizika, prev. Tomislav Ladan, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1985, knj. IV (Γ), 1, 1003a21-32; Vladimir Filipović (ur.), Filozofijski rječnik, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989, odrednice „Ontologija“, „Epistemologija“ i „Spoznajna teorija“.

[306] Martin Doerr, „The CIDOC Conceptual Reference Module: An Ontological Approach to Semantic Interoperability of Metadata“, AI Magazine, 24, 3 (2003), 75-92; Chryssoula Bekiari i dr. (ur.), Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, verzija 7.1.3, CIDOC CRM Special Interest Group, 2024, odjeljci „Introduction“ i „Terminology“.

[307] Martin Doerr, „The CIDOC Conceptual Reference Module: An Ontological Approach to Semantic Interoperability of Metadata“, AI Magazine, 24, 3 (2003), 75-92.

[308] Yola de Lusenet, “Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage”, *Library Trends*, vol. 56, br. 1, 2007, 164-182.

[309] Za razlikovanje procesa digitizacije, digitalne dokumentacije i digitalnog očuvanja, te pitanja dugoročne održivosti i strukturiranja dokumentacionih sadržaja, videti: Yola de Lusenet, “Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage”, Library Trends, vol. 56, br. 1, 2007, 164-182; Goran Zlodi, “Information and Documentation Perspective on Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research”, Studia ethnologica Croatica, vol. 35, 2023, 115-148.

Razvijanjem složenog sistema međusobno povezanih informacija, konceptualnih okvira i metapodataka, posredstvom digitalnih sistema, nastaje nova digitalna arhitektura pamćenja koja omogućava da se kulturna dobra razumiju u njihovom širem prostornom, vremenskom i semantičkom kontekstu. Time informatički pristupi dokumentaciji dobijaju status metodoloških instrumenta heritologije. Oni omogućavaju da se empirijsko i simboličko, nematerijalno i materijalno povežu u jedinstven interpretativni model koji, pored toga što čuva podatke, obezbjeđuje i trajnu dostupnost znanja u procesu kulturnog pamćenja.

Ivo Maroević je još početkom devedesetih upozoravao da dokumentacija mora biti koncipirana kao sistem koji povezuje empirijsko i simboličko, i ne smije biti svedena na puko tehničko evidentiranje.[310] Spajanjem informatičkih i hermeneutičkih modela moguće je očuvati složenost različitih baštinskih sadržaja, i na taj način postaviti temelj za realizaciju savremene dokumentacije, ali i razvoj digitalne muzeologije. Informatički sistemi, o kojima govori Maroević, omogućavaju da se ovi odnosi činjenica i značenja artikulišu na višem nivou složenosti, u digitalnom okruženju koje objedinjuje kontekstualizaciju, materijalnost, interpretaciju i tumačenje u jedinstven dokumentacioni model.

3.2.2 Procesno orijentisano dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine

Dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine zahtijeva metodološki pristup koji prevazilazi tradicionalne muzeološke modele zasnovane na materijlnim predmetima, a koji je, budući da se nematerijalna baština manifestuje kroz prakse, znanja i društvene odnose koji se kontinuirano kreiraju i obnavljaju u okviru same zajednice, prilagođen njenoj procesualnoj i dinamičkoj prirodi. Dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine obuhvata procese oblikovanja, prenošenja i prepoznavanja kulturnih značenja, kao i njihove veze sa zajednicom u kojoj nastaju i održavaju se.[311] Specifična priroda nematerijalne baštine zahtjeva preispitivanje procesno-centričnih modela dokumentovanja, u kojima se težište dokumentovanja pomjera sa rezultata na sam tok prakse, odnosno na njeno izvođenje, ritam, prenos, društvene odnose i kontekstualne okvire koji joj daju smisao i značenje.

Savremeni modeli dokumentacije nematerijalne kulturne baštine, poput sheme metapodataka za dokumentovanje tradicionalnih plesova koju su Giannoulakis, Tsapatsoulis i Grammalidis razvili u okviru projekta TERPSICHORE, nastoje da odgovore na zahtjeve povezivanja različitih elemenata kulturnih praksi i očuvanja podataka o njihovim kontekstima. Predloženi model uvodi ideju dinamičkog digitalnog zapisa zasnovanog na sistemu međusobno povezanih različitih vrsta zapisa i njihovih metapodataka.[312] On polazi od pretpostavke da nematerijalna praksa zahtijeva dokumentovanje različitih tipova datoteka i narativnih opisa. Dokumentovanje tradicionalnih plesova obuhvata podatke o načinu izvođenja, izvođačima i okolnostima u kojima se praksa odvija, uz mogućnost povezivanja opisa, video-zapisa i drugih dokumentacionih izvora. Takva organizacija omogućava da se različiti segmenti kulturne prakse razmatraju u međusobnoj povezanosti, uz očuvanje podataka o njihovom porijeklu i kontekstu. Digitalni zapis prevazilazi arhivsku funkciju i uspostavlja se kao mjesto interpretacije u kojem se nematerijalna baština sagledava kao živa, procesualna i društveno konstruisana pojava.

Posebno mjesto među savremenim pristupima dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine zauzima procesno orijentisano katalogizovanje, zasnovano na predstavljanju kulturne prakse kroz pojedinačne faze, redosljed njihovog odvijanja i međusobne odnose. Ovaj pristup omogućava povezivanje opisa procesa sa odgovarajućim dokumentacionim zapisima i srodnim sadržajima u

[310] Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju*, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993

[311] Valdimar Tr. Hafstein, Making Intangible Heritage: El Condor Pasa and Other Stories from UNESCO, Bloomington: Indiana University Press, 2018, 23-41.

[312] Stamatios Giannoulakis, Nicolas Tsapatsoulis, Nikos Grammalidis, „Metadata for Intangible Cultural Heritage - The Case of Folk Dances“, u: Proceedings of the 13th International Joint Conference on Computer Vision, Imaging and Computer Graphics Theory and Applications, vol. 5, SciTePress, 2018, str. 634-645.

digitalnim zbirkama. Njegova primjena vidljiva je na primjeru tradicionalne izrade obuće, gdje su pojedine faze zanatskog postupka povezane sa video-zapisima i podacima o predmetima koji se koriste tokom izrade.[313]

Organizovanje dokumentacije nematerijalne kulturne baštine, razvoj informacionih sistema i uključivanje zajednica u dokumentacione postupke predmet su pojedinih istraživanja predstavljenih u okviru ICHCAP-a. U njima se naglašava značaj učešća nosilaca kulturnih praksi, kao i povezanost dokumentovanja sa očuvanjem i prenošenjem nematerijalne kulturne baštine.[314]

Ontološki zasnovano modelovanje nematerijalne kulturne baštine primijenjeno je i u dokumentovanju tradicionalnih borilačkih vještina, kroz povezivanje podataka o obrascima izvođenja, tehnikama, tjelesnom znanju i njihovim kulturnim kontekstima. Razvijena struktura omogućava semantičko povezivanje različitih dokumentacionih izvora i predstavljanje odnosa među elementima kulturne prakse.[315]

Savremene antropološke studije nematerijalne baštine, a posebno istraživanja koja analiziraju performativnost kao ključno obilježje nematerijalne kulturne baštine, ukazuju na potrebu za primjenom pristupa dokumentovanju koji uvažavaju načine i okolnosti izvođenja kulturnih praksi. U takvim i sličnim istraživanjima digitalni zapis omogućava dokumentovanje audio-vizuelnih aspekata prakse, dok potpunije razumijevanje izvođenja zahtijeva i dokumentovanje improvizacije, usklađivanja učesnika, napetosti i društvenih reakcija. Razvojem senzorno orijentisanih i multimodalnih metoda dokumentovanja omogućava temeljnije bilježenje iskustvenih, tjelesnih i gestualnih obilježja prakse. Ovi pristupi dopunjuju deskriptivne i vizuelno dominantne modele dokumentacije bilježenjem promjenljivih i situaciono uslovljenih obilježja kulturne prakse.[316]

Savremeni razvoj digitalnih metoda dokumentovanja dodatno proširuje mogućnosti njihovog povezivanja, analize i interpretacije, uključujući i pristupe zasnovane na vještačkoj inteligenciji, koji će biti detaljnije razmotreni u nastavku rada.

U istraživanjima koja su usmjerena na digitalizaciju rituala, plesa i izvođačkih tradicija, posebno se značaj uključivanja zajednice u procese njihovog dokumentovanja i interpretacije.[317] Uključivanje zajednice u procese dokumentovanja, koji podrazumijevaju unapređivanje, dopunjavanje i reinterpretiranje digitalnog zapisa, predstavlja važan preduslov za ostvarivanje očuvanja baštie kroz kontinuiranu upotrebu, uz arhiviranje kao sastavni dio tog procesa.[318] Participativni modeli dokumentovanja, koji integrišu iskustva, iskaze i aktivno učešće nosilaca kulturnih praksi, postaju sastavni elementi savremene metodologije dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine.[319]

Analiza relevantnih istraživanja ukazuje na potrebu povezivanja tehničke preciznosti, učešća zajednica i interpretativnih postupaka u metodološkom oblikovanju digitalne dokumentacije

[313] Suvi Kettula, Eero Hyvönen, „Process-centric Cataloguing of Intangible Cultural Heritage“, u: Proceedings of CIDOC 2012: Enriching Cultural Heritage, Helsinki, 2012, str. 2-4.
[314] Tim Curtis i Frank Proschan, „Mobilizing Communities to Document Their Intangible Cultural Heritage“, u: *Information and Networking for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*, ICHCAP, 2009, str. 8594; Sudha Gopalakrishnan, „Intangible Cultural Heritage Inventory-Making and the Establishment of Information Systems: Initiatives from India“, u: *Information and Networking for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*, ICHCAP, 2009, str. 95-102.
[315] Yumeng Hou, EncodingActs: Modeling, Representing and Transmitting Embodied Knowledge in Traditional Martial Arts, doktorska disertacija, Lausanne: École Polytechnique Fédérale de Lausanne (EPFL), 2024; Yumeng Hou, Sarah Kenderdine, „Ontology-based Knowledge Representation for Traditional Martial Arts“, Digital Scholarship in the Humanities, vol. 39, br. 2, 2024, str. 575-592.
[316] Maria Skublewska-Paszkowska i dr., „3D Technologies for Intangible Cultural Heritage Preservation-Literature Review for Selected Databases“, Heritage Science, vol. 10, br. 1, 2022, str.1-24
[317] Briana I. Courtney, *Preserving the Intangible: A Case Study of Digital Frameworks for Newgrange's Experiential Heritage*, master rad, Kent State University, Kent, Ohio, 2026, str. 91-103.
[318] Kimberly Christen, "Does Information Really Want to Be Free? Indigenous Knowledge Systems and the Question of Openness", International Journal of Communication, vol. 6, 2012, 2870-2893.
[319] Laurajane Smith, Uses of Heritage, London - New York: Routledge, 2006, str. 54-62, 82-84.

nematerijalne kulturne baštine. [320] Savremeni digitalni sistemi dokumentacije, iako zasnovani na trodimenzionalnom snimanju i/ili proširenoj i virtuelnoj stvarnosti, ostaju metodološki nepotpuni i konceptualno ograničeni ukoliko dokumentacioni postupci ne obuhvataju znanja i tumačenja njihovih nosilaca, kao i društvene, kulturne i simboličke odnose u kojima se oblikuju značenja tih praksi.

Savremeni pristupi dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine obuhvataju procesno orijentisane modele i povezivanje različitih dokumentacionih sadržaja u integralne strukture, pri čemu se posebna pažnja posvećuje međusobnim odnosima vrednovanja, dokumentovanja i interpretacije.[321] U takvim konceptualnim okvirima dokumentacija se uspostavlja kao procesualna struktura, otvorena prema promjeni, reinterpretaciji i kontinuitetu prakse. Time se stvaraju uslovi za sagledavanje načina na koje se nematerijalna baština prenosi, obnavlja i kontinuirano razvija u zajednici.

Procesno orijentisani i participativni pristupi dokumentovanja doprinose razumijevanju dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine kao društveno i etički odgovornog djelovanja koje učestvuje u oblikovanju odnosa između zajednice, znanja i kulturnog pamćenja. Dokumentacija, stoga, učestvuje u osnaživanju uloge zajednica, očuvanju identiteta, oblikovanju kulturnog pamćenja i prenošenju onoga što se smatra vrijednim i relevantnim za budućnost prakse. Digitalni sistemi, ukoliko omogućavaju dokumetovanje različitih aspekata i značenja kulturne prakse, mogu doprinijeti etički odgovornom dokumentovanju baštine, zasnovanom na uvažavanju tumačenja i znanja zajednice, kao i društvenog i kulturnog konteksta u kojem se praksa ostvaruje.[322]

3.2.3 Multimodalno dokumentovanje iskustvenih i izvođačkih slojeva prakse

Procesualna priroda nematerijalne kulturne baštine otvorila je pitanje dokumentovanja onih aspekata prakse koje se ne mogu svesti na tekstualni opis, vizuelni zapis ili pojedinačni dokumentacioni format. Time se dokumentacija usmjerava iz okvira evidentiranja pojavnih oblika ka interpretativnom i analitičkom pristupu koji nastoji da obuhvati unutrašnju dinamiku kulturnih praksi. Savremena istraživanja dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine sve češće ukazuju na potrebu za multimodalnim pristupima koji omogućavaju istovremeno bilježenje različitih izvođenja, slojeva iskustva i društvenog konteksta prakse.

Jedan od ključnih izazova savremene dokumentacije nematerijalne baštine predstavlja bilježenje elemenata koji prevazilaze vizuelni i zvučni zapis. Ritualne i izvođačke prakse uključuju čitav niz međusobno povezanih elemenata poput ritma, strukture izvođenja, obrazaca interakcije među učesnicima, prostorne organizacije, kao i čulni doživljaji i emocionalne reakcije članova zajednice koji prisustvuju izvođenju. Značenje prakse oblikuje se kroz međusobno djelovanje ovih elemenata i načine na koje ih zajednica prepoznaje, prenosi i tumači. Ovi promjenjivi, međusobno povezani i teško opisivi aspekti prakse predstavljaju jedan od najzahtjevnijih segmenata njenog dokumentovanja.[323]

Metodološki zahtjevi dokumentovanja ovih svojstava nematerijalne kulturne baštine uslovili su razvoj dokumentacionih sistema koji povezuju audio-vizuelno bilježenje, snimanje pokreta, analitičku obradu zvuka sa istraživanjem čulnih iskustava učesnika. Njihova primjena omogućava da

[320] Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, Studia ethnologica Croatica, god. 35, br. 1, Zagreb, 2023, str. 115-148

[321] Briana I. Courtney, Preserving the Intangible: A Case Study of Digital Frameworks for Newgrange's Experiential Heritage, master rad, Kent State University, Kent, Ohio, 2026, str. 91-103.

[322] Laurajane Smith, Uses of Heritage, London - New York: Routledge, 2006, str. 44-84, posebno str. 66-73; Milan Popadić, Vreme prošlo u vremenu sadašnjem: Uvod u studije baštine, Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2015.

[323] Valdimar Tr. Hafstein, *Making Intangible Heritage: El Condor Pasa and Other Stories from UNESCO*, Bloomington: Indiana University Press, 2018, 23-41

se dokumetnacijom obuhvate iskustveni slojevi i obrasci izvođenja kroz koje se značenje prakse prenosi i oblikuje, ali i reinterpretira u okviru zajednice. [324]

Među značajnijim primjerima digitalnog dokumentovanja kulturne baštine izdvajaju se istraživanja realizovana u okviru evropskog projekta i-Treasures, čiji je cilj razvoj metoda za digitalno očuvanje različitih oblika nematerijalne kulturne baštine, uključujući zanatske vještine, muzičke prakse, tradicionalne plesove i pjevanje.[325] U okviru ovog projekta primjenjivani su sistemi za snimanje pokreta (motion-capture sistemi), zasnovani na primjeni senzorora i digitalnom praćenju pokreta i položaja tijela tokom izvođenja prakse. Njihova primjena omogućila je bilježenje prostornih odnosa, dinamike pokreta, ritma i međusobne koordinacije učesnika, odnosno onih elemenata izvođačkih praksi koji učestvuju u prenošenju kulturnog znanja i oblikovanju izvođačke tradicije.

Dokumentovanje pokreta na ovaj način proširuje spektar informacija koje se mogu obuhvatiti dokumentacionim zapisom. Pored vizuelnog izgleda izvođenja, omogućava se bilježenje obrazaca kretanja, ponavljanja i međusobnih odnosa izvođača i drugih elementa koji učestvuju u oblikovanju prakse. Tako nastali zapisi omogućavaju detaljnije proučavanje procesa kroz koje se vještine i znanja prenose u okviru zajednice, čime dokumentacija dobija dodatnu interpretativnu i analitičku vrijednost.[326]

U oblasti audio-dokumentacije nematerijalne kulturne baštine, naročito one koja obuhvata usmene i muzičke tradicije, sve veću primjenu poprimaju nove metode koje omogućavaju preciznije bilježenje složenih zvučnih karakteristika izvođenja i okruženja u kojem se praksa odvija. Savremeni dokumentacioni postupci omogućavaju evidentiranje samog izvođenja, ali i aakustičkih svojstava prostora, prostornih odnosa zvuka i načina na koji članovi zajednice doživljavaju i tumače zvučno okruženje. Povezivanjem ovih podataka moguće je potpunije sagledati ulogu zvuka u izvođenju, prenošenju i tumačenju kulturne prakse.[327]

Dokumentovanjem zvučnih karakteristika izvođenja obuhvataju se i elementi prakse koji prevazilaze sadržaj verbalne i muzičke strukture samog izvođenja. Zvučne specifičnosti prostora, način prostiranja zvuka i odnosi između izvođača i okruženja učestvuju u oblikovanju iskustva i doprinose prepoznavanju kulturnog identiteta određene tradicije. Audio zapis se na taj način potvrđuje kao značajan izvor za proučavanje društvenih, iskustvenih i interpretativnih aspekata nematerijalne kulturne baštine.[328]

Posebni metodološki izazovi javljaju se u dokumentovanju zanatskih tradicija, budući da se značajan dio iskustvenog i stručnog znanja prenosi kroz neposredno posmatranje, izvođenje i usvajanje obrazaca rada u okviru zajednice. U istraživanjima posvećenim vještinama i znanjima kao što su izrada drveta, lončarstvo, čipkarstvo, zlatarstvo, uočeno je da se ova znanja nerijetko i u velikoj mjeri prenose van verbalne komunikacije, kroz tjelesno iskustvo, ponavljanjem radnih postupaka,

[324] Stamatios Giannoulakis, Nicolas Tsapatsoulis i Nikos Grammalidis, „Metadata for Intangible Cultural Heritage: The Case of Folk Dances“, u: Proceedings of the 13th International Joint Conference on Computer Vision, Imaging and Computer Graphics Theory and Applications, knj. 5 (VISAPP 2018), SciTePress, 2018, str. 634-645,

[325] Kosmas Dimitropoulos, Sotiris Manitsaris, Filareti Tsalakanidou i dr., „Capturing the Intangible: An Introduction to the i-Treasures Project“, u: Proceedings of the 9th International Conference on Computer Vision Theory and Applications (VISAPP 2014), knj. 1, SciTePress, 2014, str. 773-781

[326] Kosmas Dimitropoulos i dr., „A Multimodal Approach for the Safeguarding and Transmission of Intangible Cultural Heritage: The Case of i-Treasures“, IEEE Intelligent Systems, 33, br. 6 (2018), str. 3-16.

[327] Pinar Yelmi, „The Soundscape of Istanbul: Exploring the Public Awareness of Urban Sounds“, International Journal of Social Science and Humanity, vol. 7, br. 5, 2017, str. 260-268,

[328] PerMagnus Lindborg, Francesco Aletta, Jieling Xiao, Kongmeng Liew, Yudai Matsuda, Ran Yue, Qianxi Jiang, Lok Him Lam, Lishan Wei, „Multimodal Hong Kong: Documenting Soundscape and Smellscape at Places of Intangible Cultural Heritage“, u: Proceedings of the 53rd International Congress and Exposition on Noise Control Engineering (INTER-NOISE 2024), Nantes: Institute of Noise Control Engineering, 2024, 713-724; Eva Pietroni, „Mapping the Soundscape in Communicative Forms for Cultural Heritage: Between Realism and Symbolism“, Heritage, vol. 4, br. 4, Basel: MDPI, 2021, 4495-4523; Meri Kytö, Nicolas Rémy, Heikki Uimonen (ur.), European Acoustic Heritage, Tampere: Tampere University of Applied Sciences, 2012.

korigovanjem pokreta, postepenim usvajanjem, razvijanjem motoričkih obrazaca izvođenja i kroz neposredno iskustvo rada. Takvi oblici prenosa znanja zahtijevaju dokumentacione pristupe koji mogu obuhvatiti procese izvođenja, uz njegove krajnje i vidljive rezultate.[329]

Dokumentacioni sistemi razvijeni za bilježenje ovih oblika znanja nastoje obuhvatiti obrasce izvođenja kroz koje se oblikuju i prenose praktične vještine, čime se omogućava preciznije razumijevanje procesa usvajanja, učenja i kontinuiranog prenošenja tradicije. Istraživanja posvećena tjelesnom znanju, ukazuju na to da se brojni elementi izvođačkih i zanatskih praksi poput položaja ili usmjerenja ruke, načina držanja alata, inteziteta pritisaka, ritma pokreta i osjećaja za materijal, usvajaju kroz ponavljanje, korigovanje pokreta i neposredno iskustvo rada. Takvi aspekti prakse teško se mogu u potpunosti obuhvatiti vizuelnom dokumentacijom ili tekstualnim opisom. Savremeni pristupi dokumentovanju zbog toga uključuju različite metode bilježenja pokreta, obrazaca izvođenja i položaja tijela, nastojeći da što potpunije evidentiraju procese kroz koje se znanje usvaja i prenosi u okviru zajednice.[330]

Posebno značajan doprinosrazvoju ovog segmenta baštine daju istraživanja koja primjenjuju tehnologije virtuelne i proširene stvarnosti (AR/VR).[331] Ovakvi pristupi ukazuju na značajan dokumentacioni potencijal primjene AR/VR tehnologija u rekonstrukciji konteksta u kojima se praksa odvija, uključujući društvene interakcije, prostorne odnose, ključne elemente izvođenja i dinamiku pokreta. U ovim sistemima digitalni model postaje medij koji omogućava prenošenje performativnih i iskustvenih aspekata prakse, uz očuvanje njihove povezanosti sa izvornim uslovima i načinima izvedbe.

Primjena sistema zasnovanih na virtuelnoj i proširenoj stvarnosti (AR/VR sistemima), omogućava sveobuhvatnije dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine povezivanjem dokumentacionih podataka sa iskustvenim, kontekstualnim i izvođačkim obilježjima prakse.[332] U ovim sistemima različiti dokumentovani sadržaji povezuju se u okviru digitalnog okruženja koje omogućava sagledavanje odnosa između učesnika, prostora i samog procesa izvođenja. Poseban značaj ovakvih pristupa ogleda se u mogućnosti digitalnog prezentovanja i djelimične rekonstrukcije konteksta izvođenja, uključujući prostornu organizaciju, međusobne interakcije, obrasce kretanja i svojstva okruženja koje doprinose oblikovanju značenja prakse.[333]

Metodološka vrijednost AR/VR tehnologija posebno je značajna u slučajevima kada je značenje prakse uslovljeno prostornim kontekstom njenog izvođenja. Primjena ovih sistema proširuje dokumentacioni proces uključivanjem iskustvenih, prostornih i kontekstualnih slojeva prakse, čime digitalni zapis dobija interpretativnu vrijednost za sagledavanje odnosa između prostora, izvođenja i zajednice.

Ritualne, ceremonijalne i izvođačke forme podrazumijevaju složene odnose između mjesta izvođenja, učesnika i publike, pa njihovo dokumentovanje zahtijeva evidentiranje iskustvenih i prostornih okolnosti u kojima se praksa odvija. Digitalni modeli omogućavaju cjelovitije sagledavanje

[329] Yumeng Hou, EncodingActs: Modeling, Representing and Transmitting Embodied Knowledge in Traditional Martial Arts, doktorska disertacija, Lausanne: École Polytechnique Fédérale de Lausanne (EPFL), 2024, 52-58.
[330] Yumeng Hou, EncodingActs: Modeling, Representing and Transmitting Embodied Knowledge in Traditional Martial Arts, doktorska disertacija, Lausanne: École Polytechnique Fédérale de Lausanne (EPFL), 2024, 56-67.
[331] Maria Skublewska-Paszkowska, Marek Milosz, Pawel Powroznik i Edyta Lukasik, „3D Technologies for Intangible Cultural Heritage Preservation-Literature Review for Selected Databases“, *Heritage Science* 10 (2022), članak 3; Vasiliki Nikolakopoulou, Petros Printezis, Vassilis Maniatis i dr., „Conveying Intangible Cultural Heritage in Museums with Interactive Storytelling and Projection Mapping: The Case of the Mastic Villages“, Heritage 5, br. 2 (2022), str. 1024-1049.
[332] Vasiliki Nikolakopoulou, Petros Printezis, Vassilis Maniatis, Dimitris Kontizas, Spyros Vosinakis, Pavlos Chatzigrigoriou, Panayiotis Koutsabasis, „Conveying Intangible Cultural Heritage in Museums with Interactive Storytelling and Projection Mapping: The Case of the Mastic Villages“, Heritage, vol. 5, br. 2, Basel: MDPI, 2022, 1036-1040.
[333] Maria Skublewska-Paszkowska et al., „3D Technologies for Intangible Cultural Heritage Preservation-Literature Review for Selected Databases “, Heritage Science, vol.10, 2022, 1-24.

međusobnih i prostornih odnosa koji u konvencionalnim audiovizuelnim zapisima ostaju fragmentarno zabilježeni a samim tim i djelimično dokumentovani.

Na taj način dokumentarni sadržaji sagledavaju se i povezuju u iskustvenom i prostornom okviru koji je bliži uslovima njihovog izvornog izvođenja. Digitalno okruženje objedinjuje dokumentacione zapise, prostorne odnose, obrasce kretanja, zvučne karakteristike i druge elemente koji učestvuju u oblikovanju iskustva prakse. Takva integracija otvara mogućnost cjelovitijeg sagledavanja odnosa između prostora, izvođenja i zajednice. Dokumentacioni zapis tako dobija svojstvo „dokumentovanog prisustva", koje omogućava interpretaciju i prenošenje pojedinih slojeva prakse u istraživačkim, obrazovnim okvirima i postupcima valorizacije, dok puno značenje i kontinuitet prakse ostaju vezani za njeno izvođenje u okviru zajednice.[334]

Uključivanje kontekstualnih, iskustvenih i tjelesnih slojeva prakse u dokumentacioni proces pokazuje da dokumentacija prevazilazi funkciju evidentiranja kulturnih pojava. U samom procesu izbora, povezivanja i strukturisanja podataka oblikuju se interpretativni okviri kroz koje se artikulišu značenja, određuju odnosi među elementima prakse i oblikuju načini njenog razumijevanja u širem kulturnom kontekstu.

3.3 Standardi dokumentovanja baštine

3.3.1 Konceptualni modeli dokumentacije (CIDOC CRM, EDM, FRBR, HBIM)

Konceptualni modeli predstavljaju temelj digitalne dokumentacije jer omogućavaju da se raznoliki podaci, koji nastaju u različitim institucionalnim i kulturnim kontekstima, povežu u jedinstvenu semantičku strukturu. Najrazvijeniji među njima jeste CIDOC Conceptual Reference Model (CRM), standard Međunarodnog komiteta za dokumentaciju (ICOM-CIDOC), koji uspostavlja ontološki okvir za opisivanje događaja, objekata, aktera i procesa vezanih za kulturnu baštinu.[335] CRM funkcioniše kao model koji obezbjeđuje da se različti sistemi harmonizuju u jedan zajednički ontološki okvir koji negira standardizaciju praksi. Na taj način infrastruktura dokumentacije kulturne baštine postaje dio šire mreže integrativnog znanja i prevazilazi ograničenja pojedinačnih baza podataka.[336]

CIDOC CRM djeluje kao model kulturnog pamćenja koji, kroz semantičko povezivanje podataka o kulturnoj baštini, doprinosi strukturisanju i očuvanju znanja na kojem se zasniva kulturno pamćenje. On konstituiše veze između praksi, predmeta, aktera, prostora i događaja, čime se omogućava tumačenje nematerijalne i materijalne baštine kroz svoje kontekste, procese i značenja. Primjenom CRM modela moguće je zabilježeno uklopiti u širi epistemološki i narativni sistem, što dokumentaciju preusmjerava iz okvira arhiviranja i skladištenja ka hermeneutičkoj sintezi.

U savremenoj muzeologiji dokumentacija se sagledava kao višeslojan, dinamičan okvir koji integriše različite pristupe poput procesa prikupljanja, analize, modelovanja, interpretacije, očuvanja i revitalizacije baštinskih sadržaja. Ovakav pristup dokumentaciji, označen kao „life-cycle documentation", razvijen je u okviru više uspješnih evropskih istraživačkih inicijativa poput „Mnemosyne" i „DigiCult" kao i u projektima „The Zay Initiative" i „Endangered Archives Programme", koji su usmjereni na digitalnu baštinu. Pod ovim pristupom podrazumijeva se sveobuhvatna dokumentacija koja prati sve životne cikluse kulturne baštine, od procesa

[334] Vasiliki Nikolakopoulou i dr., „Conveying Intangible Cultural Heritage in Museums with Interactive Storytelling and Projection Mapping: The Case of the Mastic Villages", Heritage, vol. 5, br. 2, Basel: MDPI, 2022, 1045-1047.
[335]ICOM-CIDOC, *CIDOC Conceptual Reference Model (CRM)*, verzija 7.1, Paris: International Council of Museums, 2021.
[336]ICOM–CIDOC, *CIDOC Conceptual Reference Model (CRM)*, verzija 7.1, Paris: International Council of Museums, 2021.

identifikacije, dokumentovanja, kontekstualizacije, digitalnog arhiviranja i očuvanja do ponovne upotrebe i dugoročne digitalne zajednice.

Navedeni primjeri jasno nam ukazuju da digitalna praksa, naročito ona zasnovana na konceptualnim modelima poput CIDOC CRM-a, potvrđuje da informacijski sistemi u pristupu dokumentaciji kulturne baštine, kroz način na koji struktuiraju i povezuju podatke, određuju etičke, vrijedonosne i teorijske pretpostavke prezentovanja zajednica, tumačenja značenja i potvrđivanja/verifikovanja različitih interpretativnih narativa. Tako se uspostavlja okvir koji spaja teorijsko-metodološke osnove muzeolologije i heritologije i informacione nauke, omogućavajući da se različiti tehnički, ali i konceptualni nivoi dokumentacije objedine u koherentnu cjelinu.[337]

Standardizacija koju uvode konceptualni modeli nije vrijednosno neutralna, budući da način na koji se u dokumentacionom modelu prikazuju elementi, njihovi odnosi i procesi oblikuje njihovo tumačenje i ima etičke posljedice. Na osnovu iste se određuje šta postaje vidiljivo, šta se povezuje i šta postaje interpretativno relevantno. Digitalni model, čak i kada se ispoljava kroz čisto tehničku strukturu, uvijek uspostavlja hijerarhiju značenja, određujući šta ostaje van fokusa dokumentacije, a šta se smatra vrijednim očuvanja. Integrisani konceptualni sistemi posmatraju se kao interpretativni mehanizmi kroz koje se artikulišu odnosi, vrijednosti, značenja i odgovornosti u procesu prezentovanja kulturne baštine. Ovi sistemi preuzimaju dimenziju kulturne odgovornosti, budući da način na koji povezuju, struktuiraju i kontekstualizuju podatke neposredno utiče na to kako se zajednica i njene kulturne prakse tumače, prenose, predstavljaju i pamte.[338]

CIDOC CRM, kao jednog od ključnih polazišta integralne dokumentacije, uspostavlja se kao instrument kojim se obezbjeđuje povezivanje tehničkih, semantičkih i društvenih slojeva kulturne baštine, odnosno materijalnih podataka, društvenih značenja i interpretativnih slojeva u jedinstvenu mrežu značenja.[339]

Razvoj ontoloških i semantičkih modela dokumentacije otvorio je prostor za stvaranje proširenih informacionih sistema, koji povezuju arhivske, muzeološke, bibliografskei i tehničke domene u jedinstvenu mrežu podataka. U okviru integrisanih informacionih sistema, modeli EDM (Europeana Data Model) i FRBR (Functional Requirements for Bibliographic Records), iako su nastali u okviru bibliotečke prakse, zauzimaju posebno mjesto. [340] Ovi modeli omogućavaju opisivanje kulturnog dobra kroz razdvajanje semiotičkih, materijalnih i interpretativnih nivoa zapisa, povezujući tako strukture podataka sa interpretativnim slojevima kulturne baštine.[341] Dokumentacija se uz pomoć ovih modela uspostavlja kao mreža odnosa u kojoj se nematerijalne prakse, materijalni tragovi i interpretativni okviri međusobno dopunjuju. Integracijom EDM i FRBR modela sa CIDOC CRM-om dodatno se učvršćuje mogućnost višeslojnog opisivanja kulturnog dobra koji povezuju bibliografske, narativne, opisne, prostorne i izvođačke metapodatke.[342] Digitalni zapisi, na taj način, funkcionišu kao dinamične strukture koje omogućavaju razumijevanje kulturne baštine u njenoj slojevitosti, procesualnosti i promjenjivim oblicima značenja.

Navedena struktura dokumentacije naročito je značajna u projektima usmjerenim ka holističkoj digitalnoj dokumentaciji, s ciljem da obuhvati cjelokupan životni ciklus kulturnog dobra. U tim

[337] Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju*, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993

[338]Harriet Deacon, „Measuring the Effectiveness of the 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage“, u: Christoph Brumann, David Berliner (ur.), *World Heritage on the Ground: Ethnographic Perspectives*, New York-Oxford: Berghahn Books, 2016, 102-105.

[339] ICOM-CIDOC, *CIDOC Conceptual Reference Model (CRM)*, verzija 7.1, Paris: International Council of Museums, 2021, naročito odjeljci o događajima (E5), akterima (E39) i procesima (E7).

[340] Europeana Foundation, *Europeana Data Model Documentation*, The Hague: Europeana Foundation, 2013; IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records, *Functional Requirements for Bibliographic Records: Final Report*, München: K. G. Saur, 1998, 12-18.

[341] Goran Zlodi, “Information and Documentation Perspective on Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research”, Studia ethnologica Croatica, vol. 35, 2023, 115-148.

[342] ICOM-CIDOC, *CIDOC Conceptual Reference Model (CRM)*, verzija 7.1, Paris: International Council of Museums (ICOM), 2021, naročito odjeljci o interoperabilnosti i konceptualnom povezivanju sa bibliotečkim i arhivskim modelima.

projektima dokumentacija funkcioniše kao kontinuiran i otvoren proces koji obuhvata terensko istraživanje, bilježenje društvenog, prostornog i simboličkog konteksta, trodimenzionalno snimanje, digitalno arhiviranje, interpretaciju i različite oblike ponovne upotrebe. Projekti koji primjenjuju holistički pristup, posebno u okviru istraživanja digitalne rekonstrukcije, fotogrametrije i primjene bespilotnih letilica u procesu dokumentovanja kulturne baštine tzv. UAV (Unmanned Aerial Vehicles) tehnologije, pokazuju da je digitalna dokumentacija metodološki najadekvatnija onda kada je koncipirana kao otvoren i kontinuirani proces u kom se uvažavaju društveni, vremenski i izvedbeni aspekti kulturnog dobra.[343]

U tom kontekstu značajni su HBIM sistemi (Heritage Building Information Modelling), razvijeni za potrebe građevinske i arhitektonske dokumentacije radi objedinjavanja tehničkih, prostornih i konzervatorskih podataka. Njihova primjena u dokumentovanju kulturne baštine proširuje taj okvir. Podaci o materijalu, geometriji, stepenu degradacije i konzervatorskim intervencijama mogu se povezati s istorijskim, identitetskim i ritualnim dimenzijama kulturnog dobra.[344] Povezivanje HBIM-a s modelom CIDOC CRM omogućava da se materijalni objekat i njegov digitalni prikaz razmatraju u međusobnom odnosu.[345] U literaturi se za ovakve modele sve češće koristi izraz „digitalni dvojnik kulturnog dobra“ (digital twin), koji upućuje na digitalni prikaz istorije, promjena i višestrukih značenja kulturnog dobra.[346]**Error! Bookmark not defined.** Dokumentacija tako obuhvata i fizička svojstva objekta i prakse i narative kroz koje on stiče značenje. Digitalni modeli stoga imaju mjesto i u metodologiji heritološkog istraživanja.**Error! Bookmark not defined.**

Takav pristup ima značajne posljedice za savremenu heritološku i muzeološku teoriju i praksu, jer omogućava razumijevanje kulturnog objekta u njegovoj povezanosti sa društvenim, prostornim, simboličkim i tehničkim odnosima, kao i događajima koji oblikuju njegovo značenje. Uspostavlja se nov okvir djelovanja koji podrazumijeva dva ključna, međusobno povezana pomaka. Dokumentacija, prije svega, dobija višedimenzionalni karakter, budući da se kulturni objekat više ne predstavlja kao izolovana jedinica, već kao složeni skup događaja i odnosa koji obuhvata društvene, prostorne, simboličke i tehničke relacije.[344] Istovremeno, digitalni modeli postaju interpretativni instrumenti, jer zahvaljujući njima postaje moguće povezivanje činjeničnih podataka sa kontekstima njihove upotrebe i nastanka. Oni omogućavaju prošireno čitanje kulturnog dobra, koje, pored njegovih materijalnih svojstava, obuhvata pojave, značenja oblikovana kroz upotrebu, kulturne prakse i društvene odnose koje mu zajednica pripisuje.[345]

Savremena istraživanja u oblasti digitalne rekonstrukcije i metoda razmjene trodimenzionalnih modela u mrežnom okruženju (3D web-sharing metodologije) potvrđuju ovu ključnu transformaciju poimanja dokumentacije kulturne baštine.[346] Dokumentacija se razvija kao dinamičan i otvoren sistem u kojem se evidentiranje postojećeg stanja povezuje sa mogućnostima interakcije, dopunjavanja, reinterpretacije i nadogradnje novim kontekstualnim tumačenjima. Digitalni modeli funkcionišu kao prostori u kojima se istovremeno artikulišu interpretativni i memorijski slojevi, kao i narativni potencijali baštine. Odnos između interpretacije i dokumentacije postaje izraženiji primjenom digitalne dokumentacije i digitalnih modela koji preuzimaju ulogu aktivnog medijatora između nematerijalnih praksi, materijalnih svojstava i njihovih savremenih oblika interpretacije. Dokumentacioni podaci postaju dostupni za različite oblike interpretacije, uz očuvanje njihove veze sa kontekstom nastanka i izvornim zapisima.

---

[343] F. Hassani, „Documentation of Cultural Heritage: Techniques, Potentials and Constraints “, *International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, XL-5/W7, 2015, 207-214.

[344] Goran Zlodi, “Information and Documentation Perspective on Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research”, Studia ethnologica Croatica, vol. 35, 2023, 115-148.

[345] Francesco Niccolucci, Béatrice Markhoff, Maria Theodoridou, Achille Felicetti, Sorin Hermon, *The Heritage Digital Twin: a bicycle made for two. The integration of digital methodologies into cultural heritage research*, Open Research Europe, 3, 2023, 64-67.

[346] F. Hassani, „Documentation of Cultural Heritage: Techniques, Potentials and Constraints “, *International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, XL-5/W7, 2015, 207-214.

Analiza digitalne infrastrukture savremenih informacionih sistema ukazuje na promjene u načinu na koji se znanje o baštini struktuira, proizvodi i prenosi. Informacioni sistemi sve više omogućavaju povezivanje dokumentovanih sadržaja sa njihovim interpretativnim okvirima i značenjima koja im se pripisuju i društvenim kontekstima, čime doprinose u oblikovanju kulturnog pamćenja. Standardizacija dokumentacionih postupaka u tom procesu obezbjeđuje zajedničku osnovu za povezivanje i organizovanje podataka o nematerijalnim i materijalnim aspektima kulturne baštine, dok njihovo cjelovito sagledavanje zahtijeva metodološki pristup koji uvažava različitost izvora, kontekste njihovog nastanka i mogućnosti naknadne interpretacije.[347]

3.3.2 Epistemologija digitalnih modela dokumentacije

Digitalni modeli dokumentovanja kulturne baštine funkcionišu kao informatički sistemi koji proizvode specifične oblike znanja. Svaki konceptualni model, bilo da je riječ o CIDOC CRM-u, EDM-u, FRBRoo, HBIM-u ili Digital Twin ontologijama, uspostavlja strukture koje određuju šta se u baštinskom sistemu identifikuje i prezentuje i kojim se značenjima daje prednost. [348] Digitalna dokumentacija kulturne baštine, pored tehničke transformacije postojećih procedura, predstavlja epistemičku reorganizaciju baštinskog polja.

Ontološki okvir CIDOC CRM-a posebno je značajan jer opisuje odnose, odnosno kulturnu praksu sagledava kao dio mreže međusobno povezanih nosilaca, događaja, vremena, mjesta i praksi.[349] Takva konceptualizacija odgovara savremenoj heritološkoj praksi, prema kojoj se baština definiše kao proces u kom zajednica daje određena značenja kulturnoj praksi. Digitalni modeli koji usvajaju takvu strukturu, pored arhiviranja, stvaraju uslove u kojima se kulturna baština prepoznaje kao interpretativan, dinamičan i otvoren sistem.

Ovakvi pomaci u načinu strukturisanja i tumačenja znanja o baštini vidljivi su i u multidisciplinarnim pristupima dokumentaciji. Interdisciplinarno povezivanje arhitekture, antropologoje, informatičkih nauka, istorije i muzeologije u digitalnim semantičkim modelima omogućava da se različite vrste znanja međusobno dopunjuju. Digitalna dokumentacija se uspostavlja kao integrativni prostor u kojem se međusobno povezuju različiti interpretativni registri kulturne baštine. Njena hermeneutička vrijednost proizilazi iz mogućnosti sagledavanja i povezivanja različitih slojeva značenja, perspektiva i oblika znanja, čime se kulturna baština sagledava kroz međusobnu povezanost njenih nematerijalnih, materijalnih, društvenih simboličkih i istorijskih odnosa. Navedeni pristup proširuje mogućnosti interpretacije koji je karakterističan za klasične analogne sisteme dokumentovanja, u kojima su pojedini segmenti kulturne baštine nerijetko bili sagledavani i evidentirani kroz odvojene dokumentacione cjeline.

Uloga digitalnih modela u oblikovanju i strukturisanju znanja o kulturnoj baštini posebno dolazi do izražaja u mogućnosti povezivanja njenih nematerijalnih i materijalnih aspekata. Digitalni zapis može obuhvatiti praksu, fizičku strukturu kulturne pojave, ritam, zvuk, mikro-dinamiku zajednice i društvene odnose uspostavljajući veze između elemenata koji su se u tradicionalnim sistemima dokumentovanja najčešće bilježili odvojeno. Zasnovano na razumijevanju kulturne baštine kroz međuzavisnost njegovih materijalnih svojstava, značenja, praksi i društvenog konteksta digitano dokumentovanje ostvaruje ono što heritološka teorija prepoznaje integralno poimanje baštine.[350] Uloga konceptualnih modela u oblikovanju znanja o kulturnoj baštini ogleda se u jasnom definisanju

[347] Yola de Lusenet, „Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage", *Library Trends*, vol. 56, br. 1, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2007, 164-182.

[348] Chryssoula Bekiari et al. (ur.), *Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model*, Version 7.1.3 (CIDOC CRM Special Interest Group, 2024), 9-11.

[349] Ibid., 12-18.

[350] F. Hassani, „Documentation of Cultural Heritage: Techniques, Potentials and Constraints", ISPRS Archives, 2015, 210–213.

i povezivanju dokumentovanih predmeta i pojava, događaja i aktera, uz uvažavanje istorijskih i društvenih konteksta u kojima se oblikuju njihova značenja.[351]

Dokumentovanje kulturne baštine podrazumijeva izbor i strukturiranje podataka kojima se određeni aspekti kulturnog dobra povezuju, izdvajaju i čuvaju kao sadržaji kulturnog pamćenja.[352] U digitalnom okruženju ovaj proces dobija jasnijje određenu strukturu, zasnovanu na međusobnim odnosima između različitih podataka, značenja, događaja, zajednice i uz očuvanje njihovih izvornih konteksta. Vrijednost takvog strukturiranja ogleda se u mogućnosti očuvanja konteksta u kojem pojedinačni podatak stiče interpretativno i dokumentaciono značenje. Ontološki modeli i digitalni sistemi na taj način učestvuju u oblikovanju kulturnog pamćenja, jer način povezivanja i organizovanja sadržaja određuje njihove buduće mogućnosti čitanja, reinterpretacije i tumačenja.

Strukturiranje podataka istovremeno određuje okvir i mogućnosti njihove interpretacije. Izbor relacija, kategorija i svojstava kojima se kulturna baština opisuje određuje koji će njeni aspekti biti dokumentovani, na koji će način biti povezani i u kojim kontekstima će se njihovo značenje tumačiti.[353] Značaj digitalnih modela za razumijevanje kulturne baštine zasniva se na organizaciji tih odnosa, budući da način povezivanja podataka određuje mogućnosti povezivanje veza između nematerijalnih i materijalnih baštinskoh svojstava, praksi, događaja, zajednice i pripadajućih značenja. Dokumentacija podrazumijeva sistematski izbor, organizovanje i povezivanje podataka o kulturnoj baštini, koji predstavljaju osnovu za oblikovanje znanja i njeno dalje tumačenje. Način strukturiranja digitalnih modela neposredno utiče i na interpretaciju kulturne baštine. Prevođenje sadržaja u formalizovanu strukturu podrazumijeva izbor svojstava, kategorija i odnosa koji će biti predstavljeni u informacionom sistemu, čime se određuju granice njihovog povezivanja, vidljivosti i kasnijeg tumačenja. Promjenljivost kulturnih praksi nematerijalne baštine, njihova povezanost sa društvenim odnosima, prenošenjem iskustava i znanja znanja, kao i kontekstima u kojima se njihova značenja neprestano oblikuju, zahtijevaju posebnu pažnju pri njihovom formalnom, sistematskom dokumentovanju. Digitalni modeli predstavljaju sistem međusobno povezanih podataka i znanja čija unutrašnja organizacija odražava kriterijume prema kojima je baština identifikovana, opisana i dovedena u odnose sa drugim sadržajima.[354]

Klasifikacija i izbor podataka, kao i uspostavljanje semantičkih veza, neposredno utiču na to kako dokumentovana nematerijalna kulturna baština može biti sagledana u digitalnom okruženju. Podaci organizovani u skladu sa strukturom modela postaju dostupni za pretraživanje, analizu i povezivanje, dok značenja za čije predstavljanje nisu predviđene odgovarajuće kategorije i odnosi u okviru modela ostaju teže dostupna za neposrednu obradu i analizu. Dokumentovanje se tako uspostavlja kao sastavni dio procesa organizovanja znanja o baštini, budući da izbor, povezivanje i strukturisanje podataka utiču na njeno prezentovanje i naknadno tumačenje. [355]

Značaj digitalne dokumentacije za oblikovanje znanja o nematerijalnoj baštini naročito dolazi do izražaja u odnosu između promjenljivosti nematerijalne baštine i potrebe za njenim predstavljanjem u strukturisanom digitalnom zapisu. Kulturna praksa održava se i oblikuje kroz prenošenje, izvođenje,

[351] F. Hassani, „Documentation of Cultural Heritage: Techniques, Potentials and Constraints“, ISPRS Archives, 2015, 210-213.
[352] Milan Popadić, Građenje pamćenja: prostorno-memorijski sistem muzeološke vrednosti. Slučaj Muzeja savremene umetnosti u Beogradu, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd, 2011, str. 16-18.
[353] Marta Severo, „Safeguarding Without a Record? The Digital Inventories of Intangible Cultural Heritage“, u: Alberto Romele i Enrico Terrone (ur.), Towards a Philosophy of Digital Media, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, str. 168-169
[354] Marta Severo, „Safeguarding Without a Record? The Digital Inventories of Intangible Cultural Heritage“, u: Alberto Romele i Enrico Terrone (ur.), Towards a Philosophy of Digital Media, Cham: Springer, 2018, str. 165-182; Valdimar Tr. Hafstein, „Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation“, u: Laurajane Smith i Natsuko Akagawa (ur.), Intangible Heritage, London/New York: Routledge, 2009, str. 93-111.
[355] Valdimar Tr. Hafstein, „Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation“, u: Laurajane Smith i Natsuko Akagawa (ur.), Intangible Heritage, London/New York: Routledge, 2009, str. 93-111; Marta Severo, „Safeguarding Without a Record? The Digital Inventories of Intangible Cultural Heritage“, u: Alberto Romele i Enrico Terrone (ur.), Towards a Philosophy of Digital Media, Cham: Springer, 2018, str. 165-182.

prilagođavanje i reinterpretaciju, dok njeno digitalno predstavljanje zahtijeva određeni stepen formalizacije kako bi pojedini elementi mogli biti identifikovani, opisani i međusobno povezani. Valjanost digitalnog modela zavisi od mogućnosti praćenja promjena kulturne prakse, uz očuvanje njenih podataka, međusobnih odnosa, izvornih konteksta i promjena koje su nastale tokom vremena. Takva organizacija dokumentacije omogućava uključivanje novih interpretacija i saznanja uz očuvanje prethodnih zapisa, čime se može pratiti i kontinuitet i novonastale promjene kulturne prakse.[356]

Primjena digitalnih modela proširuje mogućnosti dokumentovanja kulturne baštine. Povezivanje različitih vrsta podataka, njihovo organizovanje i praćenje odnosa i promjena omogućavaju potpunije sagledavanje kulturnih praksi i njihovih konteksta. Struktura modela određuje mogućnosti pretraživanja, poređenja i tumačenja dokumentarnih sadržaja, zbog čega oblikovanje digitalnog zapisa postaje sastavni dio heritološkog procesa istraživanja. Dugoročna održivost i značaj dokumentacije zavise od očuvanja podataka, zajedno sa odnosima i kontekstima koji omogućavaju njihovo ponovno tumačenje i razumijevanje. Digitalni model omogućava organizovanje, interpretiranje, povezivanje i prenošenje znanja o baštini, čime njegova struktura određuje mogućnosti očuvanja podataka o kontekstima, odnosima i promjenama svojstvenih nematerijalnoj kulturnoj baštini.[357]

Razvoj digitalnih sistema dokumentacije otvara i niz pitanja koja se odnose na etičke i društvene posljedice načina dostupnosti i organizacije podataka. Način strukturisanja podataka, izbor dokumentacionih modela i uslovi pristupa zapisima neposredno utiču na to koji će kulturni sadržaji i tumačenja biti zastupljeni, vidljivi, dostupni i prepoznati kao relevantni, zbog čega se digitalna dokumentacija sve češće sagledava i kroz njene kriterijume izbora, predstavljanja i dostupnosti baštinskih sadržaja.

3.4 Standardi digitalizovanja baštine

3.4.1 Digitalne infrastrukture i platforme umreženog kulturnog pamćenja

Razvoj digitalnih platformi za dokumentovanje kulturne baštine uspostavio je nov okvir za razumijevanje dokumentacije van okvira izolovanog institucionalnog procesa. Dokumentacija se sada sagledava kao dio šireg digitalnog ekosistema u kojem se podaci umrežavaju, cirkulišu, nadograđuju i kontekstualizuju u okviru međusobno povezanih globalnih i informacionih sistema. Za razliku od ranijih praksi, u kojima su arhivi, muzeji i zavodi imali dominantnu kontrolu nad procesima interpretacije i evidencije, savremene digitalne platforme za dokumentovanje kulturne baštine zasnivaju se na semantičkim i konceptualnim modelima, poput CIDOC Conceptual Reference Modela (CIDOC CRM)[358]. CIDOC CRM se zasniva na modelovanju događaja, relacija, aktera, vremenskih tokova, čime se omogućava procesno i kontekstualno sagledavanje baštine, kao i interoperabilnost između heterogenih informacionih sistema muzeja, arhiva i biblioteka.[359]

[356] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2003, čl. 2; Marta Severo, „Safeguarding Without a Record? The Digital Inventories of Intangible Cultural Heritage“, u: Alberto Romele i Enrico Terrone (ur.), Towards a Philosophy of Digital Media, Cham: Springer, 2018, str. 165-182; Yola de Lusenet, „Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage“, Library Trends, vol. 56, br. 1, 2007, str. 164-182.

[357] Yola de Lusenet, „Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage“, Library Trends, vol. 56, br. 1, 2007, str. 164-182; Marta Severo, „Safeguarding Without a Record? The Digital Inventories of Intangible Cultural Heritage“, u: Alberto Romele i Enrico Terrone (ur.), Towards a Philosophy of Digital Media, Cham: Springer, 2018, str. 165-182.

[358] Martin Doerr, “The CIDOC Conceptual Reference Model: An Ontological Approach to Semantic Interoperability of Metadata”, *AI Magazine*, vol. 24, br. 3, 2003, 75-92.

[359] ISO 21127:2014, Information and Documentation - A Reference Ontology for the Interchange of Cultural Heritage Information, Geneva: International Organization for Standardization, 2014 (CIDOC Conceptual Reference Model -

Pored navedenog, Europeana Data Modela (EDM)[360], razvijen kao semantički okvir za sistematizaciju i povezivanje kulturne građe iz različitih institucionalnih i nacionalnih sistema, dokumentaciju oblikuje kao otvorenu i nadogradivu strukturu kulturnog pamćenja. Integrisani bibliotečko-muzejski model FRBRoo (Functional Requirements for Bibliographic Records-object-oriented)[361] povezuje muzeološke i bibliografske konceptualne strukture i omogućava dosljedno praćenje odnosa između izraza, djela, manifestacija i fizičkih nosilaca unutar šireg heritološkog konteksta.

Značaj Europeana Data Modela prevazilazi okvire međusobne povezanosti i tehničke uskladivosti podataka različitih institucija i zbirki, ali i ističe njegovu sposobnost da dokumentaciju transformiše iz statičnog zapisa u dinamičan i nadogradiv dokument, koji ostaje otvoren za nove interpretacije, aktivno uključivanje šire javnosti i povezivanju sa srodnim izvorima. Europeana funkcioniše kao digitalno strukturisani oblik evropskog kulturnog pamćenja, u kojem se dokumentacija, interpretacija i dostupnost baštine međusobno prožimaju.[362]

Savremeni razvoj digitalne dokumentacije obuhvata i modele koji nastoje da povežu nematerijalne i materijalne segmente kulturne baštine u okviru jedinstvenog informacionog okruženja. Razvijanjem modela Cultural Heritage in Digital Environment (CHDE), omogućeno je povezivanje i organizovanje informacija o nematerijalnim i materijalnim oblicima baštine, njihovim digitalnim reprezentacijama i pratećim metapodacima. Poseban značaj ovog modela ogleda se u mogućnosti da nematerijalnu kulturnu baštinu sagledava cjelovito, kroz njene manifestacije i dokumentovane pojavne oblike, čime se stvaraju uslovi za integrisano dokumentovanje različitih slojeva kulturne baštine.[363]

Razvoj ovakvih digitalnih ekosistema praćen je i usvajanjem FAIR principa (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable), kojima se obezbjeđuje dostupnost, interoperabilnost i mogućnost dalje upotrebe dokumentacionih sadržaja. Njihova primjena doprinosi povezivanju različitih informacionih sistema i dugoročnoj održivosti digitalnih dokumentacionih sistema kulturne baštine.[364]

Navedeni modeli omogućavaju međusobnu usklađenost i povezivanje podataka, kao i procesno razumijevanje kulturnih praksi u okviru dokumentacijskih struktura koje integrišu uključenost stručnjaka, zajednice odnosno nosioca baštine, istraživača i digitalnih sistema. U okviru ovakvih ekosistema, dokumentacija funkcioniše kao otvorena struktura znanja, u kojoj su integrisani novi i promjenljivi kontekstualni podaci kao i različite interpretativne perspektive.

Jedan od metodološki najuspješnijih programa digitalnog očuvanja koji funkcioniše kao infrastrukturni mehanizam i koji omogućava zaštitu ugroženih dokumentarnih sadržaja jeste Endangered Archives Programme (EAP)[365]. Iako primarno posvećen vizuelnim i pisanim izvorima, EAP ukazuje na to da digitalni dokumentacioni sistemi postaju infrastrukturni oslonci i mehanizmi zajednica čija je kulturna baština u riziku. Posebna vrijednost ovog, ali i sličnih savremenih digitalnih programa, ogleda se u tome što dokumentacija uspostavlja kao konstitutivni element kulturnog

CIDOC CRM), Goran Zlodi, "Information and Documentation Perspective on Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research", Studia ethnologica Croatica, vol. 35, 2023, 115-148.

[360] Antoine Isaac, Robina Clayphan, *Europeana Data Model (EDM) Primer*, The Hague: Europeana Foundation, 2013.

[361] IFLA, *FRBRoo: A Conceptual Model for Bibliographic Information in Object-Oriented Formalism*, The Hague: International Federation of Library Associations and Institutions, 2015.

[362] Europeana Foundation, „About Europeana / Europeana Collections", dostupno na: https://www.europeana.eu/en/about-us (pristupljeno 27. februara 2026).

[363] Chiranthi Wijesundara, Shigeo Sugimoto, "Metadata Model for Organizing Digital Archives of Tangible and Intangible Cultural Heritage, and Linking Cultural Heritage Information in Digital Space", LIBRES: Library and Information Science Research Electronic Journal, vol. 28, br. 2, 2018, 58-80.

[364] Mark D. Wilkinson, Michel Dumontier, IJsbrand Jan Aalbersberg et al., "The FAIR Guiding Principles for Scientific Data Management and Stewardship", Scientific Data, vol. 3, 2016, Article 160018.

[365] The British Library, „Endangered Archives Programme", dostupno na: https://eap.bl.uk/ (pristupljeno 27. februara 2026).

pamćenja, prevazilazeći svoju tradicionalnu arhivsku i administrativnu funkciju.[366] Digitalna infrastruktura proširuje domet evidencionih modela i preuzima ulogu medijatora između kulturnog pamćenja i njegovog javnog, društveno artikulisanog funkcionisanja.

Saradnja sa nosiocima i čuvarima prakse, lokalnim zajednicama, proces digitalizacije usmjerava ka očuvanju kontekstualnog integriteta i društvene funkcije zapisa. Ovakav pristup naglašava važnost lokalnog konteksta, uključenost zajednice i otvorenog pristupa materijalima, čime se potvrđuje da proces očuvanja obuhvata znatno širi skup aktivnosti od same digitalizacije, budući da podrazumijeva i obezbjeđivanje institucionalnog, interpretativnog i infrastrukturnog kontinuiteta zapisa. Endangered Archives Programme predstavlja primjer dobre prakse u kojem se digitalna dokumentacija prepoznaje kao otvoren procesualni okvir u kojem se povezuju arhivska građa, javna dostupnost i dugoročna strategija očuvanja kulturnog pamćenja.

Dokumentovani zapis svoju vrijednost kao kulturni resurs ostvaruje kroz mogućnosti njegove upotrebe i reinterpretacije u okviru zajednice, u kojoj se značenja koja mu se pripisuju kontinuirano preispituju i obnavljaju. Digitalno dokumentovanje baštine podrazumijeva postupke selekcije, kontekstualizacije i interpretacije koji neposredno učestvuju u oblikovanju zapisa i određivanju njegovog značenja.

Integrisani digitalni sistemi dokumentacije, ukoliko su zasnovani na principima otvorenog pristupa i zajedničkog upravljanja dokumentacionim praksama, mogu preuzeti značajnu ulogu u procesu kulturnog očuvanja, reorganizacije, revitalizacije i reinterpretacije u skladu sa promjenljivim kontekstima tumačenja. Program EAP potvrđuje da vrijednost digitalne dokumentacije zavisi od integracije zapisa u društvene procese tumačenja, prenosa i upotrebe značenja.

Slično modelu Endangered Archives Programme, digitalna platforma InCulture, razvijena kao integrativni model digitalizacije dokumentacije, omogućava zajednicama aktivnu uključenost u procese kreiranja i interpretiranja vlastite baštine.[367] Ovaj model, za razliku od klasičnih repozitorijuma, funkcioniše kao mreža u kojoj korisnici doprinose multimodalnim zapisima, mikro-interpretacijama i narativima prakse, čime se dokumentacija konstruiše u proces kontinuiranog dijaloga. Upravo ta interaktivnost čini InCulture reprezentativnim primjerom postmuzeološke transformacije dokumentacionih praksi u kojima se dokumentacija uspostavlja kao komunikativni i interpretativni proces, nerazdvojiv od društvenih odnosa i konteksta u kojem nastaje.

Razmatranje ovih modela zahtijeva jasnije razgraničenje između globalnih integrativnih sistema, poput Europeane i ontoloških okvira kakav je CIDOC CRM, usmjerenih na međusobnu usklađenost i povezivanje podataka i modela u kojima zajednica zadržava interpretativnu i upravljačku ulogu nad vlastitim zapisima, kakav je Mukurtu CMS [368], a u određenoj mjeri i program Endangered Archives Programme (EAP).

Ova razlika ukazuje na različite funkcionalne dimenzije dokumentacije, bez uspostavljanja hijerarhijskog odnosa među modelima. Globalni integrativni sistemi teže održivosti i standardizaciji podataka, čime se obezbjeđuje njihovo umrežavanje i dugoročnu dostupnost u širem kulturnom prostoru. Modeli drugačije orijentacije, zasnovani na zajedničkom upravljanju dokumentacijom, polaze od sagledavanja dokumentovanja kao kulturno osjetljivog procesa u kojem tehnička struktura

[366] Yola de Lusenet, "Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage", *Library Trends*, vol. 56, br. 1, 2007, 164-182.
[367] Vasiliki Nikolakopoulou et al., „Conveying Intangible Cultural Heritage in Museums with Interactive Storytelling and Projection Mapping: The Case of the Mastic Villages", Heritage, vol. 5, br. 2, 2022, 1024-1049; Georgios Mathioudakis, Iosif Klironomos, Nikolaos Partarakis, Eleni Papadaki, Konstantinos Volakakis, Nikolaos Anifantis, Ioannis Papageorgiou, Savvas Alexandros Pavlidis, Margherita Antona i Constantine Stephanidis, „InCulture: A Collaborative Platform for Intangible Cultural Heritage Narratives", *Heritage* 5, br. 4 (2022): 2881-2903.
[368] Kimberly Christen, "Does Information Really Want to Be Free? Indigenous Knowledge Systems and the Question of Openness", *International Journal of Communication*, vol. 6, 2012, 2870-2893.

dokumentacionih zapisa i kontekst, porijeklo i interpretacija podataka imaju podjednako važnu ulogu.

U sistemima poput Mukurtu, razvijenog u saradnji sa autohtonim zajednicama Australije i Sjeverne Amerike, pitanje dostupnosti, kontekstualne odgovornosti i prava zajednice na definisanje vidljivosti zapisa, nije sekundarna administrativna odluka, već sastavni dio dokumentacionog modela.[369] Vidljivost zapisa može biti uslovljena normama zajednice, čime se digitalna infrastruktura prilagođava simboličkim i društvenim kontekstima u okviru kojih se baština artikuliše i prenosi. Time se potvrđuje vrijednosna uslovljenost dokumentacije, čije oblikovanje podrazumijeva odgovornost za izbor i tumačenje podataka, kao i uvažavanje prava na interpretaciju.

Program Endangered Archives Programme povezuje lokalni i institucionalno zasnovani pristup očuvanju arhivske građe, iako je zasnovan na međunarodnom finansiranju, a samim tim i na institucionalnoj infrastrukturi. U njegovom metodološkom okviru centralno mjesto zauzima saradnja sa lokalnim partnerima i očuvanje kontekstualne cjelovitosti građe. Dokumentacija se time uspostavlja kao zajednički proces, u kojem digitalizacija predstavlja početnu fazu dugoročnog dokumentacionog procesa interpretacije, očuvanja i nove kontekstualne primjene zaštite kulturne baštine

Tipologija modela digitalne dokumentacije ukazuje na to da savremene platforme ne mogu biti posmatrane isključivo kao dokumentacioni instrumenti za obradu i čuvanje podataka, već kao složeni sistemi koji istovremeno oblikuju strukturu znanja o baštini. Semantičke infrastrukture, poput CIDOC CRM-a i Europeana modela, omogućavaju međusobno povezivanje, stabilnost i dugoročnu održivost zapisa, ali istovremeno postavljaju određene koncepcijske okvire u okviru kojih se baština opisuje i interpretira. Nasuprot tome, modeli zasnovani na zajedničkom oblikovanju i kontekstualnoj odgovornosti potvrđuju da dokumentacija nije svedena na tehničku usklađenosti i ontološku preciznosti, već podrazumijeva legitimno pravo na interpretaciju i odgovorno oblikovanje značenja.

Digitalna dokumentacija se oblikuje kao prostor interakcije različitih pristupa znanju, institucionalnih standarda, tehnoloških ograničenja, lokalnih znanja i društvenih očekivanja. U tako uspostavljenom dokumentacionom sistemu zapis se oblikuje kroz postupke selekcije, kontekstualizacije i modelovanja, pri čemu svaki dokumentacioni model podrazumijeva određene načine predstavljanja odnosa među podacima, kriterijume relevantnosti i uslove njihove dostupnosti.

U domenu nematerijalne kulturne baštine, odnos između digitalnog modelovanja i ontološke prisutnosti prakse poprima dodatnu složenost. Budući da nematerijalne prakse postoje kroz proces izvođenja, interakcije i prenosa, njihovo dokumentovanje, pored deskriptivnog bilježenja, podrazumijeva sagledavanje okolnosti, značenja i društvenih odnosa koji se oblikuju tokom njihovog praktikovanja. Multimodalne platforme koje integrišu pokret, zvuk, narativ i prostorni kontekst ukazuju da digitalni sistem postaje prostor evidentiranja i modelovanja prakse. Najrazvijeniji digitalni sistemi dokumentacije nematerijalne kulturne baštine, iako mogu struktuirati tragove, ne mogu zamijeniti živu dinamiku tradicije i reprodukovati punu procesualnu prisutnost kulturne prakse. Stoga digitalne platforme i semantičke infrastrukture dokumentacije treba razumjeti kao refleksivne i procesualne kdokumentacione sisteme. Vrijednost ovih sistema, koji sadrže veliku količinu arhiviranih podataka, ogleda se u njihovoj sposobnosti da obezbijede dugoročno očuvanje dokumentovanih podataka, njihovo povezivanje sa izvornim kontekstima i ponovnu interpretaciju u skladu sa novim istraživačkim saznanjima. Dokumentacija kulturne baštine oblikuje se kao dinamični prostor posredovanja u kojem se normativne pretpostavke, tehnički standardi i društveni odnosi međusobno prožimaju.

[369] Kimberly Christen, "Opening Archives: Respectful Repatriation", *The American Archivist*, vol. 74, br. 1, 2011, 185-210.

Sistemi zasnovani na proširenoj stvarnosti (Augmented Reality - AR) i virtuelnoj stvarnosti (Virtual Reality - VR) proširuju dokumentacioni okvir ka iskustvenom modelovanju kulturne prakse.[370] Za razliku od klasičnih digitalnih zapisa koji funkcionišu primarno kao reprezentativni zapisi, sistemi zasnovani na proširenoj i virtuelnoj stvarnosti omogućavaju rekonstrukciju prostorne organizacije izvođenja, međuljudskih odnosa i konteksta izvođenja u kojem se praksa odvija. Digitalni modeli, u ovom slučaju, prevazilaze formu statičkih prikaza i postaju interaktivni mediji koji omogućavaju zauzimanje pozicije učesnika ili posmatrača u okviru rekonstruisanog ambijenta. Time se dokumentacija približava performativnoj prirodi nematerijalne baštine, jer modelujući uslove njenog izvođenja, društvene percepcije i interakcije, ona kontekstualizuje i interpretativno artikuliše tragove kulturnih praksi unutar rekonstruisanog okvira značenja. Uprkos navedenim mogućnostima, digitalni sistemi zasnovani na proširenoj i virtuelnoj stvarnosti ne zamjenjuju živu praksu, već djeluju kao produženi dokumentacioni okvir koji omogućava obrazovno, analitičko i interpretativno proširenje njenog iskustvenog potencijala.

Primjeri kao što su „RelicVR: The Gameunsa Temple Site Reliquary“[371] i istraživački projekat „Performing Jongmyo Jeryeak in Virtual Reality“[372] pokazuju da digitalni dokumentacioni prostor u okruženjima proširene i virtuelne stvarnosti funkcionišu kao iskustveno-interpretativna infrastruktura u kojoj se vremenski, prostorni i izvedbeni parametri prakse modeluju na način koji podržava edukaciju, analizu i tumačenje.

Savremeni modeli digitalne dokumentacije, uključujući sisteme zasnovane na proširenoj i virtuelnoj stvarnosti, ukazuju na mogućnost prevazilaženja isključivo evidencionog modela bilježenja kulturnih sadržaja i razvijanja otvorenog, procesualnog i refleksivnog okvira u kojem se značenja kontinuirano artikulišu. Zajednička odlika ovih platformi jeste razumijevanje dokumentacije kao cjeline otvorene za razvoj, dopunjavanje i reinterpretaciju u skladu sa tehnološkim, društvenim i naučnim promjenama. Digitalne infrastrukture, multimodalni pristupi i konceptualni modeli sadrže interpretativne mehanizme koji oblikuju načine na koje se baština prepoznaje, prenosi i strukturira. Time doprinose oblikovanju digitalnih sistema kao prostorno-memorijskih struktura u kojima se dokumentovani sadržaji čuvaju zajedno sa podacima o njihovim međusobnim odnosima i kontekstima.

Organizacija dokumentacionih sistema i kriterijumi strukturiranja podataka upućuju na teorijske osnove digitalnih modela, odnosno na načine na koje sistemi klasifikacije, i modelovanja učestvuju u oblikovanju znanja o kulturnoj baštini. Uspostavljena organizacija podataka, definisanje kriterijuma njihove interpretacije i uspostavljanje njihovih međusobnih odnosa neposredno utiču na mogućnosti razumijevanja kulturnih praksi i granice njihove vidljivosti u digitalnom prostoru.

3.4.2 Kritičke i etičke dimenzije digitalne dokumentacije

Iako digitalni sistemi omogućavaju visok stepen tehničke preciznosti i povezivanja različitih vrsta podataka, brojna istraživanja u posljednim decenijama ukazuju na interpretativnu i vrijednosnu uslovljenost informacionih modela i standarda. Digitalna dokumentacija kulturne baštine podrazumijeva i poces selekcije, reprezentacije i interpretacije, što znači da i najnapredniji konceptualni okviri za dokumentovanje kulturne baštine sadrže određena etička i teorijsko-metodološka načela. Upravo iz tog razloga mnogi savremeni autori ističu da digitalno okruženje čini vidljivim ono što je u tradicionalnim dokumentacionim strukturama ostajalo sakriveno ili je bilo nedostupno. Prioriteti selekcije, odnosi moći, hijerarhija vrijednosti i oblici simboličke dominacije

[370] Maria Skublewska-Paszkowska et al., „3D technologies for intangible cultural heritage preservation—literature review for selected databases”, *Heritage Science*, vol. 10, br. 1, 2022, 1-24

[371] Seohyun Baek et al., „Development of an Artificial Intelligence-based Platform for the Analysis and Utilization of Cultural Heritage Data”, *Proceedings of CIPA 2025*, Seoul, 2025.

[372] Akeem Pedro i Jean Ho Chu, „Performing Jongmyo Jeryeak in VR: A Rhythm Game with Pyeongyeong”, u: 2025 IEEE International Symposium on Mixed and Augmented Reality Adjunct (ISMAR-Adjunct), IEEE, 2025, str. 839-840.

uticali su i na ranije dokumentacione prakse, određujući šta će biti zabilježeno, na koji način će se tumačiti i čija će tumačenja dobiti institucionalno priznanje.[373]

U savremenim istraživanjima o dokumentovanju nematerijalne baštine posebno je naglašeno da digitalni zapisi često reprodukuju postojeće institucionalne hijerarhije, čiji kriterijumi nisu jasno iskazani. [374] Kada se dokumentacija kreira u okviru zatvorenog sistema, ona postaje instrument kontrolisane reprezentacije koji se oblikuje u skladu sa institucionalno definisanim kriterijumima i procedurama, pri čemu se znatno ograničavaju mogućnosti povratne komunikacije sa zajednicom i razumijevanja društvenih procesa koje oblikuju značenje dokumentovane prakse.[375] Dokumentacioni sistemi, ukoliko u njihovom oblikovanju i upotrebi nije predviđeno aktivno učešće zajednice u procesu korišćenja, tumačenja i reinterpretacije vlastitih kulurnih praksi, ograničavaju svoj interpretativni i dokumentacioni potencijal. U takvim okolnostima dokumentacija umjesto da doprinosi procesu očuvanja, postaje sredstvo normiranja i ograničavanja kulturnog izraza.[376]

Kritičke studije digitalizacije nematerijalne kulturne baštine u posljednjoj deceniji dodatno su ukazale na potrebu da se definiše šta se bilježi, ali i na koji način se sprovodi bilježenje u digitalnom okruženju.[377] Način strukturiranja podataka, izbor konceptualnih svojstava i klasa, kao i forme njihove digitalne prezentacije neposredno utiču na oblikovanje tumačenja baštine koje će u digitalnom prostoru postati dominantno. Stoga informatički modeli, a naročito oni zasnovani na CIDOC CRM-u, funkcionišu kao vrijednosni sistemi u kojima se uspostavljaju okviri i određuju načini na koji se kulturna baština artikuliše, tumači i prenosi i kakvu poziciju zajednice kao nosioci prakse zauzimaju u digitalnom prostoru.[378]

Savremena heritološka, muzeološka i antropološka istraživanja upozoravaju na opasnost od redukovanja složene dinamike nematerijalne baštine na deskriptivne i statične zapise. Digitalni dokument, ukoliko ne bilježi kontekst, procesualnost i društvene odnose koji praksi pripisuje značenje, svodi se na dokumentacijsku reprezentativnu formu koja, iako je vizuelno čitljiva i tehnički uredna, ostaje lišena performativne i iskustvene dimenzije baštine.[379]

Problem ili fenomen koje se u kritičkoj muzeološkoj i heritološkoj literaturi označava pojmom „muzejska tišina" naročito se može uočiti u projektima koji baštinu sagledavaju kao arhivski ili vizuelni sadržaj. U takvim slučajevima digitalni zapis funkcioniše kao redukovana reprezentacija iskustva, čime se dodatno učvršćuje jaz između živog kulturnog procesa i njegove dokumentacije.

Pitanje dostupnosti i otvorenosti dokumentacije predstavlja jedno od centralnih pitanja savremenih rasprava o digitalnom očuvanju kulturne baštine. Istraživanja posvećena elektronskim i digitalnim arhivima i sistemima za upravljanje kulturnim sadržajima ukazuju na značaj mogućnosti njihovog interpretiranja, aktivnog korišćenja i uključivanja u savremene procese tumačenja, prenosa i

---

[373] Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, London–New York: Routledge, 2006, 11-34;Valdimar Tr. Hafstein, *Making Intangible Heritage: El Condor Pasa and Other Stories from UNESCO*, Bloomington: Indiana University Press, 2018, 53-79;Marijana Hameršak, Iva Pleše, „Heritage on Demand: UNESCO Intangible Cultural Heritage Initiative in Croatian Context ", Folklore (Tartu),74, 2018, str. 129-152

[374] Valdimar Tr. Hafstein, *Making Intangible Heritage: El Condor Pasa and Other Stories from UNESCO*, Bloomington: Indiana University Press, 2018, 53-79; M. Severo, „Safeguarding Without a Record: Documentation and the Challenges of the Intangible", SAACLR Review, 2, 2020, 33-40.

[375] Kimberly Christen, "Does Information Really Want to Be Free? Indigenous Knowledge Systems and the Question of Openness", International Journal of Communication, vol. 6, 2012, 2870-2893.

[376] Harriet Deacon i Rieks Smeets, „Authenticity, Value and Community Involvement in Heritage Management under the World Heritage and Intangible Heritage Conventions", *Heritage & Society*, vol. 6, br. 2, 2013, str. 129-143.

[377] Yola de Lusenet, *"Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage"*, Library Trends, vol. 56, br. 1, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2007, 164-182.

[378] Goran Zlodi, "Information and Documentation Perspective on Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research", Studia ethnologica Croatica, vol. 35, 2023, 115-48.

[379] Diana Taylor, „Saving the 'Live'? Re-performance and Intangible Cultural Heritage", Études anglaises 69, br. 2 (2016): 149-161.

oblikovanja kulturnih sadržaja. U situacijama kada zajednica nema pristup podacima koji ostaju zatvoreni u okviru komercijalnih ili institucionalnih sistema, dokumentacija gubi dio svoje društvene funkcije i ograničava potencijal za aktivno uključivanje zajednice u procese prenosa i tumačenja baštine.[380]

Ovaj problem prepoznat je i u međunarodnim programima, poput „Endangered Archives Programme" [381], koji nastoje da uspostave modele otvorenog pristupa, polazeći od pretpostavke da samo takvi sistemi omogućavaju održavanje i formiranje živog kulturnog pamćenja.[382]

Pitanje interpretacije, dostupnosti i upravljanja digitalnim zapisima neposredno otvara i problem etičke odgovornosti prema zajednicama, značenjima i interpretacijama koje dokumentacija prenosi. Digitalni zapis funkcioniše kao prostor u kojem zajednica reflektuje i artikuliše, prenosi i preispituje vlastite predstave o identitetu, pripadanju i kulturnim vrijednostima. Zbog toga se modeli zasnovani na interoperabilnosti i konceptualnim strukturama sagledavaju kao polje kulturne politike u kojem se odlučuje o oblikovanju, vidljivosti, dostupnosti i afirmaciji pojedinih interpretacija kulturne baštine.

U savremenoj heritološkoj praksi dokumentacija se sve češće sagledava kao mehanizam javnog dijaloga u kojem se znanje kontinuirano proizvodi, reinterpretira i preispituje u odnosu na promjenjive kulturne i društvene kontekste. Dokumentacioni sistemi, stoga, učestvuju u oblikovanju kulturnog pamćenja, posredujući između baštinskih sadržaja, zajednice i interpretativnih okvira kroz koje se oni predstavljaju i prenose.

3.5 Metodologija digitalnog dokumentovanja baštine

3.5.1 Digitalni informacioni sistemi i razvoj savremenih modela dokumentovanja

Razvoj digitalnih informacionih sistema u oblasti dokumentovanja kulturne baštine otvorio je mogućnost drugačijeg povezivanja, organizovanja i tumačenja podataka što je uticalo na metodološke pristupe dokumentovanju. U okviru takvih informacionih sistema značenja se oblikuju kroz povezivanje podataka, njihovu upotrebu i različite kontekste interpretacije.[383] Savremeni digitalni sistemi, suprotno tradicionalnim arhivskim modelima koji su zasnovani na linearnim i zatvorenim strukturama zapisa, omogućavaju višeslojnu dokumentaciju kulturnih praksi, povezivanje podataka u mrežu odnosa i kontinuiranu nadogradnju dokumentacionih sadržaja.[384] Time se dokumentacija pojmi kao procesualni i relacijski sistem znanja, zasnovan na odnosima između konteksta, podataka i interpretativnih okvira.[385] Digitalni informacioni sistemi mogu promjeniti teorijski model dokumentacije, pri čemu način povezivanja i organizovanja podataka postaje sastavni dio procesa klasifikacije, vrednovanja i reprezentacije kulturnih praksi.[386]

Značaj digitalnih informacionih sistema, kada je u pitanju dokumentacija i zaštita nematerijalne kulturne baštine, ogleda se u njihovoj sposobnosti da integrišu audiovizuelne materijale, tekstualne opise, prostorne podatke, narative zajednice i metapodatke u jedinstvene, međusobno povezane i analitički upotrebljive cjeline. Integracijom različitih tipova zapisa prevazilazi se fragmentarnost klasične dokumentacije i uspostavlja se struktuiran sistem znanja koji omogućava analizu kulturnih

[380] Rodney Harrison, *Heritage: Critical Approaches*, London-New York: Routledge, 2013, 88-94.
[381] The British Library, "Endangered Archives Programme", dostupno na: https://eap.bl.uk/ (pristupljeno 27. februara 2026).
[382] Yola de Lusenet, "Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage", Library Trends, vol. 56, br. 1, 2007, 164-182.
[383] Ross Parry, Recoding the Museum: Digital Heritage and the Technologies of Change, London: Routledge, 2007, 93-121.
[384] Miroslav Tuđman, Struktura kulturne informacije, Zagreb: Zavod za kulturu Hrvatske, 1983, str. 45-63.
[385] Eilean Hooper-Greenhill, Museums and the Shaping of Knowledge, London-New York: Routledge, 1992, str. 135-152.
[386] Ross Parry, Recoding the Museum: Digital Heritage and the Technologies of Change, London: Routledge, 2007, 101-109.

praksi kao složenih, promjenljivih i međusobno uslovljenih procesa. Takva integracija omogućava razvijanje semantičkih veza između različitih tipova podataka i kulturnih praksi, čime dokumentacija dobija mogućnost praćenja i predstavljanja promjenljive prirode nematerijalne kulturne baštine.

Jedna od suštinskih promjena u dokumentovanju kulturne baštine, nastala primjenom digitalnih informacionih sistema, odnosi se na način na koji dokumentacija evidentira promjene kulturnih praksi tokom vremena. Tradicionalni dokumentacioni modeli često su bili usmjereni ka uspostavljanju referentnog, reprezentativnog oblika prakse, dok digitalni sistemi omogućavaju praćenje varijacija, promjena i transformacija tokom dužeg vremenskog perioda.[387]Dokumentacija se uspostavlja kao otvoren proces, podložan dopunama, revizijama i novim interpretacijama koje se kreiraju u skladu sa promjenama kulturne prakse i njenog društvenog okruženja.[388]

Teorijsko-metodološko preoblikovanje okvira dokumentovanja kulturne baštine podrazumijeva preispitivanje postojećih institucionalnih modela dokumentacije, pri čemu uvođenje digitalnih informacionih sistema čini sastavni dio šire promjene načina organizovanja, tumačenja i povezivanja dokumentacionih podataka.[389] Digitalni informacioni sistemi, ukoliko su koncipirani kao zatvorene baze podataka, sa strogo definisanim kategorijama i hijerarhijama, mogu dodatno učvrstiti normativne okvire tumačenja baštine i umanjiti mogućnost uključivanja različitih interpretativnih perspektiva.[390] Digitalizacija zasnovana na tehničkoj reprodukciji postojećih dokumentacionih modela, bez njihovog teorijskog preispitivanja, svodi se na tehnološku racionalizaciju i funkcionalnu optimizacijupostojećih postupaka. U navedenim okolnostima digitalna infrastruktura reprodukuje postojeće obrasce selekcije i reprezentacije u digitalnom okruženju,zadržavajući njihove teorijsko-metodološke pretpostavke.

Razvoj semantičkog modelovanja, interoperabilnosti i informacionih sistema koji omogućavaju uspostavljanje veza između različitih aktera, institucija i baza podataka predstavlja jedno od značajnih usmjerenja savremenih heritoloških istraživanja. Takvi sistemi podržavaju procesno-orijentisane modele i modele dokumentacije zasnovane na aktivnom učešću zajednice, pri čemu se značenja nematerijalne kulturne baštine artikulišu kroz mrežu odnosa između stručnih diskursa, digitalninih platformi i perspektiva zajednica. Povezivanje i organizovanje dokumentacionih podataka kroz mrežu odnosa između različitih izvora znanja i aktera proizlazi iz savremenog teorijskog razumijevanja nematerijalne kulturne baštine kao promjenljive kulturne prakse koja se konstruiše kroz institucionalne i društvene procedure identifikovanja i verifikovanja.

Digitalni informacioni sistemi u takvom metodološkom okviru oblikuju način dokumentovanja, tumačenja, vrednovanja i prenosa nematerijalne kulturne baštine, zbog čega njihovo projektovanje zahtijeva kritičko definisanje i preispitivanje teorijskih pretpostavki na kojima su zasnovani, kao i jasno razgraničenje između heritoloških ciljeva dokumentovanja i tehničkih mogućnosti sistema. [391] Primjena dodatnih analitičkih alata, uključujući vještačku inteligenciju, može podržati obradu složenih skupova podataka, pod uslovom da njena primjena ostane usklađena sa interpretativnom i društveno ukorijenjenom prirodom nematerijalne kulturne baštine.[392]

---

[387] Ross Parry, Recoding the Museum: Digital Heritage and the Technologies of Change, London: Routledge, 2007, 110-118.

[388] Yola de Lusenet, "Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage", Library Trends, vol. 56, no. 1, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2007, 164-182.

[389] Eilean Hooper-Greenhill, Museums and the Shaping of Knowledge, London-New York: Routledge, 1992, str. 147-152.

[390] Ross Parry, Recoding the Museum: Digital Heritage and the Technologies of Change, London: Routledge, 2007, 110-118.

[391] Eilean Hooper-Greenhill, Museums and the Shaping of Knowledge, London-New York: Routledge, 1992, str. 147-152.

[392] Yola de Lusenet, "Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage", Library Trends, vol. 56, no. 1, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2007, 164-182

Dokumentacija tako postaje interpretativni prostor u kojem kojem se međusobno prožimaju teorijski koncepti, tehnički standardi i društvene prakse, a njena metodološka održivost zavisi od sposobnosti da poveže empirijsku preciznost, interpretativnu odgovornost i aktivno učešće zajednice. Upravo u fazi kada se dokumentacioni sistemi razvijaju i prerastaju granice statičkog arhiviranja i postaju adaptivne i semantički umrežene strukture znanja, otvara se i pitanje primjene savremenih analitičkih i algoritamskih pristupa u dokumentovanju kulturne baštine. Dokumentacija se u takvi sistemima uspostavlja kao složeni analitičko-interpretativni okvir u kojem je moguće identifikovati obrasce, modelovati odnose i analizirati značenjske veze između različitih dokumentacionih sadržaja. Transformacija dokumentacije u analitički i semantički umrežen sistem znanja neminovno uvodi algoritamske sisteme i vještačku inteligenciju kao analitičke i operativne okvire za obradu, povezivanje i analizu podataka o nematerijalnoj kulturnoj baštini, uz potrebu za kritičkim preispitivanjem njihovih interpretativnih posljedica i metodoloških ograničenja.[393]

3.5.2 Vještačka inteligencija kao metodološki instrument dokumentacije

Razvoj digitalnih informacionih sistema u oblasti kulturne baštine uslovio je uključivanje vještačke inteligencije kao kompleksnog metodološko-analitičkog instrumenta za analizu, obradu i organizovanje obimnih, heterogenih skupova podataka.[394] Integracija vještačke inteligencije u dokumentacione procese nematerijalne kulturne baštine mora biti zasnovana na heritološkim potrebama koje proističu iz izvođačke i procesualne prirode kulturnih praksi. Stoga vještačku inteligenciju konceptualizujemo kao metodološki integrisani segment digitalnih informacionih sistema, čija je funkcija proširenje i unapređenje mogućnosti dokumentovanja, a ne zamjena stručne ili zajednicom utemeljene interpretacije.[395]

Vještačka inteligencija najčešće se zasniva na metodama mašinskog učenja koje omogućavaju prepoznavanje obrazaca u tekstualnim, audio-vizuelnim i prostornim podacima, pri čemu njena primjena ostaje uslovljena postojećim interpretativnim okvirima. U metodološki integrisanim digitalnim sistemima, vještačka inteligencija omogućava analizu zvučnih struktura (intonacije, melodijskih obrazaca, ritma), upoređivanje i prepoznavanje pokreta u izvođenju, kao i automatsku obradu jezika i govora radi transkripcije i semantičkog povezivanja sadržaja. Predmet algoritamske analize predstavljaju formalizovani obrasci izvođenja poput vizuelnih, akustičnih i dinamičkih elemenata zapisa, koji se mogu upoređivati i modelovati u okviru digitalnog sistema.[396] Kulturna značenja konstruišu se kroz interpretativne procese utemeljene u društvenom i heritološkom kontekstu. Primjenom ovih analitičkkih postupaka omogućava se uporedivost i sistematizacija podataka na nivou koji prevazilazi mogućnosti klasičnih dokumentacionih metoda.[397] Metodološki doprinos vještačke inteligencije ogleda se u sposobnosti obrade višeslojnih i obimnih skupova podataka u okviru međusobno povezanih digitalnih informacionih sistema, čime se omogućava sagledavanje ponavljajućih obrazaca, relacija i varijacija između različitih kulturnih praksi, vremenskih perioda i lokacija, dok su tradicionalni dokumentacioni okviri često ograničeni na obradu podataka pojedinačnih studija slučaja ili zapisa. Time dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine

[393] Francesca Condorelli, "La documentazione del patrimonio culturale perduto mediante fotogrammetria e intelligenza artificiale / The Documentation of Lost Cultural Heritage Using Photogrammetry and Artificial Intelligence", *Mimesis - Environment & Technology Foundation*, vol. 2, br. 1, 2022.
[394] Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective on Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research", Studia ethnologica Croatica, 35, Zagreb, 2023, 118-124.
[395] Yumeng Hou, EncodingActs: Modeling, Representing and Transmitting Embodied Knowledge in Traditional Martial Arts, doktorska disertacija, École polytechnique fédérale de Lausanne, Lausanne, 2024, 133-155; Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective on Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research", Studia ethnologica Croatica, 35, 2023, 116-125.
[396] Massimiliano Pepe, Vincenzo Saverio Alfio, Domenica Costantino, Daniele Scaringi, „Data for 3D Reconstruction and Point Cloud Classification Using Machine Learning in Cultural Heritage Environment", Data in Brief, 42, 2022, 108250.
[397] J. Llamas, P. M. Lerones, R. Medina, E. Zalama, J. Gómez-García-Bermejo, „Classification of Architectural Heritage Images Using Deep Learning Techniques", Applied Sciences, 7, 2017, 992.

dobija dodatne analitičke mogućnosti koje mogu doprinijeti dubljem razumijevanju dinamike kulturnih procesa, uz uvažavanje raznovrsnosti njihovih značenja i oblika.[398]

Analitički kapacitet algoritamskih sistema, koji čine osnovu vještačke inteligencije, ukazuje na njihova metodološka ograničenja, jer se njihovo djelovanje zasniva na obradi formalizovanih, digitalno predstavljenih podataka prema određenim statističkim postupcima. Podaci i aspekti kulture koji nisu formalizovani kroz obrasce, ili nisu adekvatno zabilježeni ili predstavljeni ostaju ograničeno dostupni njihovoj neposrednoj algoritamskoj obradi.[399] Procesualna i kontekstualno uslovljena priroda nematerijalne kulturne baštine podrazumijeva da kulturna značenja oblikovana kroz situacione okvire, društvene relacije i simboličke nijanse ostaju van okvira neposredne algoritamske analize formalizovanih podataka i rekonstrukcije. Njihovo tumačenje tzahtijeva heritološku interpretaciju utemeljenu u kontekstu izvođenja zajednice koja kulturnu praksu prenosi, oblikuje i vrednuje.[400]

Primjena vještačke inteligencije u metodologiji dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine podrazumijeva kritičko razmatranje tehnološkog determinizma, koji tehnologiji pripisuje autonomnu i presudnu ulogu u razumijevanju, organizovanju i oblikovanju kulturne i društvene stvarnosti, nezavisno od društvenog i interpretativnog konteksta u kom se tehnološki sistemi primjenjuju i razvijaju.[401] Takvo razumijevanje tehnologije može se odraziti i na primjenu algoritamskih modela koji, ukoliko se tretiraju kao neutralni instrumenti analize, mogu dovesti do toga da se kriterijumi klasifikacije, selekcije i organizovanja podataka prihvate kao svojstva baštine i mjerila prema kojima se kulturna praksa dokumentuje, upoređuje i vrednuje.[402] Rezultati takve automatizovane obrade mogu se tumačiti kao neposredni pokazatelji strukture kulturne prakse, pri čemu se zanemaruje njihova uslovljenost specifičnim metodološkim pretpostavkama i tehničkim parametrima. Poistovjećivanje algoritamskih rezultata sa strukturom kulturne prakse može dovesti do normiranja izvođačkih praksi, favorizovanja statistički dominantnih obrazaca i potiskivanja varijabilnosti koja predstavlja jednu od temeljnih karakteristika nematerijalne kulturne baštine.[403]

Primjena vještačke inteligencije u dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine zahtijeva njeno uključivanje u metodološki jasno definisane kritički sagledane digitalne sisteme, u kojima su algoritamski alati podređeni određenim dokumentacionim ciljevima, kriterijumima obrade i heritološkom okviru interpretacije. Njihova vrijednost ogleda se u proširivanju mogućnosti analitičke obrade dokumentacije i sistematizacije složenih skupova podataka, dok metodološki okvir određuje granice interpretacije dobijenih rezultata u skladu sa procesualnošću, kontekstualnošću i društvenom ukorijenjenošću kulturnih praksi. Integrisana u metodološki kontrolisane digitalne sisteme dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine, vještačka inteligencija može doprinijeti sistematizaciji, povezivanju i analizi dokumentacionih sadržaja, uz jasno razlikovanje algoritamski izvedenih rezultata, heritoloških interpretacija i izvornih podataka.

---

[398] Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective on Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, Studia ethnologica Croatica, 35, 2023, 123-124.
[399] L. N. Andrianaivo, R. D'Autilia, V. Palma, „Architecture Recognition by Means of Convolutional Neural Networks“, *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, XLII-2/W15, 2019, 77-84; Kate Crawford, *Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence*, New Haven-London: Yale University Press, 2021, 89-150.
[400] Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective on Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, Studia ethnologica Croatica, 35, 2023, 115-124.
[401] Andrew Feenberg, Questioning Technology, London-New York: Routledge, 1999, 9-10.

[402] Kate Crawford, Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence, Yale University Press, New Haven-London: Yale University Press, 2021, 123-150.
[403] Kate Crawford, Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence, Yale University Press, New Haven-London, 2021, str. 16-18, 89-122.

3.5.3 Dometi vještačke inteligencije i održivost digitalnih sistema dokumentovanja

Jedno od temeljnih obilježja nematerijalne kulturne baštine jeste njen procesualni karakter. Procesualnost baštine podrazumijeva da se kulturna praksa održava kroz sposobnost prilagođavanja različitim istorijskim, društvenim i kulturnim okolnostima, pri čemu se kontinuitet ostvaruje kroz prilagođavanje, promjenu i stalnu reinterpretaciju. [404] Praktikovanje odnosno izvođenje istovremeno transformiše i obnavlja određenu kulturnu praksu, potvrđujući da se kontinuitet ostvaruje pokretom, tijelom, glasom, ritmom, interakcijom sa konkretnim prostornim i društvenim kontekstom.[405] Ponavljanje određene prakse podrazumijeva i određene varijacije, reinterpretacije, adaptacije, odnosno prilagođena ponavljana uz očuvanje njene prepoznavanje strukture. Nematerijalna kulturna baština se stoga može definisati kao proces u kojem se kontinuitet ostvaruje kroz postepeno preoblikovanje.[406] Sposobnost zajednice da kroz izmjene održava prepoznatljivost prakse predstavlja jedan od ključnih izazova za svaki pokušaj njenog sistematskog dokumentovanja.

Digitalni informacioni sistemi dokumentovanja koji primjenjuju metode vještačke inteligencije često se usmjeravaju ka formalizaciji podataka, identifikaciji i analizi ponavljajućih obrazaca u izvođačkim praksama. Metode mašinskog učenja omogućavaju poređenje audiovizuelnih zapisa, praćenje varijacija u ritmu, pokretu ili strukturi izvođenja, kao i uočavanje regularnosti koje mogu ostati slabo vidljive u tradicionalnim analitičkim postupcima.[407]

Navedeni dokumentacioni alati dolaze do izražaja u longitudinalnim istraživanjima, gdje je cilj praćenje promjena prakse u dužem vremenskom periodu i u različitim kontekstima izvođenja. Mogućnost poređenja velikog broja prostorno i vremenski razdvojenih zapisa omogućava algoritamskim modelima sistematsko uočavanje razvojnih tokova kulturnih praksi koji u pojedinačnim analizama često ostaju teško prepoznatljivi.[408] Algoritamska analiza, u ovakvim istraživačkim okvirima, omogućava registraciju promjena u trajanju, frekvenciji, intenzitetu ili prostornoj organizaciji pojedinih elemenata prakse, čime se dokumentacija proširuje sa deskriptivnog zapisa na komparativni i relacioni nivo. Formalizovani podaci omogućavaju sistematsko povezivanje, organizovanje i upoređivanje različitih zapisa o kulturnim praksama, čime se stvaraju uslovi za njihovu dalju interpretaciju i analizu u različitim vremenskim i prostornim kontekstima.[409]

Analitička preciznost u prepoznavanju obrazaca ne podrazumijeva nužno i razumijevanje njihovog kulturnog značenja. Varijacije koje algoritamski modeli identifikuju kao statistička odstupanja od dominantnog modela mogu, iz perspektive zajednice, predstavljati prihvaćene i prepoznatljive oblike kulturne prakse, oblikovane kroz generacijske promjene, situaciona prilagođavanja ili stilske izvođačke varijacije. Algoritamski model uspostavlja strukturne povezanosti među formalizovanim podacima, ali ne obuhvatasimboličkih značenja društvenih odnosa, vrijednosnih orijentacija u okviru kojih se praksa identifikuje, vrednuje i prenosi.[410] Time se razgraničavaju domeni analitičke obrade i domeni heritološke interpretacije, uz očuvanje njihove metodološke povezanosti. Interpretativni

[404] Kate Crawford, Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence, New Haven-London: Yale University Press, 2021, 123-150; UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 2003, čl. 2.

[405] Barbara Kirshenblatt-Gimblett, "Intangible Heritage as Metacultural Production", Museum International, 56 (1-2), 2004, 55-58; UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 2003, čl. 2.

[406] Laurajane Smith, Uses of Heritage, Routledge, London-New York, 2006, 44-47; Barbara Kirshenblatt-Gimblett, "Intangible Heritage as Metacultural Production", Museum International, 56 (1–2), 2004, 58-60.

[407] Francesca Condorelli, "La documentazione del patrimonio culturale perduto mediante fotogrammetria e intelligenza artificiale", Mimesis, 2 (1), 2022, 72-83.

[408] Laurence Crouzet, Adrian Leander Pöllinger i Silke Langenberg, „Craft and Repair Heritage: From Capture to Dissemination in Digital Space", The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, XLVIII-M-9, 2025, 367-373.

[409] Chryssoula Bekiari, George Bruseker, Martin Doerr, Christian-Emil Ore, Stephen Stead i Athanasios Velios, Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model (CIDOC CRM), Version 7.1.1, CIDOC CRM Special Interest Group, 2021, pogl. Objectives of the CIDOC CRM i Introduction to the Basic Concepts.

[410] Yola de Lusenet, „Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage", Library Trends, 56 (1), 2007, 164-182.

okvir određuje kriterijume relevantnosti, kontekstualizuje uočene transformacije i vrednuje njihovu kulturnu funkciju u okviru zajednice, dok analitički kapacitet algoritamskih modela proširuje okvire dokumentovanja, omogućavajući prepoznavanje pravilnosti koje je teško uočiti pojedinačnim posmatranjem, kao i komparativnu analizu velikih skupova podataka.

Primjena vještačke inteligencije u dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine zahtijeva jasno definisane metodološke protokole koji podrazumijevaju transparentnost kriterijuma odabira podataka, provjerljivost algoritamskih rezultata i uključivanje evaluacije koju sprovode stručnjaci i zajednica u završnu fazu interpretacije.[411] Dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine se tako oblikuje kao višeslojni proces, u kojem, algoritamska analiza, formalizacija podataka i heritološko tumačenje funkcionišu kao međusobno povezane, ali metodološki razgraničene faze.[412]

Integracija vještačke inteligencije u modele dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine proširuje metodološke mogućnosti dokumentovanja, uz zadržavanje potrebe za kontekstualnim tumačenjem prikupljenih podataka. Ovako koncipiran model dokumentovanja, digitalni zapis prepoznaje kao jedan od mogućih prikaza nematerijalne kulturne baštine, dok se njen kontinuitet ostvaruje kroz izvođenje i prenošenje žive kulturne prakse. [413] Prenos i očuvanje kulturne prakse usko su vezani za kolektivno pamćenje, društvene odnose i vrijedonosne kriterijume u okviru kojih se praksa prepoznaje kao dio kulturnog identiteta određene zajednice.[414]

Analitička sposobnost vještačke inteligencije da prepozna obrasce istovremeno ukazuje i na njena strukturna ograničenja. Algoritamski modeli funkcionišu na osnovu statističkih relacija i formalizovanih parametara, pri čemu se varijabilnost tumači u odnosu na unaprijed definisane kriterijume, razlike i sličnosti. U okviru nematerijalne kulturne baštine, ovakav analitički pristup može uticati na način utvrđivanja i primjene kriterijuma dokumentovanja. Način obrade utiče na to koji oblici izvođenja postaju vidljivi kao referentni, što nerijetko dovodi do favorizovanja statistički dominantnih obrazaca i zanemarivanja varijacija koje imaju posebno značenje u okviru zajednice.[415]

Takvu redukciju može dodatno osnažiti privid objektivnosti algoritamskih rezultata, čije tumačenje zahtijeva uvažavanje načina izbora podataka, metodoloških pretpostavki i unaprijed definisanih kriterijuma obrade.

Granice analitičkog modela naročito se ispoljavaju u domenu značenja izvedbe, čija se slojevitost ne može svesti na formalne karakteristike zvuka, pokreta ili strukture. Značenje nematerijalnih kulturnih praksi oblikuje se kroz društvene odnose, simboličke sisteme i kontekstualne situacije u okviru kojih se izvedba odvija i prepoznaje kao relevantna.[416] Ono nastaje u interakciji zajednice i izvođača, u situacionim okvirima koji određuju kako se određeni melodijski obrazac, gest ili ritualna sekvenca vrednuju i tumače. Navedeni aspekti ostaju van okvira direktnog dometa formalizovane analitičke obrade i zahtijevaju interpretaciju zasnovanu na heritološkom razumijevanju kulture.

Formalizovani podaci mogu registrovati trajanje zvuka, frekvenciju, pokret ili prostornu organizaciju izvedbe, ali ne mogu prepoznati iskustvene interpretacije, kolektivno pamćenje i vrijednosni okvir u okviru kojih se praksa prenosi i prepoznaje, a koji doprinose njenom kontinuitetu i održivostu. Analiza zasnovana na algoritamskim modelima može ukazati na strukturne transformacije prakse, ali ne i na razumijevanje promjena u njenoj društvenoj ili simboličkoj funkciji.[417]

---

[411] UNESCO, Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence (Paris: UNESCO, 2021), tač. 22-27.
[412] ICOM-CIDOC, *CIDOC Conceptual Reference Model (CRM)*, verzija 7.1, Paris: International Council of Museums, 2021.
[413] Tomislav Šola, *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju*, Zagreb: Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003.
[414] Dragan Bulatović, „Baštinstvo ili o nezaboravljanju“, Kruševački zbornik, 11, 2005, 7-20
[415] Luciano Floridi, „What the near future of artificial intelligence could be“, Philosophy & Technology, 32, 2019, 1-15.
[416] Laurajane Smith, Uses of Heritage, London-New York: Routledge, 2006.
[417] Marijana Hameršak i Iva Pleše, „Heritage on Demand: UNESCO Intangible Cultural Heritage Initiative in Croatian Context“, Folklore: Electronic Journal of Folklore, 74, 2018, 129-152.

Ova distinkcija ne umanjuje analitički potencijal vještačke inteligencije, već definiše njen metodološki domet. Stoga dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine podrazumijeva formalizaciju podataka radi njihove obrade i uspostavljanja strukturalne veze među njima, ali i kontekstualno znanje i tumačenje zajednice i interpretativnu obradu utemeljenu u heritološkom teorijskom okviru.[418] Integrisani model digitalne dokumentacije zasniva se na metodološkom povezivanju analitičkog i interpretativnog nivoa.Takvo povezivanje podrazumijeva razlikovanje izvornih dokumentacionih podataka, rezultata algoritamske obrade i njihovih naknadnih heritoloških interpretacija, uz očuvanje podataka o porijeklu, kontekstu i dokumentacionom statusu svakog zapisa.[419]

Primjena vještačke inteligencije i njeni dometi u dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine moraju se uvijek sagledavati u okviru jasno određenog metodološkog pristupa, u kojem se digitalna obrada i formalizacija podataka jasno razlikuju od interpretativnog sloja. Vrijednost njenih instrumenata ogleda se u sposobnosti da podrže analizu višeslojnih i obimnih skupova podataka, da identifikuje promjene, ali i obrasce, koji mogu biti relevantni za dalja istraživanja. Algoritamska analiza i obrada može doprinijeti analitičkom uočavanju povezanosti među zapisima, longitudinalnom praćenju promjena ili identifikovanju strukturnih elemenata izvođenja. Rezultati do kojih se dolazi algoritamskom obradom podataka predstavljaju analitičke pokazatelje čije kulturno značenje utvrđuje kroz heritološku perspektivu i interpretaciju zajednice kao nosioca prakse.[420]

Primjena vještačke inteligencije u dokumentovanju izvođačkih i procesualnih aspekata nematerijalne kulturne baštine zahtijeva metodološku integraciju u šire heritološke dokumentacione okvire. Digitalizacija dokumentacije treba da omogući evidetiranje i vidljivost promjena, razlika i kulturnih specifičnosti koje obezbjeđuju kontinuitet prakse, uz izbjegavanje normiranja i standardizacije izvedbi. Vještačka inteligencija funkcioniše kao analitičko pomoćno sredstvo, čiji se rezultati tumače u skladu sa kontekstom izvođenja, heritološkim znanjem i perspektivama zajednice.

Na taj način, metodološki integrisana primjena vještačke inteligencije doprinosi razvoju metodološki proširenog modela dokumentovanja, u kojem algoritamska analiza unapređuje analitičku obradu povezivanje podataka, dok se kulturno značenje tumači kroz heritološko znanje, interpretaciju i perspektivu zajednice kao nosioca kulturne prakse.

Razgraničenje analize i tumačenja, međutim, otvara i pitanje koliko vještačka inteligencija može doprinijeti dokumentovanju kulturne baštine tokom dužeg perioda. Njena primjena ne može se ocjenjivati samo prema pouzdanosti pojedinačnih rezultata, već i prema tome može li digitalni sistem pratiti praksu koja se mijenja. Nematerijalna kulturna baština živi kroz praktikovanje, prenošenje i oblikovanje značenja u novim okolnostima.[421] Zato je za dokumentovanje važno da sistem bilježi varijacije, promjene i kontekst u kojem nastaju, umjesto da praksu zabilježi samo u jednom trenutku.[422] S tim je povezano i pitanje dugoročne održivosti digitalnih sistema zaštite.

Digitalni informacioni sistemi ostvaruju svoju heritološku vrijednost onda kada omogućavaju umrežavanje zapisa u strukturisane sisteme odnosa, višeslojno predstavljanje praksi kroz vizuelne, auditivne, tekstualne i kontekstualne podatke te praćenje procesa preoblikovanja tokom vremena. Poseban značaj imaju mogućnosti dugoročnog sagledavanja razvoja kulturnih praksi i povezivanja različitih vrsta dokumentacionih zapisa. Istraživanja u oblasti multimodalnih sistema dokumentovanja pokazuju da integracija zvučnih, vizuelnih i tekstualnih podataka može unaprijediti

[418] Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju*, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993

[419] George Yúdice, The Expediency of Culture: Uses of Culture in the Global Era, Durham-London: Duke University Press, 2003

[420] Shuyang Wei, Lin Wang, Siling Xu, Jifeng Xu, Mengcheng Wang, Jinlei Shi, Hao Fan i Feng Gan, „How Digital Technologies Empower the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: A Scoping Review of Research from 2020 to 2025", npj *Heritage Science* 14 (2026), čl. 557, str. 1-2.

pouzdanost i tačnost prepoznavanja obrazaca.[421] Interpretativna vrijednost utvrđenih obrazaca određuje se u odnosu na kulturni i društveni kontekst dokumentovane prakse. Digitalizacija zasnovana na normativnim i zatvorenim obrascima dokumentovanja može ograničiti mogućnosti predstavljanja složenosti i promjenljivosti živih kulturnih praksi.

Primjena vještačke inteligencije u takvim sistemima metodološki je opravdana kada doprinosi ciljevima heritološkog dokumentovanja. Ona može pomoći u organizovanju složenih skupova podataka i prepoznavanju obrazaca i veza, ali odgovornost za njihovo tumačenje ostaje u stručnom i društvenom domenu.[422] Značenje nematerijalnih kulturnih praksi oblikuje se u simboličkim i društvenim okvirima u kojima se one ostvaruju. Njihovo tumačenje zato zahtijeva stručno znanje i učešće zajednice.[423]

Iz toga proizlazi da se održivost digitalnih sistema ostvaruje onda kada tehnologija djeluje kao analitička i infrastrukturna podrška, bez pretvaranja u normativni mehanizam koji praksu oblikuje prema vlastitim formalnim mjerilima.[422] Dugoročna održivost digitalnih sistema zaštite zasniva se na njihovoj uključenosti u društvene procese učenja, prenošenja, tumačenja i oblikovanja baštine. Održivi karakter digitalne dokumentacije podrazumijeva mogućnost njenog kontinuiranog dopunjavanja, preispitivanja i dalju razradu dokumentovanih značenja, u skladu sa procesualnom, slojevitom i istorijski oblikovanom dinamikom same kulturne prakse. Razvoj održivih digitalnih okvira zaštite zahtijeva participativno zasnovane modele upravljanja podacima, strukturisane metapodatke i precizno definisane etičke principe, uključujući pravo zajednice na ograničavanje dostupnosti i zaštitu osjetljivih segmenata baštine.[423] Takav pristup podrazumijeva mogućnost evidentiranja različitih tumačenja, praćenja njihovih promjena i očuvanja podataka o kontekstu, porijeklu i dokumentacionom statusu pojedinačnih zapisa. Time se stvaraju uslovi za dugoročno preispitivanje iupotrebu dokumentacije, uz uvažavanje promjenljivosti kulturnih praksi i uloge zajednica u njihovom tumačenju i prenošenju.

Održivi digitalni model zaštite nematerijalne kulturne baštine podrazumijeva povezivanje teorijskih i metodoloških načela savremene heritologije i tehničkih mogućnosti digitalnih informacionih sistema. Održivost takvog modela zasniva se na metodološki određenoj ulozi tehnologije, uz očuvanje raznovrsnosti i promjenljivosti kulturnih praksi uz uvažavanje njihovih kontekstualnih osobenosti u odnosu na formalne parametre sistema. Razgraničenje analitičke funkcije tehnologije i interpretativne odgovornosti određuje način na koji se digitalni alati uključuju u heritološko dokumentovanje i tumačenje nematerijalne kulturne baštine. Dugoročni razvoj digitalne zaštite nematerijalne kulturne baštine tako se povezuje sa procesima kroz koje zajednice prenose, oblikuju i tumače kulturne prakse u promjenljivim istorijskim i društvenim okolnostima.

3.5.4 Normiranje i redukcija značenja kao etički izazovi algoritamske obrade

Primjena vještačke inteligencije u dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine mijenja uslove u kojima se baština prepoznaje i oblikuje kao predmet dokumentacije. Ona otvara niz metodoloških i etičkih pitanja koja proizlaze iz same prirode nematerijalne baštine kao društveno artikulisanog, simbolički složenog i kontekstualno promjenljivog procesa, čija se značenja kontinuirano oblikuju i reinterpretiraju u okviru zajednice.[424] Upotreba algoritamskih sistema u tom procesu zahtijeva kritičko preispitivanje načina na koji se kulturne prakse identifikuju, interpretiraju i kategorizuju,

[421] Jing Sun, Kartini Aboo Talib Khalid, Chan Suet Kay, „Deep Learning Models for Cultural Pattern Recognition: Preserving Intangible Heritage of Li Ethnic Subgroups through Intelligent Documentation Systems“, Future Technology, vol. 4, br. 3, 2025, 119-137.

[422] Yanan Fu, Ke Shi, Le Xi, „Artificial Intelligence and Machine Learning in the Preservation and Innovation of Intangible Cultural Heritage: Ethical Considerations and Design Frameworks“, Digital Scholarship in the Humanities, vol. 40, br. 2, 2025, 487-508.

[423] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2003, čl. 13(d)(ii), 15; UNESCO, Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2015, načela 1, 4-5, 7.

[424] Laurajane Smith, Uses of Heritage, London-New York: Routledge, 2006, 44-75; Barbara Kirshenblatt-Gimblett, “Intangible Heritage as Metacultural Production”, Museum International, vol. 56, br. 1-2, 2004, 52-65.

budući da izbor podataka i kategorija njihove obrade utiče na o kriterijum relevantnosti dokumentovanja.

Jedan od ključnih problema odnosi se na normiranje značenja nematerijalne kulturne baštine. Algoritamski sistemi obrađuju podatke prema određenim klasifikacionim modelima, unaprijed definisanim hijerarhijama, kategorijama i referentnim obrascima.[425] Ovakav pristup nematerijalnoj kulturnoj baštini, koja se ostvaruje kroz kontekstualnu prilagodljivost i kontinuiranu transformaciju prakse, nosi rizik da se određeni oblici izvedbe institucionalno potvrde kao dominantni interpretativni model koji potiskuje unutrašnju pluralnost i dinamičnost same prakse.[426]

Poseban etički problem nastaje kada se rezultati algoritamske obrade koriste kao osnova za institucionalno vrednovanje i tumačenje kulturnih praksi.[427] Postoji opasnost da se rezultati algoritamske obrade počnu tumačiti kao objektivni uvidi, čime analitički alati dobijaju status interpretativnog autoriteta. Ovakav pristup zahtijeva kritičko i metodološko razgraničenje između tumačenja kulturnog procesa i analize podataka. Dodatni problem odnosi se na redukciju živih kulturnih praksi na formalizovane i tehnički obradive strukture. Nematerijalna kulturna baština oblikuje se u okviru društvenih odnosa, simboličkih značenja i iskustvenih, emotivnih veza koje se ne mogu u potpunosti prevesti i svesti u formalizovane digitalno struktuirane modele zapisa.[428] Kada se dokumentacija zasniva isključivo na onome što je mjerljivo, tehnički obradivo, uporedivo i algoritamski prepoznatljivo, postoji opasnost da se izgube oni aspekti prakse koji su ključni za njeno razumijevanje iz perspektive zajednice. Time digitalna dokumentacija može doprinijeti simboličkoj redukciji baštine i ograničiti mogućnosti predstavljanja njene procesualne, promjenljive prirode.

Kriterijumi ugrađeni u algoritamske modele mogu se prenijeti na postupke institucionalnog prepoznavanja i vrednovanja baštine, bez odgovarajućeg preispitivanja njihove kulturne i društvene utemeljenosti.

Ovi izazovi i rizici naročito dolaze do izražaja u institucionalnim i međunarodnim okvirima zaštite, gdje digitalni sistemi često mogu poslužiti kao osnova za donošenje odluka o statusu, reprezentativnosti i vrijednosti određenih praksi. Automatizovani sistemi, ukoliko njihova primjena nije metodološki utemeljena, mogu nenamjerno učvrstiti postojeće odnose moći, privilegovati određene dominantne narative i time potisnuti alternativne ili lokalne interpretacije baštine.[429] Poseban značaj u dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine imaju kriterijumi izbora dokumentacionih izvora, zastupljenost različitih članova zajednice i mogućnost da se njihova tumačenja evidentiraju uz očuvanje porijekla i konteksta pojedinačnih iskaza.

Stoga primjena vještačke inteligencije u dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine zahtijeva metodološki model utemeljen na jasno definisanim kriterijumima, participativnom pristupu i transparentnosti postupaka, uz jasno razgraničenje analitičkih funkcija algoritamskih sistema i interpretativne odgovornosti stručnjaka i zajednica. Navedeni model podrazumijeva i kontinuirano preispitivanje kriterijuma prema kojima se podaci obrađuju, prikupljaju, tumače i strukturiraju.

Algoritamska analiza može doprinijeti umrežavanju i organizaciji podataka, dok odgovornost za njihovu upotrebu i tumačenje ostaje isključivo u domenu heritološkog tumačenja i dijaloga sa zajednicama kao nosiocima prakse. Umjesto automatizacije značenja, digitalni sistemi treba da omoguće pluralnost perspektiva, vidljivost razlika i otvorenost za reinterpretaciju, čime se umanjuje

[425] Martin Doerr, "The CIDOC Conceptual Reference Model: An Ontological Approach to Semantic Interoperability of Metadata", AI Magazine, vol. 24, br. 3, 2003, 75-92.
[426] Valdimar Tr. Hafstein, "Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation", u: Laurajane Smith, Natsuko Akagawa (ur.), Intangible Heritage, London–New York: Routledge, 2009, 93-111.
[427] Yola de Lusenet, "Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage", Library Trends, vol. 56, br. 1, 2007, 164-82.
[428] Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju*, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993, 131-148
[429] Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, London-New York: Routledge, 2006, 29-56; George Yúdice, *The Expediency of Culture: Uses of Culture in the Global Era*, Durham-London: Duke University Press, 2003, 1-24.

opasnost od pojednostavljivanja i sužavanja značenjskog okvira nematerijalne kulturne baštine. Metodološki i etički izazovi primjene vještačke inteligencije u proces dokumentacije nematerijalne kulturne baštine ne predstavljaju argument protiv njene upotrebe, već zahtjev za njenom teorijski utemeljenom, kritički promišljenom i heritološki odgovornom primjenom. Alati vještačke inteligencije, ukoliko ostanu podređeni heritološkim načelima, mogu doprinijeti razvoju dokumentacionih sistema koji ne normiraju značenje, već podržavaju društveno ukorijenjen, dinamičan i promjenljiv karakter nematerijalne kulturne baštine.

Digitalni dokumentacioni sistemi zato treba da omoguće evidentiranje različitih perspektiva, međusobnih promjena i razlika u tumačenju kulturnih praksi, uz mogućnost naknadnog preispitivanja i dopunjavanja dokumentacionih zapisa. Na taj način metodološka kontrola algoritamske obrade povezuje se sa etičkom odgovornošću za izbor, prezentovanje i institucionalnu upotrebu podataka o nematerijalnoj kulturnoj baštini.

3.5.5 Participativni modeli dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine

Savremeni pristupi dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine sve veći značaj pridaju aktivnom učešću zajednica u dokumentovanju, prepoznajući ga, uz tehničku preciznost zapisa, kao važan uslov održive zaštite kulturnih praksi koje te zajednice prenose i njeguju.[430] Ovakav pristup dokumentovanju razlikuje se od tradicionalnih, ekspertno vođenih modela dokumentacije u kojima se dokumentacija zasniva na bilježenju sadržaja iz perspektive spoljašnjeg posmatrača tzv. eksternom bilježenju i njihovom prevođenju u stabilizovane dokumentacione forme kulturnih sadržaja. Dokumentovanje se time definiše kao proces artikulacije značenja u kojem zajednica učestvuje ne samo kao izvor podataka, već kao subjekt interpretacije.[431] Digitalni informacioni sistemi omogućavaju razmjenu, interakciju i usaglašavanje različitih tumačenja kulturne baštine, čime proširuju svoju ulogu u odnosu na tradicionalno čuvanje dokumentacionih zapisa.[432] Procesno-orijentisana dokumentacija polazi od razumijevanja nematerijalne kulturne baštine kao skupa promjenljivih kulturnih praksi koje se prenose, održavaju i iznova tumače u određenim društvenim i istorijskim okolnostima. Umjesto da teži konačnim i zatvorenim opisima značenja, ovakav pristup insistira na mogućnosti revizije, kontinuirane dopune i reinterpretacije dokumentacije. Digitalni informacioni sistemi, ukoliko su zasnovani na principu međusobnog povezivanja i otvorenosti, omogućavaju upravo takvu dinamičku organizaciju podataka, i pružaju tehničke uslove za dugoročno praćenje varijacija i promjena u kulturnim praksama.[433] Uloga vještačke inteligencije u participativno koncipiranim modelima dokumentovanja sagledava se prvenstveno kao analitička podrška procesima u kojima značenje nastaje kroz društvenu interakciju, a ne kao zamjena za interpretativni rad. Algoritamski alati mogu olakšati organizaciju, analizu i relacijsko povezivanje velikog broja zapisa, omogućiti semantičku pretraživost sadržaja i identifikaciju obrazaca u obimnim skupovima podataka koje generišu zajednice. Vrijednost i smisao tih obrazaca se konstituiše u dijalogu između zajednice, institucionalnih okvira i stručnjaka, a ne iz njihove statističke učestalosti.

Posebno važno pitanje za ovu temu odnosi se na preispitivanje autoriteta u procesima dokumentovanja. Participativni digitalni sistemi dovode u pitanje hijerarhijske modele u kojima institucije imaju isključivu kontrolu nad definisanjem i interpretacijom baštine. Umjesto toga, uvode se modeli u kojima se značenja artikulišu kroz mrežu aktera, pri čemu se stručna znanja integrišu sa lokalnim i iskustvenim znanjima zajednice. Iskustva projekata poput Pararchive i platforme YARN na ostrvu Bute pokazuju kako digitalni alati mogu poslužiti kao medijum povezivanja javnih zbirki

[430] Danilo Giglitto, Shaimaa Lazem i Anne Preston, „A Participatory Approach for Digital Documentation of Egyptian Bedouins' Intangible Cultural Heritage", Interaction Design and Architecture(s), br. 41 (2019), 31-49

[431] Paul R. J. Duffy i Simon Popple, „Pararchive and Island Stories: Collaborative Co-design and Community Digital Heritage on the Isle of Bute", Internet Archaeology, br. 46 (2017), odjeljci 3-4 i 6.

[432] Samir Bhowmik i Lily Díaz-Kommonen, „Hot Stones and Cool Digitals: Sustainable Contact Zones for Intangible Cultural Heritage in Finland", International Journal of Intangible Heritage, vol. 11 (2016), 161-172.

[433] Kasper Rodil, „A Perspective on Systems Design in the Digitisation of Intangible Cultural Heritage", International Journal of Intangible Heritage, vol. 12 (2017), str. 190-198

sa ličnim arhivima, pri čemu se dokumentacija razvija kao otvoren proces zajedničkog oblikovanja i preispitivanja značenja.[434] Istraživanje digitalne platforme Jurapedia, razvijene za dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine ostrva Jura u Škotskoj, pokazuje da mogućnosti participativnog dokumentovanja zavise i od društvenih odnosa u okviru zajednice, stepena njenog angažovanja i digitalnih kompetencija učesnika.[435]

Participativni pristup primijenjen je i u projektu dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine egipatskih beduinskih zajednica, u kojem su članovi zajednice, studenti i istraživači zajednički razvijali prototipove mobilnih aplikacija, polazeći od kulturnih vrijednosti i potreba nosilaca baštine.[436] U navedenom projektu proces razvoja digitalnih alata zasnivao se na saradnji sa članovima zajednice, uz razmatranje njihovih potreba, kulturnih vrijednosti i mogućnosti samostalnog dokumentovanja baštine.

Na taj način dokumentovanje prevazilazi administrativnu funkciju tehničkog evidentniranja i postaje prostor u kojem se proces osnaživanja zajednice i proces bilježenja međusobno prožimaju. Upravo u ovoj dvostrukoj, tehničkoj i društvenoj funkciji ogleda se metodološki značaj ovog primjera. Ovakav pristup zahtijeva jasne metodološke smjernice kako bi se osiguralo da proces dokumentovanja ostane refleksivan, inkluzivan i etički utemeljen. Razvijeni prototipovi mobilnih aplikacija predstavljaju rezultat zajedničkog projektovanja, dok autori istraživanja posebno ističu značaj koristi za zajednicu, njenog osjećaja vlasništva nad procesom, autentičnosti i uspostavljanja zajedničkog razumijevanja između učesnika.[437] Digitalna dokumentacija se u ovom primjeru razmatra kroz mogućnosti aktivnog učešća nosilaca baštine u oblikovanju načina njenog bilježenja i predstavljanja.

Metodološki značaj participativnog pristupa ogleda se i u uključivanju nosilaca baštine u njegovu selekciju, kontekstualizaciju, način predstavljanja i određivanje relevantnosti sadržaja. Takvo strukturisanje dokumentacije podrazumijeva preispitivanje unaprijed definisanih kriterijuma tumačenja i klasifikacije, čime se umanjuje rizik od normativnog preoblikovanja lokalnih praksi i uspostavlja dokumentovanje kao prostor u kojem se značenje artikuliše u dijalogu između zajednice i istraživača. Time se ograničava mogućnost nametanja spoljašnjih interpretativnih kriterijuma, uz očuvanje tumačenja i vrednovanja značenja kulturnih praksa zajednice koja ih baštini. Digitalni arhivi mogu se posmatrati i kao prostori u kojima se ukrštaju stručne interpretacije, institucionalni diskursi i iskustvena znanja zajednica, pri čemu se njihov međusobni odnos kontinuirano preispituje i iznova oblikuje.[438]

U tim modelima digitalne platforme mogu omogućiti kontinuirano dopunjavanje i reinterpretaciju metapodataka u skladu sa promjenama u načinu na koji zajednica praksu prenosi, tumači i izvodi. Dokumentacija tako postaje proces koji reflektuje pluralnost perspektiva. Njen sadržaj razvija se uporedo sa promjenama i načinima tumačenja kulturne prakse.

Iz navedenih iskustava proizilazi da se koncept digitalne kulturne održivosti može razmatrati kroz povezanost kontinuiteta kulturnih praksi i dugoročnog očuvanja digitalnih zapisa. Digitalni sistemi omogućavaju prenošenje kulturnih praksi, praćenje nastalih promjena i ponovno tumačenje dokumentovanih sadržaja u različitim vremenskim i društvenim okolnostima. Digitalna kulturna

[434] Paul R. J. Duffy, Simon Popple, „Pararchive and Island Stories: Collaborative Co-design and Community Digital Heritage on the Isle of Bute“, Internet Archaeology, br. 46, 2017, odjeljci 3-5.
[435] Danilo Giglitto, „Community Empowerment through the Management of Intangible Cultural Heritage in the Isle of Jura, Scotland”, Imperial Journal of Interdisciplinary Research, vol. 3, br. 5 (2017), str. 567-578.
[436]Danilo Giglitto, Shaimaa Lazem, Anne Preston, „A Participatory Approach for Digital Documentation of Egyptian Bedouins' Intangible Cultural Heritage“, Interaction Design and Architecture(s) 41, 2019, 31-49.
[437] Giglitto, Lazem, Preston, „A Participatory Approach for Digital Documentation of Egyptian Bedouins' Intangible Cultural Heritage“, 31-49.
[438] James Clifford, „Museums as Contact Zones“, u: Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century (Cambridge, MA-London: Harvard University Press, 1997), 188-219; Mary Louise Pratt, „Arts of the Contact Zone“, Profession, 1991, 33-40; Samir Bhowmik, Lily Díaz, „Hot Stones and Cool Digitals: Sustainable Contact Zones for Intangible Cultural Heritage in Finland“, International Journal of Intangible Heritage 11, 2016, 161-171.

održivost sagledava se kroz vitalnost i kontinuitet odnosa između zajednice, kulturne prakse i njene dokumentacije.

Takav kontinuitet postaju podrazumijeva uključenost u društvene procese koji omogućavaju da se baština i dalje preispituje, praktikuje i prilagođava savremenim uslovima života. Programi dugoročnog osnaživanja zajednice, razvoja kompetencija i edukacije, poput edukativnih modela razvijenih u okviru međunarodnog projekta i ljetnje škole „Unveiling the Hidden Hamina“[439] pokazuju značaj povezivanja digitalnih sistema dokumentovanja sa razvojem kompetencija i neposrednim učešćem zajednice. Ovaj primjer dokumentaciju određuje kao kontinuirani proces pregovaranja, učenja i zajedničkog oblikovanja interpretativnih okvira nematerijalne kulturne baštine. U navedenom projektu digitalni alati predstavljaju posrednike između lokalnog iskustva i stručnog znanja, čime dokumentacioni proces dobija relacijski karakter, a njegov sadržaj razvija kroz međusobnu interakciju.

Održivost digitalnih sistema zasniva se na njegovoj uključenosti u društvene prakse kroz koje zajednica baštinu tumači, prenosi i prilagođava promijenjenim okolnostima. Participativni modeli pokazuju da održivost digitalne dokumentacije prevazilazi tehnološku autonomiju sistema, i da dugoročna funkcionalnost digitalnih sistema zavisi od njihove uključenosti u društvene i institucionalne mehanizme koji omogućavaju zajednici da aktivno učestvuje u tumačenju, oblikovanju i ažuriranju podataka. Dugoročnost digitalne dokumentacije proizlazi iz institucionalno podržanog, ali zajednički oblikovanog procesa, u kojem se znanja razmjenjuju, a pravo na tumačenje baštine i odgovornosti djele između nosilaca prakse, institucija i stručnjaka. U heritološkom smislu, ovakav pristup iznova potvrđuje načelo da baština opstaje zahvaljujući kontinuiranom preispitivanju i prenošenju značenja. Digitalna dokumentacija nematerijalne kulturne baštine prati promjenljivost kulturne prakse, uspostavljajući vezu između dokumentovanog zapisa i njenog kontinuiteta tokom vremena.

U takvom teorijskom okviru, procesno orijentisani i participativni modeli digitalne dokumentacije predstavljaju teorijski i metodološki okvir u kojem se domet primjene vještačke inteligencije određuje u skladu sa heritološkim ciljevima dokumentovanja. Njena funkcija usmjerena je na relacijsko organizovanje podataka i analitičko sagledavanje složenih obrazaca kulturne dinamike, dok se interpretacija dobijenih rezultata zasniva na stručnom tumačenju, heritološkoj analizi i perspektivama nosilaca kulturne prakse.

Time se uspostavlja ravnoteža između analitičkih mogućnosti savremenih informacionih tehnologija i potrebe da se očuva društveno ukorijenjen, otvoren i promjenjiv karakter nematerijalne kulturne baštine.

3.6 Izrada modela uključivanja dokumentacije baštine u informacione sisteme

3.6.1 Integralni model dokumentovanja i faze njegove primjene

Razmatranja iz prethodnih potpoglavlja definisala su dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine kao višeslojni proces u kojem se povezuju interpretativne, analitičke i društvene dimenzije. Uspostavljanje integralnog modela dokumentovanja proizlazi iz potrebe da se različiti nivoi znanja, od empirijskog zapisa do njegove analitičke obrade i interpretativne artikulacije objedine u zajednički metodološki okvir.[440]

[439]Jorge Garcia-Fernandez, Leonor Medeiros, „Integrating Digital Documentation and Community Engagement: ‘Unveiling the Hidden Hamina’ International Summer School“, ISPRS Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, vol. IV-2/W6, 2019, str. 61-68.

[440] Tomislav Šola, *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju*, Zagreb: Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003, str. 45-47.

Integralni model zasniva se na razumijevanju dokumentacije kao procesa koji prati promjene kulturne prakse i omogućava povezivanje njenih nematerijalnih i materijalnih svojstava, Digitalne tehnologije proširuju dokumentacione kapacitete povezivanjem heterogenih podataka, pri čemu metodološki okvir određuje način njihove obrade i tumačenja, kao i odgovornosti institucija, istraživača i zajednice u dokumentacionom procesu.

Savremeni pristupi digitalnoj dokumentaciji ukazuju na potrebu razvoja integrisanih informacionih sistema koji objedinjuju prostorne, istorijske, nematerijalne, materijalne i kontekstualne tipove podataka u jedinstvenu, međusobno povezanu dokumentacionu strukturu. Povezivanje kvalitativnih i kvantitativnih informacija omogućava cjelovitije sagledavanje odnosa između različitih svojstava baštine, njihovog porijekla, vremenske određenosti i konteksta u kojem se tumače i dokumentuju. [441]

Integralni model dokumentovanja kulturne baštine može se metodološki artikulisati kroz tri međusobno povezane faze:

fazu formalizacije dokumentacionih podataka

fazu analitičke obrade i

fazu interpretativnog vrednovanja.

Ovako uobličene faze određuju osnovne postupke dokumentovanja i njihove međusobne odnose.Podaci se prikupljaju i strukturiraju, uspostavljeni odnosi analitički ispituju, a njihova značenja razmatraju u odnosu na društveni i kulturni kontekst i perspektive zajednice. Promjenljivost nematerijalne kulturne baštine u okviru integralnog modela prati se kroz različite manifestacije prakse, uz očuvanje porijekla podataka, vremenskih odrednica, njihovih međusobnih konteksta i prethodno dokumentovanih odnosa.

Formalizacija predstavlja početnu fazu integralnog dokumentovanja u kojoj se različiti sadržaji kulturne prakse identifikuju, opisuju i organizuju u međusobno povezane i strukturisane dokumentacione podatke. Odabir odnosa, svojstava i konteksta koji se evidentiraju određuje strukturu digitalnog zapisa i mogućnosti njegove analize i daljeg povezivanja. Kada je u pitanju nematerijalna kulturna baština ovaj postupak obuhvata različite oblike podataka i zapisa o izvođenju, prostoru, vremenu, nosiocima, prenošenju znanja i promjenama kulturne prakse, pri čemu njihova dokumentaciona relevantnost proizlazi iz očuvanja konteksta i međusobnih odnosa u kojima su evidentirani.[442]

Faza formalizacije podrazumijeva prikupljanje i strukturiranje podataka kroz multimodalne zapise, uključujući tekstualne, audiovizuelne i kontekstualne informacije. U savremenim pristupima digitalnoj dokumentaciji, formalizacija predstavlja metodološki izbor načina strukturiranja podataka, koji znatno utiče na njihovo povezivanje i predstavljanje već u početnoj fazi dokumentovanja. Ontološki modeli i standardi interoperabilnosti, poput CIDOC CRM-a, omogućavaju povezivanje različitih tipova podataka u okviru jedinstvenog sistema, pri čemu način uspostavljanja odnosa među entitetima i unaprijed definisane kategorije usmjeravaju formalizaciju zanja i utiču na način na koji se dokumentovane kulturne prakse interpretiraju[443]

Digitalna formalizacija, pored strukturiranja podataka, posredno utiče na sojstva kulturne prakse koja će biti obuhvaćena dokumentacionim opisom. Digitalni zapis stoga odražava tehničke, institucionalne

[441] Bekiari et al., *Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model*, Version 7.1.3, 9-11.

[442] Chryssoula Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model (CIDOC CRM), Version 7.1.1, CIDOC CRM SIG, 2021; Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, Studia ethnologica Croatica, vol. 35, br. 1, 2023, str. 115-148.

[443] Jing Hu, Yufei Lv i Min Zhang, „The Ontology Design of Intangible Cultural Heritage Based on CIDOC CRM “, International Journal of u- and e-Service, Science and Technology, vol. 7, br. 1, 2014, 261-274.

i interpretativne odluke određenih aktera uključenih u proces dokumentovanja, uključujući izbor kategorija, način njihovog povezivanja i određenje konteksta u kojem se podaci evidentiraju.[444]

Proces formalizacije posebno dolazi do izražaja u savremenim digitalnim sistemima koji omogućavaju povezivanje različitih tipova zapisa i očuvanje njegovih odnosa u okviru jedinstvenog informacionog sistema. Integrisani informacioni sistemi, zasnovani na relacijskim bazama podataka i semantičkim modelima, omogućavaju objedinjavanje istorijskih, materijalnih, prostorno-vremenskih i kontekstualnih informacija, čime se stvara dokumentaciona struktura prikladna za ispitivanje kompleksne mreže podataka koja odražava višeslojnost kulturne prakse. Povezivanje podataka u okviru integrisanih informacionih sistema omogućava njihovo pretraživanje, analitičku obradu, čuvanje i reinterpretaciju u različitim istraživačkim i društvenim kontekstima, čime dokumentacija dobija širi interpretativni potencijal u razumijevanju dokumentovane kulturne prakse.[445]

Faza analitičke obrade odnosi se na ispitivanje odnosa između dokumentovanih podataka radi utvrđivanja obrazaca, promjena i kontinuiteta kulturne prakse. U tom postupku mogu se primjenjivati različiti digitalni alati, uključujući algoritamske modele i sisteme zasnovane na vještačkoj inteligenciji. Ovi sistemi omogućavaju obradu velikih količina podataka i prepoznavanje statističkih regularnosti, dok njihova heritološka interpretacija zahtijeva sagledavanje utvrđenih obrazaca u širem društvenom i kulturnom kontekstu. Digitalni modeli zasnovani na integrisanim informacionim sistemima prije svega služe kao podrška analitičkom razumijevanju i upravljanju podacima, dok interpretacija uključuje interdisciplinarni pristup i šire društveno i kulturno kontekstualno razumijevanje. [446] Algoritamska analiza predstavlja jedan od mogućih postupaka analitičke obrade, čija se istraživačka vrijednost utvrđuje u odnosu na predmet dokumentovanja, kvalitet podataka i primijenjenu metodologiju. Razumijevanje značenja ostaje vezano za kulturne i društvene kontekste dokumentovane prakse.

Savremeni pristupi digitalnoj dokumentaciji, posebno oni zasnovani na modelima digitalne rekonstrukcije i simulacije kao i na integrisanim informacionim sistemima, dodatno ukazuju na značaj povezivanja interpretativnih i analitičkih nivoa dokumentacije. Digitalni modeli omogućavaju simulaciju, analizu i vizualizaciju kulturnih procesa i objekata, pri čemu njihova vrijednost zavisi od pouzdanosti korišćenih podataka, svojstava dokumentovane građe i svrhe za koju je model razvijen . Povezivanjem različitih izvora podataka i njihovom obradom u jedinstvenom sistemu, ovi modeli doprinose razvoju dokumentacije kao procesa koji objedinjuje analitičke i interpretativne dimenzije, ali uvijek u okviru jasno definisanih metodoloških granica.[447]

Analitička obrada zasniva se na ispitivanju odnosa uspostavljenih tokom formalizacije i prepoznavanju obrazaca utvrđenih poređenjem različitih zapisa, manifestacija, prostornih i vremenskih slojeva kulturne prakse. Strukturisani podaci omogućavaju praćenje varijacija, promjena i kontinuiteta, kao i povezivanje određenih pojava koje u pojedinačnim dokumentacionim jedinicama mogu ostati neuočene. Primjena algoritamskih postupaka i vještačke inteligencije može proširiti mogućnosti takve analize prepoznavanjem obrazaca u većim i heterogenim skupovima podataka, dok njihov heritološki značaj zavisi od tumačenja utvrđenih odnosa u društvenom, kulturnom i

[444] Xiaofei Hou i Xia Wang, „Modeling and Representation of Intangible Cultural Heritage Knowledge Using Linked Data and Ontology “, Proceedings of the Association for Information Science and Technology, vol. 56, br. 1, 2019, 409-412.

[445] Chryssoula Bekiari et al. (ur.), Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3 (CIDOC CRM Special Interest Group, 2024), 9-11.

[446] Andrea Sartori, The Digitization of Cultural Heritage: Conceptual Framework, Policy Analysis and Case Studies, doktorska disertacija, Università degli Studi di Firenze, 2014, str. 20-35.

[447] Adriana Marra, Salvatore Gerbino, Alessandro Greco i Giovanni Fabbrocino, „Combining Integrated Informative System and Historical Digital Twin for Maintenance and Preservation of Artistic Assets “, Sensors, vol. 21, br. 17, 2021, 5956, 2-5; Pablo Alejandro Cruz Franco, Adela Rueda Márquez de la Plata i María Pérez Sendín, „Investigating a Workflow for Obtaining Physical Models from Digital Twins Obtained through Photogrammetry and TLS “, Applied Sciences, vol. 13, 2023, 1057, 1-3.

istorijskom kontekstu.[448] Zaključci izvedeni na osnovu takvih obrazaca zahtijevaju provjeru u odnosu na izvore, okolnosti nastanka zapisa i kulturni i istorijski kontekst dokumentovane prakse.

Faza interpretativnog vrednovanja predstavlja ključni segment integralnog modela, jer podrazumijeva uključivanje stručnjaka i zajednice u proces tumačenja i ustanovljavanja vrijednosti dokumentovanih praksi. Dokumentacija se u ovoj fazi uspostavlja kao prostor dijaloga u kojem se različite perspektive evidentiraju, međusobno razmatraju i preispituju. Savremeni participativni pristupi digitalnoj dokumentaciji naglašavaju ulogu zajednice u prepoznavanju i tumačenju značenja kulturnih praksi, uključujući njihove promjene tokom vremena.[449]

Uloga digitalnih sistema u ovom procesu ogleda se u mogućnosti evidentiranja i povezivanja različitih interpretativnih perspektiva i njihovog međusobnog povezivanja, uz metodološku otvorenost prema promjenama i različitim tumačenjima značenja. Međusobno povezane i otvorene platforme, zasnovane na standardima koji omogućavaju dugoročnu održivost, razmjenu i ponovno korišćenje podataka, stvaraju uslove za razvoj dokumentacije kao dinamičnog i participativnog sistema, koji se može dopunjavati novim iskazima, izvorima i interpretacijama. Digitalna infrastruktura tako postaje prostor u kojem se različiti slojevi znanja, od izvornog zapisa do njegovih naknadnih tumačenja, uz očuvanje njihovog porijekla, objedinjuju u međusobno povezanu cjelinu.[450]

Interpretativno vrednovanje podrazumijeva tumačenje dokumentovanih odnosa i utvrđenih obrazaca u društvenom i kulturnom kontekstu u kojem praksa ostvaruje svoja značenja. U ovoj fazi analitički rezultati povezuju se sa iskustvima, znanjima i vrijednosnim perspektivama zajednice, kao i sa stručnim heritološkim tumačenjima neophodnim za razumijevanje dokumentovane prakse. Učešće zajednice omogućava sagledavanje značenja koja proizlaze iz prenošenja, iskustva i promjena izvođenja prakse kroz vrijeme.Pri tome je neophodno razlikovati podatke sadržane u istorijskim i institucionalnim izvorima, iskaze pojedinih članova zajednice i interpretacije izvedene tokom istraživanja, uz bilježenje njihovog autorstva, vremena nastanka i dokumentacionog statusa. Interpretativno vrednovanje određuje heritološku relevantnost dokumentovanih odnosa i omogućava njihovo uključivanje u dalje procese prenošenja, očuvanja i reinterpretacije.[451]

Povezanost formalizacije, analitičke obrade i interpretativnog vrednovanja određuje integralnost predloženog modela. Rezultati interpretacije mogu ukazati na potrebu za dopunom ili drugačijim strukturiranjem dokumentovanih podataka. Slično tome, odnosi utvrđeni analitičkom analizom mogu otvoriti pitanja koja podstiču uključivanje dodatnih znanja zajednice i nova tumačenja. Dokumentovanje se razvija kao povezan proces u kojem se strukturiranje podataka, analiza i interpretacija mogu dopunjavati u skladu sa promjenama kulturne prakse i novim saznanjima o njoj. Očuvanje porijekla podataka i prethodno dokumentovanih odnosa pritom omogućava praćenje promjena u dokumentaciji i njenim tumačenjima tokom vremena.[452]

Integralni pristup obuhvata višeslojnost, dinamičnost i kontekstualnu uslovljenost nematerijalne kulturne baštine, uz nastojanje da se dokumentovanjem obuhvate odnosi između pojedinačnih manifestacija prakse, okolnosti u kojima se odvijaju i njihovih nosilaca. Dokumentacija se pritom

[448] Jing Sun, Kartini Aboo Talib Khalid i Chan Suet Kay, „Deep Learning Models for Cultural Pattern Recognition: Preserving Intangible Heritage of Li Ethnic Subgroups through Intelligent Documentation Systems", Future Technology, vol. 4, br. 3 (2025), str. 119-137.

[449] Adriana Marra, Salvatore Gerbino, Alessandro Greco i Giovanni Fabbrocino, „Combining Integrated Informative System and Historical Digital Twin for Maintenance and Preservation of Artistic Assets", Sensors, vol. 21, br. 17, 2021, 5956, 2-5.

[450] Bekiari et al., *Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model*, Version 7.1.3, 9-11; Jing Hu, Yufei Lv i Min Zhang, „The Ontology Design of Intangible Cultural Heritage Based on CIDOC CRM", *International Journal of u- and e-Service, Science and Technology* 7, br. 1 (2014): 261-274.

[451] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2003, čl. 2, st. 1 i čl. 15; UNESCO, Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2015, načela 1, 4 i 6.

[452] Franco Niccolucci i Achille Felicetti, „Digital Twin Sensors in Cultural Heritage Ontology Applications", Sensors, vol. 24, br. 12, 2024, 3978, str. 6-8.

uspostavlja kao proces koji prati promjene kulturnih praksi, čime omogućava uporedo razmatranje i tumačenje u različitim društvenim i vremenskim okolnostima.

Digitalne platforme i informacioni sistemi omogućavaju povezivanje heterogenih skupova podataka, dok njihova dugoročna dostupnost i interpretativna upotrebljivost u okviru jedinstvenih dokumentacionih struktura zavise od načina upravljanja dokumentacijom, održavanja sistema i primijenjenih postupaka digitalnog očuvanja. Savremeni pristupi digitalnoj baštini ukazuju da digitalizacija dokumentacije podrazumijeva preoblikovanje načina na koji se kulturni sadržaji povezujue, prenose, oblikuju i tumače u savremenom društvu.

Dokumentacija se razvija kao metodološki organizovan proces koji omogućava interpretaciju, povezivanje i dugoročnu upotrebljivost dokumentarnih sadržaja. Primjena otvorenih i međusobno povezivih sistema doprinosi očuvanju, dostupnosti i razmjeni podataka, kao i mogućnosti njihovog uključivanja u različite istraživačke i društvene kontekste.Ostvarivanje ovih mogućnosti uslovljeno je odgovarajućim organizacionim, tehničkim i pravnim pretpostavkama, uključujući utvrđivanje uslova pristupa i očuvanje porijekla podataka.[453]

Integralni pristup dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine artikuliše se kao metodološki okvir, koji omogućava praćenje promjena kulturne prakse i povezivanje različitih oblika njenog dokumentovanja. Tehnologija se pritom primjenjuje kao instrument za strukturiranje, obradu i povezivanje dokumentacionih podataka, uz očuvanje interpretativne odgovornosti zajednice i stručnjaka i jasno razlikovanje stručnih tumačenja; izvornih svjedočanstava i rezultata digitalne analize.

Integralni pristup omogućava prevazilaženje tradicionalnih modela dokumentacije zasnovanih na linearnom i hijerarhijskom organizovanju podataka. On podrazumijeva organizovanje dokumentacionih podataka kroz mrežu međusobno povezanih entiteta i odnosa, čime se proširuju mogućnosti njihovog upoređivanja, pretraživanja i kontekstualnog tumačenja.Takva organizacija značajna je za dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine, jer omogućava povezivanje pojedinačnih izvođenja,događaja, nosilaca, prostora i vremenskih odrednica, uz evidentiranje promjena i različitih interpretacija. Dokumentacija se tako razvija kao proces u kojem se podaci, značenja i interpretacije mogu preispitivati i dopunjavati na osnovu istraživačkih saznanja i novih izvora doprinoseći oblikovanju, očuvanju i prenošenju kulturnog znanja.

Primjena integralnog modela dokumentovanja, zasnovanog na međusobno povezanim fazama analitičke obrade, formalizacije i interpretativnog vrednovanja, uključuje i razvmatranje uslova u kojima se dokumentacioni proces tehnički, institucionalno i konceptualno uspostavlja. Na taj način se u okviru predloženog modela posebno izdvajaju pitanja interoperabilnosti, dugoročne održivosti i rizika povezanih sa očuvanjem i upotrebom digitalne dokumentacije.

3.6.2 Interoperabilnost, održivost i digitalna otpornost dokumentacije

Interoperabilnost predstavlja jedno od ključnih pitanja savremene digitalne dokumentacije, jer određuje mogućnost razmjene, povezivanja i tumačenja podataka o kulturnoj baštini između različitih tehnoloških i institucionalnih sistema, uz očuvanje njihove razumljivosti i kontekstualnih odnosa.

Način definisanja elemenata, odnosa i konceptualnih struktura kroz koje se podaci povezuju i organizuju neposredno utiče na njihovo uključivanje u šire interpretativne okvire kulturne baštine i na mogućnosti njihovog povezivanja sa drugim dokumentacionim izvorima . Metodološki značaj interoperabilnosti ogleda se u uticaju koji ona ima na načine vrednovanja, povezivanja i tumačenja

[453] Marta Quintilla-Castán i Luis Agustín-Hernández, „Un sistema de gestión de código abierto para el inventario del patrimonio de estilo Gótico Mediterráneo”, u: Transizioni. Atti del 44° Convegno Internazionale dei Docenti delle Discipline della Rappresentazione, ur. M. Cannella, A. Garozzo i S. Morena, Milano: FrancoAngeli, 2023, str. 1938-1953.

dokumentovanih sadržaja.[454] Standardi poput CIDOC CRM-a, EDM-a i FRBRoo-a pružaju međusobno povezive, ali različite pristupe semantičkom predstavljanju podataka, pri čemu njihova primjena zahtijeva odgovarajuće usklađivanje odnosa i kategorija između pojedinih dokumentacionih sistema. Upravo zato se sve više ističe potreba za održivim modelima digitalne dokumentacije, čiji značaj proizlazi iz potrebe da podaci ostanu dostupni, upotrebljivi i razumljivi uprkos promjenama softverskih standarda, tehnoloških platformi i institucionalnih okvira.[455]

Održivi modeli dokumentacije zasnivaju se na principu kontinuiteta podataka, pri čemu očuvanje digitalnih zapisa podrazumijeva dugoročnu čitljivosti, upotrebljivost i povezivanje različitih formata u promjenljivim tehnološkim sistemima i formatima, kao i njihovo uključivanje u nove, različite istraživačke i društvene kontekste. Održivost podataka tako prevazilazi tehničko očuvanje digitalnih zapisa i obuhvata sposobnost dokumentacionog sistema da sačuva kontekstualne veze razumljivost i interpretativnu upotrebljivost sadržaja tokom vremena.

Dugoročna tehnološka održivost dokumentacije zavisi od primjene odgovarajućih standarda, interoperabilnih modela i dokumentacionih arhitektura koje omogućavaju prilagođavanje novim tehnološkim promjenama, bez gubitka funkcionalnosti, strukture ili značenja zapisa.[456]

Problemi poput zastarijevanja softverskih sistema, nestabilnosti platformi ili gubitka kompatibilnosti između različitih verzija digitalnih formata, mogu znatno ograničiti mogućnost pristupa dokumentovanim sadržajima i njihovu dugoročnu upotrebljivost. Stoga međunarodne organizacije, poput UNESCO-a, Europeane i IFLA-e, sve više insistiraju na otvorenim, održivim formatima, transparentnim verzijama standarda i procedurama koje omogućavaju dugoročnu čitljivost i dostupnost dokumentovanih sadržaja.[457]

Održiva dokumentacija tako dobija i institucionalnu dimenziju, budući da dugoročno funkcionisanje digitalnih sistema je uslovljeno stabilnim modelima upravljanja podacima, jasnim politikama dostupnosti i infrastrukturnim kontinuitetom i dugoročnim planovima finansiranja, upravljanja koji omogućavaju dostupnost dokumentacionih sadržaja i nakon završetka pojedinačnih projekata.[458] Prekid održavanja digitalne infrastrukture ili institucionalne podrške može dovesti do postepene nedostupnosti ili tehnološke neupotrebljivosti dokumentovanih sadržaja, naročito kada njihovo očuvanje zavisi od vremenski ograničenih projekata. Takva zavisnost predstavlja poseban izazov za zajednice i institucije sa ograničenim tehničkim, kadrovskim i finansijskim resursima.

Pored institucionalnih i tehnoloških izazova, pitanje održivosti digitalne dokumentacije podrazumijeva i razmatranje političkih i etičkih posljedica koje proizlaze iz načina na koji se kulturni sadržaji strukturiraju, klasifikuju i uključuju u digitalne sisteme.

Proces digitalne dokumentacije podrazumijeva niz selektivnih odluka kroz koje pojedini sadržaji postaju vidljivi, povezivi i interpretativno dostupni, dok drugi ostaju izvan dokumentacionih okvira. Način strukturiranja podataka, izbora kategorija i organizacije metapodataka, hijerarhijskih struktura

---

[454] Xiaofei Hou i Xia Wang, „Modeling and Representation of Intangible Cultural Heritage Knowledge Using Linked Data and Ontology “, Proceedings of the Association for Information Science and Technology, vol. 56, br. 1, 2019, 409-412.

[455] Yola de Lusenet, „Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage “, *Library Trends*, vol. 56, br. 1, 2007, 164-182

[456] Yola de Lusenet, „Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage “, Library Trends, vol. 56, br. 1, 2007, 164-182.

[457] UNESCO, Guidelines for the Preservation of Digital Heritage, Pariz: UNESCO, 2003, 15-22; Europeana Foundation, Europeana Strategy 2020-2025: Empowering Digital Change, Hag: Europeana Foundation, 2020, 12-18; International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA), The UNESCO/PERSIST Guidelines for the Selection of Digital Heritage for Long-Term Preservation, Hag: IFLA, 2021, 9-18.

[458] Yola de Lusenet, „Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage “, Library Trends, vol. 56, br. 1, 2007, 164-182; International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA), The UNESCO/PERSIST Guidelines for the Selection of Digital Heritage for Long-Term Preservation, Hag: IFLA, 2021, 9-18.

i određivanja pravila pristupa neposredno utiče na način povezivanja, predstavljanja i tumačenja kulturne baštine. Time digitalna dokumentacija može doprinijeti formiranju novih oblika isključivanja koji, iako često nenamjerni, mogu imati dugoročne posljedice po reprezentaciju perspektiva zajednice i pojedinih kulturnih sadržaja.[459]

Ovaj problem posebno dolazi do izražaja u procesima dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine u sredinama sa ograničenim institucionalnim, dokumentacionim i tehničkim resursima za uključivanje u digitalne procese. Specifičnosti pojedinih kulturnih praksi u takvim okolnostima mogu ostati nedovoljno prepoznate u okviru standardizovanih modela dokumentacije. [460]

Pitanja reprezentacije, održivosti dokumentacije i dostupnosti podataka usmjerila su pažnju na potrebu za primjenomk modela standardizacije koji omogućavaju lokalne varijacije, prilagodljive strukture metapodataka i aktivnije uključivanje zajednica u definisanje kategorija relevantnih za dokumentovanje kulturnih praksi. Otvoreniji modeli standardizacije i prilagodljivije strukture podataka doprinose većoj usklađenosti dokumentacionih sistema sa specifičnostima kulturnih praksi i razlikama u načinima njihovog prenošenja i razumijevanja. Značaj fleksibilnijih struktura metapodataka i uključivanja lokalno artikulisanih kategorija posebno dolazi do izražaja u dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine, budući da se značenja kulturnih praksi oblikuju kroz iskustvo zajednice, društvene odnose i promjenljive društveno-kulturne okolnosti njihovog prenošenja.

Ograničenja standardizovanih modela dokumentacije mogu dovesti do sužavanja interpretativnog okvira i smanjene vidljivosti pojedinih kulturnih sadržaja koji ostaju teško prevodivi u unaprijed definisane klasifikacione obrasce. Pitanja reprezentacije, dostupnosti i raspodjele interpretativnog autoriteta, uz tehničke i dokumentacione aspekte, postaju sastavni dio procesa oblikovanja sistema očuvanja kulturne baštine.

Dugoročna održivost digitalne dokumentacije podrazumijeva uspostavljanje mehanizama zaštite od gubitka podataka , naročito u sistemima koji povezuju različite vrste dokumentacionih zapisa. Pouzdanost i stabilnost digitalnih i serverskih sistema i mehanizama zaštite od gubitka podataka neposredno utiču na dugoročnu upotrebljivost dokumentovanih sadržaja, naročito u slučajevima kada se kulturna baština dokumentuje kroz međusobno povezane i multimodalne skupove podataka. Gubitak kompatibilnosti između različitih tehnoloških sistema, nestabilnost digitalnih platformi ili bezbjednosni propusti mogu značajno ograničiti dugoročnu upotrebljivost i dostupnost dokumentovanih sadržaja, zbog čega pitanje digitalne zaštite prdstavlja sastavni dio dugoročnih strategija očuvanja kulturne baštine.[461]

Koncept digitalne otpornosti (digital resilience) istovremeno naglašava potrebu za sistemima sposobnim da očuvaju kontinuitet funkcionalnosti, dostupnosti i cjelovitosti podataka u uslovima nestabilnosti digitalne infrastrukture, tehnoloških promjena ili rizika od gubitka digitalnih sadržaja. Strategije paralelnog arhiviranja, međusobno povezanih digitalnih arhiva, redovne provjere cjelovitosti podataka i usklađenih modela čuvanja predstavljaju dio dugoročnih pristupa kojima se nastoji obezbijediti kontinuitet dokumentacije i njena dugoročna upotrebljivost.[462]

Integralni pristup digitalnoj dokumentaciji kulturne baštine podrazumijeva uspostavljanje sistema u kojem su metodološko uobličavanje, dugoročna održivost i tehnološka infrastruktura međusobno uslovljeni aspekti očuvanja i organizacije znanja o baštini. Način organizacije dokumentacionih

[459] Valdimar Tr. Hafstein, „Patrimonial Reflections: From Burning Buildings to Bodies of Heritage", Ethnologies, vol. 36, br. 1-2 (2014), str. 111-112, 119-120.
[460] Gerben Zaagsma, „Digital History and the Politics of Digitization", Digital Scholarship in the Humanities, vol. 38, br. 2 (2023), str. 830-851.
[461] Yola de Lusenet, „Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage ", *Library Trends*, vol. 56, br. 1, 2007, 164-182.
[462] Digital Preservation Coalition, Digital Preservation Handbook, 2. izd., 2015, odjeljak „Storage", posebno „Resilient storage systems", „Principles for using IT storage systems for digital preservation" i „Multi-copy storage strategies".

sistema, strukturiranja podataka i definisanja kriterijuma njihove dostupnosti neposredno utiče na mogućnosti interpretacije, povezivanja i dalje upotrebe dokumentovanih sadržaja.

Dokumentacija time postaje dio šireg procesa oblikovanja uslova pod kojima kulturna baština ostaje razumljiva, dostupna i prisutna u različitim obrazovnim, istraživačkim i društvenim tokovima.

3.6.3 Digitalni blizanac kulturnog dobra kao metodološki okvir dokumentacije

U savremenim pristupima digitalnom modelovanju kulturne baštine razvija se koncept digitalnog blizanca (Digital Twin), zasnovan na povezivanju digitalne reprezentacije sa podacima o svojstvima, promjenama i stanju dokumentovane kulturne baštine. Ovaj koncept u oblasti kulturne baštine dobija šire dokumentaciono značenje povezivanjem podataka o materijalnoj strukturi sa podacima o praksama, kontekstima i upotrebi. Heritage Digital Twin predstavlja semantički organizovanu digitalnu reprezentaciju kulturne baštine, u kojoj se različite kategorije podataka povezuju posredstvom odgovarajućeg ontološkog okvira. Na taj način podaci o materijalnoj strukturi mogu se dovesti u odnos sa podacima o izvođenju kulturnih praksi, načinima upotrebe i društvenim značenjima koja se za nju vezuju.[463]

Dokumentacioni značaj ovakvog modela proizilazi iz mogućnosti da se kulturna baština sagleda u odnosu sa praksama i procesima kroz koje se njena značenja uspostavljaju, mijenjaju i prenose. Dokumentacioni sistemi koji su bili usmjereni prvenstveno na arhiviranje fizičkih svojstava predmeta ograničavali su mogućnost bilježenja načina upotrebe i izvođenja rituala, kao i društvenih odnosa koji određuju njih kulturni kontekst. Ontološko povezivanje podataka omogućava da se i nematerijalni sadržaji uključe u digitalnu dokumentaciju i dovedu u odnos sa materijalnim svojstvima kulturne baštine.[464] Digitalna dokumentacija tako obuhvata odnose koji su konvencionalnim oblicima dokumentacije ostajali nepotpuni i fragmentarno zabilježeni.

Povezivanje materijalnih svojstava sa kontekstualnim podacima zahtijeva modele koji omogućavaju objedinjavanje različitih nivoa dokumentacije. Geometrijski i prostorni podaci o materijalnoj strukturi mogu se povezati sa semantički organizovanim podacima o praksi, događajima, zajednici, promjenama i upotrebi. Heritage Digital Twin funkcioniše kao model u kojem pojedinačni podatak dobija dokumentacioni značaj u okviru šireg kulturnog konteksta. Takva organizacija podataka podržava praćenje promjena i naknadno dopunjavanje dokumentacije, uz očuvanje prethodno uspostavljenih odnosa za dalju interpretaciju i analizu.

Posebno mjesto u povezivanju navedenih segmenata dokumentacije zauzima model Heritage Digital Twin Ontology (HDTO), razvijen kao ontološki okvir za semantičku organizaciju podataka o kulturnoj baštini. Oslanjanjem na CIDOC CRM i njegove ekstenzije, HDTO povezuje podatke o materijalnim svojstvima i stanju baštine sa podacima o zajednicama, događajima, promjenama i njihovim kontekstualnim odnosima. Sa HDTO mogu se povezati i podaci organizovani u okviru Building Information Modelling (BIM), informacionog modelovanja građevina, i njegove primjene na graditeljsko nasljeđe i istorijske građevine, poznate kao Heritage Building Information Modelling (HBIM). Njihovo povezivanje sa HDTO ostvaruje se povezivanjem odgovarajućih struktura podataka, čime se geometrijski, prostorni i materijalni podaci mogu dovesti u odnos sa semantički organizovanim podacima o istorijskim događajima, promjenama, upotrebi i kulturnom kontekstu.[465]

---

[463] Franco Niccolucci, Achille Felicetti i Sorin Hermon, „Populating the Data Space for Cultural Heritage with Heritage Digital Twins“, Data, vol. 7, br. 8, 2022, 105; Franco Niccolucci i Achille Felicetti, „Digital Twin Sensors in Cultural Heritage Ontology Applications“, Sensors, vol. 24, br. 12, 2024, 3978, str. 1-3.

[464] Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, Studia ethnologica Croatica, vol. 35, br. 1, 2023, str. 115-148; Franco Niccolucci, Achille Felicetti i Sorin Hermon, „Populating the Data Space for Cultural Heritage with Heritage Digital Twins“, Data, vol. 7, br. 8, 2022, 105.

[465] Franco Niccolucci i Achille Felicetti, „Digital Twin Sensors in Cultural Heritage Ontology Applications“, Sensors, vol. 24, br. 12, 2024, 3978, str. 7-8.

Mogućnost povezivanja heterogenih podataka značajna je posebno za dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine, čija svojstva se manifestuju kroz izvođenje, prenošenje znanja, promjenljive kontekste u kojima se praksa ostvaruje, kao i posredstvom kulturnh i društvenih odnosa koji je oblikuju. Digitalni modeli mogu povezati različite podatke o istoj praksi i sačuvati njihove prostorne, vremenske i kontekstualne odnose, čime se omogućava praćenje promjena, bez izdvajanja pojedinačne manifestacije kao njenog konačnog oblika prakse.[466] Dokumentacija se tako razvija kao struktura koja je u mogućnosti da da prihvati nove interpretacije, saznanja i varijante kulturne prakse, uz očuvanje prethodno dokumentovanih slojeva.

Promjenljivost nematerijalne kulturne baštine postavlja dodatne zahtjeve koje treba obuhvatiti pri oblikovanju digitalnog modela njenog dokumentovanja. Kulturna praksa razvija se kroz izvođenje, prilagođavanje, reinterpretaciju i prenošenje, pa njeno dokumentovanje podrazumijeva mogućnost bilježenja različitih promjena i manifestacija tokom vremena. Digitalni model omogućava povezivanje novih interpretacija i podataka sa prethodno dokumentovanim slojevima, čuvajući njihove kontekstualne i vremenske odnose.[467] Očuvanje prethodno dokumentovanih slojeva i njihovo povezivanje sa novim podacima omogućavaju praćenje razvoja kulturne prakse, uključujući varijacije koje nastaju njenim ponovnim izvođenjem.

Organizovanje podataka i njihovih međusobnih odnosa utiče i na mogućnosti interpretacije dokumentovane kulturne prakse. Povezivanjem zajedenice, prakse, vremenskih odrednica, mjesta i različitih oblika zapisa mogu se sagledavati promjene i obrasci koji u pojedinačnim dokumentacionim jedinicama ostaju teško uočljivi. Digitalni model omogućava analitičko sagledavanje odnosa između prakse, strukture i konteksta, pri čemu način organizovanja podataka određuje mogućnosti njihove analize, povezivanja i tumačenja.[468]

Mogućnost povezivanja različitih vrsta zapisa ne obezbjeđuje cjelovito dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine. Iskustveno znanje, izvođenje, načini prenošenja i značenja koja zajednica pripisuje kulturnoj praksi mogu biti formalizovani u digitalnom modelu samo u mjeri u kojoj su dokumentovani njihovi konteksti i međusobni odnosi kroz koje se praksa ostvaruje. HDTO omogućava semantičko strukturiranje tih odnosa, dok njihovo heritološko tumačenje uključuje iskuistva, znanja i vrijednosne perspektive zajednice koja praksu kreira, prenosi i identifikuje kao dio vlastite baštine.[469] Razlika između heritološkog tumačenja podataka i njihove formalizacije ukazuje na metodološki problem povezivanja dokumentacionih, vrijednosnih i interpretativnih aspekata nematerijalne kulturne baštine.

Uključivanje zajednice u proces dokumentovanja proizlazi iz prilagodljivosti, promjenljivosti i procesulane prirode nematerijalne kulturne baštine, čiji se kontinuitet ostvaruje kroz vještine, znanja, iskustva i značenja koja zajednica prenosi, oblikuje i reinterpretira. Dokumentovanje ovih sadržaja podrazumijeva bilježenje perspektiva iz kojih zajednica identifikuje i tumači vlastitu praksu, kao i promjena koje nastaju njenim prenošenjem.[470] Digitalni model u tom procesu dobija funkciju organizovanja različitih izvora znanja, uz mogućnost razlikovanja njihovog dokumentacionog

[466] Franco Niccolucci, Achille Felicetti i Sorin Hermon, „Populating the Data Space for Cultural Heritage with Heritage Digital Twins“, Data, vol. 7, br. 8, 2022, 105; Franco Niccolucci i Achille Felicetti, „Digital Twin Sensors in Cultural Heritage Ontology Applications“, Sensors, vol. 24, br. 12, 2024, 3978, str. 6-7.

[467] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2003, čl. 2, st. 1 i 3; Marta Severo, „Safeguarding Without a Record? The Digital Inventories of Intangible Cultural Heritage“, u: Alberto Romele i Enrico Terrone (ur.), Towards a Philosophy of Digital Media, Cham: Springer, 2018, str. 165-182.

[468] Franco Niccolucci, Achille Felicetti i Sorin Hermon, „Populating the Data Space for Cultural Heritage with Heritage Digital Twins“, *Data*, vol. 7, br. 8, 2022, 105, str. 12/13.

[469] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2003, čl. 2, st. 1; Franco Niccolucci, Achille Felicetti i Sorin Hermon, „Populating the Data Space for Cultural Heritage with Heritage Digital Twins“, Data, vol. 7, br. 8, 2022, 105; Franco Niccolucci i Achille Felicetti, „Digital Twin Sensors in Cultural Heritage Ontology Applications“, Sensors, vol. 24, br. 12, 2024, 3978.

[470] Upor. UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2003, čl. 15; UNESCO, Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2015, načela 1, 4 i 6.

statusa, porijekla i interpretativnih perspektiva, dok kriterijumi njihove selekcije, povezivanja i interpretacije ostaju sastavni dio metodologije dokumentovanja.

Integralnost dokumentovanja zasniva se na načinu na koji se različiti nivoi znanja povezuju u okviru jedinstvenog metodološkog postupka. Raznovrsnost i obim prikupljenih podataka ne određuju cjelovitost dokumentacije. Njen heritološki značaj zavisi od odnosa uspostavljenih između evidentiranih svojstava, kulturne prakse, konteksta, zajednice i pripadajućih značenja. Digitalna formalizacija omogućava strukturiranje tih odnosa, dok adekvatna analiza vrednovanje i interpretacija doprinose daljem istraživanju, prenošenju i očuvanju dokumentovane nematerijalne kulturne baštine.[471]

Integralni model dokumentovanja metodološki povezuje strukturu digitalnog zapisa, analizu dokumentovanih odnosa i njihovo heritološko tumačenje. Primjena integralnog modela omogućava da se prati varijabilnost nematerijalne kulturne baštine uz očuvanje porijekla i konteksta podataka i perspektiva zajednice, uključujući nova saznanja u postojeću dokumentacionu strukturu. Dokumentacija tako postaje osnova za kontinuiranu interpretaciju, istraživanje i prenošenje znanja o kulturnoj praksi. Mogućnost da se strukturisani odnosi, konteksti i značenja učine dostupnim iskustvenom i prostornom sagledavanju otvara pitanje načina njihovog posredovanja u digitalnom okruženju.

3.6.4 Proširena i virtuelna stvarnost kao hermeneutički okvir dokumentacije

Digitalna dokumentacija nematerijalne kulturne baštine proširuje mogućnosti povezivanjem strukturisanih podataka sa iskustvenim i prostornim načinima njihovog predstavljanja. Tehnologije proširene (AR) i virtuelne stvarnosti (VR) omogućavaju da se prostorni, vizuelni i auditivni podaci povežu sa zapisima o izvođenju, kretanju, upotrebi predmeta i drugim svojstvima kulturne prakse. Njihov značaj posebno dolazi do izražaja kod onih oblika nematerijalne kulturne baštine čije razumijevanje zavisi od odnosa između prostora, tijela, zvuka, predmeta i učesnika u izvođenju.[472] Digitalno okruženje tada može objediniti dokumentacione sadržaje koji u pojedinačnim zapisima ostaju razdvojeni i omogućiti njihovo sagledavanje u vremenskim i prostornim odnosima karakterističnim za dokumentovanu praksu.

Dokumentaciona vrijednost ovih tehnologija zasniva se na mogućnosti povezivanja različitih aspekata kulturne prakse u okviru zajedničkog digitalnog okruženja. Pokret se može bilježiti u odnosu prema prostoru u kojem se izvodi, predmetima koji se koriste, položaju drugih učesnika, zvučnom okruženju i vremenskom redosledu radnji. Kod izvođačkih segmenata nematerijalne kulturne baštine povezivanje omogućava preciznije sagledavanje odnosa između cjeline izvođenja i pojedinačnog pokreta. Sistemi za bilježenje pokreta dodatno proširuju dokumentacioni zapis podacima o gestovima, položaju tijela, pokretima šaka i izrazima lica, koji se mogu povezivati sa trodimenzionalnom reprezentacijom izvođenja.[473] Prostorni raspored, vremenski redosled radnji i tjelesno kretanje postaju međusobno povezani elementi dokumentacije, koji se mogu tumačiti i sagledavati iz različitih perspektiva.

---

[471] Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, Studia ethnologica Croatica, vol. 35, br. 1, 2023, str. 115-148; Marta Severo, „Safeguarding Without a Record? The Digital Inventories of Intangible Cultural Heritage“, u: Alberto Romele i Enrico Terrone (ur.), Towards a Philosophy of Digital Media, Cham: Springer, 2018, str. 165-182.

[472] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2003, čl. 2, st. 1; Kannikar Intawong, Phimphakan Thongthip, Songpon Khanchai i Kitti Puritat, „The Lanna XR Dance Heritage: Exploring XR for the Digitization and Transmission of Intangible Culture“, Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage, vol. 39, 2025, e00457.

[473] Kannikar Intawong, Phimphakan Thongthip, Songpon Khanchai i Kitti Puritat, „The Lanna XR Dance Heritage: Exploring XR for the Digitization and Transmission of Intangible Culture“, Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage, vol. 39, 2025, e00457.

Preciznost bilježenja izvođenja samo je jedan od uslova cjelovitosti dokumentacije. Pokret se može registrovati sa visokim stepenom vremenske i prostorne preciznosti, dok njegovo značenje zavisi od odnosa prema društvenom i kulturnom kontekstu u kojem se izvodi. Način prenošenja znanja, odnos između zajednice i izvođača, značenja pojedinih gestova i iskustva stečena učestvovanjem pripadaju slojevima kulturne prakse čije dokumentovanje podrazumijeva mnogo širi okvir od prostorne i vizuelne reprezentacije. Dokumentacioni potencijal AR/VR tehnologija zato zavisi od mogućnosti povezivanja podataka o znanjima nosilaca, izvođenju sa kontekstom i značenjima kulturne prakse.[474]

Odnos između digitalne interpretacije i reprezentacije postaje složeniji ali i dobija poseban značaj kada se dokumentovana kulturna praksa organizuje kao iskustveno dostupno digitalno okruženje. Prostorna rekonstrukcija može pokazati gdje se određena praksa odvija, kako se tijelo kreće, u kakvom je odnosu prema drugim učesnicima i kojim redosljedom se pojedini postupci izvode. Povezivanje podataka o značenju, vrijednosti i funkciji određenih segmenata kulturne baštine sa iskustvima i znanjima određene zajednice zahtijeva šire sagledavanje kulturnog konteksta u kojem se praksa ostvaruje. Način organizovanja pristupa dokumentovanom znanju, koje podrazumijeva izbor perspektive i mogućnost interakcije, povezivanje kontekstualnih i prostornih podataka, redosljed njihovog predstavljanja, oblikuje uslove tumačenja i sagledavanja dokumentovane prakse, čime primjena AR i VR tehnologija dobija hermeneutički značaj.[475]

Mogućnost sagledavanja dokumentovane prakse iz različitih posmatračkih i prostornih perspektiva proširuje njen interpretativni okvir i uslove njenog tumačenja. Korisnik može sagledavati dokumentovanu praksu sa više različitih prostornih pozicija, pratiti pojedine segmente izvođenja i usmjeravati pažnju prema odnosima koji tokom neposrednog posmatranja mogu ostati manje uočljivi. Kod složenih ritualnih i izvođačkih praksi ova promjena pozicije omogućava poređenje različitih aspekata istog događaja i njihovo ponovno sagledavanje u odnosu na cjelinu. Perspektiva koju digitalno okruženje omogućava rezultat je prethodnog izbora podataka, načina njihove organizacije i projektovanih mogućnosti interakcije. Izbor perspektive iz koje se dokumentovana praksa sagledava predstavlja sastavni dio interpretativnog oblikovanja i tumačenja digitalnog modela.[476]

Mogućnost iskustvenog sagledavanja dokumentovane kulturne prakse istovremeno otvara pitanje odnosa između iskustva posredovanog digitalnim okruženjem od izvornog iskustva učestvovanja u kulturnoj praksi. Virtuelno okruženje omogućava aktivnije učešće korisnika u sagledavanju dokumentovanog sadržaja. Digitalnon iskustvo, iako može stvoriti osjećaja prisustva, omogućava aktivnije upoznavanje sa redosljedom radnji, prostornim odnosima i načinima izvođenja, ali ostaje oblikovano granicama dokumentovanih podataka i parametrima sistema kroz koji se oni predstavljaju. Empirijska istraživanja primjene virtuelne stvarnosti u učenju tradicionalnih praksi pokazuju da tjelesna interakcija može unaprijediti angažovanost korisnika i usvajanje znanja, što potvrđuje značaj iskustvene dimenzije digitalnog posredovanja.[477] Rezultati ukazuju na obrazovne mogućnosti iskustvenog učenja u virtuelnom okruženju, pri čemu je za dokumentaciono tumačenje jako važno jasno razgraničiti iskustvo neposrednog učestvovanja u kulturnoj praksi od digitalno oblikovanog iskustva njenog dokumentovanog sadržaja.

---

[474] Yumeng Hou, Sarah Kenderdine, Davide Picca, Mattia Egloff i Alessandro Adamou, „Digitizing Intangible Cultural Heritage Embodied: State of the Art“, Journal on Computing and Cultural Heritage, vol. 15, br. 3, 2022, čl. 55, str. 3-4, 7.

[475] Chiara Lucifora, Massimiliano Schembri, Francesco Poggi, Giorgio M. Grasso i Aldo Gangemi, „Virtual Reality Supports Perspective Taking in Cultural Heritage Interpretation”, Computers in Human Behavior, vol. 148 (2023), čl. 107911, str. 1-13.

[476][476] Chiara Lucifora, Massimiliano Schembri, Francesco Poggi, Giorgio M. Grasso i Aldo Gangemi, „Virtual Reality Supports Perspective Taking in Cultural Heritage Interpretation“, Computers in Human Behavior, vol. 148, 2023, 107911, str. 1-3.

[477] Jiajia Li i Zixia Zheng, „DianTea: An Augmented Performance VR System for Enhancing Chinese Youth Learning about Tea-Making as an Intangible Cultural Heritage“, International Journal of Human-Computer Studies, vol. 203, 2025, 103579.

Uvjerljivost virtuelnog okruženja neposredno je povezana sa pitanjem vjerodostojnosti predstavljene kulturne prakse. Visok stepen prostorne i vizuelne uvjerljivosti može stvoriti utisak cjelovitog prikaza, iako je digitalna reprezentacija uslovljena izborom i povezivanjem određenog skupa dokumentovanih podataka. Vjerodostojnost digitalne reprezentacije zahtijeva jasno razgraničavanje dokumentovanih podataka, sadržaja izvedenih na osnovu pretpostavki i interpretativne rekonstrukcije podataka čime se omogućava praćenje porijekla prezentovanih sadržaja i procjena stepena njihove dokumentacione utemeljenosti.[478]

Problem nastaje kada određena digitalna rekonstrukcija stekne status reprezentativnog prikaza kulturne prakse. Nematerijalna kulturna baština podrazumijeva promjenljivost izvođenja, individualne i lokalne varijante, različita mnogobrojna tumačenja i prilagođavanje okolnostima u kojima se praksa ostvaruje. Digitalno predstavljanje nerijetko ove razlike svodi na slijed radnji, određeni prostorni raspored, te način zabilježenog izvođenja, koje se, tako, mogu legitimisati kao mjerodavna verzija prakse čija je unutrašnju varijabilnost potisnuta. Dokumentovanje različitih varijanti, njihovih vremenskih odrednica i promjena načina izvođenja ili nosilaca baštine predstavlja važan uslov da virtuelna rekonstrukcija zadrži vezu sa dinamičkim i varijabilnim karakterom nematerijalne kulturne baštine.[479]

Očuvanje varijabilnosti kulturne prakse neposredno je povezano sa učešćem zajednice u njenom digitalnom predstavljanju i dokumentovanju. Nosioci baštine raspolažu znanjima o značenju pojedinih segmenata, prihvatljivim odabranim varijacijama izvođenja, odnosima među učesnicima i promjenama koje nastaju tokom prenošenja prakse. Njihovo uključivanje u određivanje konteksta, izbor sadržaja i provjeru digitalne reprezentacije omogućava da različita iskustva i perspektive ostanu vidljivi u okviru dokumentacione strukture. Učešće zajednice postaje sastavni dio metodologije kojom se određuje kako i šta se dokumentuje, kako se dokumentovani sadržaj povezuje i na koji način se prezentuje u digitalnom okruženju.[480]

Učešće zajednice predstavlja važan činilac u oblikovanju, predstavljanju i organizovanju dokumentovanih sadržaja u virtuelnom prostoru. Izbor perspektive i mogućnosti interakcije, vremenski i prostorni odnosi, slijed izvođenja, oblikuju način predstavljanja dokumentovane prakse u virtuelnom prostoru. se digitalnog okruženja. Njihovo oblikovanje povezuje dokumentacione podatake sa tumačenjima i znanjima nosilaca baštine, omogućavajući da se odluke o načinu predstavljanja zasnivaju na dokumentovanim svojstvima prakse i njenom kulturnom kontekstu. AR i VR u okviru integralnog modela mogu povezati različite vrste zapisa i omogućiti njihovo vremensko, prostorno i iskustveno sagledavanje, uz očuvanje podataka o njihovom kontekstu, porijeklu i međusobnim odnosima. Hermeneutička vrijednost primjene AR i VR tehnologija zasniva se na mogućnosti da dokumentovane relacije učine dostupnim tumačenju i sagledavanju, uz jasno označavanje granica između rekonstruisanog, zabilježenog i interpretiranog sadržaja.[481]

3.6.5 Zajednica, digitalni narativi i granice dobre prakse

Mogućnost povezivanja dokumentacionih podataka sa raznovrsnim oblicima njihovog digitalnog prezentovanja mijenja i položaj zajednice u procesu oblikovanja znanja o kulturnoj baštini. Mrežne

[478] Eva Pietroni i Daniele Ferdani, „Virtual Restoration and Virtual Reconstruction in Cultural Heritage: Terminology, Methodologies, Visual Representation Techniques and Cognitive Models“, Information, vol. 12, br. 4, 2021, 167.
[479] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2003, čl. 2, st. 1; Marta Severo, „Safeguarding Without a Record? The Digital Inventories of Intangible Cultural Heritage“, u: Alberto Romele i Enrico Terrone (ur.), Towards a Philosophy of Digital Media, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, str. 165-182.
[480] Upor. UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2003, čl. 15; UNESCO, Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2015, načela 1, 4 i 6.
[481] Yumeng Hou, Sarah Kenderdine, Davide Picca, Mattia Egloff i Alessandro Adamou, „Digitizing Intangible Cultural Heritage Embodied: State of the Art“, Journal on Computing and Cultural Heritage, vol. 15, br. 3, 2022, čl. 55, str. 10-11; Chiara Lucifora, Massimiliano Schembri, Francesco Poggi, Giorgio M. Grasso i Aldo Gangemi, „Virtual Reality Supports Perspective Taking in Cultural Heritage Interpretation“, Computers in Human Behavior, vol. 148, 2023, 107911, str. 1-3.

platforme, digitalni sistemi i interaktivna okruženja omogućavaju da se uz institucionalno prikupljene podatke uključe svjedočenja zajednice, porodični i lični zapisi, terminologija koju kreira lokalna zajednica, različite verzije izvođenja i tumačenja koja potiču od samih nosilaca baštine. Dokumentaciona struktura time obuhvata više perspektiva i izvora čiji međusobni odnosi postaju dio zapisa o kulturnoj praksi.[482]

Uključivanje podataka, perspektiva i izvora različitog porijekla u zajedničku dokumentacionu strukturu podrazumijeva očuvanje njegovih specifičnih konteksta, svojstava i porijekla. Svjedočenje i tumačenje nosioca baštine, institucionalno dokumentovani oblik izvođenja i njegovo naknadno tumačenje imaju različito porijeklo i interpretativni status, koji moraju ostati čitljivi i nakon njihovog povezivanja u digitalnom okruženju. Način povezivanja i klasifikovanja različitih sadržaja određuje odnose kroz koje će dokumentovana kulturna praksa biti dostupna daljem tumačenju i istraživanju. Podaci o porijeklu zapisa, vremenu nastanka, autorstvu i kontekstu dokumentovanja predstavljaju sastavni dio strukture kojom se omogućava čuvanje raznovrsnosti dokumentovanih perspektiva.[483]

Način povezivanja dokumentovanih sadržaja određuje i pravac u kom će se kasnije razvijati njihovo tumačenje. Odabir zapisa, uspostavljanje veza među njima i određivanje redosljeda njihovog predstavljanja oblikuju strukturu kroz koju korisnik pristupa znanju o kulturnoj praksi. U tom procesu digitalni narativ predstavlja organizovanu cjelinu dokumentovanih sadržaja u kojoj se pojedinačni zapisi povezuju u širi interpretativni kontekst. Njegova dokumentaciona vrijednost zavisi od mogućnosti da se uz prezentovani sadržaj sačuvaju podaci o njegovom porijeklu, kontekstu nastanka, autorstvu i odnosu prema drugim dokumentovanim perspektivama.[484]

Otvorenost digitalne dokumentacione strukture omogućava njenu nadogradnju novim zapisima, promjenama i tumačenjima koja nastaju u samoj kulturnoj praksi. Za nematerijalnu kulturnu baštinu mogućnost kontinuiranog dopunjavanja dokumentacije je izuzetno značajna jer omogućava bilježenje promjenljivih oblika izvođenja, načina i značenja prenošenja koji se mijenjaju tokom vremena. Unošenje novih sadržaja zahtijeva definisane postupke kojima se bilježe njihovo autorstvo i porijeklo, vrijeme nastanka i odnos prema već postojećim zapisima. Kontinuitet i proširivanje dokumentacione strukture uslovljeno je očuvanjem porijekla, konteksta i međusobnih odnosa podataka, čime se stvaraju uslovi za njihovu ponovnu upotrebu i naknadno tumačenje. [485]

Vremenska određenost novih zapisa omogućava praćenje promjena kulturne prakse i razlikovanje njenih pojedinih razvojnih faza. Uključivanje novih podataka u postojeću dokumentaciju zahtijeva očuvanje kontekstualnog odnosa prema prethodnim zapisima, kako bi se mogli pratiti izvori iz kojih potiču novi podaci i tumačenja novih promjena zabilježenih u kulturnoj praksi. Dokumentovanje različitih razvojnih faza kulturne prakse omogućava očuvanje njihove kontekstualne i vremenske određenosti i spriječava njihovo svođenje na jedinstven i vremenski neodređen prikaz.[486]

Mogućnost kontinuiranog dopunjavanja dokumentacije otvara i pitanje uslova ali i granica pristupa pod kojima dokumentovani sadržaji koji pripadaju kulturnoj praksi mogu biti korišćeni, dostupni i predstavljeni. Pojedini obredi, znanja, način izvođenja ili usmena predanja mogu imati ograničenu

[482] European Commission, „Periodic Reporting for Period 3 - MNEMOSYNE (EU ERA Chair in Digital Cultural Heritage: Mnemosyne)“, CORDIS, 2022-2023, Grant Agreement ID 810857, pristupljeno 13. septembra 2026.
[483] Yumeng Hou, Sarah Kenderdine, Davide Picca, Mattia Egloff i Alessandro Adamou, „Digitizing Intangible Cultural Heritage Embodied: State of the Art“, Journal on Computing and Cultural Heritage, vol. 15, br. 3, 2022, čl. 55, str. 3-4, 7; Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, Studia ethnologica Croatica, vol. 35, br. 1, 2023, str. 115-148.
[484] HIGHRES Project, Good Practices Handbook on Identification, Participatory Management, Digital Storytelling, and Promotion of Intangible Cultural Heritage, Erasmus+Programme, 2025.
[485] Mark D. Wilkinson et al., „The FAIR Guiding Principles for Scientific Data Management and Stewardship“, Scientific Data, vol. 3, 2016, 160018, načela I3, R1 i R1.2.
[486] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2003, čl. 2, st. 1 i čl. 12, st. 1; Marta Severo, „Safeguarding Without a Record? The Digital Inventories of Intangible Cultural Heritage“, u: Alberto Romele i Enrico Terrone (ur.), Towards a Philosophy of Digital Media, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, str. 165-182.

dostupnost u okviru same zajednice, dok njihovo digitalno bilježenje omogućava dalje korišćenje i znatno širi pristup. Dokumentovanje sadržaja kulturne prakse podrazumijeva učešće nosilaca baštine tokom čitavog procesa, kako bi se definisalo koji sadržaji mogu biti dokumentovani, kome mogu biti dostupni i pod kojim uslovima mogu biti korišćeni. Zajednica koja baštini kulturnu praksu određuje načine prezentovanja, nivo pristupa i uslova dalje upotrebe dokumentovanih sadržaja.[487]

Određivanje nivoa i granica pristupa neposredno utiče na način oblikovanja digitalnog narativa. Izbor sadržaja koji će biti javno dostupan, kontekst u kojem se predstavlja i način njegovog povezivanja sa drugim zapisima određuju prikaz kulturne prakse. Ponavljanje određene interpretacije kulturne prakse u digitalnom okruženju može učvrstiti njen položaj u odnosu na druge postojeće perspektive, dok izdvajanje pojedinačnih elemenata iz konteksta njihovog izvođenja može promijeniti odnose na kojima počiva njihovo značenje. Učešće zajednice u oblikovanju digitalnog narativa obuhvata i procjenu načina na koji će dokumentovani sadržaji biti povezani, kontekstualizovani i predstavljeni.[488]

Kanonizacija digitalnog narativa uspostavlja se kada određeni izbor zapisa, njihovih međusobnih veza i pripadajućih tumačenja stekne položaj dominantnog prikaza kulturne prakse. Kontinuirano ponavljanje i korišćenje određenog prikaza i njegova dugotrajna dostupnost istog mogu učvrstiti jednu interpretaciju i umanjiti vidljivost promjena, varijanti i različitih perspektiva koje posjeduje zajednice kao nosilac kulturne prakse. UNESCO među rizicima predstavljanja nematerijalne kulturne baštine posebno prepoznaje stvaranje kanonskih verzija i gubitak varijabilnosti, povezujući ih sa ograničavanjem mogućnosti za promjenu, kreativnost i prilagodljivost datom trenutku.[489] Dokumentaciona struktura koja čuva vremenske i kontekstualne razlike, porijeklo zapisa i njihove i veze sa nosiocima pojedinih tumačenja omogućava da digitalni narativ ostane otvoren za preispitivanje i dopunjavanje.

Metodološka utemeljenost digitalnog dokumentovanja određuje se prema mogućnosti dokumentacione strukture da očuva razlike među varijantama, izvorima i tumačenjima, uspostavi uslove za praćenje njihovog porijekla i promjena i omogući učešće zajednice u određivanju načina njihovog predstavljanja i korišćenja. Tehnička dostupnost sadržaja predstavlja samo jedan od elemenata vrednovanja dokumentacione strukture. Mogućnost naknadnog dopunjavanja zapisa, vidljivost interpretativnih intervencija i očuvanje kontekstualnih veza omogućavaju da se dokumentovani sadržaj sagledava u odnosu na kulturnu praksu iz koje potiče.[490]

Primjeri dobre prakse dobijaju metodološki značaj kada pokazuju kako se navedeni kriterijumi mogu primijeniti u konkretnom procesu dokumentovanja. Posebno su relevantni projekti u kojima se digitalni zapis razvija povezivanjem podataka različitog porijekla, uz očuvanje njihove provenijencije i konteksta i mogućnost naknadnog dopunjavanja. U tom pogledu projekat MNEMOSYNE povezuje postupke digitalizacije sa strukturisanjem podataka, metapodataka i paradata, razvojem semantički obogaćenih zapisa i uključivanjem sadržaja koji potiču od zajednice. Koncept Memory Twin razvijen u okviru projekta zasniva se na povezivanju digitalnih reprezentacija sa podacima o njihovom nastanku, značenjima i odnosima, čime dokumentovani objekat ili praksa ostaju povezani sa širim kontekstom njihovog nastanka, korišćenja i tumačenja.[491]

Povezivanje različitih vrsta podataka unutar jedinstvene digitalne strukture otvara mogućnost njihovog zajedničkog sagledavanja, dok izbor odnosa koji će biti dokumentovani zahtijeva poznavanje kulturne prakse i tumačenje njenog značenja. Veza između pokreta, predmeta, prostora, učesnika ili događaja dobija dokumentacionu vrijednost kada se može odrediti njeno mjesto u načinu

[487] UNESCO, Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2015, načela 1, 4, 5 i 7.
[488] UNESCO, Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2015, načela 6 i 10.
[489] UNESCO, „What are the risks and threats of inscription on the Lists?“, Frequently Asked Questions - Intangible Cultural Heritage, UNESCO, pristupljeno 13. septembra 2026.
[490] UNESCO, Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2015, načela 4, 8, 9 i 10.
[491] European Commission, „Periodic Reporting for Period 3 - MNEMOSYNE (EU ERA Chair in Digital Cultural Heritage: Mnemosyne)“, CORDIS, 2022-2023, Grant Agreement ID 810857, pristupljeno 13. septembra 2026.

izvođenja, prenošenja i razumijevanja prakse unutar zajednice. Semantičko povezivanje podataka zbog toga obuhvata i određivanje značenja njihovih međusobnih odnosa, uz očuvanje izvora i konteksta na osnovu kojih su ti odnosi uspostavljeni. Integralni model na toj osnovi povezuje formalnu organizaciju digitalnog zapisa sa heritološkim tumačenjem dokumentovanih odnosa.[492]

Sličan pomak prema participativnom oblikovanju digitalne dokumentacije vidljiv je u projektima u kojima zajednica učestvuje u identifikovanju, tumačenju i predstavljanju sopstvenog nematerijalnog nasljeđa. Primjeri analizirani u okviru projekta HIGHRES pokazuju različite načine povezivanja participativnog upravljanja, digitalnog pripovijedanja i dokumentovanja kulturnih praksi. Njihov značaj za ovo istraživanje nalazi se u činjenici da digitalni narativ nastaje kroz izbor i organizovanje sadržaja u kojima učestvuju nosioci baštine, čime se njihovo znanje uključuje u proces određivanja konteksta i značenja dokumentovanog sadržaja.[493] Istovremeno, razlike među analiziranim primjerima pokazuju da se participativni postupci razlikuju prema vrstama prikupljenih podataka, obimu učešća zajednice, načinu njihove organizacije i mogućnostima dalje upotrebe, u zavisnosti od metodologije i ciljeva pojedinačnog projekta.

Drugu grupu primjera čine projekti usmjereni na dokumentovanje utjelovljenog znanja, u kojima se kulturna praksa bilježi povezivanjem pokreta, gestova i slijeda radnji sa prostorom, predmetima, učesnicima i drugim elementima konteksta. Njihova analiza pokazuje da povećanje broja i preciznosti zabilježenih modaliteta proširuje dokumentacionu osnovu, ali cjelovitost zapisa zavisi od mogućnosti da se među tim podacima uspostave odnosi relevantni za značenje kulturne prakse.[494] Pokret, zvuk, predmet, prostor, iskaz nosioca baštine i podatak o načinu prenošenja znanja pripadaju različitim dokumentacionim registrima, dok njihovo povezivanje određuje u kojoj mjeri digitalni zapis može sačuvati odnose kroz koje praksa postoji i mijenja se.

Uporednom analizom navedenih pristupa mogu se izdvojiti različiti metodološki zahtjevi digitalnog dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine, posebno uslijed povezivanja različitih vrsta konteksta i podataka i njihovih interpretativnih perspektiva. Semantičko strukturisanje podataka omogućava uspostavljanje odnosa među dokumentovanim sadržajima, participativni pristupi uključuju tumačenja i znanja nosilaca baštine, dok multimodalno dokumentovanje proširuje zapis na tjelesne, prostorne, auditivne i vremenske dimenzije kulturne prakse. Navedeni pristupi razvijaju različite mogućnosti dokumentovanja složene strukture nematerijalne kulturne baštine, zbog čega je njihovo dugoročno očuvanje i sveobuhvatno dokumentovanje uslovljeno metodološkim usklađivanjem različitih vrsta podataka, interpretativnih perspektiva i konteksta.

Rezultati sprovedene analize ukazuju da povećanje raznovrsnosti i količine digitalno zabilježenih podataka predstavlja samo jedan aspekt multidisciplinarnog dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine. Povezivanje podataka različitog metodološkog statusa i porijekla, uz očuvanje njihovih međusobnih konteksta, nastanka, odnosa, vremenske promjenljivosti i značenja koja im pripisuju nosioci baštine, predstavlja ključni metodološki zahtjev. Usklađivanje multidisciplinarnog opisa i digitalnog očuvanja iziskuje dokumentaciju strukturisanu tako da objedini različite registre podataka uz očuvanje njihove kontekstualne, semantičke i interpretativne određenosti. Polazeći od navedenih razmatranja, integralni model potvrđuje svoju metodološku opravdanost kao osnovu za povezivanje heterogenih dokumentacionih sadržaja (bez njihovog svođenja na jedinstvenu, unaprijed određenu interpretaciju kulturne prakse), uz očuvanje različitih tumačenja kulturne prakse. .

Analiza mogućnosti iskustvenog i prostornog predstavljanja, oblikovanja dokumentacije zasnovanog na učešću zajednice i organizovanja digitalnih narativa potvrđuje značaj odnosa između

[492] Yumeng Hou, Sarah Kenderdine, Davide Picca, Mattia Egloff i Alessandro Adamou, „Digitizing Intangible Cultural Heritage Embodied: State of the Art“, Journal on Computing and Cultural Heritage, vol. 15, br. 3, 2022, čl. 55, str. 7.
[493] HIGHRES Project, Good Practices Handbook on Identification, Participatory Management, Digital Storytelling, and Promotion of Intangible Cultural Heritage, Erasmus+Programme, 2025.
[494] Yumeng Hou, Sarah Kenderdine, Davide Picca, Mattia Egloff i Alessandro Adamou, „Digitizing Intangible Cultural Heritage Embodied: State of the Art“, Journal on Computing and Cultural Heritage, vol. 15, br. 3, 2022, čl. 55, str. 3-4, 7.

dokumentovanih podataka i kulturnog konteksta kojem pripadaju za očuvanje nematerijalne kulturne baštine. Digitalna reprezentacija može objediniti različite vrste zapisa i omogućiti njihovo povezivanje, tumačenje i poređenje, dok dokumentaciona vrijednost tako uspostavljenih odnosa zavisi od očuvanja njihovog interpretativnog statusa, porijekla, prostorne i vremenske određenosti i veze sa znanjima nosilaca baštine. Promjenljivost nematerijalne kulturne baštine dodatno zahtijeva strukturu otvorenu za preispitivanje postojećih veza, dopunjavanje i uključivanje novih perspektiva, uz jasno određene uslove pristupa i korišćenja dokumentovanih sadržaja.

Problem usklađivanja multidisciplinarnog opisa nematerijalnog nasljeđa i njegovog očuvanja digitalnim dokumentovanjem proizlazi iz potrebe da se heterogeni podaci organizuju i povezuju u koherentnu dokumentacionu strukturu koja omogućava tumačenje odnosa među njima i čuva njihove specifičnosti. Tehnološke mogućnosti digitalnog bilježenja, modelovanja i prezentovanja stvaraju dokumentacionu osnovu za takvo povezivanje, dok metodološki okvir određuje izbor relevantnih podataka, interpretativni status, međusobne veze podataka i način uključivanja znanja zajednice. Integralni pristup može da objedini navedene zahtjeve u dokumentacionoj strukturi koja prati promjenljivost kulturne prakse i povezuje njene nematerijalne, materijalne, vremenske, prostorne i društvene odrednice. Metodološka opravdanost primjene ovog pristupa u očuvanju nematerijalne kulturne baštine razmatra se kroz mogućnost očuvanja složenih odnosa u kojima se kulturna praksa ostvaruje, prenosi, tumači i mijenja, uz povezivanje različitih vrsta dokumentacije i interpretativnih perspektiva. Primjena tako postavljenog metodološkog okvira predstavlja osnovu za analizu određene kulturne prakse i njenih složenih odnosa između zajednica, izvođenja, nosilaca prakse, prostora, znanja, promjena i različitih oblika dokumentacije. Bokeljska mornarica predstavlja posebno relevantnu studiju slučaja, budući da se u njenom istorijskom trajanju i savremenoj praksi prepliću različiti disciplinarni pristupi, interpretativne perspektive i različiti oblici dokumentacije.

4. INTEGRALNI PRISTUP DOKUMENTOVANJU BOKELJSKE MORNARICE KAO KULTURNE BAŠTINE

Četvrto poglavlje ima dvostruk karakter: ono istovremeno predstavlja analizu studije slučaja Bokeljske mornarice i razradu teorijsko-metodološkog modela integralnog dokumentovanja kulturne baštine koji iz te analize proizlazi. Studija slučaja u ovom istraživanju nema samo ilustrativnu funkciju. Ona čini empirijsku osnovu na kojoj su prepoznati problemi dokumentovanja složene baštinske cjeline – heterogenost izvora, odnos nematerijalnih i materijalnih sadržaja, promjenljivost kulturne prakse, višestruka vremenska određenja, različit dokumentacioni status iskaza i postojanje suprotstavljenih tumačenja – i istovremeno okvir u kojem se predložena rješenja provjeravaju. Zbog toga se u poglavlju smjenjuju dijelovi u kojima se analizira građa o Bokeljskoj mornarici i dijelovi u kojima se na osnovu te analize oblikuju i obrazlažu opšti modeli.

Cilj poglavlja je da pokaže kako se multidisciplinarni opis kulturne baštine može uskladiti i digitalnim dokumentovanjem očuvati, tako da podaci različitog porijekla – istorijski, muzeološki, etnološki, institucionalni i podaci zasnovani na znanju zajednice – budu povezani u jedinstvenu dokumentacionu cjelinu, a da pri tome zadrže svoje porijeklo, vremensko određenje i dokumentacioni status. Konačni rezultat poglavlja je metamodel integralnog dokumentovanja kulturne baštine, izveden iz studije slučaja Bokeljske mornarice i na njoj evaluiran, zajedno sa jasno određenim granicama njegove primjene.

Poglavlje je organizovano u četiri koraka, koji vode od konkretne građe ka opštem modelu, a zatim nazad ka njegovoj provjeri na istoj građi:

Analiza studije slučaja (4.1). Bokeljska mornarica predstavlja se kao predmet dokumentovanja: istorijska i statutarna građa, kulturne prakse (Tripundanske svečanosti, Kolo i njegova muzička pratnja), materijalni predmeti (nošnja, oružje, zastave i oznake činova), zajednica nosilaca i dokumentacija nastala u postupcima nacionalne i međunarodne zaštite. Iz te analize izdvajaju se konkretni dokumentacioni problemi.

Model i njegova primjena (4.2 i 4.3). Na osnovu identifikovanih problema i postojećih standarda (CIDOC CRM, EDM, FRBRoo) definiše se model integralnog dokumentovanja i metodološki postupak u sedam koraka, koji se zatim primjenjuje na Kolo i njegove izvedbe, učesnike i njihove činove, prostor i vrijeme Tripundanskih svečanosti i nominacionu dokumentaciju.

Metamodel (4.4–4.6). Zahtjevi utvrđeni na studiji slučaja uopštavaju se u metamodel, određuje se njegov odnos prema standardima interoperabilnosti i FAIR principima i razmatra njegova istraživačka upotreba.

Evaluacija i zaključna razmatranja (4.7 i 4.8). Metamodel se provjerava prema utvrđenim kriterijumima, a rezultati se sistematizuju na opštem nivou (Tabela 1) i na nivou konkretne građe Bokeljske mornarice (Tabela 2), uz određivanje granica primjene. Poglavlje se zaključuje sintezom rezultata (4.8).

Ovakav raspored omogućava da se svaka teorijska postavka prati do građe iz koje je izvedena, a svaki zaključak evaluacije do primjera na kojem je provjeren. Teorijsko-metodološki dijelovi poglavlja stoga predstavljaju uopštavanje rezultata studije slučaja, a ne izlaganje odvojeno od nje.

4.1 Bokeljska mornarica kao predmet dokumentovanja: primjena standarda na studiju slučaja

Bokeljska mornarica je istorijska organizacija kotorskih pomoraca, čiji se razvoj vezuje za srednjovjekovnu pomorsku bratovštinu, njene kasnije staleške, privredne, odbrambene i društvene

funkcije, kao i savremeno očuvanje pomorske tradicije Boke Kotorske. Predanje o njenom nastanku povezano je sa prenosom moštiju svetog Tripuna u Kotor 809. godine, dok sačuvani pisani izvori pružaju pouzdanija svjedočanstva o organizovanju kotorskih pomoraca tokom XIV vijeka. Među sačuvanim pisanim izvorima naročito je značajan Statut Bratovštine svetog Nikole mornara iz 1463. godine, koji pruža podatke o njenom unutrašnjem ustrojstvu, djelovanju i nadležnostima u srednjovjekovnom Kotoru. U kasnijim istorijskim razdobljima mijenjali su se društveni položaj, funkcije i organizacioni oblici Mornarice, a ceremonijalna djelatnost postepeno je dobijala sve izraženije mjesto u očuvanju njenog istorijskog nasljeđa.[495]

Kulturna baština Bokeljske mornarice obuhvata sačuvanu arhivsku i statutarnu građu, tradicionalnu nošnju, oružje, zastave, oznake činova i ceremonijalne predmete, kao i vještine, znanja i obredne prakse koje se prenose među generacijama. Među najznačajnijim sadržajima kulturne baštine Bokeljske mornarice izdvajaju se Tripundanske svečanosti, povezane sa proslavom svetog Tripuna, zaštitnika Kotora i tradicionalno Kolo Bokeljske mornarice. U okviru Tripundanskih svečanosti Mornarica učestvuje ceremonijalnim postrojavanjem i svečanim povorkama, dok se Kolo, kao prepoznatljiv oblik njenog ceremonijalnog djelovanja, izvodi tokom ovih svečanosti, ali i u drugim prilikama značajnim za život lokalne zajednice i organizacije. Lode, tradicionalne pohvalne stihove posvećene svetom Tripunu, izgovara Mali admiral, čija je uloga sastavni dio ceremonijala Tripundanskih svečanosti. Izvođenje Kola Bokeljske mornarice, raspored učesnika, nošnja i oružje i muzička pratnja čine povezane sadržaje ceremonijala koji se odvija u istorijskom prostoru Kotora.[496]

Viševjekovno trajanje Bokeljske mornarice omogućava praćenje promjena njenog društvenog i institucionalnog položaja, načina organizovanja i odnosa prema zajednici. Očuvane kulturne prakse svjedoče o prenošenju znanja, vještina, ritualnih obrazaca i simboličkih značenja kroz različite istorijske i društvene okolnosti. Istraživanje obuhvata kontinuitet i promjene kulturnih praksi, njihovih funkcija i značenja, sagledanih u kontekstu istorijskog razvoja Bokeljske mornarice. Razmatranje kontinuiteta i promjena pruža osnovu za razlikovanje istorijskog kontinuiteta Bokeljske mornarice kao organizacije od kontinuiteta kulturnih praksi koje su se prenosile i oblikovale u okviru njenog djelovanja.

Promjene u istorijskom razvoju Bokeljske mornarice odražavale su se i na sastav zajednice koja je baštinila i prenosila njenu tradiciju. U očuvanju kulturnih praksi učestvuju članovi organizacije, njihove porodice, lokalno stanovništvo, kulturne i vjerske institucije, članovi duvačkog orkestra koji prati izvođenje Kola Bokeljske mornarice i drugi učesnici svečanosti. Njihove uloge obuhvataju izvođenje ceremonijalnih radnji, prenošenje znanja, izradu i održavanje predmeta, čuvanje porodičnih i lokalnih sjećanja i učešće u organizovanju i održavanju tradicionalnih svečanosti.[497] Dokumentovanje Bokeljske mornarice podrazumijeva utvrđivanje tih uloga i odnosa, uključujući promjene načina učešća, ali i pripadnosti, tokom vremena. Svjedočanstva nosilaca kulturne prakse značajna su za dokumentovanje znanja o pravilima izvođenja, značenju pojedinih ceremonijalnih radnji i načinima njihovog međugeneracijskog prenošenja.

Razlikovanje istorijski dokumentovanih činjenica od njihovog kasnijeg tumačenja ima poseban značaj za razumijevanje kontinuiteta Bokeljske mornarice. Promjene njenih društvenih funkcija, institucionalnog uređenja i pravnog položaja pripadaju istoriji organizacije, dok se trajanje ritualnih praksi, simboličkih obrazaca i oblika kolektivnog pamćenja istražuje na osnovu svjedočanstava o

[495] Slavko Mijušković, „Na kojim se osnovama zasniva tvrđenje o postojanju organizacije kotorskih pomoraca već 809. godine“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XIX (Kotor, 1971): 2-21; Slavko Mijušković, „Osnivanje bratovštine kotorskih pomoraca i njen Statut iz 1463. godine“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XVII (Kotor, 1969): 9-41; Miloš Milošević i Jelena Antović, „Pogovor“, u: Statut Bratovštine svetog Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegatima do 1807. godine, prir. Miloš Milošević i Jelena Antović (Kotor: Bokeljska mornarica Kotor, 2009), 153-158.

[496] Milenko M. Pasinović, „Tripundanske obredne svečanosti - dio nematerijalne kulturne baštine“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru 57-58 (2009/2010): 193-208.

[497] UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision 16.COM 8.b.25“ (2021), kriterijumi R.1 i R.4, https://ich.unesco.org/en/decisions/16.COM/8.B.25 (pristupljeno 14. 11. 2025).

njihovom izvođenju, prenošenju i tumačenju. Pri tome je potrebno utvrditi odnos između istorijskog događaja, izvora koji o njemu svjedoči i interpretacija nastalih u kasnijim razdobljima. Dokumentacioni opis zasnovan na takvom razgraničavanju omogućava praćenje promjena u značenjima i funkcijama kulturnih sadržaja, uz očuvanje porijekla i saznajnog statusa pojedinačnih iskaza.

Raznovrsnost izvora posebno dolazi do izražaja u postupcima institucionalne zaštite i dokumentovanja Bokeljske mornarice. Arhivske isprave, statuti, muzejski predmeti, audiovizuelni zapisi Kola, svjedočenja učesnika i dokumentacija nastala u postupcima nacionalne i međunarodne valorizacije sadrže podatke različitog karaktera. Arhivski dokument pruža svjedočanstvo određeno vremenom, okolnostima i svrhom njegovog nastanka. Muzejski predmet omogućava proučavanje materijalnih svojstava, porijekla, upotrebe i promjena tokom vremena, dok audiovizuelni zapis pojedinačnog izvođenja Kola bilježi raspored učesnika, pokrete, muzičku pratnju i prostorne uslove konkretnog događaja. Iskazi učesnika dopunjavaju ove podatke znanjima o pravilima izvođenja, njihovom prenošenju i značenjima koja im zajednica pripisuje.

Dokumentacija nastala tokom institucionalne valorizacije predstavlja zasebnu vrstu izvora. Nacionalna dokumentacija o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra, UNESCO nominacioni dosije i dokumenti nastali tokom postupka međunarodnog upisa sadrže stručna određenja kulturnih sadržaja, njihovih nosilaca, vrijednosti i mjera očuvanja. Istovremeno, omogućavaju praćenje načina na koji je baština Bokeljske mornarice predstavljana i vrednovana u različitim institucionalnim okvirima.[498] Podaci sadržani u tim dokumentima razmatraju se u odnosu na izvore na kojima su zasnovani, okolnosti njihove izrade i zahtjeve postupaka za koje su pripremljeni.

Različito porijeklo, namjena i vrijeme nastanka dokumentacione građe određuju mogućnosti njenog korišćenja u integralnom opisu baštine. Podaci o događajima, učesnicima, predmetima, prostorima i kulturnim praksama zahtijevaju precizno određivanje izvora iz kojih potiču, njihovih vremenskih i prostornih odrednica i okolnosti u kojima su utvrđeni. Dokumentacioni opis obuhvata međusobne odnose kulturnih praksi, njihovih učesnika, istorijskih izvora i materijalnih predmeta, uz uvažavanje okolnosti u kojima su pojedini sadržaji nastajali i mijenjali se tokom vremena. Povezivanje dokumentacionih podataka zahtijeva očuvanje njihovog porijekla, vremenskog određenja i interpretativnog konteksta, uz mogućnost naknadne provjere i preispitivanja uspostavljenih odnosa.

Usklađivanje multidisciplinarnog opisa Bokeljske mornarice zasniva se na izboru relevantnih istorijskih, heritoloških, muzeoloških, etnoloških i informacionih podataka i određivanju njihovih međusobnih odnosa. Dokumentaciona struktura obuhvata identifikovanje pojedinačnih sadržaja, utvrđivanje njihovih svojstava, evidentiranje konteksta nastanka i promjena tokom vremena, kao i podatke o postupcima kojima su pojedina saznanja utvrđena. Interpretativno vrijednovanje podrazumijeva jasno određivanje odgovornosti i uloga institucija, stručnjaka i nosilaca kulturne prakse, naročito kada se dokumentacioni podaci zasnivaju na različitim oblicima iskustvenog i stručnog znanja.

Digitalno dokumentovanje omogućava organizovanje tako utvrđenih podataka u strukturu koja čuva njihovo porijeklo, odnose i prethodna stanja. Održivost digitalne dokumentacije zavisi i od mogućnosti evidentiranja promjena, uz očuvanje podataka o prethodnim stanjima i odnosima između dokumentovanih sadržaja. Na primjeru Bokeljske mornarice ispituje se kako se istorijska građa, ritualne prakse, znanja zajednice, materijalni predmeti i dokumentacija institucionalne zaštite mogu obuhvatiti integralnom dokumentacionom strukturom, uz očuvanje svojstava pojedinačnih izvora i odnosa među dokumentovanim sadržajima.

[498] Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, Rješenje br. UP/I 04-55/2013 od 3. jula 2013. godine; UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision 16.COM 8.b.25“ (2021), kriterijum R.5, https://ich.unesco.org/en/decisions/16.COM/8.B.25 (pristupljeno 14. 11. 2025).

4.1.1 Istorijski kontinuitet i status izvora

Istorijski kontinuitet Bokeljske mornarice obuhvata razvoj srednjovjekovne bratovštine kotorskih pomoraca, promjene njenih društvenih funkcija i nadležnosti, kao i oblikovanje ceremonijalnih praksi koje zauzimaju značajno mjesto u njenom savremenom djelovanju. Sačuvana građa omogućava proučavanje pojedinih razdoblja tog razvoja, dok se predstave o njegovim počecima i trajanju mogu pratiti kroz istorijske zapise, predanja i njihova kasnija tumačenja.

Predanje o počecima Bokeljske mornarice vezuje se za 809. godinu i prenos moštiju svetog Tripuna u Kotor, događaj sa kojim se tradicionalno povezuje učešće kotorskih pomoraca. Takvo datovanje pripada istorijskom pamćenju organizacije, dok sačuvana pisana građa ne pruža neposrednu potvrdu njenog postojanja početkom IX vijeka. Predanje je tokom kasnijih razdoblja postalo važan dio predstavljanja porijekla Mornarice i njene povezanosti sa kultom svetog Tripuna. Za proučavanje istorijskog kontinuiteta potrebno je razlikovati podatake kojima se može potvrditi djelovanje organizovane pomorske bratovštine od simboličkog značenja predanja.[499]

Najstarije pouzdano pisano svjedočanstvo o organizovanom djelovanju kotorskih pomoraca potiče iz 1353. godine. Ono potvrđuje postojanje bratovštine u XIV vijeku, dok se njeni mogući raniji oblici organizovanja razmatraju na osnovu posrednih istorijskih pokazatelja. Kasniji istorijski izvori svjedoče o povezanosti profesionalnog udruživanja pomoraca sa vjerskim, društvenim i privrednim životom srednjovjekovnog Kotora.

Među sačuvanim dokumentima iz ovog perioda poseban značaj ima ugovor zaključen 17. aprila 1453. godine, kojim su uređeni odnosi Bratovštine svetog Nikole mornara i crkvene ustanove u vezi sa korišćenjem crkve svetog Nikole. Ugovor sadrži podatke o pravima bratovštine da se okuplja i bira svoje starješine, kao i o obavezama povezanima sa održavanjem crkve i obavljanjem vjerskih dužnosti. Ovaj dokument potvrđuje postojanje organizacionog ustrojstva bratovštine prije donošenja sačuvanog Statuta i omogućava proučavanje njenog položaja u gradskoj zajednici sredinom XV vijeka.

Statut Bratovštine svetog Nikole mornara iz 1463. godine predstavlja osnovni izvor za proučavanje unutrašnje organizacije, načina upravljanja i pravnog položaja bratovštine. Sačuvani statutarni tekst uređuje djelovanje skupštine bratovštine, nadležnosti i izbor starješina, obaveze članova, finansijsko poslovanje i druge poslove značajne za djelovanje organizacije. Odredbe o sazivanju skupštine, postupku odlučivanja i izboru uprav. nih tijela svjedoče o razvijenom obliku staleškog organizovanja, u kojem su profesionalni interesi pomoraca bili povezani sa društvenim i nerijetko vjerskim obavezama.

Sačuvani rukopis Statuta obuhvata i dokumente nastale nakon 1463. godine. Naknadno upisivane odluke skupštine bratovštine i priloženi dodatni dokumenti, odnosno alegati, omogućavaju praćenje promjena njene organizacione strukture, nadležnosti i pravnog položaja. Pojedini alegati predstavljaju prepise starijih isprava, zbog čega se vrijeme nastanka sačuvanog zapisa mora razlikovati od datuma pravnog akta ili događaja na koji se odnosi. Među alegatima Statuta nalazi se i prepis falsifikovanog dokumenta, datovanog u 1304. godinu, iz vremena Stefana Balše. Njegovo uključivanje u rukopisnu cjelinu značajno je za istraživanje kasnijih predstava o prošlosti bratovštine, ali se navedena godina ne može prihvatiti kao pouzdano svjedočanstvo o njenom postojanju.[500]

Razlikovanje izvornog rukopisa Statuta od njegovih kasnijih prepisa i štampanih izdanja značajno je za utvrđivanje autentičnosti, porijekla i dokumentacione vrijednosti pojedinačnih zapisa. Prepis

[499] Antun Sbutega, Bokeljska mornarica: nematerijalna kulturna baština čovječanstva (Kotor: KotorArt, 2022), 23-36; Slavko Mijušković, „Na kojim se osnovama zasniva tvrđenje o postojanju organizacije kotorskih pomoraca već 809. godine“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XIX (Kotor, 1971): 2-21.

[500] Miloš Milošević i Jelena Antović, „Pogovor Statutu Bratovštine sv. Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegatima do 1807. godine“, u: Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice, ur. Jovan J. Martinović (Kotor: Bokeljska mornarica Kotor, 2010), 27-28.

statutarnog teksta objavljen 1889. godine predstavljao je osnovu za dio istoriografskih istraživanja, iako nije obuhvatio sve sadržaje sačuvane rukopisne cjeline. Pronalazak originalnog rukopisa u Biskupskom arhivu u Kotoru, poslije zemljotresa 1979. godine, omogućio je njegovo neposrednije proučavanje. Fototipsko izdanje sa prepisima, regestima i prevodima koje je objavljeno 2009. godine pruža mogućnost upoređivanja izvornog statutarnog teksta, njegovih kasnijih dodataka i ranijih objavljenih verzija. Razlike među njima značajne su za utvrđivanje porijekla pojedinačnih podataka i provjeru tumačenja zasnovanih na ranijim izdanjima.[501]

Tokom istorijskog razvoja bratovština je obavljala profesionalne, staleške, privredne, humanitarne, vjerske i odbrambene funkcije, čiji su se značaj i obim mijenjali u skladu sa političkim i društvenim okolnostima Kotora i Boke Kotorske. Za vrijeme mletačke vladavine odbrambene dužnosti bratovštine obuhvatale su angažovanje pomoraca u vojnim službama, učešće u posadama galija i odbranu grada. Sačuvana građa o kotorskim galijama, njihovim zapovjednicima i vojnom ustrojstvu bratovštine omogućava proučavanje odnosa između obaveza pomoraca prema gradskim vlastima i profesionalnog udruživanja pomoraca.

Promjene funkcija bratovštine odražavale su se i na njenu unutrašnju organizaciju. Gastald i prokuratori obavljali su dužnosti uređene statutarnim odredbama, dok su vojna organizacija i zapovjedne nadležnosti zavisile od odbrambenih potreba i političkih prilika pojedinih razdoblja. Hijerarhijska obilježja, nazivi činova i pojedini obrasci nekadašnje organizacije sačuvani su u kasnijem ceremonijalnom djelovanju Mornarice, pri čemu su se njihove funkcije i značenja mijenjali.[502]

Nakon pada Mletačke Republike 1797. godine, promjene političkih uprava i preuređenje javnih institucija uticali su na položaj Kotorske mornarice. Tokom XIX vijeka nekadašnje vojne i staleške nadležnosti postepeno su gubile značaj, dok je očuvanje pomorske tradicije dobijalo sve izraženije mjesto u njenom djelovanju. Obnova organizacije 1859. godine, pod nazivom Plemenito tijelo Bokeljske mornarice, predstavlja značajnu etapu njenog preobražaja u ceremonijalnu i memorijalnu instituciju. Javni nastupi, tradicionalna nošnja, oružje, zastave, činovi postajali su obilježja kroz koja se predstavljala pomorska prošlost Kotora i Boke Kotorske.

Tokom XX vijeka Mornarica je nastavila da djeluje u promjenljivim društvenim i državnim okolnostima. Njeno organizaciono uređenje prilagođavano je novim pravnim okvirima, dok su ceremonijalni nastupi, pojedine kulturne prakse i simboli obnavljani i održavani. Savremeni kulturni i društveni položaj Bokeljske mornarice oblikovan je kroz očuvanje istorijskog pamćenja, pomorske tradicije i kulturnih sadržaja koji su tokom vremena postali sastavni dio identiteta zajednice.[503]

Kolo Bokeljske mornarice, Tripundanske svečanosti, tradicionalna nošnja, ceremonijalno oružje, zastave, hijerarhijska struktura i uloga Malog admirala predstavljaju međusobno povezane elemente baštine Bokeljske mornarice. Njihovo izvođenje i upotreba odvijaju se u istorijskom prostoru Kotora, uz učešće članova Mornarice i drugih pripadnika zajednice. Istorijsko porijeklo pojedinih elemenata, promjene njihovih značenja i oblika i načini prenošenja zahtijevaju razmatranje odgovarajućih pisanih, usmenih i audiovizuelnih izvora. Očuvanje pojedinog ceremonijalnog sadržaja ne

[501] Slavko Mijušković, „Osnivanje bratovštine kotorskih pomoraca i njen Statut iz 1463. godine“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XVII (Kotor, 1969): 9-41; Miloš Milošević, „530 godina Statuta Bokeljske mornarice“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XLI-XLII (Kotor, 1994): 13-28; Statut Bratovštine svetog Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegatima do 1807. godine, prir. Miloš Milošević i Jelena Antović (Kotor: Bokeljska mornarica Kotor, 2009), „Pogovor“, 153-158.

[502] Slavko Mijušković, „Kotorske galije i njihovi zapovjednici“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XI (Kotor, 1963): 75-114; Slavko Mijušković, „Vojna organizacija Bratovštine kotorskih pomoraca“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XX (Kotor, 1972): 27-39; Miloš Milošević, Pomorski trgovci, ratnici i mecene: studije o Boki kotorskoj XV-XIX stoljeća, prir. V. Đokić (Beograd-Podgorica: Equilibrium-CID, 2003).

[503] Miloš Milošević, „530 godina Statuta Bokeljske mornarice“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XLI-XLII (Kotor, 1994): 13-28; Milenko M. Pasinović, „Tripundanske obredne svečanosti - dio nematerijalne kulturne baštine“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru 57-58 (2009/2010): 193-208; Jovan Vukmanović, „Nošnja i oružje Bokeljske mornarice“, Spomenik SAN CIII (Beograd, 1953): 215-225.

podrazumijeva nepromjenljivost njegovog izvođenja niti potvrđuje njegovo neprekinuto trajanje od najstarijih perioda istorije organizacije.[504]

Preoblikovanje društvenih funkcija Mornarice povezano je sa promjenama načina na koje su njena prošlost i kulturni sadržaji tumačeni u zajednici. Nekadašnje profesionalne, odbrambene i staleške dužnosti pripadaju istoriji organizacije, dok su ceremonijalne prakse, oblici javnog predstavljanja i simboli tokom vremena sticali izraženija memorijalna i identitetska značenja. Za proučavanje kontinuiteta potrebno je utvrditi kada su pojedini sadržaji dokumentovani, u kojim su okolnostima izvođeni i kako su se mijenjala njihova značenja.

Posebnu grupu izvora predstavlja dokumentacija nastala tokom nacionalne i međunarodne valorizacije baštine Bokeljske mornarice. Nacionalni postupak zaštite, sproveden 2013. godine, i nominaciona dokumentacija pripremljena za UNESCO sadrže podatke o istoriji organizacije, kulturnim praksama, njihovim nosiocima, materijalnim i nematerijalnim sadržajima, prostorima izvođenja i načinima prenošenja. Ti podaci oblikovani su prema zahtjevima odgovarajućih postupaka zaštite, zbog čega dokumentacija svjedoči o kulturnoj baštini i o stručnim i institucionalnim načinima njenog određivanja i vrednovanja.[505]

U postupku razmatranja nominacije 2019. godine posebno je izdvojeno pitanje određenja predloženog elementa nematerijalne kulturne baštine i njegovog odnosa prema istorijskoj organizaciji. Nominacija pod nazivom *Boka Navy, Traditional Maritime Organization*, br. 01507, nije pružila dovoljno precizno određenje kulturnih praksi, njihovih društvenih značenja i funkcija. Revidirana nominacija, *Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: A Festive Representation of a Memory and Cultural Identity*, br. 01727, usmjerena je na kulturne prakse, ceremonijalne sadržaje, njihove nosioce i načine prenošenja. Na osnovu ove nominacije kulturna baština Bokeljske mornarice upisana je 2021. godine na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.[506]

Razlike između nominacione dokumentacije iz 2019. i 2021. godine omogućavaju praćenje promjena u institucionalnom predstavljanju baštine Bokeljske mornarice. Posebno su značajni načini određivanja odnosa između kulturnih praksi i same organizacije, identifikovanja njihovih nosilaca i obrazlaganja društvenih funkcija i kulturnih značenja. Dokumentacija nastala u tim postupcima razmatra se kao izvor podataka o baštini i kao svjedočanstvo o postupcima njene institucionalne i stručne valorizacije.

Istorijski zapisi, predanja, svjedočanstva učesnika i dokumentacija institucionalne zaštite pružaju podatke različitog porijekla i saznajnog statusa. Njihovo povezivanje u integralnoj dokumentacionoj strukturi zahtijeva evidentiranje okolnosti i vremena nastanka, autorstva, namjene i odnosa prema pojavama i događajima o kojima svjedoče. Razgraničavanje istorijski potvrđenih činjenica, predanja, institucionalnih određenja i naknadnih interpretacija omogućava praćenje promjena u značenjima i funkcijama kulturnih sadržaja, uz očuvanje provjerljivosti pojedinačnih podataka. Dokumentovanje

[504] Slavko Mijušković, Kotorska mornarica (Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 1994), 255-257.
[505] Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, *Rješenje br. UP/I 04-55/2013 od 3. jula 2013. godine*; UNESCO, *Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: A Festive Representation of a Memory and Cultural Identity*, Nomination File No. 01727 (Montenegro, 2021), odjeljak 5; UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision 16.COM 8.b.25“ (2021), kriterijum R.5, https://ich.unesco.org/en/decisions/16.COM/8.B.25 (pristupljeno 14. 11. 2025).
[506] UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision 14.COM 10.b.25“ (Bogotá, 2019), kriterijum R.1, https://ich.unesco.org/en/decisions/14.COM/10.B.25 (pristupljeno 14. 11. 2025); UNESCO, Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: A Festive Representation of a Memory and Cultural Identity, Nomination File No. 01727 (Montenegro, 2021); UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision 16.COM 8.b.25“ (2021).

istorijskog kontinuiteta Bokeljske mornarice na taj način obuhvata i promjene odnosa između organizacije, kulturnih praksi i zajednice koja ih održava i prenosi.[507]

4.1.2. Zajednica u oblikovanju, prenošenju i dokumentovanju kulturnog znanja

Kulturna baština Bokeljske mornarice obuhvata tradicionalne obrede, izvođenje Kola, usmenu i muzičku baštinu, znanja i vještine neophodne za njihovo izvođenje i održavanje, kao i nošnju, oružje, zastave, oznake činova i pisana svjedočanstva. Kolo Bokeljske mornarice i Tripundanske svečanosti zauzimaju posebno mjesto u ovoj baštini, a njihovo izvođenje povezano je sa istorijskim razvojem kotorske pomorske bratovštine, svečanim običajima i materijalnim predmetima koji se tom prilikom koriste.[508]

U opisu kulturne baštine Bokeljske mornarice posebna pažnja posvećena je toku svečanosti, ulogama i funkcijama učesnika, načinu izvođenja Kola i materijalnim obilježjima koja prate ove običaje. Istorijski izvori, etnografska istraživanja i sačuvani vizuelni i audio zapisi omogućavaju da se razmotre njihove promjene i različita tumačenja.

4.1.2.1 Tripundanske svečanosti

Tripundanske svečanosti povezane su sa kultom Svetog Tripuna, zaštitnika Kotora, i tradicionalnim učešćem pomoraca u proslavi gradskog patrona. Svečanosti traju više dana, a pojedini običaji vezani su za 13. i 27. januar, 2. i 3. februar, kao i za vanjsku proslavu koja se održava prve nedjelje nakon praznika.

Običaj poznat kao Karike održava se svakog 13. januara i povezan je sa izborom časnika i Malog admirala. U tradiciji Mornarice ovaj datum dovodi se u vezu sa prenosom moštiju Svetog Tripuna u Kotor, dok je izbor časnika element kasnije uspostavljene organizacione strukture Bokeljske mornarice. Izbor i javno potvrđivanje dužnosti čuvaju tradicionalne nazive činova i dužnosti, kao i ustaljene oblike svečanog postupanja iz vremena kada je bratovština imala drugačiji društveni položaj.[509]

Mali admiral je dječak kojem se povjerava određena uloga u svečanim nastupima koje podrazumijeva izgovaranje Loda. Članom 29 Statuta Bokeljske mornarice Kotor iz 2019. godine propisano je da se Mali admiral bira 13. januara, na mandat od godinu dana. Za ovu dužnost bira se dječak uzrasta od sedam do navršenih dvanaest godina, a njegova funkcija simbolizuje podmlađivanje organizacije. Obavljanje ove dužnosti podrazumijeva poznavanje tradicionalnih pohvala i utvrđenih pravila ceremonijala, povezanih sa Katedralom Svetog Tripuna i svečanim životom grada Kotora.

U podne 27. januara Mali admiral sa lođe katedrale Svetog Tripuna izgovara Lode (laudes), pohvalne stihove upućene gradskom zaštitniku. Izgovaranje Loda prati podizanje zastave Svetog Tripuna. Tekst pohvala, mjesto izvođenja, način njihovog javnog izgovaranja i uloga Malog admirala čine sastavne elemente ceremonijala koji se ponavlja svake godine. Lode predstavljaju značajan dio usmene kulturne baštine Bokeljske mornarice, u kojoj se prepliću istorijske predstave, religijski sadržaji i jezičke karakteristike lokalnog govora. Za njihovo proučavanje značajni su sačuvani tekstovi, kao i audio i video zapisi njihovog izgovaranja.

---

[507] UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision 14.COM 10.b.25“ (2019), kriterijum R.1; UNESCO, Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: A Festive Representation of a Memory and Cultural Identity, Nomination File No. 01727 (Montenegro, 2021); UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision 16.COM 8.b.25“ (2021), kriterijumi R.1 i R.4.

[508] Milenko M. Pasinović, „Tripundanske obredne svečanosti - dio nematerijalne kulturne baštine“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru 57-58 (2009/2010): 193-208; Jovan Vukmanović, „Nošnja i oružje Bokeljske mornarice“, Spomenik SAN CIII (Beograd, 1953): 215-225.

[509] Milenko M. Pasinović, „Tripundanske obredne svečanosti - dio nematerijalne kulturne baštine“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru 57-58 (2009/2010): 193-208; Bokeljska mornarica Kotor, Statut Bokeljske mornarice Kotor (Kotor, 2019), čl. 29 (za izbor Malog admirala).

Uoči praznika, 2. februara, u obredu kađenja relikvija Svetog Tripuna učestvuju predstavnici katoličke i pravoslavne zajednice u Kotoru. Njihovo zajedničko učešće svjedoči o dugotrajnoj povezanosti gradskih vjerskih zajednica sa Tripundanskim svečanostima i tradicijom poštovanja gradskog zaštitnika.[510]

Praznik Svetog Tripuna obilježava se 3. februara, dok se vanjska proslava u savremenoj praksi održava prve nedjelje nakon tog datuma. Izvođenje Kola, svečano postrojavanje i okupljanje odreda iz različitih djelova Boke povezani su sa javnim dijelom proslave. U objavljenom opisu iz 2011. godine pomjeranje vanjskog nastupa na nedjelju objašnjeno je mogućnošću većeg prisustva učesnika i posjetilaca, uključujući one koji rade ili žive van Kotora.[511]

Svečana povorka prolazi ulicama istorijskog gradskog jezgra Kotora i učestvuje u procesiji povezanoj sa kultom Svetog Tripuna. Putanja, kretanje, redosljed učesnika, zaustavljanja i prolazak pored sakralnih objekata pripadaju prostornim svojstvima obreda. Prisustvo pravoslavne i katoličke tradicije u svečanostima potrebno je opisivati prema pojedinačno dokumentovanim radnjama, bez poistovjećivanja njihovih različitih liturgijskih i ceremonijalnih funkcija.[512]

Predaja ključeva grada Bokeljskoj mornarici čuva uspomenu na nekadašnje javne privilegije kotorske pomorske bratovštine. U istorijskim opisima pominju se privremena ovlašćenja i predaja obilježja vlasti, dok je u savremenom ceremonijalu riječ o simboličkom činu. Potrebno je razlikovati njegovo istorijsko povezivanje sa Tripundanskim svečanostima od današnjeg obilježavanja Dana Bokeljske mornarice, 26. juna. Članom 11 Statuta Bokeljske mornarice iz 2023. godine predviđeno je da gradonačelnik Kotora, povodom Dana Bokeljske mornarice, 26. juna, simbolično preda ključeve grada njenim predstavnicima, čime se obilježava trodnevno preuzimanje gradske vlasti.[513]

Tripundanske svečanosti obuhvataju niz obrednih radnji i tradicionalnih običaja među kojima posebno mjesto zauzimaju izbor Malog admirala, izgovaranje pohvalnih stihova, izdavanje tradicionalnih komandi, svečani nastupi Bokeljske mornarice i izvođenje njenog Kola. Lode i komande doprinose očuvanju lokalnog jezičkog izraza, dok se prenošenjem znanja o obredima, izvođenju Kola i muzici obezbjeđuje kontinuitet ovih kulturnih praksi. Tradicionalna nošnja, zastave, oružje i druga obilježja Bokeljske mornarice predstavljaju materijalne elemente ove kulturne baštine, čije se istorijsko i simboličko značenje potvrđuje njihovom upotrebom tokom svečanosti.

4.1.2.2 Kolo Bokeljske mornarice: struktura i figure

Kolo Bokeljske mornarice tradicionalna je muška lančana igra, koja se izvodi u tradicionalnoj svečanoj odori. Igrači su povezani bijelim maramicama, dok kolovođa određuje pravac kretanja i oblikovanje figura. Svečano držanje i odmjeren korak učesnika karakterišu izvođenje Kola, dok se njegova koreografska složenost ogleda u promjenama prostornog rasporeda i međusobnog položaja igrača koji formiraju dvanaest figura. [514]

[510] Ilija Radović, „Proslava 1200 godina prenosa relikvija sv. Tripuna i postojanja Bokeljske mornarice (13. januara 809 - 13. januar 2009. godine)“, u: Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice, Kotor, 2013, str. 191, 193.

[511] Nakon ponovnog osvećenja Katedrale Svetog Tripuna 2000. godine, izvođenje Kola pomjereno je na prvu nedjelju nakon 3. februara, kako bi svečanostima mogli prisustvovati i članovi Bokeljske mornarice koji žive i rade van Kotora. Svečana misa zadržana je na sam dan praznika. Up. Iva Ljesar Antović, „Nematerijalna baština kao čuvar kulturnog identiteta - primjer Bokeljske mornarice i njenog Kola“, u: CRAFTATTRACT, 2011, str. 34.

[512] Ilija Radović, „Proslava 1200 godina prenosa relikvija sv. Tripuna i postojanja Bokeljske mornarice“, u: Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice 809-2009, Kotor, 2013, str. 191-199

[513] Antun Sbutega, „Tradicija kao faktor razvoja. O značaju tradicije Bokeljske mornarice za društveni i kulturni razvoj“, u: Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, ur. Jovan J. Martinović, Kotor: Bokeljska mornarica Kotor, 2010, str. 103–116.

[514] Iva (Ljesar) Antović, „Nematerijalna baština kao čuvar kulturnog identiteta - primjer Bokeljske mornarice i njenog Kola“, CRAFTATTRACT (2011): 34-39; Bokeljska mornarica Kotor, Pravilnik o odori, činovima i nastupima aktivnog sastava Bokeljske mornarice Kotor (prečišćeni tekst) (Kotor, 31. januar 2019), čl. 63-64.

Poseban istorijski dokument predstavlja uputstvo sa jedanaest slikovnih prikaza Kola koje je Ivan Petrović Poljak 1914. godine poklonio Plemenitom tijelu Bokeljske mornarice. Broj prikaza u tom dokumentu ne treba izjednačavati sa dvanaest promjena igre u kasnijem etnografskom opisu. Oba izvora omogućavaju poređenje načina bilježenja koreografije i pojedinih formacija.[8]

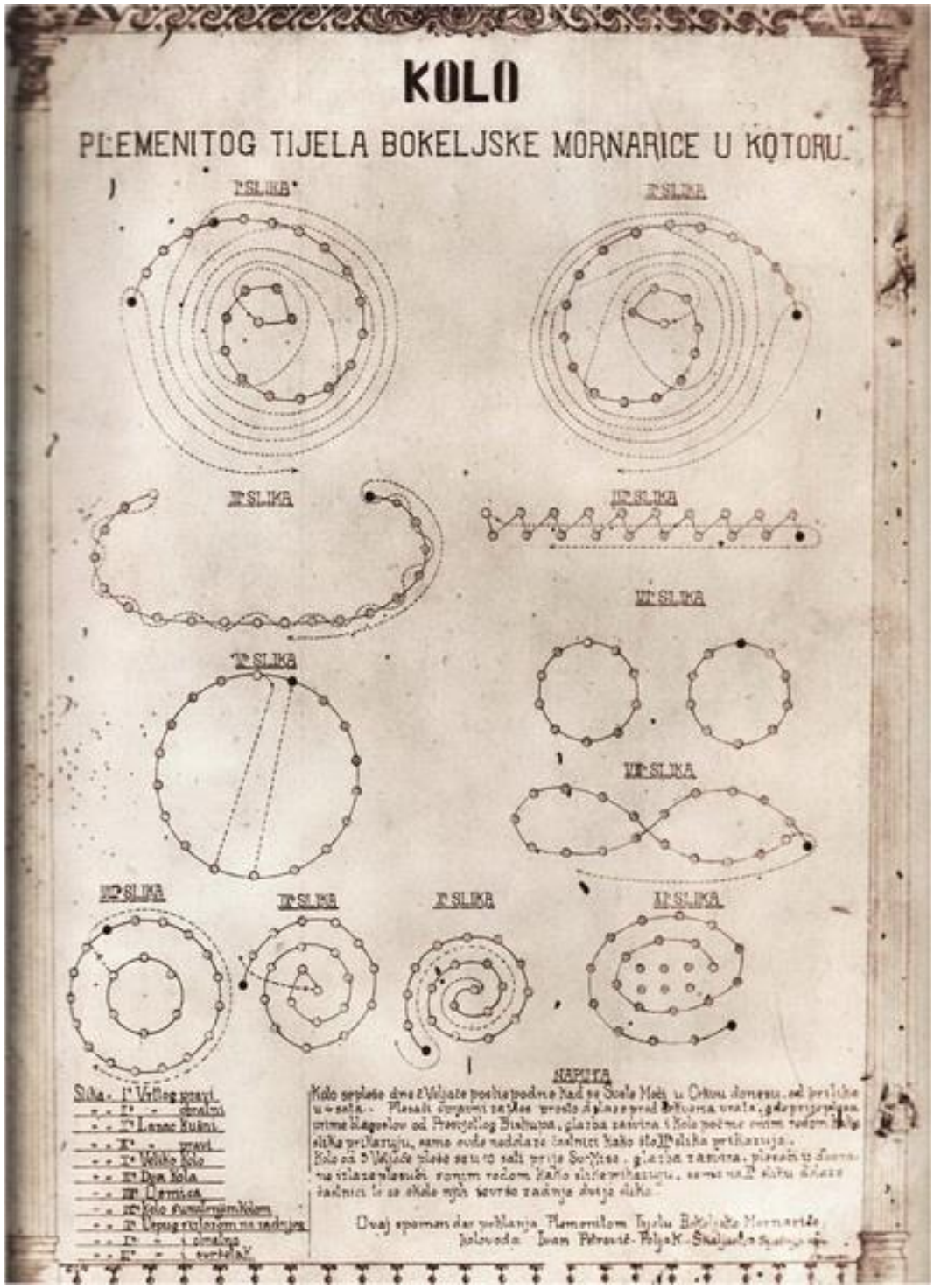

Slika broj 1.

Uputstvo sa jedanaest prikaza Kola, poklon Ivana Petrovića Poljaka Plemenitom tijelu Bokeljske mornarice, 1914.

Kolo Bokeljske mornarice sadrži dvanaest figura, čije se izvođenje zasniva na promjenama pravca kretanja, preplitanju igračkog lanca i oblikovanju različitih prostornih formacija. Njihove karakteristike predstavljene su pojedinačnim opisima i shematskim crtežima.

I. Vrtlog, prvi smjer

Kolovođa zavija lanac igrača u smjeru kazaljke na satu, zatim prolazi ispod podignutih ruku pojedinih parova. Ponavljanjem tih prolazaka nastaje višestruko savijen, spiralni raspored.

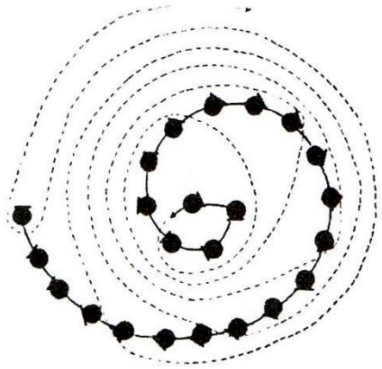

Shema 1. Vrtlog, prvi smjer.

II. Vrtlog, obratni smjer

Osnovni postupak ostaje isti kao u prvoj figuri, ali se zavijanje i odvijanje Kola odvija u suprotnom smjeru.

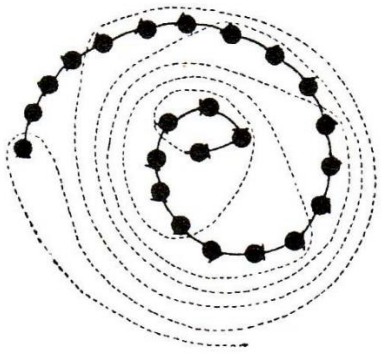

Shema 2. Vrtlog, obratni smjer.

III. Neprava veriga

Kolovođa vodi igrače polukružnom putanjom, naizmjenično se provlači ispod podignutih ruku i između narednih parova. Lanac pri tome dobija zmijolik oblik.

Shema 3. Neprava veriga.

IV. Prava veriga

Igrači se okreću prema crkvi, a svaki drugi istupa korak naprijed. Podizanjem ruku i zatezanjem maramica nastaje prolaz kroz koji se kreću kolovođa i ostali igrači.

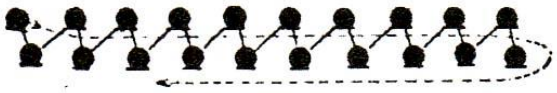

Shema 4. Prava veriga.

V. Sidro

Za oblikovanje Sidra potrebno je tačno 25 unaprijed raspoređenih igrača. Njihovim položajima oblikuju se glava, struk, kraci i prečka sidra. Ova figura, zbog složenosti i potrebnog broja igrača u kolu se više ne izvodi.

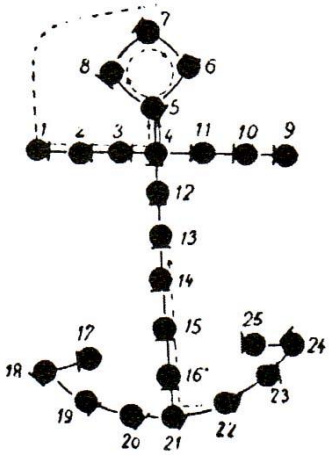

Shema 5. Sidro.

VI. Veliko kolo

Kolovođa okuplja igrače u jedan zatvoreni krug, koji predstavlja osnovu za naredne promjene rasporeda.

Shema 6. Veliko kolo.

VII. Dva kola

Jedan krug razdvaja se na dva manja. Ona se najprije kreću u istom, potom u suprotnim smjerovima, nakon čega se ponovo spajaju.

Shema 7. Dva kola.

VIII. Kolo u kolo

Oblikuju se dva koncentrična kruga nejednake veličine. Krugovi se kreću u istom, zatim u suprotnim smjerovima, a na kraju se ponovo povezuju u jedinstveno Kolo.

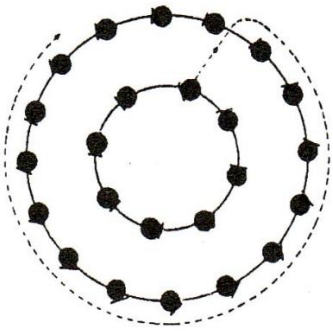

Shema 8. Kolo u kolo.

IX. Osmica

Kolovođa prolazi ispod podignutih ruku igrača u sredini lanca i oblikuje putanju nalik broju osam.

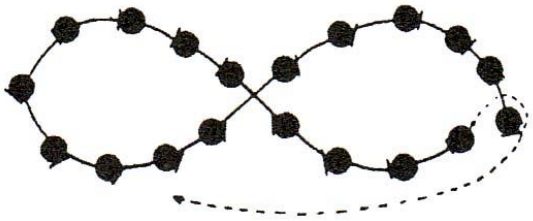

Shema 9. Osmica.

X. Ušpug sa izlazom na zadnjega

Lanac se čvrsto zavija u spiralu, nalik puževoj kućici. Kolovođa potom izlazi najkraćim putem, prolazeći ispod tri niza podignutih ruku.

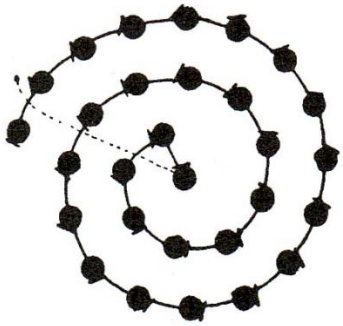

Shema 10. Ušpug sa izlazom na zadnjega.

XI. Ušpug, obratni smjer

Spiralno zavijeni lanac odvija se povratnim kretanjem između redova igrača. Po završetku odvijanja časnici ulaze u sredinu Kola.

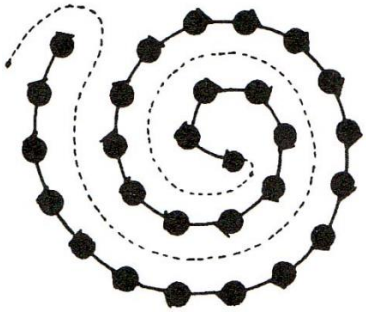

Shema 11. Ušpug, obratni smjer.

XII. Uštpug oko časnika

Igrači spiralno obilaze časnike i admirala, ako je prisutan. Tempo se ubrzava, koraci prelaze u poskoke, a Kolo se završava podizanjem kapa i uzvikom „Slava“.

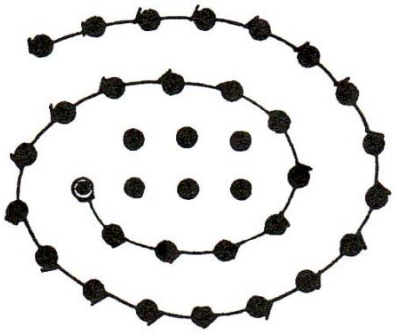

Shema 12. Uštpug oko časnika.

Opisane figure svjedoče o složenosti koreografskog slijeda, u kojem se izmjenjuju kružni, spiralni i lančani rasporedi. Posebno mjesto zauzima figura „Sidro“, čija je forma neposredno povezana sa pomorskim obilježjima Bokeljske mornarice. U završnoj figuri „Uštpug“ oko časnika prostorni raspored igrača povezuje se sa ceremonijalnim prisustvom časnika i zajedničkim završetkom igre.[515]

Kolo Bokeljske mornarice predstavlja karakterističan primjer očuvanja i prenošenja kulturne tradicije, čiji se kontinuitet ogleda u održavanju tradicionalnih koreografskih oblika i njihovoj

[515] Iva (Ljesar) Antović, „Nematerijalna baština kao čuvar kulturnog identiteta - primjer Bokeljske mornarice i njenog Kola“, CRAFTATTRACT, 2011, str. 34-39.

povezanosti sa svečanim i društvenim životom Kotora. Njegovo izvođenje svjedoči o značaju ove kulturne prakse za očuvanje lokalnog kulturnog identiteta.

4.1.2.3 Muzička pratnja Kola Bokeljske mornarice

Muzička pratnja predstavlja sastavni dio izvođenja Kola Bokeljske mornarice, pri čemu su se njena melodijska obilježja i instrumentalni sastav mijenjali tokom istorije. Podaci o starijim oblicima izvođenja sačuvani su u pisanim izvorima, dok se savremena izvođačka praksa zasniva na melodiji koju izvodi duvački orkestar.

Jedno od svjedočanstava o instrumentalnoj pratnji nalazi se u odluci skupštine kotorskih pomoraca od 27. aprila 1503. godine, u kojoj se pominju muzičari i instrumenti označeni nazivima „tamburi“, „naccari“, „trombetti“, „guardie“. Dokument sadrži i podatak o povećanju posebne takse za dvadeset solda, iz koje su isplaćivani izvođači. Ovaj izvor potvrđuje prisustvo instrumentalne muzike u svečanim običajima kotorskih pomoraca početkom XVI vijeka, ali ne omogućava pouzdanu rekonstrukciju tadašnje melodije Kola.

Savremenu muzičku pratnju izvodi duvački orkestar iz Kotora tj. Gradska muzika Kotor. Autor melodije koja se danas koristi nije pouzdano utvrđen, dok su u njenim ritmičkim i stilskim obilježjima prepoznati uticaji polke i menueta. Razlika između istorijski zabilježenih instrumenata i današnje orkestarske pratnje ukazuje na promjene muzičkog izraza tokom održavanja ove tradicije.

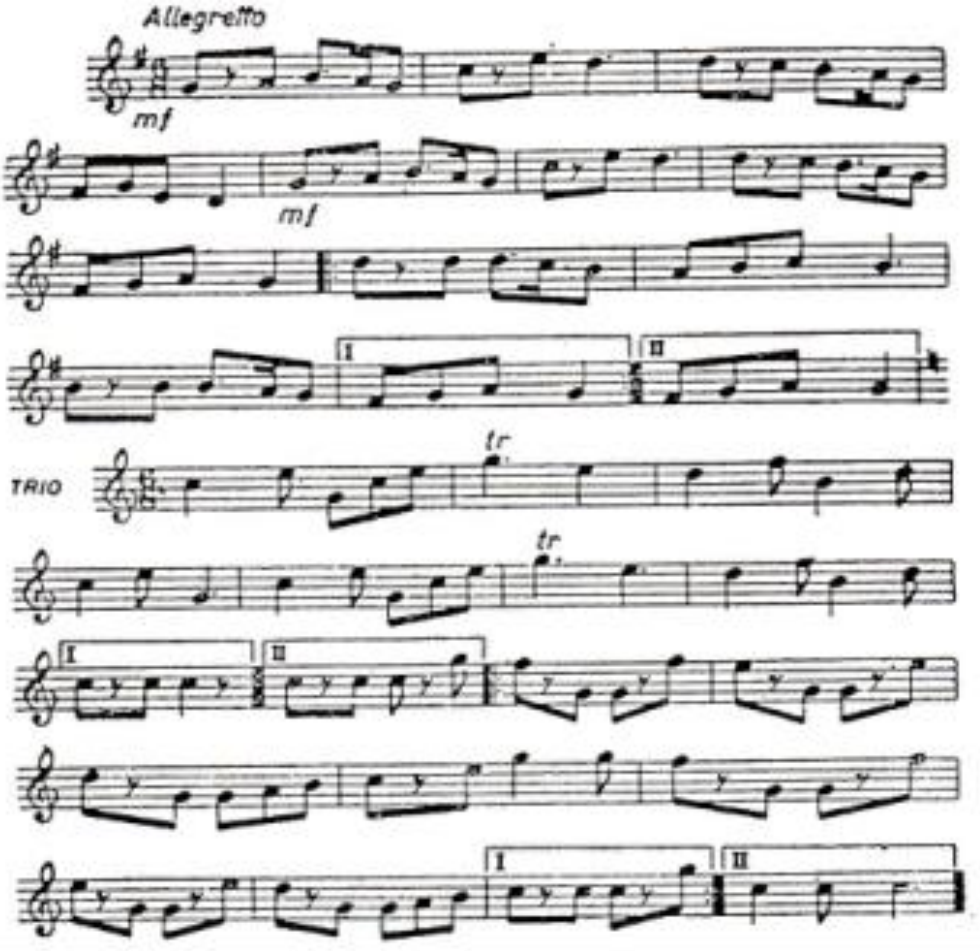

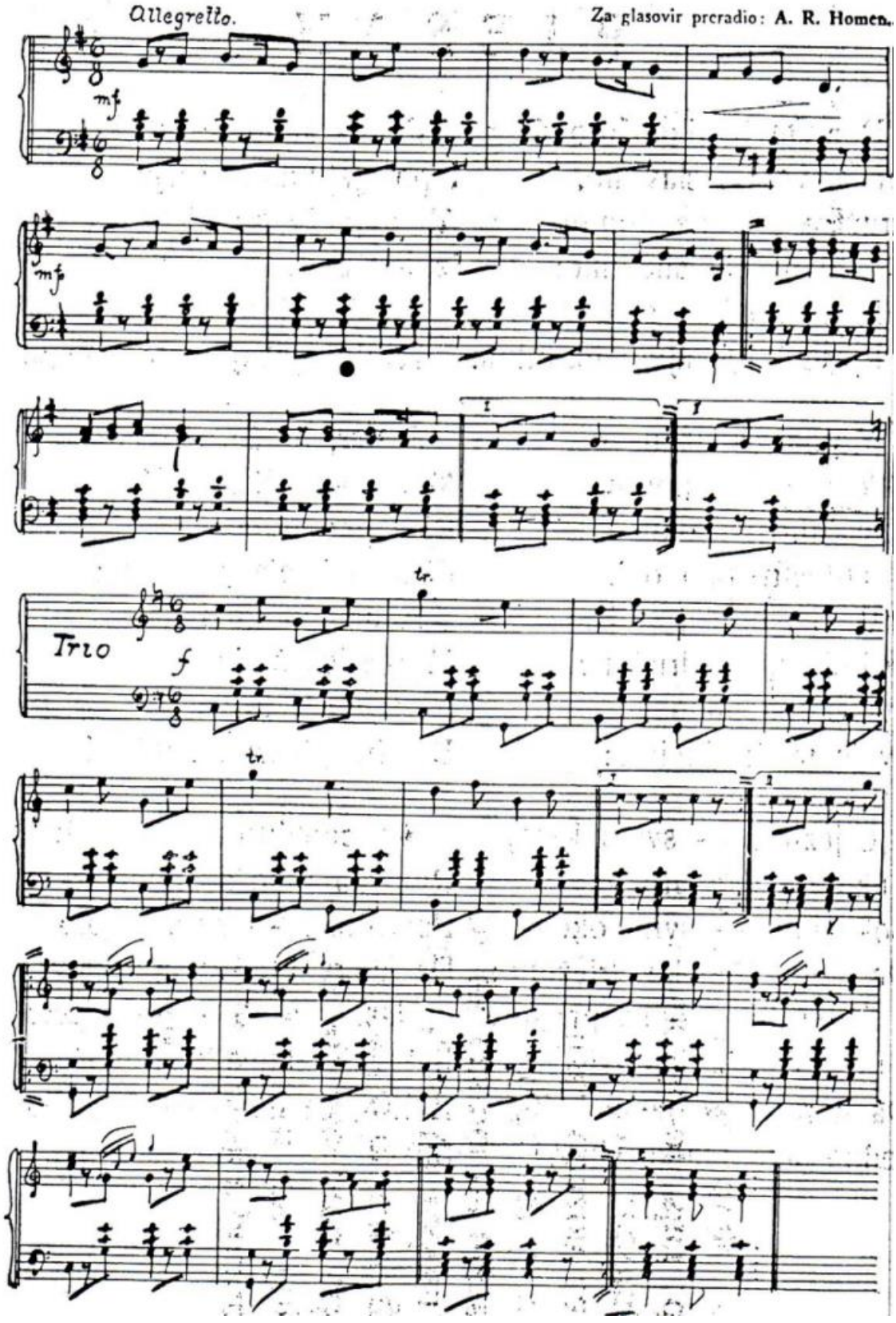

Notni zapis melodije Kola Bokeljske mornarice

Uz melodiju Kola vezuje se i pjesnički tekst „Pjesan“, koji je krajem XIX vijeka napisao Pavo Božov Kamenarović, pomorski kapetan iz Dobrote. Tekst je nastao u razdoblju obnove Bokeljske mornarice 1859. godine, ali se prilikom izvođenja Kola ne pjeva. Kamenarovićeva pjesma glasi:

PJESAN

I

Dan odvjetnika kotorskog
Braćo, veselo slavimo,
Društva staroga pomorskog
Slavno načelo slijedimo;
Igru začnimo stogodnu,
Pjesmu pjevamo narodnu:

II

Mornarica davna
Nek se dično ponovi,
I svečanost slavna
U radosni dan ovi.
Dakle, braćo, složno
U ljubav se združimo,
Svi skupa pobožno
svete moći slavimo.

III

Uljezimo svi u kolo
Rukama ruke pružimo,
Pokažimo svim okolo
Da slogu bratsku vriježimo:
Potvrdimo uz prigodu
I mi ko naši djedovi,
Da u rodu ne zaludu,
Jedne smo majke sinovi.

IV

Po narodnome od'jelu
I po sjajnome oružju,
Ali najveće po djelu
Izgled budimo okružju:
Vazda združeni u slogu
Hvale pjevamo svi Bogu:

V

Jošter, braćo složno

Mučeniku Tripunu

Pjevajmo pobožno

Pjesmu hvala potpunu:

A na mnogo ljeta

Mornarica živjela,

Nije zadaća sveta

Blagim plodom uspjela!

VI

Svi zajedno - svi u kolo

Rukama ruke stisnimo

Potvrdimo svim okolo

Da slogu bratsku ljubimo;

Nasl'jedujmo to načelo

što daše nama djedovi,

A Bog će dat - da veselo

Sl'jedit nas budu sinovi.

Navedena pjesma jasno ističe ideje koje su bile dominantne šezdesetih godina XIX vijeka. U ovom periodu narodnog preporoda naglašavala se nacionalna i vjerska tolerancija, kao i osjećaj bratstva koji je slikovito opisan u navedenom tekstu.

4.1.2.4 Tradicionalna nošnja Bokeljske mornarice

Tradicionalna nošnja Bokeljske mornarice predstavlja prepoznatljivo obilježje njenog ceremonijalnog nastupa. Njeni pojedinačni djelovi, ukrasi, materijali i način nošenja svjedoče o istorijskim promjenama odijevanja u Boki Kotorskoj i vezama pomorskog stanovništva sa širim mediteranskim prostorom. U etnografskim istraživanjima istaknuti su uticaji italijanskog i španskog odijevanja, koji se dovode u vezu sa trgovačkim i pomorskim kontaktima Bokelja.[516]

Svečana odora obuhvata više odjevnih djelova, među kojima se izdvajaju ćeverica, košulja, ječerma, koret, ćemer, pojas, gaće, bječve, crevlje i struka. Njihov izgled određen je kombinovanjem svile, velura, čohe, platna i drugih materijala, uz upotrebu zlatnih širita, gajtana, kita i vezenih ukrasa.

Ćeverica je meka kapa sastavljena od tapalaka, okolice i deravije. Tapalak čini njeno dno, najčešće izrađeno od crvenog, rjeđe plavog velura; okolica je od crne tkanine, a deravija od crne svile. Kapa se nosi povijena na desnu stranu, dok se prilikom nastupa pod oružjem na njoj može nalaziti cvijet.

[516] Jovan Vukmanović, „Nošnja i oružje Bokeljske mornarice“, Spomenik SAN, knj. CIII, Beograd, 1953, str. 219-223; Miloš Milošević, „Kolo Bokeljske mornarice“, u: XII vjekova Bokeljske mornarice, Beograd, 1972, str. 189.

Košulja je izrađena od bijelog platna, sa dugim rukavima i širokim presavijenim okovratnikom. Na prsima se nalazi ukras od bijelog konca, poznat kao štuket. Preko košulje oblači se ječerma, prsluk bez rukava, najčešće od crvenog ili plavog velura, ukrašen zlatnim širitima, gajtanima i kitama. Preko ječerme nosi se koret, gornji odjevni dio sa rukavima, izrađen od tamne svile i bogato ukrašen zlatnim vezom.

Posebno mjesto u sastavu nošnje zauzima ćemer, ukrašeni pojas sa pregradama za nošenje oružja. Izrađuje se od crvenog ili plavog baršuna, sa zlatnim gajtanima i različitim ornamentalnim motivima. Preko ćemera opasuje se široki svileni pojas, a zatim se postavlja marama, poznata kao faculet.

Uz ćemer i pojas nose se ćese i tobolac, predmeti koji su prvobitno imali praktičnu namjenu u čuvanju baruta, duvana i drugih sitnih potrepština. Njihova izrada, ukrašavanje i materijali ukazuju na razvijene zanatske vještine, naročito obradu metala, vez i ukrašavanje tekstila.

Donji dio odore čine široke gaće, najčešće izrađene od crne svile ili satena, koje se sužavaju prema koljenima. Uz njih se nose bječve, odnosno gete, i crevlje ili gondolete, niske crne cipele. Preko ramena se prebacuje struka, koja dopunjava svečani izgled mornara.

Istorijski portreti i sačuvani primjerci nošnje svjedoče o promjenama pojedinih odjevnih djelova. Tako su ranije korišćene visoke, ukrašene gete, dok se u savremenoj praksi nose jednostavnije bječve. Slične promjene uočavaju se i u oblikovanju okovratnika, načinu vezivanja marame i upotrebi leptir-mašne. Ovi podaci značajni su za razlikovanje istorijskih oblika nošnje od njenih savremenih ceremonijalnih varijanti.[517]

4.1.2.5 Oružje i ceremonijalna obilježja

Oružje predstavlja sastavni dio tradicionalne odore Bokeljske mornarice i jedno od obilježja njenog istorijskog povezivanja sa pomorskom odbranom i organizovanjem kotorskih pomoraca. U svečanim nastupima koriste se različiti oblici istorijskog hladnog i vatrenog oružja, među kojima se posebno izdvajaju kubure, ledenice, džeferdar, šaralija i nož.

Kubure, odnosno manje puške, zajedno sa nožem nose se u ćemeru, dok se duga puška drži u rukama ili nosi preko ramena. Njihova upotreba u savremenom ceremonijalu ima reprezentativnu funkciju, povezanu sa očuvanjem istorijskih oblika nastupanja Bokeljske mornarice.

Prilikom izvođenja Kola oružje se odlaže, čime se omogućava nesmetano kretanje igrača i oblikovanje koreografskih figura. Poseban položaj kolovođe ogleda se i u njegovoj odori. Prije stupanja u Kolo kolovođa skida pušku, ćese i ćemer, oblači narednikovu dolamu i stavlja rukavice. Dolama je izrađena od tamne tkanine, sa dugim rukavima i zlatnim ukrasima, a svojim izgledom razlikuje kolovođu od ostalih učesnika.[518]

Nošnja i oružje Bokeljske mornarice predstavljaju materijalna svjedočanstva istorijskog razvoja ove organizacije. Njihovo dokumentovanje obuhvata podatke o materijalima, tehnikama izrade, ukrasima, istorijskim promjenama, vlasništvu i načinu upotrebe. Posebnu pažnju zahtijeva odnos između sačuvanih istorijskih primjeraka, njihovih muzejskih interpretacija i predmeta koji se danas koriste u ceremonijalnim nastupima.

4.1.2.6 Zastave i oznake činova Bokeljske mornarice

Zastave i oznake činova predstavljaju sastavni dio ceremonijalnih obilježja Bokeljske mornarice. Njihova upotreba povezana je sa istorijskom organizacijom pomorske bratovštine, ustaljenim redosljedom svečanih nastupa i razlikovanjem dužnosti pojedinih učesnika. U savremenoj praksi

[517] Jovan Vukmanović, „Nošnja i oružje Bokeljske mornarice“, Spomenik SAN, knj. CIII, Beograd, 1953, str. 219-223; Vida Matjan, Igre i pjesme Dobrote i Škaljara, Titograd, 1984, str. 104.
[518] Jovan Vukmanović, „Nošnja i oružje Bokeljske mornarice“, Spomenik SAN, knj. CIII, Beograd, 1953, str. 219-223; Miloš Milošević, „Kolo Bokeljske mornarice“, u: XII vjekova Bokeljske mornarice, Beograd, 1972, str. 189.

njihov način korišćenja i izgled uređeni su statutarnim odredbama i Pravilnikom o odori, činovima i nastupima aktivnog sastava Bokeljske mornarice Kotor iz 2019. godine.

Prilikom svečanih nastupa Glavnog odreda nose se državna zastava Crne Gore i istorijska zastava Bokeljske mornarice. Njihovo nošenje povjereno je barjaktarima, čiji su način nastupanja i položaj u postrojenom odredu određeni ceremonijalnim pravilima. Zastava Bokeljske mornarice izrađena je od bijele svile, sa grbom Mornarice i dvije crvene trake uz koplje. Na jednoj strani zlatnim slovima ispisan je naziv „Bokeljska mornarica Kotor“, a na drugoj „Fides et honor“ (Vjera i čast), geslo koje izražava tradicionalna načela ove organizacije. Zastave imaju posebno mjesto u svečanom postrojavanju, predaji raporta i povorkama kroz istorijsko jezgro Kotora. Njihova upotreba povezana je sa protokolom koji određuje položaj oficira, raspored učesnika i redosljed kretanja odreda.[519]

Oznake činova omogućavaju razlikovanje pripadnika oficirskog i podoficirskog sastava Bokeljske mornarice. Među tradicionalnim zvanjima izdvajaju se admiral, viceadmiral, major, kapetan, poručnik, vodnik i mlađi vodnik, dok posebne ceremonijalne funkcije imaju barjaktari, kolovođa i Mali admiral. Razlike u odorama iskazuju se oblikom pojedinih odjevnih djelova, perjanicama, zlatnim širitima, gajtanima i drugim ukrasima. Pravilnikom iz 2019. godine utvrđeni su izgled odora, oznake činova i pravila njihovog nošenja, čime se održava prepoznatljiva hijerarhija ceremonijalnog sastava Bokeljske mornarice.[520]

4.1.3 Zajednica kao nosilac i tumač baštine

Razumijevanje kontinuiteta kao procesa prenošenja, prilagođavanja i reinterpretacije kulturnih praksi naročito je značajno za zajednice koje kulturne prakse održavaju i oblikuju kroz izvođački kontinuitet, međugeneracijskim prenošenjem znanja i kolektivnim pamćenjem. Valjanost dokumentacije određuje tehnička preciznost i sposobnost dokumentacionog sistema da prepozna interpretativnu ulogu zajednice. Primjeri poput projekata Mnemosyne ili Zay Initiative ukazuju na mogućnost uključivanja iskustava, znanja i tumačenja pripadnika zajednice u digitalnu dokumentaciju kulturne baštine, čime se omogućava bilježenje različitih značenja i perspektiva koje zajednice pripisuju kulturnim praksama.

Integralno dokumentovanje zavisi od preciznog određenja uloge zajednice u procesu oblikovanja dokumentacionog sadržaja i njegovog tumačenja. U oblasti nematerijalne kulturne baštine zajednica raspolaže znanjem koje je istovremeno izvođačko, iskustveno, relacijsko i memorijsko utemeljeno na odnosima i pamćenju. Znanje se prenosi i artikuliše verbalnim iskazima, izvođačkom praksom, učestvovanjem i ponavljanjem, pri čemu se njegovi kontekstualni slojevi oblikuju kroz odnose među učesnicima, okolnosti i vremensku određenost izvođenja. Dokumentacioni sistem zato mora da registruje porijeklo iskaza, ulogu njegovog autora u kulturnoj praksi, okolnosti izvođenja i veze između šireg društvenog konteksta i pojedinačnog zapisa. Uspostavljeni odnosi omogućavaju proučavanje kulturnih sadržaja u njihovoj međusobnoj povezanosti, uz očuvanje konteksta u kojem se oblikuju njihova značenja i povezuju pojedinačne ibnoj informacije u cjelovit dokumentacioni zapis.[521]

Izdvajanje kulturnih praksi iz njihovog društvenog konteksta i njihovo svođenje na vizuelne reprezentacije, informacione jedinice ili administrativne kategorije može ograničiti razumijevanje njihove unutrašnje logike i kulturne dinamike. Uključivanje zajednice u procese interpretacije,

[519] Bokeljska mornarica Kotor, Statut Bokeljske mornarice Kotor, Kotor, 2023, čl. 5-6, str. 4; Bokeljska mornarica Kotor, Pravilnik o odori, činovima i nastupima aktivnog sastava Bokeljske mornarice Kotor, Kotor, 31. januar 2019, čl. 43-46.
[520] Bokeljska mornarica Kotor, *Pravilnik o odori, činovima i nastupima aktivnog sastava Bokeljske mornarice Kotor*, Kotor, 31. januar 2019, čl. 3-34.
[521] Elena Argyridou, Kyriaki Efstathiou, Marios Hadjiathanasiou, Marinos Ioannides, Andria Karaoli, Elena Karittevli, Maria Mateou, Ioanna Panagi, Panayiota Samara, „Digital Holistic Documentation of Cultural Heritage: Challenges and Risks, towards Shaping the Future“, The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, XLVIII-M-2-2023, 2023, str. 95-102.

selekcije i prenošenja znanja omogućava dokumentovanje različitih tumačenja i perspektiva, kao i potpunije razumijevanje značenja koja se oblikuju i mijenjaju tokom trajanja kulturne prakse.

Odnos između tehnoloških zahtjeva dokumentovanja i društvene dinamike kulturne prakse posebno se ogleda na primjeru Bokeljske mornarice, čiji istorijski kontinuitet, ritualna forma i identitetska vrijednost pokazuju na koji način se nematerijalni i materijalni aspekti kulturne baštine sjedinjuju u živoj zajedničkoj praksi. Dokumentacija, stoga prevazilazi tehnički opis i zahtijeva razumijevanje uloge zajednice kao autentičnog nosioca tradicije i učesnika u tumačenju i oblikovanju značenja koje se kroz praksu ostvaruju.

Pojam zajednice određuje se kroz učešće identifikovanih učesnika i njihovih međusobnih odnosa u okviru kulturne prakse. Formalno članstvo predstavlja samo jednu od mogućih veza sa kulturnom praksom. Učešće može proizlaziti iz ritualne uloge, porodičnog generacijskog prenosa, zanatskog znanja, lokalnog pamćenja, muzičke prakse, vjerskog iskustva ili dugotrajnog prisustva u događajima koji oblikuju zajednički kalendar. Dokumentaciona metodologija treba da omogući da se ti međusovni odnosi evidentiraju uz očuvanje različitih oblika učešća i pripadnosti zajednici. Precizno sagledavanje odnosa unutar zajednice omogućava razumijevanje načina na koji se nematerijalna kulturna baština prenosi, održava i mijenja.

Pojam zajednice u heritologiji određuje se kroz njenu ulogu u oblikovanju, identifikovanju, prenošenju i obnavljanju kulturnih praksi. Konvencija iz 2003. godine povezuje nematerijalnu kulturnu baštinu sa praksama, izrazima, predstavama, znanjima i vještinama koje zajednice, grupe i, u pojedinim slučajevima, pojedinci prepoznaju kao dio vlastite kulturne baštine. U tom određenju, zajednica se uspostavlja kao jedna od ključnih instanci u procesu identifikovanja ali i značenja baštinskih značenja kulturne prakse. Znanje koje nastaje i prenosi se u okviru zajednice obuhvata načine izvođenja kulturne prakse, pamćenje promjena, oblike pripadnosti, značenja prostora i predmeta, porodične narative, ritualne obrasce i kriterijume prema kojima se promjene vrijednuju ili usvajaju. Dokumentovanje tih sadržaja zahtijeva povezivanje podataka različitog epistemološkog statusa i porijekla uz očuvanje njihovog konteksta, međusobnih relacija i značenja koja im se pripisuju. Stoga znanje zajednice omogućava dokumentovanje odnosa i značenjskih slojeva kulturne prakse koji ostaju van okvira formalizovanog opisa.[522]

Konvencija UNESCO-a iz 2003. godine ulogu zajednica, grupe i pojedinaca koji kulturne prakse prepoznaju kao dio vlastite baštine, određuje kao sastavni element definisanja nematerijalne kulturne baštine. Petnaesti član ove Konvencije dodatno određuje njihovo učešće u aktivnostima upravljanja i očuvanja baštine. Navedene odredbe imaju neposredan značaj za metodologiju dokumentovanja, posebno u pogledu učešća zajednice u određivanju relevantnosti podataka, terminologije i uslova njihove javne dostupnosti i načina povezivanja dokumentovanih sadržaja sa drugim izvorima.[523]

Poimanje uloge zajednice kao nosioca baštine predstavlja jedno od temeljnih polazišta savremenih heritoloških teorija. U međunarodnim normativnim instrumentima i važećim propisima zajednica se nerijetko definiše kao grupa koja prenosi, održava i čuva određeni kulturni izraz, pri čemu takvo određenje rijetko obuhvata procese kroz koje se kulturno znanje oblikuje, prenosi i transformiše u praksi . Zajednica se mijenja i oblikuje u skladu sa iskustvima, društvenim odnosima i načinima tumačenja prakse. Njena promjenljivost neposredno je povezana sa kontinuitetom i prenošenjem baštinskih praksi.

U muzeološko-heritološkom okviru zajednica se prepoznaje kao subjekt koji učestvuje u oblikovanju znanja o vlastitoj baštini. Cjelovitost institucionalnih modela zaštite ostvaruju se uvažavanjem unutrašnjih perspektiva pripadnika zajednice. Standardizacija, evidentiranje i formalni opis

[522] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 17 October 2003, čl. 2, st. 1 i čl. 15.
[523] The Zay Initiative, The Zay Initiative: The Art of Arab Dress, digitalni arhiv i zbirka, dostupno na: thezay.org, pristupljeno 16. 9. 2026.

uslovljavaju redukciju pojedinih značenjskih slojeva kulturne prakse koja postaju predmet dokumentovanja, čime se određuje i obim njihove dokumentacione dostupnosti. Dokumentovanje nematerijalne kulturne baštine ovaj proces čini naročito osjetljivim, te zahtijeva posebnu pažnju prema odnosima između izvođenja, društvenog konteksta i zajednice koja kulturnu praksu tumači i prenosi.[524]

Heritološku vrijednost dokumentacije određuje njena sposobnost da očuva razliku između događaja i dokumentacionog zapisa. Fotografija kulturne prakse izdvaja određeni trenutak, snimak rituala bilježi određenu izvedbu, transkript prevodi govor u tekstualni oblik, a metapodatak izdvaja određena svojstva složenog konteksta prema unaprijed definisanoj strukturi opisa, te svodi složenu okolnost na unapred određeno polje. Svakim od navedenih postupaka nastaje dokumentaciona jedinica koja se može koristiti u daljem istraživanju, pri čemu se kulturna praksa bilježi u obliku različitom od njenog izvornog ispoljavanja. Integralni model podrazumijeva povezivanje zapisa sa podacima o učesnicima, kontekstu, prostoru, vremenu, funkciji, lokalnoj terminologiji i interpretacijama koje različiti nosioci prakse pripisuju događaju. Povezivanjem navedenih podataka uspostavlja se i čuva veza dokumentacionog zapisa sa izvornim događajem i pruža osnova za naknadno provjeravanje i reinterpretaciju.

Baštinska vrijednost uspostavlja se kroz odnose između zajednice, kulturne prakse, društvenih okolnosti u kojima se ostvaruje praksa i interpretativnih postupaka kojima joj se pripisuje značenje. Pažnja se preusmjerava na procese oblikovanja, usaglašavanja i potvrđivanja baštinskih vrijednosti u okviru konkretnih društvenih odnosa. Dokumentovanje stoga obuhvata relacije među institucijama, akterima, mjestima, događajima i predmetima kroz koje baštinska vrijednost postaje prenosiva, prepoznatljiva i otvorena za nova tumačenja.

Institucionalizacija nematerijalne kulturne baštine formalizuje kulturne prakse, određuje im naziv i granice, opisuje nosioce i skup svojstava prema kojima postaju administrativno prepoznatljive. Formalizacija ima zaštitnu i dokumentarnu funkciju, ali istovremeno može standardizovati ono što se u životu zajednice tumači kao promjenljiv, kontekstualno uslovljen i višeznačan proces. Dokumentaciona struktura može omogućiti očuvanost evidentiranja promjena, varijanti i različitih iskaza, uz očuvanje podataka o okolnostima izvođenja i izvorima na kojima se institucionalni opis zasniva, kako bi formalni opis ostao provjerljiv prema građi iz koje je izveden.

Kulturna baština dobija društvenu djelotvornost kroz prenošenje, upotrebu, tumačenje i procese u kojima se određene prakse imenuju, izdvajaju i postaju predmet baštinske valorizacije. Za metodologiju dokumentovanja presudan je upravo prelaz između žive prakse i njenog dokumentarnog predstavljanja, jer se u tom procesu vrši izbor svojstava, uspostavljaju kategorije i određuju odnosi koji će ostati dostupni budućim tumačenjima i istraživanjima.[525]

U dokumentovanju kulturne prakse učestvuju formalni nosioci tradicije i širi krugovi aktera, uključujući porodice, vjerske zajednice, lokalno stanovništvo, dijasporu i pripadnike različitih generacija. UNESCO-ova Konvencija iz 2003. godine uvodi potrebu institucionalnog narativa i standardizacije. Lokalne zajednice nerijetko ovaj okvir osporavaju, te dopunjuju i preispituju uspostavljene opise na osnovu iskustva, prilagođavaja ili transformisanja i vlastitog razumijevanja kulturne prakse.

Odnos institucije i zajednice oblikuje dinamičan prostor u kojem se baštinska značenja artikulišu, mijenjaju i/ili potvrđuju. Značenja kulturne tradicije se prenose i oblikuju u okviru zajednice posredstvom prakse, međugeneracijski prenos iskustava i znanja, ritualne obrasce i vrijednosti koje im zajednica pripisuje. U sličaju Bokeljske mornarice odnosi među navedenim elementima određuju kulturni i društveni kontekst u kojem se kulturna praksa održava, dokumentuje i tumači.

[524] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 17 October 2003, čl. 2, st. 1-3.
[525] Laurajane Smith, Uses of Heritage, London-New York: Routledge, 2006; Barbara Kirshenblatt-Gimblett, „Intangible Heritage as Metacultural Production“, Museum International, vol. 56, br. 1-2, 2004, str. 52-65.

Razlikovanje iskaza ili zapisa o kulturnoj praksi od same prakse predstavlja osnovni uslov za određivanje epistemološkog statusa dokumentacionog zapisa. Usmeni iskaz učesnika predstavlja dokument o određenom iskustvu, oblikovanom u specifičnim društvenim i kulturnim okolnostima, koji bilježi posebnu vrstu informacija i saznanja o kulturnoj praksi. Institucionalna dokumentacija, istorijski izvori i audiovizuelni zapisi uspostavljaju različite saznajne perspektive, određene načinom nastanka, kontekstom i funkcijom. Njihovo povezivanje zahtijeva očuvanje podataka o okolnostima nastanka, porijeklu i međusobnim odnosima. Jasno razgraničenje događaja, dokumentacionog zapisa i njegove interpretacije omogućava utvrđivanje porijekla iskaza, provjeru izvedenih zaključaka i njihovu naknadnu reinterpretaciju.[526]

Interpretativno učešće zajednice istovremeno zahtijeva utvrđivanje epistemološkog statusa iskaza koji se uključuju u dokumentacioni sistem. Usmeno prenošenje, porodična predanja, svjedočenja učesnika i institucionalni izvori pripadaju različitim oblicima nastanka i prenošenja znanja, zbog čega njihovo povezivanje zahtijeva očuvanje konteksta nastanka, porijekla i nivoa istorijske provjerljivosti. Integralni model zato omogućava njihovo povezivanje uz jasno razgraničavanje statusa izvora, autorstva iskaza i interpretativnog nivoa na kojem se određeno značenje uspostavlja. Lokalno znanje zadržava svoju dokumentacionu vrijednost, dok istorijske tvrdnje ostaju podložne provjeri u skladu sa metodološkim postupcima odgovarajućih disciplina.[527]

Uključivanje zajednice u dokumentacioni proces otvara mogućnost kontinuiranog dopunjavanja, provjere i istorijskog praćenja promjena dokumentacionog zapisa. Promjenljivost nematerijalne kulturne baštine zahtijeva dokumentovanje pojedinačnih izvođenja i njihovih međusobnih odnosa, budući da se kontinuitet kulturne prakse ostvaruje uporedo sa promjenama u načinu prenošenja, izvođenja i tumačenja. Razlike među izvedbama imaju dokumentacionu vrijednost kao pokazatelji vremenskih, međugeneracijskih i lokalnih promjena. Digitalna dokumentaciona struktura treba da omogući njihovo evidentiranje i povezivanje sa učesnicima, prostorom, vremenom i okolnostima izvođenja, čime se promjene dokumentuju kao integralni element istorijskog trajanja kulturne prakse. Učešće zajednice u dokumentovanju omogućava preciznije utvrđivanje značenja i porijekla pojedinih promjena, uključujući njihovu povezanost sa unutrašnjom dinamikom prakse, institucionalnim djelovanjem, javnim interpretacijama, reprezentacijom i savremenim oblicima medijskog posredovanja. Etička načela UNESCO-a potvrđuju primarnu ulogu zajednice u očuvanju vlastite nematerijalne kulturne baštine, u skladu sa načelima slobodne, kontinuirane i informisane saglasnosti i poštovanju običajnih pravila kojima se uređuje pristup pojedinim aspektima baštine.[528]

Bokeljska mornarica predstavlja jedan od značajnih primjera kulturne baštine čija se značenja oblikuju u dugotrajnim odnosima između kulturne prakse, ritualnih obrazaca, međugeneracijskog prenosa iskustava i znanja, materijalnih svjedočanstava, prostora i zajednice koja ih baštini. Slojevitost tih odnosa omogućava sagledavanje kulturne baštine kao dinamične cjeline čija se značenja oblikuju, prenose i dokumentuju tokom njenog istorijskog trajanja.

Dugotrajnost Bokeljske mornarice i slojevitost njenih ritualnih, memorijskih i institucionalnih obrazaca omogućavaju precizno sagledavanje odnosa između interpretacija koje nastaju u okviru zajednice i njihovih institucionalnih reprezentacija. Kao zajednica koja baštini različite porodične tradicije i generacije, mjesta pamćenja i lokalne identitete, Mornarica omogućava sagledavanje načina na koji se kontinuitet ritualnih obrazaca uspostavlja uporedo sa promjenama nastalim tokom njihovog prenošenja i izvođenja.

Sticanjem međunarodnog statusa u okviru UNESCO-a kulturna baština Bokeljske mornarice postala je dio međunarodnog normativnog okvira zasnovanog na standardizovanom opisu i institucionalno oblikovanom reprezentativnom narativu. Institucionalizacija njene baštine zahtijeva razmatranje

[526] Ivo Maroević, Uvod u muzeologiju, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1992; Peter van Mensch, Towards a Methodology of Museology, PhD thesis, University of Zagreb, 1993.
[527] Jan Vansina, Oral Tradition as History, Madison: The University of Wisconsin Press, 1985.
[528] UNESCO, Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, Paris: UNESCO, 2015, načela 1, 4, 5 i 8.

odnosa između formalizovanih modela zaštite i kulturne prakse koja se oblikuje kroz živo zajedničko iskustvo, posebno u pogledu usklađenosti institucionalno definisanog opisa sa značenjima koja joj pripisuje zajednica.

Zajednica Bokeljske mornarice oblikovala se tokom viševijekovnih promjena društvenih funkcija, institucionalne strukture, ritualnih praksi i oblika pripadnosti. Istorijsko trajanje Mornarice obuhvata različite načine društvenog djelovanja i organizacione forme, dok kontinuitet pojedinih ritualnih obrazaca, simboličkih značenja i oblika kolektivnog pamćenja omogućava praćenje istorijskog trajanja kulturne prakse. Razlikovanje vremenskih nivoa omogućava preciznije određivanje odnosa između istorijski dokumentovanih oblika organizacije i značenja koja su se kroz njihovo prenošenje oblikovala u okviru zajednice.

Uloga zajednice u viševjekovnom trajanju Bokeljske mornarice mijenjala se uporedo sa promjenama njenih društvenih funkcija i organizacione strukture. Bratovština kao oblik organizovanja, statutarno uređene obaveze članova, odbrambene i pomorske funkcije, religijska pripadnost i učešće u obrednom životu Kotora pripadali su istorijski određenim društvenim odnosima. Njihova preoblikovanja uticala su na oblike pripadnosti Mornarici, dok su pojedine simboličke forme i ritualni obrasci doprinosili očuvanju istorijskog kontinuiteta kulturne prakse.[529]

Statutarna građa iz XV vijeka pruža čvrstu dokumentacionu osnovu za rekonstrukciju institucionalne strukture bratovštine kotorskih pomoraca. Statut iz 1463. godine uređuje organizaciju, prava i obaveze članova i odnose unutar bratovštine, određujući formalni okvir članstva i djelovanja zajednice.[530] Kasnije promjene političkih i društvenih okolnosti mijenjale su funkcije Mornarice i položaj njenih članova, pa se istorijski razvoj zajednice uspostavlja kroz niz različitih oblika institucionalnog organizovanja, promjenljivim oblicima društvenog djelovanja, pripadnosti i kolektivnog pamćenja.

Istorija značenja koja zajednica pripisuje vlastitoj kulturnoj praksi i istorija institucionalnog organizovanja obrazuju različite, međusobno povezane vremenske nivoe. Njihovo razgraničenje omogućava praćenje promjena u odnosima između ritualnog pamćenja, formalne institucionalne strukture i oblika pripadnosti zajednici.

Ritualne prakse uspostavljaju drugačiji oblik kolektivnog pamćenja i očuvanja istorijskog kontinuiteta. Tripundanske svečanosti i Kolo Bokeljske mornarice integrativno povezuju religijski kalendar, gradski prostor, izvođenje, nošnju, oružje, muziku, lode koje izgovara Mali admiral, utvrđeni raspored učesnika i znanje o pravilima izvođenja.[531] Dokumentaciona i spomenička vrijednost ovih kulturnih praksi proizlazi iz međusobnih odnosa elemenata, budući da se značenje svakog pojedinačnog predmeta, pokreta ili prostorne pozicije oblikuje u okviru cjeline ritualnog događaja. Istorijski kontinuitet i identitet zajednice mogu se pratiti i kroz načine održavanja, prenošenja i tumačenja značenja povezanih sa ritualnom praksom.[532]

---

[529] Slavko Mijušković, Kotorska mornarica, Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 1994; Miloš Milošević, Pomorski trgovci, ratnici i mecene: studije o Boki kotorskoj XV-XIX stoljeća, prir. Vlastimir Đokić, Beograd-Podgorica: Equilibrium-CID, 2003.

[530] Statut Bratovštine svetog Nikole mornara u Kotoru, fototipsko izdanje sa prepisima, prevodima i regestima, prir. Miloš Milošević i Jelena Antović, Kotor: Bokeljska mornarica, 2009.

[531] Milenko M. Pasinović, „Tripundanske obredne svečanosti - dio nematerijalne kulturne baštine“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru 57-58, Kotor 2009/2010, 193-208; Jovan Vukmanović, „Nošnja i oružje Bokeljske mornarice“, Spomenik, CIII, Beograd: Srpska akademija nauka, 1953, str. 215-225; Marija Mihaliček, „Nošnja Bokeljske mornarice u likovnim prikazima od XVIII do XX stoljeća“, u: Jovan J. Martinović (ur.), Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice: zbornik radova međunarodnog naučnog skupa, Kotor: Bokeljska mornarica, 2010, str. 329-346.

[532] Suvi Kettula i Eero Hyvönen, „Process-centric Cataloguing of Intangible Cultural Heritage“, CIDOC 2012 - Enriching Cultural Heritage, Helsinki: ICOM International Committee for Documentation, 2012, 25-31; Vasiliki Nikolakopoulou, Petros Printezis, Vassilis Maniatis, Dimitris Kontizas, Spyros Vosinakis, Pavlos Chatzigrigoriou i Panayiotis Koutsabasis, „Conveying Intangible Cultural Heritage in Museums with Interactive Storytelling and Projection Mapping: The Case of the Mastic Villages“, Heritage 5, 2, 2022, 1024-1049.

Kolo Bokeljske mornarice objedinjuje različite elemente kulturne prakse čija se značenja oblikuju kroz međusobnu povezanost izvođenja, specifičnog prostornog rasporeda učesnika, tjelesnog znanja, utvrđenog slijeda pokreta koje kreiraju određene koreografske figure, muzike, nošnje i drugih elemenata koji učestvuju u cjelini izvođenja. Pojedinačno izvođenje predstavlja prostorno i vremenski određenu realizaciju kulturne prakse, pa razlike među izvedbama postaju relevantne za praćenje kontinuiteta i promjena u njenom prenošenju. Dokumentovanje Kola obuhvata povezivanje izvedbenog obrasca sa učesnicima, materijalnim elementima i značenjima, prostorom, okolnostima i vremenom izvođenja, čime se omogućava praćenje kontinuiteta i promjena kulturne prakse. [533]

Povezanost ritualnog obrasca sa društvenim odnosima omogućava preciznije određenje interpretativnog karaktera zajednice. Znanje o kulturnoj praksi oblikuje se kroz različite uloge učesnika, iskustvo stečeno neposrednim učešćem, poznavanje pravila obredne prakse i načina izvođenja. Prenošenjem ove kulturne prakse istovremeno se prenose i znanja na osnovu kojih zajednica prepoznaje njene sastavne elemente, njihova međusobna značenja i odnose koji im se pripisuju. Zajednica se istorijski oblikuje kroz procese u kojima se značenja kulturne prakse usvajaju, prenose, tumače i ponovo artikulišu.

Različiti oblici znanja u okviru zajednice istovremeno podrazumijevaju različite pozicije sa kojih se kulturna praksa tumači. Znanje stečeno dugotrajnim učešćem u ritualnoj praksi, iskaz učesnika, stručno tumačenje pripadnika zajednice i institucionalno oblikovan opis mogu se odnositi na isti baštinski sadržaj, dok njihova dokumentaciona vrijednost zavisi od jasno određenog izvora, autorstva i okolnosti u kojima je pojedino tumačenje nastalo.

Znanje koje se oblikuje i prenosi unutar zajednice dokumentuje se posredstvom izvora različitog karaktera, porijekla i vremena nastanka. Arhivska građa, statuti, institucionalna dokumentacija, zapisi o obrednim praksama, svjedočenja učesnika, materijalni predmeti i dokumentovana izvođenja pripadaju različitim saznajnim i vremenskim kontekstima. Njihova dokumentaciona vrijednost određena je porijeklom, okolnostima nastanka, vremenom, autorstvom i odnosom prema kulturnoj praksi o kojoj svjedoče. Istorijski izvor, savremeni institucionalni iskaz, naknadna naučna interpretacija i svjedočenje pripadnika zajednice zahtijevaju jasno određenje vlastitog dokumentacionog statusa i međusobnih odnosa.

Isti segment kulturne prakse može biti dokumentovan fotografskim ili audiovizuelnim zapisom, statutarnom odredbom, svjedočenjem učesnika ili materijalnim predmetom, pri čemu svaki od tih izvora zadržava vlastiti dokumentacioni status. Njihovo povezivanje omogućava sagledavanje odnosa između dokumentovanog izvođenja, normiranog obrasca, iskustvenog znanja i njegovih materijalnih svjedočanstava baštine.

Različitost izvora posebno dolazi do izražaja u dokumentovanju znanja koje se ostvaruje izvođenjem kulturne prakse. Poznavanje koreografskog obrasca i načina oblikovanja pojedinih figura Kola, prostornih odnosa među učesnicima, uloge nošnje i drugih materijalnih elemenata u izvođenju i pravila učešća, dijelom se prenosi neposrednim iskustvom, posmatranjem, učestvovanjem i ponavljanjem. Dokumentovanje iskustveno stečenog znanja zahtijeva povezivanje iskaza učesnika sa konkretnim izvođenjem, njegovim prostorom, vremenom, učesnicima i materijalnim elementima, uz praćenje promjena tokom uzastopnih izvođenja.

Povezivanje različitih izvora zahtijeva dokumentacionu strukturu koja obezbjeđuje očuvanje podataka o njihovom porijeklu i kontekstu nastanka i istovremeno uspostavlja provjerljive odnose među podacima koje sadrži. Dokumentovanje pojedinačnih podataka o pokretu u Kolu ostvarivo je tek u odnosu prema cjelini izvođenja, odnosno prema koreografskoj figuri kojoj pripada, učesniku

[533] Iva Antović, „Nematerijalna kulturna baština i UNESCO: primjer Bokeljske mornarice i njenog Kola“, Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti 28-29, Herceg Novi, 2008, 255-270; Iva Antović, „Digitalizacija dokumentacije nematerijalne kulturne baštine kao jedan od osnovnih instrumenata njene zaštite: primjer Bokeljske mornarice i njenog Kola“, u: ICOM SEE Regional Conference Proceedings, Beograd-Niš, 2012, 89-101.

koji ga izvodi, vremenu i prostoru izvođenja, materijalnim elementima koji ga prate, izvoru iz kojeg je podatak preuzet i interpretacijom značenja koje mu se pripisuje. Predmet dokumentovanja obuhvata mrežu odnosa između ljudi, događaja, prostora, vremena, predmeta, sjećanja i interpretacija koja omogućava cjelovito sagledavanje dokumentacionog konteksta kulturne prakse.

4.1.4 Institucionalna zaštita: elaborat, nominacija i UNESCO

Odnos između institucionalnog dokumentovanja i znanja zajednice može se pratiti već u postupku izrade elaborata kojim je kulturna baština Bokeljske mornarice stručno obrađena u okviru nacionalnog sistema zaštite. U njegovom oblikovanju učestvovali su predstavnici zajednice i nadležnih institucija, istraživači iz oblasti heritologije, čije je naučnoistraživačko bavljenje Bokeljskom mornaricom povezano sa zajednicom koja ovu kulturnu praksu njeguje i prenosi U postupku izrade nacionalnog elaborata povezani su rezultati naučnog i stručnog istraživanja sa znanjem nosilaca kulturne prakse, uključujući poznavanje načina njenog izvođenja, prenošenja i značenja koja joj se pripisuju.[534] Nominacioni proces predstavlja narednu fazu institucionalne formalizacije, u kojoj se prethodno identifikovana i dokumentovana kulturna praksa oblikuje u skladu sa kriterijumima i dokumentacionim zahtjevima međunarodnog sistema zaštite i predstavljanja nematerijalne kulturne baštine.[535]

Elaborat ujedno se može posmatrati kao dokumentacioni presjek kulturne prakse u određenom vremenu, zasnovan na izboru i povezivanju podataka različitog porijekla. Istorijska građa, podaci o ritualnim praksama i njihovim materijalnim elementima, stručna i naučna tumačenja i znanja pripadnika zajednice u njemu se objedinjuju u strukturisanom institucionalnom zapisu. Njihovo objedinjavanje zahtijeva očuvanje podataka o izvorima, autorstvu i okolnostima u kojima su pojedina tumačenja nastala, kako bi se u okviru dokumentacije moglo razlikovati istorijsko svjedočanstvo, institucionalna ocjena, istraživačka interpretacija i znanje proisteklo iz neposrednog učešća u kulturnoj praksi. [536]

Međunarodnom nominacijom kulturna baština Bokeljske mornarice postala je predmet dokumentovanja i interpretacije u širem stručnom i institucionalnom kontekstu. Skup dokumentacionih izvora proširen je iskazima i dokumentima nastalim van neposrednog procesa nacionalne identifikacije kulturnog dobra. Među njima se izdvajaju institucionalna obrazloženja, stručna mišljenja, pisma podrške, primjedbe, zahtjevi za dopunu nominacije i odgovori na njih. Njihova dokumentaciona vrijednost određena je okolnostima i svrhom nastanka, institucionalnim statusom izvora, autorstvom i odnosom prema sadržaju na koji se odnosi. Različiti iskazi mogu se odnositi na istu praksu, događaj ili značenje, dok njihov dokumentacioni status zavisi od izvora na kojima se zasnivaju i pozicije sa koje su oblikovani. Njihovo povezivanje zahtijeva jasno razgraničenje izvora, podatka i interpretacije, uz očuvanje podataka o autorstvu, vremenu i okolnostima nastanka iskaza, kao i dokumentacionoj građi na kojoj se zasniva.

Problem u procesu dokumentacije nastaje kada se različiti iskazi odnose na isti segment kulturne prakse, a pripisuju mu se različita značenja zasnovana na različitim izvorima. Njihovo uključivanje u zajedničku dokumentacionu strukturu zahtijeva očuvanje svakog iskaza u njegovom izvornom kontekstu i uspostavljanje odnosa prema praksi, događaju, predmetu ili značenju na koje se odnosi.

---

[534] Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, Rješenje UP/I br. 04-55/2013, Cetinje, 3. jul 2013, obrazloženje; Elaborat o utvrđivanju kulturne vrijednosti nematerijalnog dobra „Bokeljska mornarica“, br. 03-639/2012-8, 15. januar 2013.

[535] UNESCO, „Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: A Festive Representation of a Memory and Cultural Identity“, Nomination File No. 01727 (2020); UNESCO, Decision of the Intergovernmental Committee: 16.COM 8.B.25 (2021), https://ich.unesco.org/en/decisions/16.COM/8.B.25.

Ivo Maroević, Uvod u muzeologiju, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993, str. 132-135; Dragan Bulatović, „Studije baštine kao temelj očuvanja humanističkog obrazovanja“, Andragoške studije, br. 1, 2015, str. 53-54; Martin Doerr, „The CIDOC Conceptual Reference Module: An Ontological Approach to Semantic Interoperability of Metadata“, AI Magazine, vol. 24, br. 3, 2003, str. 75-92.

Povezivanje ovih podataka omogućava praćenje promjena i porijekla pojedinih interpretacija, kao i dokumentacionih izvora na kojima se zasnivaju.

Dokumentacija tako sadrži različite interpretacije istog baštinskog sadržaja, pri čemu njihov dokumentacioni status i autorstvo ostaju jasno određeni. Digitalna dokumentaciona struktura omogućava njihovo međusobno povezivanje i povezivanje sa drugim zapisima o istom segmentu kulturne prakse sa izvornom građom, čuvajući mogućnost naknadne provjere, poređenja i interpretacije.

Integralna dokumentaciona struktura zahtijeva da svaki podatak zadrži vezu sa izvorom iz kojeg potiče, autorom ili institucijom odgovornom za njegov nastanak, vremenom nastanka i baštinskim sadržajem na koji se odnosi. Istovremeno, isti događaj, predmet, ritualna praksa ili iskaz može biti povezan sa većim brojem izvora i interpretacija, čime se omogućava njihovo uporedno sagledavanje uz očuvanje pojedinačnih dokumentacionih statusa.[537]

Uključivanjem kulturne prakse u institucionalne sisteme zaštite nastaje dokumentacija čija su struktura i sadržaj određeni prema utvrđenim stručnim i normativnim kriterijumima postupka zaštite. Evidentiranje Bokeljske mornarice u okviru nacionalnog sistema zaštite, a potom i postupak nominacije za UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, proizveli su nove skupove dokumentacionih izvora, različite prema namjeni, institucionalnom porijeklu, autorstvu i načinu oblikovanja podataka. Stručna i nominaciona dokumentacija, elaborati, dopune, saglasnosti zajednice, prateća korespondencija, audiovizuelni prilozi, stručna mišljenja i odluke nadležnih tijela postali su sastavni dio dokumentacione istorije kulturne prakse.[538]

Nacionalni elaborat i nominacioni dosije nastaju prema zahtjevima postupaka kojima su namijenjeni i pripadaju različitim fazama institucionalnog dokumentovanja. Podaci sadržani u njima određeni su funkcijom dokumenta, kriterijumima vrednovanja i institucionalnim okvirom njegovog nastanka, te njihovo povezivanje zahtijeva očuvanje podataka o instituciji, autorstvu, mjestu i vremenu nastanka i postupku u okviru kojeg je pojedina interpretacija formulisana.[539] Njihov sadržaj istovremeno omogućava praćenje načina na koji su u različitim fazama institucionalne zaštite određivani predmet zaštite, njegovi nosioci, istorijski kontinuitet, izvođačke i ritualne prakse, vrijeme i prostor, način prenošenja, materijalni elementi i mjere očuvanja. Poređenje ovih dokumenata omogućava utvrđivanje kontinuiteta pojedinih podataka, njihovih dopuna i izmjena, kao i promjena u načinu institucionalnog opisivanja kulturnog dobra.

Metodološki zahtjev posebno se usložnjava kada se istom svojstvu kulturne prakse u različitim institucionalnim i dokumentacionim okvirima pripisuju različita određenja i značenja. Razlike se mogu odnositi na istorijsko porijeklo, teritorijalnu pripadnost, značenje pojedinih elemenata, zajednicu nosilaca ili način određivanja kontinuiteta kulturne prakse. U takvim slučajevima objedinjavanje dokumentacije zahtijeva očuvanje odnosa između interpretacije i njenog autora, institucionalnog okvira u kojem je formulisana, izvora na kojem je zasnovana i vremena njenog nastanka.[540]

---

[537] Franco Niccolucci, Achille Felicetti i Sorin Hermon, „Populating the Data Space for Cultural Heritage with Heritage Digital Twins“, Data 7, br. 8 (2022), članak 105, https://doi.org/10.3390/data7080105.

[538] Nominacioni dosije kulturne baštine Bokeljske mornarice Kotor, Ministarstvo kulture Crne Gore, Cetinje, 2020, odjeljci C.1-C.3; Dopuna Nominacionog dosijea kulturne baštine Bokeljske mornarice Kotor, Ministarstvo kulture Crne Gore, Cetinje, 2020, str. 3-7.

[539] Nominacioni dosije kulturne baštine Bokeljske mornarice Kotor, Ministarstvo kulture Crne Gore, Cetinje, 2020, odjeljci C.1-C.3; Dopuna Nominacionog dosijea kulturne baštine Bokeljske mornarice Kotor, Ministarstvo kulture Crne Gore, Cetinje, 2020, str. 3-7.

[540] Nominacioni dosije kulturne baštine Bokeljske mornarice Kotor, Ministarstvo kulture Crne Gore, Cetinje, 2020, odjeljci C.1-C.3; Dopuna Nominacionog dosijea kulturne baštine Bokeljske mornarice Kotor, Ministarstvo kulture Crne Gore, Cetinje, 2020, str. 3-7; Antun Sbutega, „Pismo admirala Bokeljske mornarice UNESCO-u“, Kotor, 2. april 2019, str. 2-4.

Institucionalnom evidentiranju prethodila su istraživanja nastala unutar kulturnog prostora Boke Kotorske, u kojima je od 2007. godine nematerijalna baština Bokeljske mornarice razmatrana u kontekstu savremenih modela zaštite, a potom i mogućnosti njenog uključivanja u UNESCO-v sistem zaštite nematerijalne kulturne baštine.[541] Taj slijed posebno je značajan za razumijevanje uloge zajednice u prepoznavanju potrebe za institucionalnom zaštitom vlastite baštine, jer je potreba za njenom zaštitom prethodno artikulisana kroz istraživački rad pojedinca koji pripada kulturnoj sredini i zajednici iz koje sama praksa potiče. Kasnija nominaciona dokumentacija potvrđuje da je inicijativa za nominaciju potekla od članova same Bokeljske mornarice i da je potom upućena Ministarstvu kulture i nadležnim institucijama.[542] Time se može pratiti proces prelaska inicijative zajednice u institucionalno organizovan postupak dokumentovanja i zaštite, kao i promjena statusa podataka nastalih u različitim fazama tog procesa. Dokumentacija nastala u postupcima međunarodne zaštite Bokeljske mornarice pruža konkretan primjer različitog institucionalnog određivanja međusobno povezanih kulturnih sadržaja.[543]

Nominacioni proces Bokeljske mornarice svjedoči o procesnom karakteru oblikovanja, usaglašavanja i dopunjavanja institucionalne dokumentacije. Prva nominacija Crne Gore upućena je UNESCO-u krajem marta 2018. godine, nakon procesa koji je trajao oko godinu i po. Dosije je pripremala radna grupa koju su činili šest predstavnika nacionalnih ustanova i Ministarstva kulture i tri predstavnika Bokeljske mornarice, uz konsultacije sa širom lokalnom zajednicom i održavanje vanredne skupštine Bokeljske mornarice.

Tokom izrade prve nominacije prikupljeno je više od tri stotine potpisa lokalne zajednice za podršku kandidaturi, dok su tekst nominacije, potpisi saglasnosti, pisma, fotografije i film činili sastavne djelove dosijea.[544]

U nominacionom i evaluacionom postupku element je dokumentovan u odnosu na Bokeljsku mornaricu, zajednicu nosilaca, Tripundanske svečanosti, Kolo i prostor Kotora, pri čemu je u odluci Komiteta zabilježeno i njegovo prethodno evidentiranje u Registru kulturnih dobara Crne Gore 2013. godine. Nakon potvrde da nominacioni dosije ispunjava tehničke uslove za ulazak u proceduru, u toku evaluacionog postupka UNESCO-u su dostavljena pisma pojedinaca i udruženja kojima su osporavani pojedini aspekti nominacije, kao i odgovori predstavnika Bokeljske mornarice i nadležnih organa Crne Gore. Međuvladin komitet je 2019. godine nominaciju vratio Crnoj Gori na dopunu i predložio dopunu dosijea i njegovo ponovno kandidovanje u jednom od narednih ciklusa.

Dokumentaciona vrijednost pojedinih vrsta dokumentacije određena je njihovom ulogom u nominacionom postupku. Povezivanje nominacionog teksta kojim se praksa institucionalno određuje sa evaluacijama, primjedbama, odgovorima, dopunama i saglasnostima zajednice omogućava praćenje oblikovanja i promjena njenog opisa tokom nominacionog postupka. Time nominaciona dokumentacija omogućava rekonstrukciju hronologije institucionalnog dokumentovanja, pri čemu svaka faza zadržava vezu sa dokumentima koji su joj prethodili.

---

[541] Iva Ljesar, Nematerijalna baština kao čuvar kulturnog identiteta - primjer Bokeljske mornarice i njenog Kola, diplomski rad, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd, 2007; Iva Antović, „Nematerijalna kulturna baština i UNESCO: primjer Bokeljske mornarice i njenog Kola“, Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, 28-29, Herceg Novi, 2008, str. 255-270; Iva Antović, „Savremena sagledavanja Kola Bokeljske mornarice, kao identifikovanog nematerijalnog kulturnog dobra“, u: 12 vjekova Bokeljske mornarice: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, Kotor, 2010, str. 145-160.

[542] Ministarstvo kulture Crne Gore, Prijedlog i učešće Crne Gore na 14. zasijedanju Međuvladinog komiteta za zaštitu nematerijalne kulturne baštine UNESCO, 2019; Bokeljska mornarica Kotor, „Aktivnosti“, zvanična internet stranica Bokeljske mornarice Kotor, pristupljeno 20. septembra 2026; Skupština Crne Gore, zapis sa sjednice od 23. decembra 2019, izlaganje Adrijana Vuksanovića o nominaciji Bokeljske mornarice za UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

[543] Dopuna Nominacionog dosijea kulturne baštine Bokeljske mornarice Kotor, Ministarstvo kulture Crne Gore, Cetinje, 2020, str. 3-5.

[544] UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Decision 14.COM 10.B.25, Boka Navy – traditional maritime organization, fourteenth session, Bogotá, 2019, Nomination File No. 01507.

UNESCO je 2021. godine upisao „Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: a festive representation of a memory and cultural identity“ na Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, pod brojem 01727. U Odluci 16.COM 8.b.25 element je određen prema kulturnoj baštini Bokeljske mornarice i sa njom povezanim svečanim ceremonijama, tradicionalnoj nošnji i oružju, izvođenju Kola, muzici i međugeneracijskom prenošenju znanja i vještina. Ovaj dokument i pripadajući nominacioni dosije dokumentuju element u okviru međunarodnog sistema zaštite nematerijalne kulturne baštine. U integralnom dokumentu evidentiraju se podaci o datumu i postupku upisa, nominacioni dosije i odluka UNESCO-a o upisu, dok se podaci sadržani u navedenim dokumentima povezuju sa drugim izvorima koji ih potvrđuju, dopunjuju ili vremenski određuju pojedina svojstva baštine.[545]

Godinu kasnije na istu Reprezentativnu listu, na osnovu nominacije Hrvatske, upisan je element pod nazivom *Festivity of Saint Tryphon and the Kolo (chain dance) of Saint Tryphon, traditions of Croats from Boka Kotorska (Bay of Kotor) who live in the Republic of Croatia* (Proslava Svetog Tripuna i Kolo Svetog Tripuna, tradicije Hrvata iz Boke kotorske koji žive u Republici Hrvatskoj).[546] UNESCO dokumentacija određuje element u odnosu na zajednicu Hrvata porijeklom iz Boke kotorske koja navedene tradicije njeguje u Hrvatskoj, dok odluka Komiteta bilježi da je element 13. jula 2015. godine uključen u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.

Dva odvojena nominaciona i upisana postupka pokazuju kako povezani kulturni sadržaji mogu biti dokumentovani u odnosu na različito određene zajednice nosilaca, prostorne okvire i institucionalne okvire zaštite. Za integralni dokumentacioni model posebno je značajno da naziv elementa, teritorijalni okvir, određenje zajednice i pripisana značenja ostanu povezani sa konkretnim nominacionim dosijeom, državom podnosiocem, vremenom nastanka dokumenta i institucionalnom odlukom u okviru odgovarajućeg postupka zaštite. Njihovim povezivanjem u jedinstvenu dokumentacionu cjelinu čuva se mogućnost poređenja različitih institucionalnih tumačenja, uz očuvanjepodataka o porijeklu i kontekstu svakog pojedinačnog zapisa.[547]

Dokumentacija Bokeljske mornarice time obuhvata izvore različitog vremena nastanka, porijekla, autorstva, funkcije i metodološkog statusa, u kojima se podaci o istim baštinskim svojstvima, učesnicima, događajima, prostorima i značenjima mogu evidentirati i tumačiti na različite načine. Njihovo povezivanje zahtijeva očuvanje odnosa pojedinačnih podatka sa izvorima iz kojih potiču, kontekstom i vremenom nastanka, institucijama ili autorima koji su ih oblikovali, kao i drugim zapisima koji se odnose na isti baštinski sadržaj.

4.2 Model integralnog dokumentovanja

Različito porijeklo, funkcija i struktura dokumentacionih izvora određuju način njihovog povezivanja u integralnom modelu. Istorijski izvor, zapisi obrednog čina, muzejski predmet, audiovizuelna dokumentacija, svjedočenje učesnika i institucionalni dokument mogu se odnositi na isto svojstvo kulturne baštine, ali podatke o njemu oblikuju prema različitim kriterijumima, postupcima i ciljevima.

[545] UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Decision 16.COM 8.b.25, Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: a Festive Representation of a Memory and Cultural Identity, Sixteenth Session, 2021, R.1, R.3-R.5, https://ich.unesco.org/en/Decisions/16.COM/8.b.25, pristupljeno 27. septembra 2026.

[546] UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Decision 17.COM 7.b.4, Festivity of Saint Tryphon and the Kolo (chain dance) of Saint Tryphon, traditions of Croats from Boka Kotorska (Bay of Kotor) who live in the Republic of Croatia, seventeenth session, Rabat, 2022, Nomination File No. 01891, tač. 1-3.

[547] UNESCO, „Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: a Festive Representation of a Memory and Cultural Identity“, nominacioni dosije br. 01727, Crna Gora, 2021; UNESCO, Odluka Međuvladinog komiteta 16.COM 8.b.25, 2021; UNESCO, „Festivity of Saint Tryphon and the Kolo (Chain Dance) of Saint Tryphon, Traditions of Croats from Boka Kotorska (Bay of Kotor) Who Live in the Republic of Croatia“, nominacioni dosije br. 01891, Hrvatska, 2022; UNESCO, Odluka Međuvladinog komiteta 17.COM 7.b.4, 2022; upor. i: Timothy Lebo, Satya Sahoo, Deborah McGuinness (ur.), PROV-O: The PROV Ontology, W3C Recommendation, 30. april 2013, odj. 3.1-3.2.

Njihovo objedinjavanje zahtijeva očuvanje veze između izvora iz kojeg podatak potiče, autora ili institucije koja ga je oblikovala, vremena i okolnosti njegovog nastanka, kao i učesnika, događaja, prostora, materijalnih svojstava i značenja na koja se odnosi.[548]

Multidisciplinarni opis kulturne baštine time se uspostavlja povezivanjem podataka različitog metodološkog statusa i porijekla, uz očuvanje njihove pojedinačne dokumentacione vrijednosti. Istorijski, heritološki, etnološki, muzeološki i informacioni podaci nastaju primjenom različitih dokumentacionih i istraživačkih postupaka, zbog čega njihova integracija zahtijeva strukturu sposobnu da sačuva kontekst nastanka, međusobnih odnosa i vremenske određenosti podataka i praćenje dokumentovanih promjena. Integralnost dokumentacije određena je mogućnošću da se različita svojstva istog baštinskog sadržaja povežu uz očuvanje konteksta, značenja i porijekla pojedinačnog podatka.

Usklađivanje podataka zahtijeva da njihove razlike ostanu vidljive i nakon povezivanja u zajedničku dokumentacionu strukturu. Podatak preuzet iz istorijskog izvora, zabilježen tokom posmatranja kulturne prakse, utvrđen dokumentovanjem materijalnog predmeta ili saopšten u svjedočenju razlikuje se prema vremenskoj određenosti, načinu nastanka i odnosu prema izvoru iz kojeg potiče.[549] Njihovo povezivanje ostvaruje se na osnovu identifikovanja baštinskog sadržaja i relacija koje taj sadržaj uspostavlja sa učesnicima, događajima, predmetima, vremenom, prostorom i značenjima koja mu pripadaju. Dokumentacioni zapis integriše različite izvore omogućavajući provjeru porijekla podataka i osnove na kojoj je pojedinačno saznanje formirano.[550]

Hronološko povezivanje zapisa omogućava praćenje različitih stanja baštinskog sadržaja zabilježenih tokom njegovog trajanja i promjena. Pojedinačna izvedba Kola pripada utvrđenoj kulturnoj praksi i određena je konkretnim mjestom održavanja, učesnicima, vremenom i rasporedom izvođenja, materijalnim elementima i okolnostima u kojima je ostvarena.

Povezivanje pojedinačne izvedbe sa ranijim i kasnijim izvedbama iste kulturne prakse omogućava praćenje kontinuiteta i promjena pojedinih njenih svojstava, dok povezivanje sa istorijskim, statutarnim, muzejskim i institucionalnim izvorima omogućava uvid u načine na koje su ta ista svojstva tumačena i evidentirana u različitim vremenskim i dokumentacionim okvirima. Dokumentovanje promjene podrazumijeva praćenje promjena same kulturne prakse i promjena u načinu na koji je znanje o njoj tokom vremena bilježeno, klasifikovano i interpretirano.[551]

Hronološka struktura dokumentacije zahtijeva da se vrijeme na koje se odnosi dokumentovano stanje kulturne prakse ili njeno pojedinačno ispoljavanje razgraniči od vremena njihovog dokumentovanja i naknadne interpretacije. Istorijski izvor može svjedočiti o kulturnoj praksi kojoj je vremenski neposredno pripadao, dok njegovo naučno tumačenje može nastati znatno kasnije, a savremeni dokumentacioni zapis može objediniti podatke iz oba izvora i povezati ih sa podacima nastalim neposrednim dokumentovanjem kulturne prakse.

Drugačija tumačenja, naknadne dopune, i povezivanje sa novim izvorima evidentiraju se uz očuvanje prethodno zabilježenog stanja. Na taj način dokumentacioni zapis omogućava praćenje promjena u saznanjima o kulturnoj praksi, uz očuvanje podataka o autorstvu, vremenu, izvorima i okolnostima nastanka pojedinačnih interpretacija.

[548] Ivo Maroević, Uvod u muzeologiju, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993, str. 132-134.
[549] Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, Studia ethnologica Croatica, vol. 35, br. 1, 2023, str. 121-123.
[550] Fabio Mariani, Lynn Rother i Max Koss, „Teaching Provenance to AI: An Annotation Scheme for Museum Data”, u: Sonja Thiel i Johannes C. Bernhardt (ur.), AI in Museums: Reflections, Perspectives and Applications, Bielefeld: transcript Verlag, 2023, str. 163-172.
[551] Suvi Kettula i Eero Hyvönen, „Process-centric Cataloguing of Intangible Cultural Heritage”, Proceedings of CIDOC 2012: Enriching Cultural Heritage, ICOM International Committee for Documentation, 2012, str. 25-31.

Porijeklo podatka time postaje jedno od osnovnih načela integralne dokumentacione strukture.[552] Kada se različiti izvori odnose na isto baštinsko svojstvo, njihovo povezivanje omogućava poređenje podataka koji se međusobno dopunjuju, podudaraju ili pružaju različita tumačenja, uz očuvanje porijekla svakog od njih.

Povezivanje podataka različitog porijekla zahtijeva utvrđivanje odnosa na osnovu kojih se njihova pripadnost istom baštinskom sadržaju može uspostaviti i provjeriti. U dokumentacionoj strukturi ti odnosi povezuju nematerijalna i materijalna svojstva baštinskog sadržaja sa kulturnim praksama, učesnicima, prostorom, vremenom, izvorima i značenjima.[553]

Dokumentaciona vrijednost pojedinačnih podataka određuje se prema kontekstu njihovog značenja, nastanka i upotrebe, kao i na osnovu njihove povezanosti sa drugim dokumentovanim podacima. Predmet može biti povezan sa kulturnom praksom u kojoj je korišćen, učesnikom koji ga je upotrebljavao ili kojem je pripadao, vremenom i mjestom njegove upotrebe, dokumentom u kojem je evidentiran i interpretacijama kojima su njegova značenja i svojstva određivani. Dokumentacioni opis pojedinačnog ispoljavanja kulturne prakse povezuje podatke o prostoru i vremenu održavanja, učesnicima, materijalnim elementima uključenim u njegovo izvođenje i zapisima nastalim njegovim dokumentovanjem, kao i podatke o drugim izvedbama iste kulturne prakse.

Relacije između podataka određuju kontekst potreban za njihovo dokumentaciono određenje. Dokumentovanje nošnje objedinjuje podatke o njenim materijalnim svojstvima sa podacima o učesniku i njegovoj ulozi, konkretnoj izvedbi Bokeljskog kola i audiovizuelnim zapisom te izvedbe. Integralni zapis čuva i povezuje podatke o materijalnim svojstvima predmeta sa kulturnom praksom u kojoj predmet ostvaruje svoje značenje i funkciju.

Povezivanje podataka na osnovu utvrđenih odnosa uspostavlja strukturu u kojoj se pojedinačno svojstvo kulturne baštine može pratiti u okviru različitih događaja, izvora i vremenskih određenja. Tako formirana dokumentaciona struktura evidentira izvor i postupak na osnovu kojih je veza među podacima utvrđena, kako bi se moglo razlikovati ono što je neposredno dokumentovano od onoga što je izvedeno iz svjedočenja, istorijskog izvora, stručne interpretacije ili institucionalnog zapisa.

Razlike u statusu i porijeklu podataka određuju i način njihovog povezivanja. Relacija između podatka i njegovog izvora razlikuje se od relacije između učesnika i njegove uloge u kulturnoj praksi, kao i od odnosa između pojedinačnog izvođenja prakse i predmeta upotrijebljenog tokom njenog odvijanja. Svaka od ovih relacija ima vlastitu dokumentacionu vrijednost, a njihovo povezivanje omogućava utvrđivanje konteksta u kojem je određeno svojstvo kulturne baštine zabilježeno i interpretirano.

Dokumentaciona struktura oblikovana prema ovako određenim relacijama zahtijeva njihovo precizno formalizovanje u digitalnom okruženju. Podaci zadržavaju vezu sa vremenom nastanka, izvorom, autorom ili institucijom, učesnikom, događajem, predmetom, prostorom i interpretacijom sa kojom su povezani. Karakter svakog uspostavljenog odnosa među podacima određuje se prema njegovoj dokumentacionoj funkciji. Digitalni zapis time dobija strukturu u kojoj se kontekst, porijeklo i odnosi među podacima mogu pratiti i naknadno provjeravati.[554]

[552] Fabio Mariani, Lynn Rother i Max Koss, „Teaching Provenance to AI: An Annotation Scheme for Museum Data", u: Sonja Thiel i Johannes C. Bernhardt (ur.), AI in Museums: Reflections, Perspectives and Applications, Bielefeld: transcript Verlag, 2023, str. 163-172; Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research", Studia ethnologica Croatica, vol. 35, br. 1, 2023, str. 122-123.
[553] Suvi Kettula i Eero Hyvönen, „Process-centric Cataloguing of Intangible Cultural Heritage", Proceedings of CIDOC 2012: Enriching Cultural Heritage, ICOM International Committee for Documentation, 2012, str. 25-31; Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research", Studia ethnologica Croatica, vol. 35, br. 1, 2023, str. 132-135.
[554] Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research", Studia ethnologica Croatica, vol. 35, br. 1, 2023, str. 122-123.

Formalizovanje odnosa uslovljava potrebu za njihovim preciznim klasifikovanjem prema vrsti podataka koje povezuju i funkciji koju imaju u dokumentacionoj strukturi. Odnos podatka i njegovog izvora utvrđuje njegovo porijeklo, odnos učesnika i pojedinačnog ispoljavanja kulturne prakse određuje njegovu ulogu u toj praksi, dok povezivanje predmeta sa događajem, prostorom i vremenom određuje kontekst njegove upotrebe. Veza interpretacije sa institucijom, autorom, izvorom i vremenom nastanka omogućava da se njeno porijeklo i dokumentacioni status sačuvaju i nakon uključivanja u integralni digitalni zapis.

Prevođenje ovako definisanih odnosa u digitalnu strukturu zahtijeva precizno definisanje podataka i relacija koje ih povezuju. Digitalna formalizacija precizira razlike između podatka, izvora, predmeta i interpretacije. Dokumentacioni sadržaj organizuje se kao mreža provjerljivih odnosa u kojoj svaki podatak je povezan sa vlastitim porijeklom, vremenskim određenjem i kontekstom.

4.2.1 Postojeći standardi i konceptualni modeli

Metodološka i teorijska vrijednost integralnog dokumentovanja proizilazi iz mogućnosti povezivanja podataka nastalih u različitim dokumentacionim postupcima bez gubitka njihovog porijekla. Semantička interoperabilnost osigurava povezivanje podataka sa zapisima nastalim u drugim disciplinarnim, institucionalnim, i informacionim okvirima, uz očuvanje odnosa potrebnih za njihovo tumačenje.

Među modelima i standardima relevantnim za semantičko povezivanje podataka kulturne baštine izdvajaju se CIDOC Conceptual Reference Model (CIDOC CRM) i Europeana Data Model (EDM), čije se funkcije razlikuju prema načinu strukturiranja i povezivanja podataka. CIDOC CRM formalizuje semantičke odnose između elemenata relevantnih za opis kulturne baštine, dok EDM podržava objedinjavanje i razmjenu heterogenih metapodataka.[555]

Formalizacija ovako definisanih odnosa zasniva se na primjeni konceptualnih standarda i modela koji omogućavaju semantičko povezivanje heterogenih podataka o kulturnoj baštini. Među njima CIDOC CRM ima posebno mjesto jer precizno definisanim relacijama povezuje podatke o događajima, predmetima, učesnicima, vremenu, prostoru i izvorima.[556] Njegova struktura omogućava da se akteri, događaji, mjesta, vremenske odrednice i predmeti modeluju kao međusobno povezane kategorije, pri čemu se njihov dokumentacioni kontekst određuje uspostavljenim odnosima.

Drugačiji model povezivanja heterogenih podataka kulturne baštine uspostavljen je u okviru Europeana Data Model (EDM), razvijenog za objedinjavanje i razmjenu metapodataka o digitalnim objektima iz različitih ustanova zaštite kulturne baštine. Njegova metodološka vrijednost u okviru integralnog dokumentovanja ogleda se u mogućnosti povezivanja digitalne reprezentacije sa dokumentovanim kulturnim dobrom i pratećim kontekstualnim resursima, uz doslijedno očuvanje podataka dobijenih od različitih izvornih institucija.[557]

Bibliografski modeli razvijeni u okviru porodice FRBR, a potom usklađeni sa CIDOC CRM-om u okviru modela FRBRoo, omogućili su preciznije metodološko razgraničenje između djela, njegovog izraza, manifestacije i pojedinačnog primjerka.[558] Njihov neposredni značaj za dokumentovanje kulturne baštine vezan je primarno za bibliografski domen, dok njihova konceptualna struktura pruža metodološki osnov za razgraničavanje različitih nivoa baštinskog sadržaja i njegovih reprezentacija. Primjena ovog načela u dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine omogućava razlikovanje

[555] Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3, 57-60, 83-85, 113-114.
[556] Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3, 9-10.
[557] Europeana, Europeana Data Model Primer, 14 July 2013, str. 4, 21.
[558] Chryssoula Bekiari, Martin Doerr, Patrick Le Bœuf i Pat Riva (ur.), FRBR: Object-Oriented Definition and Mapping from FRBRER, FRAD and FRSAD, version 2.4, International Working Group on FRBR and CIDOC CRM Harmonisation, November 2015.

kulturne prakse, njenog pojedinačnog ispoljavanja i zapisa nastalog dokumentovanjem tog ispoljavanja.

Postojeći modeli, sagledani sa stanovišta integralnog dokumentovanja, pružaju instrumente za formalizovanje pojedinih segmenata složene dokumentacione cjeline. Njihova primjena obezbjeđuje formalni okvir za strukturisanje podataka, dok izbor, vrednovanje i povezivanje podataka čine elemente metodološkog postupka.[559] Definisanje sadržaja koji se dokumentuje, utvrđivanje porijekla i izvora podataka, identifikovanje njihovih međusobnih odnosa i evidentiranje njegovih promjena dokumentovanog sadržaja ostaju dio metodološkog postupka koji prethodi tehničkoj implementaciji.

4.2.2 Integralna struktura dokumentacije nematerijalne kulturne baštine

Integralni model oblikuje se u skladu sa specifičnim zahtjevima dokumentovanja kulturne baštine, dok primjena digitalnih standarda zavisi od njihove funkcije u strukturi modela. Osnovu modela čine identifikovanje baštinskog sadržaja, utvrđivanje porijekla i izvora podataka, njihovo vremensko određenje, evidentiranje učesnika i njihovih uloga, povezivanje materijalnih svojstava sa praksama i događajima, kao i očuvanje interpretacija zajedno sa podacima o njihovom autorstvu i kontekstu nastanka. Navedeni elementi zadržavaju vlastiti dokumentacioni status, dok se cjelina oblikuje na osnovu precizno definisanih odnosa među njima.

Jednu od osnovnih kategorija integralne dokumentacione strukture čini kulturna praksa. Nematerijalna kulturna baština ostvaruje se posredstvom prakse koja se izvodi, prenosi i mijenja tokom vremena, a njena pojedinačna izvedba ima vlastiti vremenski, prostorni i društveni kontekst.[560] Njeno dokumentovanje povezuje učesnike i njihove uloge, vrijeme i mjesto održavanja, materijalne elemente korišćene tokom izvođenja, audiovizuelne i druge vrste zapisa, kao i izvore i interpretacije koji se na nju odnose. Pojedinačna izvedba time ostaje povezana sa kulturnom praksom kojoj pripada, uz očuvanje njenih vremenskih, prostornih i kontekstualnih osobenosti.

Analitičko razgraničenje kulturne prakse od njene pojedinačne izvedbe omogućava dokumentovanje kontinuiteta bez svođenja različitih oblika njenog ispoljavanja na jedinstven, nepromjenljiv obrazac. Svaka pojedinačna izvedba može biti evidentirana u odnosu na vlastiti prostorno-vremenski okvir, učesnike, dokumentacione izvore i materijalne elemente. Semantičkim povezivanjem više izvedbi prati se kontinuitet prakse i promjene njenih pojedinačnih svojstava.[561] Promjene se evidentiraju kao sastavni dio dokumentacionog zapisa i povezuju sa istorijskim i vremenskim kontekstom kojem pripadaju

Isti princip primjenjuje se na materijalne elemente integrisane u kulturnu praksu. Predmet u dokumentacionoj strukturi zadržava podatke o svojim fizičkim svojstvima, nastanku, autorstvu, vlasništvu, uslovima čuvanja, promjenama i konzervatorskim zahvatima. Njegove relacijske veze sa kulturnom praksom, njenim pojedinačnim ispoljavanjima i učesnicima dokumentuju načine njegove upotrebe i značenja koja stiče u okviru određene prakse. Na taj način nematerijalna kulturna praksa i materijalni predmet povezuju se posredstvom dokumentacionih odnosa, čime se utvrđuje njihova

[559] ISO, ISO 21127:2023, Information and documentation - A reference ontology for the interchange of cultural heritage information (Geneva: International Organization for Standardization, 2023); Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3; Suvi Kettula i Eero Hyvönen, „Process-centric Cataloguing of Intangible Cultural Heritage“, u: Proceedings of CIDOC 2012: Enriching Cultural Heritage (Helsinki: CIDOC, 2012).

[560] Chiara Bortolotto, „From Objects to Processes: UNESCO's 'Intangible Cultural Heritage'“, Journal of Museum Ethnography, no. 19, 2007, str. 213-3; Suvi Kettula i Eero Hyvönen, „Process-centric Cataloguing of Intangible Cultural Heritage“, u: Proceedings of CIDOC 2012: Enriching Cultural Heritage, International Committee for Documentation - CIDOC, Helsinki, 2012, str. 25-31.

[561] Kasper Rodil i Matthias Rehm, „A Decade Later: Looking at the Past while Sketching the Future of ICH through the Tripartite Digitisation Model“, International Journal of Intangible Heritage, vol. 10, 2015, str. 47-60,

pripadnost istoj baštinskoj cjelini uz očuvanje kvalitativnih razlika u načinu njihovog postojanja i dokumentovanja.[562]

Jednaku metodološku preciznost zahtijeva i dokumentovanje interpretativnog sloja baštinskog sadržaja. Tumačenje baštinskog sadržaja kulturnog dobra evidentira se uz podatke o autoru ili instituciji koja ga je uobličila, primarnim izvorima na kojima počiva, vremenu nastanka i konkretnom predmetu, praksi ili događaju na koju se odnosi. U okviru ovako koncipirane dokumentacione strukture, naknadna interpretacija evidentira se kao novi zapis semantički povezan sa ranije dokumentovanim stanjem, interpretacijom i dokumentovanim sadržajem na koji se odnosi. Dokumentaciona struktura tako omogućava praćenje promjena u samoj kulturnoj praksi i izmjena načina na koji je znanje o njoj tumačeno i oblikovano tokom vremena.

Očuvanje prethodnih stanja podataka jedan je od primarnih uslova za obezbjeđivanje uslova za očuvanje kontinuiteta i vjerodostojnosti dokumentacije. Naknadna dopuna podatka, njegovo preciziranje, povezivanje sa novim arhivskim izvorom ili drugačija interpretacija evidentiraju se uz podatke o vremenu, autorstvu i postupku kojim je promjena izvršena. Verzije dokumentacionog zapisa formiraju hronološki slijed koji omogućava utvrđivanja prethodnih stanja i pružaju uvid u metodološki osnov svake naknadno izvršene izmjene. Pojam porijekla obuhvata porijeklo dokumentovanog sadržaja, ali i istoriju samog dokumentacionog zapisa, uključujući njegov nastanak, autorstvo, izmjene i izvore na kojima su one zasnovane.[563]

Integralna dokumentaciona struktura može se organizovati povezivanjem međusobno zavisnih kategorija: baštinski sadržaj i njegova svojstva, proces ili događaj, kulturnu praksu i njena pojedinačna ispoljavanja, učesnika i njegovu ulogu, materijalni predmet, vrijeme, prostor, izvor, dokumentacioni zapis i interpretaciju, kao i relacije kojima se navedene kategorije međusobno povezuju. Porijeklo i hronologija izmjena prate podatke i odnose koji se među ovim kategorijama uspostavljaju. Digitalna formalizacija ovako definisane strukture obezbjeđuje pojedinačnu identifikaciju svakog elementa, istovremeno artikulišući njegovo značenje koje se sagledava kroz odnose sa ostalim elementima dokumentacione cjeline.[564]

4.2.3 Metodološki postupak dokumentovanja

Metodološki postupak integralnog dokumentovanja odvija se primjenom nekoliko međusobno uslovljenih operacija: identifikovanje baštinskog sadržaja i njegovih svojstava; utvrđivanje izvora i dokumentacionog statusa podataka; vremensko i prostorno određivanje evidentiranih događaja i stanja; identifikovanje učesnika, njihovih uloga i materijalnih elemenata; strukturisanje relacija među podacima; bilježenje porijekla podataka i konteksta nastanka interpretacije; praćenje izmjena dokumentacionog zapisa; i formalizovanje utvrđenih odnosa u digitalnoj strukturi. Metodološke operacije obrazuju postupak u kojem se pojedinačne aktivnosti ponavljaju i dopunjavaju u skladu sa novim izvorima i podacima. Da bi se opisane metodološke operacije operativno primijenile u muzejskoj, arhivskoj i institucionalnoj praksi, predlaže se postupak od sedam međusobno povezanih koraka. Redosljed određuje osnovni princip dokumentovanja, uz mogućnost vraćanja na prethodne korake kada dopunjeni ili novi podaci zahtijevaju ponovno utvrđivanje već uspostavljenih odnosa.

1. Identifikovanje i razgraničenje dokumentovanih sadržaja

[562] F. O. Guven Ulusoy, „Integrated Documentation of Tangible and Intangible Cultural Heritage in Urban Historical Sites“, The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, vol. XLVIII-M-2-2023, 2023, str. 701-703.

[563] Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, Studia ethnologica Croatica, vol. 35, 2023, str. 119-123.

[564] Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, Studia ethnologica Croatica, vol. 35, 2023, str. 132-135 ; Chryssoula Bekiari et al. (ur.), Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, version 7.1.3, CIDOC CRM Special Interest Group, February 2024.

Utvrđuju se sadržaji koji ulaze u dokumentacionu strukturu i njihov međusobni status. Kulturna praksa razlikuje se od pojedinačnih izvedbi i događaja, a osobe, prostori, materijalni predmeti, izvori i drugi sadržaji identifikuju se kao zasebni elementi sa vlastitim svojstvima. Ovim postupkom uspostavlja se osnovna struktura na osnovu koje se u narednim koracima utvrđuju njihovi međusobni odnosi.

2. Identifikovanje izvora i utvrđivanje porijekla podataka

Evidentiraju se izvori relevantni za dokumentovani sadržaj, uključujući muzejsku i arhivsku građu, institucionalne i normativne dokumente, audiovizuelne zapise i fotografije, usmene iskaze i druge oblike dokumentacije. Pojedinačnom izvoru pridružuju se podaci potrebni za njegovu identifikaciju, podaci o autorstvu ili institucionalnom porijeklu, okolnostima i vremenu nastanka, dok se pojedinačni podatak povezuje sa izvorom iz kojeg je izveden. Time se uspostavlja provjerljiva veza između dokumentacione osnove i dokumentovanog podatka.

3. Prostorno i vremensko određivanje

Dokumentovani sadržaji određuju se prema prostoru i vremenu kojima pripadaju. Razlikuju se vrijeme događaja ili vrijeme stanja na koje se podatak odnosi, vrijeme nastanka izvora i vrijeme nastanka interpretativnog ili dokumentacionog zapisa. Podaci o prostoru povezuju mjesto sa kulturnom praksom, događajem, učesnicima i drugim sadržajima kojima pripada, uz geografsko određenje kada ga sadržaj dokumentacije zahtijeva.

4. Utvrđivanje svojstava, uloga i odnosa

Identifikovanim elementima pridružuju se odgovarajuća svojstva, a njihova povezanost sa drugim sadržajima iskazuje se precizno utvrđenim relacijama. Osobe se povezuju sa pojedinačnim događajima, izvedbama, činovima, zvanjima, funkcijama i ulogama koje ostvaruju u određenom vremenu, materijalni predmeti sa vlastitim fizičkim i istorijskim svojstvima, osobama koje ih koriste, kulturnim praksama kojima pripadaju i događajima u kojima učestvuju. Pojedinačne relacije zadržavaju vezu sa izvorom na osnovu kojeg su utvrđene.

5. Formalizovanje i semantičko povezivanje podataka

Utvrđena svojstva, relacije i predmeti integrišu se u formalizovanu digitalnu strukturu u kojoj njihov identitet, međusobni odnosi i porijeklo ostaju precizno definisani. Usklađivanje sa konceptualnim standardima i modelima, među kojima CIDOC CRM i EDM imaju poseban značaj za podatke o kulturnoj baštini, uspostavlja osnovu za semantičku interoperabilnost i razmjenu podataka između različitih dokumentacionih sistema.[565]

6. Integracija znanja zajednice

Dokumentaciona struktura povezuje znanja nosilaca kulturne prakse sa ostalim relevantnim dokumentacionim izvorima. Evidentiraju se načini izvođenja, lokalna terminologija, iskazi, načini izvođenja, iskustveno stečena znanja i vrednovanja koja zajednica povezuje sa dokumentovanim sadržajem, zajedno sa podacima o njihovom vremenu, prostoru, autorstvu i okolnostima bilježenja. Njihov dokumentacioni status ostaje određen kontekstom i izvorom nastanka, čime se različita tumačenja mogu međusobno povezivati i porediti uz očuvanje njihovog porijekla.

7. Praćenje promjena i kontinuirano dopunjavanje integralnog dokumenta

Novi podatak ili izvor povezuje se sa postojećom dokumentacionom strukturom prema sadržaju, vremenu i porijeklu. Promjena se evidentira kao novo vremenski određeno stanje povezano sa prethodno dokumentovanim stanjem i izvorom na osnovu kojeg je utvrđena. Integralni dokument time zadržava istoriju svojih promjena, dok uzajamna povezanost podataka, izvora i relacija

[565] Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3; Europeana, Europeana Data Model Primer (Europeana Foundation, 2013).

omogućava praćenje dokumentacione osnove svakog zapisa i naknadnu provjeru uspostavljenih odnosa.

Postupak dokumentovanja istovremeno određuje minimalni skup podataka potreban za naknadnu provjeru. Za svaki podatak moguće je pratiti sadržaj na koji se odnosi, vremensko određenje i izvor iz kojeg je izveden, dok se za svaki izvor mogu utvrditi podaci i relacije koji su na njegovoj osnovi uključeni u integralni dokument. Uzajamna povezanost izvora, podataka i relacija čuva dokumentacioni kontekst i pruža osnovu za provjeru načina na koji je određeni iskaz uključen u strukturu integralnog dokumenta.

Novi izvor, pojedinačno ispoljavanje kulturne prakse ili interpretacije mogu dopuniti već dokumentovani sadržaj, pri čemu prethodna stanja ostaju provjerljiva i sačuvana i u okviru dokumentacionog slijeda.

Metodološka valjanost i funkcionalni dometi integralnog dokumentovanja određuju se mogućnošću digitalne strukture da očuva podatak zajedno sa odnosima koji definišu njegovo porijeklo, vrijeme, kontekst i dokumentacioni status. Cjelovitost dokumentacije zasniva se na mogućnosti provjere i povezivanja podataka, kao i praćenja njihovih vremenskih promjena. Interoperabilnost omogućava uključivanje podataka u šire informacione sisteme, dok očuvanje prethodnih stanja i porijekla obezbjeđuje njihovu dugoročnu dokumentacionu pouzdanost.[566]

Ovako definisana metodologija uspostavlja osnovu za oblikovanje integralnog digitalnog zapisa kulturne baštine, čija se struktura može prilagoditi povezivanju različitih vrsta baštinskog sadržaja uz očuvanje njihovih specifičnih svojstava i dokumentacionog statusa. Njena primjena na Bokeljsku mornaricu omogućava provjeru modela na složenoj baštinskoj cjelini u kojoj su arhivski i istorijski izvori, institucionalni dokumenti, materijalni predmeti, ritualni događaji, kulturne prakse i njihova pojedinačna ispoljavanja, izvedbe Kola, učesnici, prostor, vrijeme i različiti oblici dokumentovanja povezani dugotrajnim procesom kulturnog prenosa. Metodološka načela definisana na ovom specifičnom istraživačkom primjeru pružaju osnovu za njihovo dalje razvijanje u metamodel integralnog dokumentovanja kulturne baštine.

4.3 Primjena modela na baštinu Bokeljske mornarice

Primjena prethodno definisanih metodoloških načela na baštinu Bokeljske mornarice polazi od identifikovanja sadržaja koji ulaze u dokumentacionu strukturu i odnosa na osnovu kojih se njihova povezanost u okviru iste baštinske cjeline može utvrditi i provjeriti. Dokumentaciona građa obuhvata arhivske i istorijske izvore, statutarne i druge institucionalne dokumente, muzejske predmete, audiovizuelnu i fotografsku građu, zapise o Tripundanskim svečanostima i Kolu Bokeljske mornarice, podatke o učesnicima i njihovim ulogama, kao i dokumentaciju nastalu u postupcima institucionalne zaštite. Razlike u funkciji, porijeklu, vremenu nastanka i načinu oblikovanja tih izvora određuju njihov dokumentacioni status i način uvrštavanja u integralni zapis.[567]

Jedan od ključnih metodoloških zahtjeva proizlazi iz potrebe da se povežu različita svojstva iste baštinske cjeline dokumentovana u izvorima koji se razlikuju prema saznajnom statusu i vremenskoj određenosti podataka. Statut utvrđuje normativnu strukturu organizacije i formalne uloge njenih članova; arhivski dokument svjedoči o istorijskom kontekstu i stanju dokumentovanom u određenom vremenskom periodu; muzejski predmet čuva materijalna svojstva i istoriju vlastitog nastanka, upotrebe i čuvanja; audiovizuelni zapis i fotografija bilježe određeni segment pojedinačnog ispoljavanja kulturne prakse; savremena institucionalna dokumentacija oblikuje podatke prema

[566] Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, Studia ethnologica Croatica, vol. 35, 2023, str. 122-123.
[567] Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju*, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993, str. 132-134; Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, *Studia ethnologica Croatica*, 35/1, 2023, str. 119-123.

zahtjevima postupka zaštite. Njihovim povezivanjem uspostavlja se dokumentaciona struktura u kojoj svaki podatak zadržava vezu sa dokumentom, predmetom, zapisom ili iskazom iz kojeg je izveden.

4.3.1 Kulturna praksa, izvedbe i materijalni predmeti

Kolo Bokeljske mornarice predstavlja nematerijalno kulturno dobro i kulturnu praksu čija se prepoznatljiva struktura ostvaruje u pojedinačnim izvedbama. Njegovo dokumentovanje iziskuje razgraničenje kulturne prakse od njenih pojedinačnih izvedbi, jer svaka izvedba pripada određenom prostoru, vremenu i kontekstu i uključuje konkretne učesnike, njihove uloge, materijalne elemente i muzičku pratnju. Svođenje Kola Bokeljske mornarice na nivo opšteg dokumentacionog opisa uz pripadajući audiovizuelni zapis ograničilo bi mogućnost praćenja odnosa između pojedinačnih izvedbi i njihovih prostornih, vremenskih i kontekstualnih osobenosti.[568]

Integralna dokumentaciona struktura uspostavlja odnose između kulturne prakse i njenih pojedinačnih izvedbi, povezujući svaku od njih sa mjestom i vremenom održavanja, učesnicima i njihovim ulogama, oružjem, nošnjom, i drugim korišćenim predmetima, muzičkom pratnjom, audiovizuelnim i fotografskim zapisima i izvorima koji je dokumentuju. Povezivanje više podataka o pojedinačnim različitim izvedbama omogućava praćenje kontinuiteta i promjena pojedinih svojstava Kola na osnovu dokumentovanih odnosa između njegovih učesnika, prostora, materijalnih elemenata i konteksta izvođenja.

Materijalni predmeti povezani sa kulturnom praksom Bokeljske mornarice u integralnom zapisu zadržavaju vlastiti dokumentacioni identitet, fizička i istorijska svojstva, dok se njihova uloga u kulturnoj praksi određuje relacijama sa konkretnim učesnicima i njihovim ulogama tokom pojedinačnih izvedbi.

Dokumentovanje nošnje članova Bokeljske mornarice obuhvata podatke o njenim sastavnim djelovima, materijalu, porijeklu, vremenu nastanka, tehnici izrade, stanju, mjestu čuvanja, izvršenim konzervatorskim zahvatima i drugim relevantnim svojstvima. Dokumentacioni zapis povezuje nošnju i sa osobom koja je nosi, njenom funkcijom u Mornarici, prilikom u kojoj je korišćena i audiovizuelnim ili fotografskim zapisima na kojima je zabilježena. Na isti način, oružje zadržava vlastiti identitet predmeta i podatke o materijalu, porijeklu, izradi i čuvanju, dok se njegov odnos prema baštinskoj cjelini dokumentuje na osnovu funkcije koju ima u ceremonijalnoj praksi, mjesta i vremena njegove upotrebe, osobe koja ga nosi ili koristi i izvora koji o tome svjedoče.[569]

Predmet može biti povezan sa više pojedinačnih ispoljavanja kulturne prakse i učesnika, kao što se jedna izvedba može povezati sa većim brojem materijalnih elemenata. Njegova dokumentarna vrijednost objedinjuje istoriju njegovog postojanja i odnose ostvarene u kulturnoj praksi. Jedna paradna sablja, nož ili koplje, dio nošnje poput ćeverice, ječerme ili crnih bječvi, ili zastava Bokeljske mornarice mogu biti povezani sa određenim nosiocem, zvanjem ili činom, konkretnim nastupom, muzejskim zapisom, fotografijom i kasnijim konzervatorskim zahvatom. Istovremeno, pojedinačna izvedba Kola ili ceremonijalni nastup povezuje veći broj materijalnih elemenata, čime se predmetna dokumentacija uključuje u širu strukturu odnosa uz očuvanje identiteta pojedinačnog predmeta.

4.3.2 Učesnici, činovi i zvanja

Dokumentovanje učesnika, odnosno nosilaca kulturne prakse, zahtijeva jasno razgraničenje identiteta osobe od čina, zvanja, funkcije ili uloge koju ostvaruje u određenom kontekstu i vremenu.

[568] Iva Antović, „Savremena sagledavanja Kola Bokeljske mornarice, kao identifikovanog nematerijalnog kulturnog dobra“, u: 12 vjekova Bokeljske mornarice: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, Kotor: Bokeljska mornarica, 2010, str. 175-184; Milenko M. Pasinović, „Tripundanske obredne svečanosti - dio nematerijalne kulturne baštine“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, LVII-LVIII, Kotor, 2010, str. 193-208.

[569] Jovan Vukmanović, „Nošnja i oružje Bokeljske mornarice“, Spomenik, CIII, Beograd: Srpska akademija nauka, 1953, str. 215-225.

Ceremonijalna i organizaciona struktura Bokeljske mornarice zasniva se na precizno utvrđenim zvanjima i činovima, kojima pripadaju određene nadležnosti u njenom aktivnom sastavu. Prema Statutu, u organizacionoj strukturi među admiralima razlikuju se činovi admirala, viceadmirala, Malog admirala, majora, kapetana i poručnika, dok su istim dokumentom definisani i podoficirski činovi vodnika i mlađeg vodnika. U Glavnom odredu ove organizacije Statut razlikuje zvanja komandira, ađutanta, kolovođu, zadnjeg od Kola, barjaktara i kopljanika. Razlikovanje navedenih kategorija i konkretnih uloga koje osobe ostvaruju tokom pojedinačnih nastupa omogućava precizno dokumentovanje ceremonijalnih i organizacionih uloga pojedinačnih učesnika.[570]

Dokumentovanje čina admirala podrazumijeva povezivanje institucionalno definisanog položaja, njegovih pojedinačnih nosilaca i vremenskih perioda u kojima su ga određene osobe obavljale sa izvorima koji potvrđuju njihov položaj u organizacionoj strukturi Bokeljske mornarice. Statut određuje admirala kao vrhovnog zapovjednika aktivnog sastava Bokeljske mornarice sa mandatom od četiri godine, uz mogućnost ponovnog imenovanja. Hronologija pojedinačnih nosilaca čina admirala, utvrđena na osnovu odgovarajućih izvora, dokumentuje promjene i kontinuitet ove pozicije tokom istorije Bokeljske mornarice. Istorijska istraživanja admirala, statutarna građa i naknadna istraživanja arhivskih izvora mogu se povezati sa postojećim podacima, uz jasno razgraničenje njihovog porijekla, vremena nastanka i autorstva tumačenja.[571]

Integralni dokumentacioni zapis povezuje svakog nosioca čina admirala Bokeljske mornarice sa podacima o vremenu trajanja njegovog mandata, dokumentima o imenovanju, nadležnostima koje mu pripadaju i događajima u kojima je u tom svojstvu učestvovao.

Istovjetan princip primjenjuje se i na ostala zvanja članova, čime se organizaciona struktura dokumentuje kao mreža vremenski određenih odnosa između osoba i funkcija koje obavljaju. Promjena nosioca čina, utvrđena na osnovu odgovarajućih izvora, dokumentuje kontinuitet i promjene ove pozicije i pojedinačnih položaja tokom istorije Bokeljske mornarice.

Posebno mjesto u dokumentacionoj strukturi pripada činu Malog admirala, budući da njegovo evidentiranje povezuje organizacionu i institucionalnu strukturu Bokeljske mornarice sa mehanizmom međugeneracijskog očuvanja i prenošenja baštine. Admiralat svakog 13. januara, na predlog Upravnog odbora, imenuje dječaka, uzrasta od sedam do navršenih dvanaest godina, za Malog admirala sa mandatom od godinu dana. Nakon stupanja na dužnost, Mali admiral učestvuje u nastupima Glavnog odreda i svakog 27. januara izgovara Lode sa balustrade Katedrale Svetog Tripuna. Statut njegovu pojavu u nošnji bokeljskog mornara određuje kao simbol napretka i podmlađivanja Bokeljske mornarice. U dokumentaciji nailazimo na podatke u kojima se navodi da ova organizacija ulogu Malog admirala označava kao simbol generacijskog kontinuiteta. Godišnje smjenjivanje nosilaca čina omogućava dokumentovanje kontinuiteta ovog čina i njegovih pojedinačnih nosilaca, a njegovo uključivanje u ceremonijalnu praksu povezuje institucionalno određenu ulogu djeteta sa prenošenjem obrazaca, uloga i znanja kulturne prakse Bokeljske mornarice.[572]

Dokumentacioni zapis o Malom admiralu povezuje konkretnog nosioca odnosno dječaka sa činom, datumom imenovanja, trajanjem mandata, nošnjom, izgovaranjem Loda, nastupima u kojima učestvuje, vremenom i mjestom njihovog održavanja i izvorima koji potvrđuju navedene odnose.

---

[570] Bokeljska mornarica Kotor, Statut Bokeljske mornarice Kotor, Kotor, 2019, čl. 30, https://www.bokeljskamornarica.com/Statut%20BM.htm, pristupljeno 28. septembra 2026.

[571] Bokeljska mornarica Kotor, Statut Bokeljske mornarice Kotor, Kotor, 2019, čl. 28, https://www.bokeljskamornarica.com/Statut%20BM.htm, pristupljeno 28. septembra 2026; Slavko Mijušković, „Kotorski admirali“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XV, Kotor, 1967, str. 5-32; XVI, Kotor, 1968, str. 11-61.

[572] Bokeljska mornarica Kotor, Statut Bokeljske mornarice Kotor, Kotor, 2019, čl. 29; Bokeljska mornarica Kotor, „Mali admirali“, Bokeljska mornarica Kotor, https://www.bokeljskamornarica.com/Mali_admirali.htm, pristupljeno 26. septembra 2026.

Takva struktura omogućava da se kontinuitet čina prati na osnovu podataka o uzastopnim nosiocima, dok pojedinačni mandati zadržavaju vlastitu vremensku i dokumentacionu određenost.

Zvanja u Glavnom odredu dobijaju dodatno značenje kada se dokumentuju u odnosu na konkretnu izvedbu Kola. Čin i funkcija kolovođe određeni su njegovom ulogom u pripremi i izvođenju Kola. U dokumentaciji i pravilnicima nailazimo na podatke o učešću i probama koje, zajedno sa članovima i komandirima odreda, vodi kolovođa. Dokumentacija i pravilnici sadrže podatke o ulozi kolovođe u pripremi učesnika, vođenju proba i podatke o saradnji sa članovima i komandirima odreda. U dokumentacionom zapisu konkretna osoba povezuje se sa zvanjem kolovođe, izvedbama koje vodi, učesnicima, vremenom u kojem tu funkciju obavlja, koreografskom strukturom i izvorima koji dokumentuju njegovo učešće. Isto načelo važi za zadnjeg od Kola, komandire, barjaktare, kopljanike i ađutanta, uz očuvanje razlika između njihovih pravilnikom i statutom utvrđenih zvanja i konkretnih radnji koje obavljaju tokom pojedinačnog nastupa.[573]

Funkcija učesnika, uloga i članstvo mogu se mijenjati, dok identitet osobe ostaje povezan sa različitim zabilježenim podacima o njenom učešću. Svaka promjena evidentira se kao vremenski određena relacija između uloge, osobe i kulturne prakse, uz navođenje izvora na osnovu kojeg je podatak utvrđen. Statuti, institucionalni spiskovi, zapisnici, audiovizuelna građa i fotografije mogu sadržati podatke o istoj funkciji ili osobi, pri čemu se uz svaki podatak čuvaju njegovo vremensko određenje i porijeklo. Time se mogu pratiti promjene u funkcijama, sastavu i učešću uz očuvanje ranije dokumentovanih stanja.

Pravilnik o nastupima pokazuje na koji način se koreografija i organizaciona struktura ceremonijalnog događaja međusobno uslovljavaju. Tokom Vanjske proslave Svetog Tripuna Glavni kotorski odred se formira kod Doma Bokeljske mornarice, na Pjaci od kina, potom odlazi pred Glavna gradska vrata radi dočeka odreda podružnica, nakon čega se kod Doma ponovo formira Glavni odred. Odred zatim ulicama grada kreće prema Trgu Svetog Tripuna, gdje se postrojava. Prvi major podnosi raport admiralu, nakon čega slijede smotra i počasna paljba. Članovi Bokeljske mornarice koji učestvuju u izvedbi Kola sa kolovođom odlaze u dvorište Biskupije radi pripreme, a prije početka Kola kolovođa od biskupa traži blagoslov i dozvolu za njegovo izvođenje. Pred završetak Kola u njega ulaze admiral sa ađutantom, viceadmiral, prvi major, barjaktari sa zastavama, kotorski biskup i zvanice koje pozove admiral, oko kojih mornari izvode završnu figuru.[574] Dokumentovanje tih odnosa obuhvata podatke o učesnicima, njihovim funkcijama i ulogama, koreografskom i prostornom rasporedu, međusobnim odnosima, predmetima koje nose i vremenskom slijedu pojedinačnih radnji.

4.3.3 Prostor i vrijeme

Prostor u kojem se Kolo izvodi takođe se dokumentuje kao sastavni dio odnosa koji određuju pojedinačnu izvedbu. Podatak o mjestu obuhvata njegovu geografsku i fizičku identifikaciju, dok se njegovo značenje u okviru kulturne prakse dokumentuje vezama sa izvedbom, učesnicima, njihovom koreografijom, korišćenim predmetima i drugim elementima vezanim za prostor i okolnosti izvođenja kulturne prakse. Prostor zato čini sastavni element ceremonijalne prakse i pojedinačne izvedbe. U slučaju Bokeljske mornarice podatak o prostoru obuhvata konkretno mjesto održavanja, njegovu geografsku identifikaciju i odnose sa učesnicima, koreografijom, kretanjem Glavnog odreda, korišćenim predmetima i povodom okupljanja. Pjaca od kina, Trg od oružja, Glavna gradska vrata, Trg Svetog Tripuna, Biskupija i gradske ulice kojima prolazi procesija dobijaju dokumentaciono određenje na osnovu praksi koje se na njima odvijaju i izvore koji ih potvrđuju. Njihova povezanost zavisi od konkretnog povoda i rasporeda ceremonijalnih praksi, te se prostorni odnosi dokumentuju

[573] Bokeljska mornarica Kotor, *Pravilnik o odori, činovima i nastupima aktivnog sastava Bokeljske mornarice Kotor*, čl. 24-28, https://www.bokeljskamornarica.com/Pravilnik%20BM.htm, pristupljeno 26. septembra 2026.

[574] Bokeljska mornarica Kotor, Pravilnik o odori, činovima i nastupima aktivnog sastava Bokeljske mornarice Kotor, prečišćeni tekst, 31. januar 2019, čl. 24-28, https://www.bokeljskamornarica.com/Pravilnik%20BM.htm, pristupljeno 28. septembra 2026.

pojedinačno za različite svečanosti i nastupe. Lokacija time povezuje podatke o kulturnoj praksi, vremenu, učesnicima, materijalnih elemenata i dokumentovanom događaju.[575]

Posebna prostorno-vremenska putanja vezana je za 27. januar. Proslava toga dana započinje okupljanjem povodom Savindana ispred pravoslavne crkve Svetog Nikole, odakle se Gradska muzika, pripadnici Bokeljske mornarice, građani i vjernici upućuju prema Trgu Svetog Tripuna. U podne Mali admiral sa lođe Katedrale Svetog Tripuna izgovara Lode, nakon čega se podiže zastava Svetog Tripuna, čime započinju Tripundanske svečanosti.

Ovaj slijed treba evidentirati u vezi sa 27. januarom i izvorima koji ga potvrđuju, odvojeno od protokola i pravilnika Vanjske proslave Svetog Tripuna i drugih nastupa Bokeljske mornarice. Kontinuitet ove prakse potvrđuju izvještaji Bokeljske mornarice, dok je u izvještaju iz 2022. okupljanje pripadnika obje konfesije ispred crkve Svetog Nikole označeno kao već ustaljeni običaj.[576]

Prostorni odnosi vezani za 27. januar dokumentuju odvojeno od protokola centralne Vanjske proslave Svetog Tripuna. Isto mjesto može pripadati različitim ceremonijalnim cjelinama, dok jedna ceremonijalna cjelina može obuhvatiti više mjesta povezanih utvrđenim slijedom radnji. Dokumentovanje prostora obuhvata identitet mjesta, njegov naziv u određenom izvoru, vrijeme i povod njegovog korišćenja i odnose sa učesnicima i radnjama koje su na njemu dokumentovane.

Povezivanje prostornih podataka omogućava da se mjesto, vrijeme, kulturna praksa i povod njenog izvođenja dokumentuju kao međusobno povezani sadržaji. Promjena putanje kretanja kotorskim ulicama, načina korišćenja prostora ili njegovog imenovanja može se pratiti na osnovu sačuvanih zapisa, pri čemu svaki podatak ostaje vezan za vrijeme na koje se odnosi izvor iz kojeg je izveden.

Poseban značaj prostora proizlazi i iz činjenice da je baština Bokeljske mornarice vezana za Kotor i Tripundanske svečanosti. UNESCO-ova odluka o upisu opisuje element na osnovu organizacije i sa njom povezane svečane ceremonije, tradicionalne nošnje i oružje, izvođenje Kola, prenošenje pomorskih i duhovnih simbola, znanja i muzike, dok su svečanosti Svetog Tripuna određene kao važan okvir njegovog javnog ispoljavanja. Prostor Kotora u integralnoj dokumentaciji dobija značenje na osnovu odnosa sa kulturnom praksom, pojedinačnim izvedbama, ceremonijalnim radnjama i procesijama, njihovim učesnicima, vremenom odvijanja i dokumentacionim izvorima koji ih potvrđuju.[577]

Dokumentovanje vremenskih odnosa obuhvata više međusobno povezanih nivoa. Dokumentaciona cjelina povezuje više različitih vremenskih podataka kao što su npr. datum pojedinačne izvedbe ili ceremonijalne radnje koji se razlikuje od vremena nastanka zapisa, fotografije, statuta ili kasnije stručne interpretacije. Kod Tripundanskih svečanosti hronologija omogućava precizno utvrđivanje vremenskog slijeda ceremonijalnih radnji i njihovih datuma na koje se odnose. Statutarna i arhivska dokumentacija sadrži podatke o 13. januaru kao datumu izbora Malog admirala i 27. januar kada Mali admiral izgovara Lode, dok se Vanjske svečanosti Svetog Tripuna, Kolo, nastupi Glavnog odreda i procesija dokumentuju kao vremenski određene cjeline sa vlastitim prostorima, učesnicima i izvorima.

Razlikovanje vremena kulturne prakse od vremena dokumentovanja posebno je važno pri povezivanju istorijske i savremene dokumentacione građe. U integralnom zapisu fotografija određene

[575] Bokeljska mornarica Kotor, Pravilnik o odori, činovima i nastupima aktivnog sastava Bokeljske mornarice Kotor, odjeljci „Vanjska proslava Sv. Tripuna“ i „Dan Bokeljske mornarice“, zvanična internet stranica Bokeljske mornarice Kotor, pristupljeno 26. septembra 2026.

[576]Bokeljska mornarica Kotor, Aktivnosti, objave od 2. septembra 2023, 27. januara 2021. i 27. januara 2017, https://www.bokeljskamornarica.com/Aktivnosti%20BM.htm#02.09.2023.;
https://www.bokeljskamornarica.com/Aktivnosti%20BM.htm#27.01.2021.;
https://www.bokeljskamornarica.com/Aktivnosti%20BM.htm#27.01.2017. (pristupljeno 26. septembra 2026).

[577] UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Decision 16.COM 8.b.25, Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: a Festive Representation of a Memory and Cultural Identity, Sixteenth Session, 2021, R.1, https://ich.unesco.org/en/Decisions/16.com/8.b.25, pristupljeno 28. septembra 2026.

izvedbe kulturne prakse svjedoči o stanju zabilježenom u trenutku njenog nastanka, savremeni Statut određuje važeću normativnu strukturu, istorijski statut ili arhivski zapis dokumentuju ranije stanje, savremeni muzejski opis predmeta pripada vremenu stručne obrade, a naučni rad sadrži naknadnu interpretaciju izvora. Navedeni izvori povezuju se sa stanjem i vremenom nastanka koje dokumentuje. Vremenski odnosi u dokumentu uspostavljaju se uz očuvanje ranije dokumentovanih stanja, njihove izvorne terminologije i organizacionog konteksta.[578]

Isti zahtjev odnosi se i na porijeklo podataka. Arhivski i statutarni izvori, muzejska dokumentacija, audiovizuelni snimci i fotografije, naučne interpretacije i nominacioni dosije imaju različite dokumentacione vrijednosti koje se određuju u odnosu na podatak koji se na osnovu njih utvrđuje. Uz podatak o osobi, predmetu, činu, funkciji, izvedbi ili prostoru evidentiraju se izvori iz kojih su podaci izvedeni, institucija ili autor odgovoran za nastanak izvora, vrijeme nastanka izvora, vrijeme na koje se podatak odnosi i postupak u kojem je podatak oblikovan. Povezivanjem heterogene građe svaki dokumentovani podatak čuva vezu sa izvorom iz kojeg je izveden i omogućava provjeru u izvornom kontekstu.

4.3.4 Nominaciona dokumentacija i integralni dokument Bokeljske mornarice

Nominacioni dosije Bokeljske mornarice posebno je značajan za integralno dokumentovanje jer u okviru jednog institucionalnog postupka objedinjuje formalizovani opis elementa, podatke o njegovim učesnicima i nosiocima, načinima prenošenja znanja i vještina, društvenim funkcijama, učešću zajednice, mjerama očuvanja i prethodnom upisu u nacionalni registar. Nominacionu dokumentaciju, pored obrasca nominacije, čine saglasnosti zajednice, dokumentacija o upisu u nacionalni registar, fotografska građa i audiovizuelni zapis. Dokumentaciona cjelina, nastala prema zahtjevima nominacionog postupka, pripada određenom vremenu i institucionalnom kontekstu. Njeni pojedinačni podaci povezuju se sa istorijskim i statutarnim izvorima, stručnom literaturom, audiovizuelnom i fotografskom građom i drugim relevantnim zapisima, uz očuvanje porijekla, vremena nastanka i dokumentacionog statusa svakog izvora.[579]

Primjenom metodologije na baštinu Bokeljske mornarice integralni dokument oblikuje se povezivanjem različitih sadržaja koji zadržavaju dokumentacioni status, vlastiti identitet vremensku određenost i porijeklo. Dokumentaciona cjelina nastaje povezivanjem podataka u mrežu provjerljivih odnosa u kojoj se svaki podatak može povezati sa sadržajem na koji se odnosi, vremenom na koje se odnosi i izvorom iz kojeg je izveden. Kolo se povezuje sa pojedinačnim izvedbama; izvedba sa prostorom, vremenom, učesnicima, predmetima, koreografijom i muzikom; osoba sa zvanjem, činom ili funkcijom i periodom njihovog trajanja; predmet sa fizičkim svojstvima, upotrebom i istorijom; prostor sa radnjama koje se na njemu odvijaju; svaki podatak sa izvorom iz kojeg je izveden. Kulturna praksa, materijalni predmet, istorijski izvor, pojedinačna izvedba, institucionalni dokument i naknadna interpretacija zadržavaju vlastiti dokumentacioni status, dok njihove međusobne relacije uspostavljaju kontekst u kojem se podaci povezuju, dopunjuju i provjeravaju.

Struktura integralnog dokumenta omogućava naknadno povezivanje novih izvora i podataka, uz očuvanje prethodno dokumentovanih stanja i njihovog porijekla. Podatak utvrđen na osnovu novog izvora povezuje se sa postojećom dokumentacionom strukturom, pri čemu se evidentiraju izvor iz kojeg je izveden i vrijeme na koje se odnosi.

Primjenom navedene metodologije na baštinu Bokeljske mornarice formulisani su zahtjevi za povezivanje statutarnih i istorijskih izvora, institucionalnih dokumenata, materijalnih predmeta, audiovizuelnih zapisa i fotografija, pojedinačnih izvedbi i iskaza učesnika u zajedničku

[578] Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3, 85-87, 117-118.
[579] UNESCO, Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: a Festive Representation of a Memory and Cultural Identity, Nomination File No. 01727, Montenegro, 2021, odjeljci 1, 3-5; Consent of Communities; ICH Inventory, https://ich.unesco.org/en/RL/cultural-heritage-of-boka-navy-kotor-a-festive-representation-of-a-memory-and-cultural-identity-01727, pristupljeno 28. septembra 2026.

dokumentacionu strukturu. Razlike u dokumentacionom statusu, vremenu nastanka i načinu na koji navedeni izvori svjedoče o istom baštinskom sadržaju predstavljale su osnovu za utvrđivanje zahtjeva koji su potom sistematizovani i oblikovani u okviru metamodela. Studija slučaja čini empirijsku osnovu za oblikovanje metamodela, dok se njegova šira primjenljivost ispituje prema mogućnosti ostvarivanja istih metodoloških zahtjeva u dokumentovanju različitih baštinskih sadržaja.

Primjena modela integralnog dokumenta na baštinu Bokeljske mornarice ilustrovana je dokumentovanjem Kola i njegovih odnosa sa učesnicima, materijalnim predmetima, prostorom, događajima i izvorima. (Slika br. 2.)

Slika 2. Od modela integralnog dokumenta do dokumentovanja pojedinačne baštinske cjeline
(primjer: Tripudanske svečanosti – Kolo Bokeljske mornarice)

Na primjeru Bokeljske mornarice posebno je vidljiv značaj očuvanja odnosa između nematerijalnih i materijalnih sadržaja. Kulturna praksa može se pratiti na osnovu pojedinačnih izvedbi, učesnika i njihovih vremenski određenih uloga, vremena i prostora izvođenja, predmete koji se tokom izvedbe koriste, istorijske, statutarne i savremene izvore i različita tumačenja njenog značenja. Pojedinačni sadržaji zadržavaju dokumentacioni status i vlastiti identitet, dok njihove međusobne veze uspostavljaju kontekst potreban za sagledavanje baštinske cjeline.

Navedeno povezivanje posebno je značajno za dokumentovanje odnosa između kulturne prakse i materijalnih predmeta koji se koriste pri njenom izvođenju. Nošnja, zastava, oružje i drugi materijalni predmeti dokumentuju se prema svojim materijalnim, utilitarnim i istorijskim svojstvima, a njihova veza sa učesnicima, pojedinačnim izvedbama, vremenom i prostorom bilježi način njihove upotrebe u okviru kulturne prakse. Predmet na ovaj način zadržava vlastiti dokumentacioni identitet, dok se njegovo mjesto u baštinskoj cjelini određuje na osnovu dokumentovanih odnosa sa praksom kojoj pripada.

Isti princip primjenjuje se i na izvore interpretacije. Statutarni i istorijski dokumenti, audiovizuelni zapisi i fotografije, institucionalna dokumentacija i iskazi učesnika mogu se odnositi na isti događaj, praksu ili predmet, ali nastaju u različitim saznajnim i vremenskim okolnostima. Njihovim povezivanjem prema sadržaju na koji se odnose čuvaju se porijeklo, autorstvo, vrijeme nastanka i

dokumentacioni status svakog iskaza. Različita tumačenja istog baštinskog sadržaja mogu se istovremeno dokumentovati, uz bilježenje njihovog autorstva i izvora na kojima su zasnovana.

Takav pristup posebno je značajan kada u okviru zajednice postoje različita tumačenja istorijskog kontinuiteta, pripadnosti ili značenja određenog baštinskog sadržaja. Iskazi nosilaca baštine dokumentuju se kao relevantan dio savremenog odnosa zajednice prema vlastitoj baštini, uz bilježenje njihovog autorstva, izvora i vremena nastanka, dok se istorijska utemeljenost pojedinačnih tumačenja ispituje u odnosu na arhivsku, statutarnu i drugu relevantnu dokumentacionu građu. Integralni dokument povezuje izvorne iskaze i znanja zajednice sa istraživačkim interpretacijama, uz jasno određivanje porijekla, dokumentacionog statusa i odnosa koji se među njima uspostavljaju.

Potreba za takvim razlikovanjem došla je do izražaja u dokumentaciji nastaloj tokom postupka nominacije Bokeljske mornarice za upis na UNESCO Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva. Nakon predaje Nominacionog dosijea UNESCO-u 31. marta 2018. godine, u toku postupka njegovog razmatranja UNESCO-u su upućena pisma pojedinih članova zajednice kojima je osporavana samostalna kandidatura Crne Gore i zastupano drugačije tumačenje istorijskog i nacionalnog identiteta Bokeljske mornarice. Prema odgovoru Bokeljske mornarice Kotor, autori tih pisama nijesu bili njeni članovi. U pismima je zastupano stanovište da je samostalna kandidatura Crne Gore sporna, uz obrazloženje da Bokeljska mornarica pripada kulturnoj baštini Hrvata u Boki Kotorskoj i Bokelja u Republici Hrvatskoj.[580]

Drugačije određenje sadržano je u Nominacionom dosijeu i njegovoj dopuni, u kojima se Bokeljska mornarica povezuje sa lokalnim zajednicama Boke Kotorske i različitim grupama koje učestvuju u očuvanju i prenošenju njene tradicije. U Dopuni Nominacionog dosijea posebno se razmatra nacionalna i vjerska raznolikost njenih nosilaca, a vrijednosti Bokeljske mornarice određuju se kao dio tradicije naroda Crne Gore i Boke. U ovom dokumentu istovremeno se navodi da njeno članstvo uključuje pripadnike različitih etničkih grupa, religija i nacionalnosti. Posebno se ističe podatak da Bokeljska mornarica u svom imenu i statutima nije sadržala nacionalne ili etničke odrednice.[581]

Navedena tumačenja razmatrana su i u odgovoru admirala Antuna Sbutege upućenom UNESCO-u 2. aprila 2019. godine, u kojem se njihova istorijska utemeljenost ispituje u odnosu na statutarnu, istorijsku i drugu dokumentacionu građu. Sbutega osporava tumačenje prema kojem se istorijsko trajanje Bokeljske mornarice može poistovjetiti sa jednom nacionalnom pripadnošću, pozivajući se na sačuvane statute i stručnu građu. Posebno ukazuje na to da se u statutima Bokeljske mornarice, od prvog sačuvanog iz 1463. godine do Statuta iz 2016. godine, ne navode nacionalne ili etničke grupe.[582]

Poređenje navedenih izvora pokazuje da različiti iskazi o istom baštinskom sadržaju mogu imati različito vrijeme nastanka, porijeklo i dokumentacioni status. Stanovište o nacionalnoj pripadnosti baštine, podatak sadržan u statutu, iskaz pojedinca ili pripadnika zajednice, institucionalni nominacioni dokument i istraživačka interpretacija istorijske građe međusobno se povezuju, uz očuvanje razlika u njihovom porijeklu i dokumentacionom statusu. Na osnovu ovakvog povezivanja moguće je istraživati istorijsku utemeljenost pojedinačnih tumačenja i pratiti način na koji su se interpretacije pripadnosti i identiteta oblikovale tokom vremena.

Analiza studije slučaja pružila je osnovu za formulisanje metodoloških zahtjeva koji imaju širu primjenljivost u dokumentovanju kulturne baštine. Povezivanje različitih vrsta izvora, podataka i interpretacija ukazalo je na značaj očuvanja njihovog porijekla, vremenskog određenja i dokumentacionog statusa, kao i odnosa koji se uspostavljaju među dokumentovanim sadržajima.

[580] Antun Sbutega, „Pismo admirala Bokeljske mornarice UNESCO-u“, Kotor, 2. april 2019, nav. djelo, str. 1–2; UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Decision 14.COM 10.B.25, Bogotá, 2019, nav. djelo.

[581] Dopuna Nominacionog dosijea kulturne baštine Bokeljske mornarice Kotor, Ministarstvo kulture Crne Gore, Cetinje, 2020, nav. djelo, str. 3–5.

[582] Antun Sbutega, „Pismo admirala Bokeljske mornarice UNESCO-u“, Kotor, 2. april 2019, nav. djelo, str. 2-4.

Poseban značaj pripada razlikovanju izvornog iskaza, znanja zajednice i istraživačke interpretacije, uz njihovo međusobno povezivanje i provjeru u odnosu na izvore na kojima su zasnovani.

Uopštavanjem i sistematizovanjem tako formulisanih zahtjeva oblikovana je struktura metamodela, dok se posebnosti pojedinačnih baštinskih sadržaja razrađuju na nivou modela integralnog dokumenta. Metamodel utvrđuje zajedničku osnovu za identifikovanje i povezivanje dokumentovanih sadržaja, povezivanje sa izvorima, vremensko i prostorno određivanje i bilježenje promjena. Kategorije, svojstva i terminologija određuju se prema prirodi baštine koja se dokumentuje, čime se opšta metodološka struktura razrađuje u skladu sa karakteristikama pojedinačne baštinske cjeline.

Naučni rezultat takvog postupka čini metodološki okvir u kojem se multidisciplinarni podaci mogu povezivati uz očuvanje njihovog porijekla, vremenskog određenja, dokumentacionog statusa i odnosa prema drugim sadržajima. Njegova primjenljivost zasniva se na razlikovanju opšte strukture metamodela, njene razrade u modelu integralnog dokumenta i dokumentovanja pojedinačne baštinske cjeline. Usklađivanje multidisciplinarnog opisa time se neposredno povezuje sa njegovim očuvanjem digitalnim dokumentovanjem, a primjenljivost tako uspostavljene strukture razmatra se u okviru njene evaluacije.

4.4 Metamodel: objedinjavanje zapisa u jedinstvenu dokumentacionu cjelinu

Metamodel integralnog dokumentovanja kulturne baštine određuje strukturu prema kojoj se različiti baštinski sadržaji mogu identifikovati, međusobno povezivati i opisivati uz očuvanje njihovih svojstava, vremenske određenosti, dokumentacionog statusa i porijekla. Njegovu osnovu čine elementi, njihove relacije i svojstva, dok izvori uspostavljaju osnovu na kojoj se provjeravaju i utvrđuju dokumentovani podaci. Strukturiranje podataka prema utvrđenim odnosima omogućava povezivanje heterogenih sadržaja prema njihovom kontekstu i značenju, što čini jedno od osnovnih načela savremenih konceptualnih modela dokumentovanja kulturne baštine.[583]

Metamodel utvrđuje strukturne elemente integralnog dokumenta i kriterijume njihovog povezivanja, dok se njegov pojedinačni sadržaj oblikuje prema svojstvima baštine koja se dokumentuje. Ista struktura omogućava povezivanje materijalnog predmeta i njegovih fizičkih svojstva, kulturne prakse i njenih pojedinačnih izvedbi, osobe i njenih vremenskih određenih uloga, prostora, događaja, institucionalnog dokumenta ili drugog sadržaja relevantnog za dokumentovanje određene baštinske cjeline. Pojedinačni sadržaj zadržava vlastiti identitet i svojstva, dok se njegova povezanost sa drugim sadržajima utvrđuje odgovarajućim relacijama kojima se dokumentuju konteksti u kojima pojedini sadržaji nastaju, mijenjaju se i ostvaruju međusobne odnose.[584]

Element označava sadržaj kojem se u dokumentacionoj strukturi utvrđuje njegov identitet zajedno sa svojstvima i relacijama. Relacije izražavaju njegovu povezanost sa drugim elementima, dok svojstva sadrže podatke kojima se bliže određuje dokumentovani sadržaj. Vremensko određenje pripada podatku na koji se odnosi i omogućava razlikovanje pojedinačnih stanja, događaja, funkcija, izvedbi dokumentovanih u različitim vremenskim periodima i drugih promjena evidentiranih tokom vremena. Izvor se povezuje sa podatkom koji je na osnovu njega utvrđen, čime se u strukturi integralnog dokumenta čuva njegovo porijeklo i osnova za naknadnu provjeru.[585]

[583] Martin Doerr, „The CIDOC Conceptual Reference Model: An Ontological Approach to Semantic Interoperability of Metadata“, AI Magazine, vol. 24, br. 3, 2003, str. 75-92; Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, Studia ethnologica Croatica, vol. 35,br.1, 2023, str. 133-141.

[584] Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3, 33-35.

[585] Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3; Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage“, 135-141.

Uspostavljene relacije imaju temeljnu ulogu u metamodelu jer pojedinačni podatak organizuju i povezuju sa drugim podacima u dokumentacionu cjelinu. Identitet osobe ostaje odvojen od zvanja, čina ili funkcije koju ostvaruje, materijalni predmet od njegove upotrebe, kulturna praksa od pojedinačne izvedbe, izvor od podatka koji je iz njega izveden. Njihova povezanost utvrđuje se relacijama kojima se određuju vrsta odnosa, njegovo vremensko trajanje i dokumentaciona osnova. Na taj način jedan element može učestvovati u više relacija, a novi izvor ili naknadno utvrđeni podatak može uspostaviti nov odnos sa već dokumentovanim sadržajima uz očuvanje prethodnih podataka i njihovog porijekla. [586]

Odnosi utvrđeni primjenom metodologije na baštinu Bokeljske mornarice predstavljaju polazište za formalizovanje metamodela integralnog dokumentovanja kulturne baštine. Istraživanje je pokazalo da se dokumentaciona cjelina složene baštine obrazuje povezivanjem sadržaja različitog porijekla, svojstava i saznajnog statusa, pri čemu svaki podatak zadržava vezu sa vremenom kojem pripada, sadržajem na koji se odnosi i izvorom iz kojeg je izveden. Formalizovanje tih odnosa omogućava sistematizaciju rezultata studije slučaja i utvrđivanje opštih uslova pod kojima se nematerijalna i materijalna svojstva baštine, osobe, kulturne prakse, prostori, izvori i interpretacije mogu povezivati u provjerljivu dokumentacionu strukturu.

Metamodel definiše opštu strukturu kojom se utvrđuju osnovne kategorije dokumentovanih sadržaja, njihovi međusobni odnosi, svojstva i uslovi njihovog povezivanja u integralni dokument. Njegova funkcija sastoji se u utvrđivanju principa organizovanja i povezivanja dokumentovanih sadržaja koji prethode razradi pojedinačnog modela i njegovoj tehničkoj implementaciji. Model integralnog dokumenta razrađuje te odnose i kategorije za potrebe određene vrste baštinskog sadržaja, dok integralni dokument povezuje identifikovane podatke, izvore i odnose utvrđene u okviru pojedinačno dokumentovane baštinske cjeline. Metamodel, model integralnog dokumenta i integralni dokument čine tri nivoa na kojima se ista metodološka postavka razvija od opšte strukture, preko njene razrade za određenu vrstu baštinskog sadržaja, do dokumentovanja pojedinačne baštinske cjeline. (Slika br. 3.)

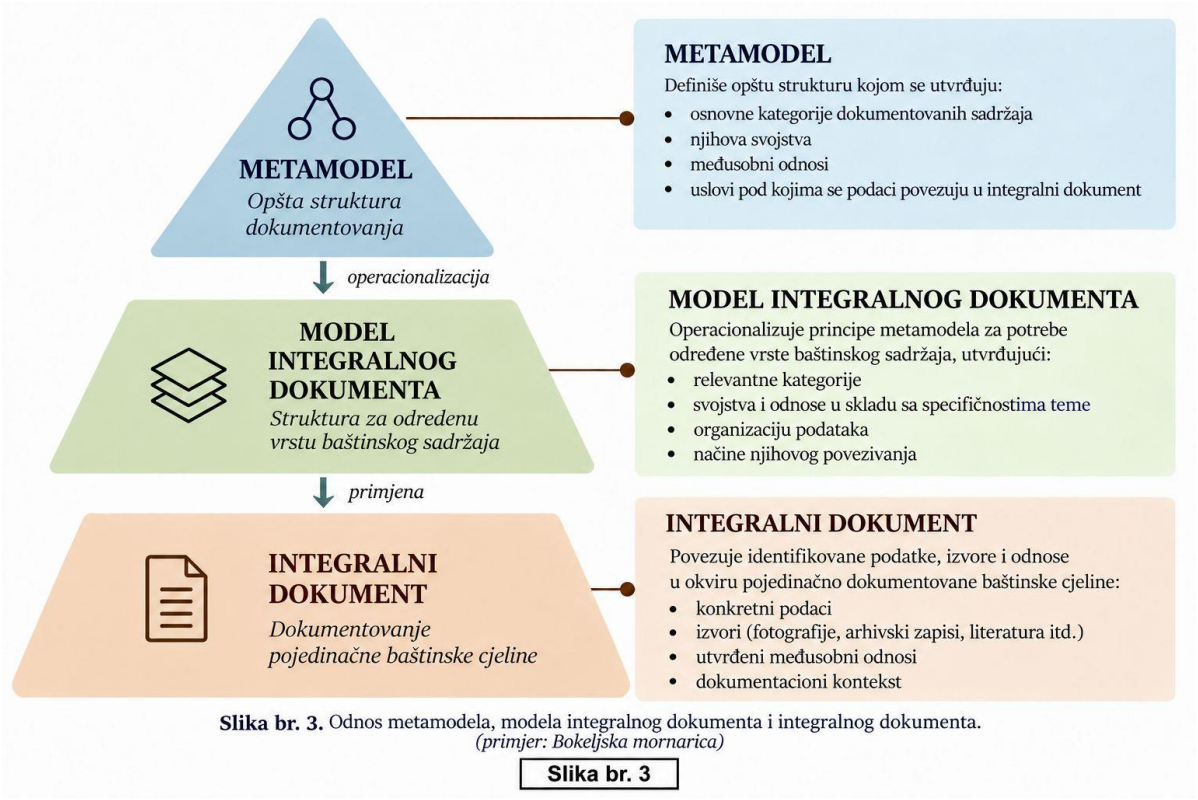

Slika br. 3. Odnos metamodela, modela integralnog dokumenta i integralnog dokumenta. *(primjer: Bokeljska mornarica)*

Slika br. 3

[586] Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3; Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage“, 122-123, 139-141.

Razlikovanje navedena tri nivoa ima neposredan značaj za samostalni naučni doprinos istraživanja. Studija slučaja Bokeljske mornarice pruža osnovu za prepoznavanje problema heterogenosti izvora, odnosa nematerijalnog i materijalnog, promjenljivosti kulturne prakse, vremenske određenosti podataka, različitih dokumentacionih statusa i porijekla. Identifikovani problemi dokumentovanja predstavljaju osnovu za utvrđivanje opštih strukturnih zahtjeva metamodela. Razrada tih zahtjeva za različite vrste baštine otvara mogućnost primjene metamodela i izvan okvira istražene studije slučaja. (Slika br. 4.)

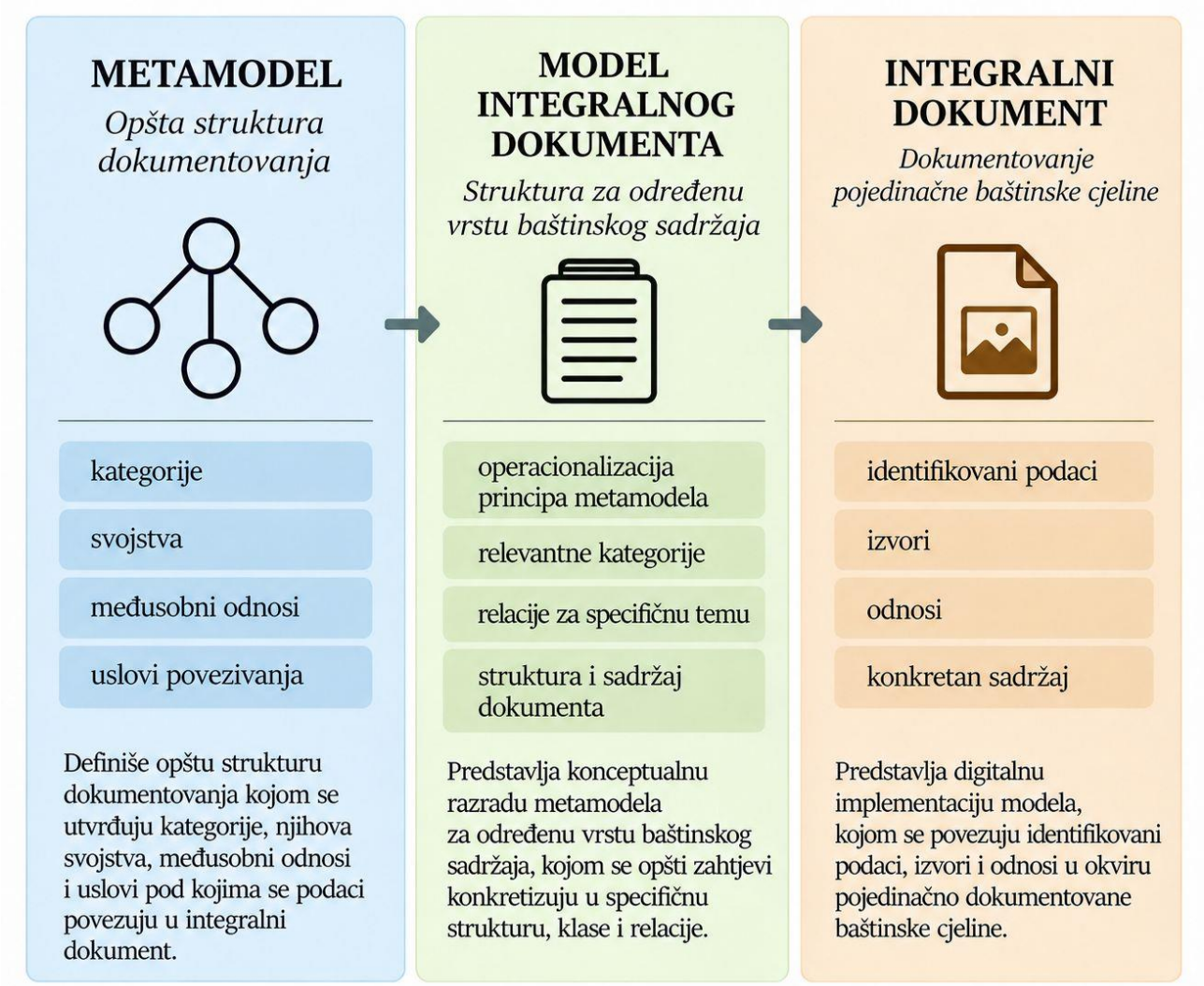

Slika br. 4. Operacionalizacija metamodela u integralnom dokumentovanju.
(primjer: Bokeljska mornarica)

Predložena struktura uspostavlja se u okviru metodologije dokumentovanja, dok digitalni standardi i konceptualni modeli omogućavaju njenu tehničku primjenu i formalno oblikovanje. (Slika br. 5.)

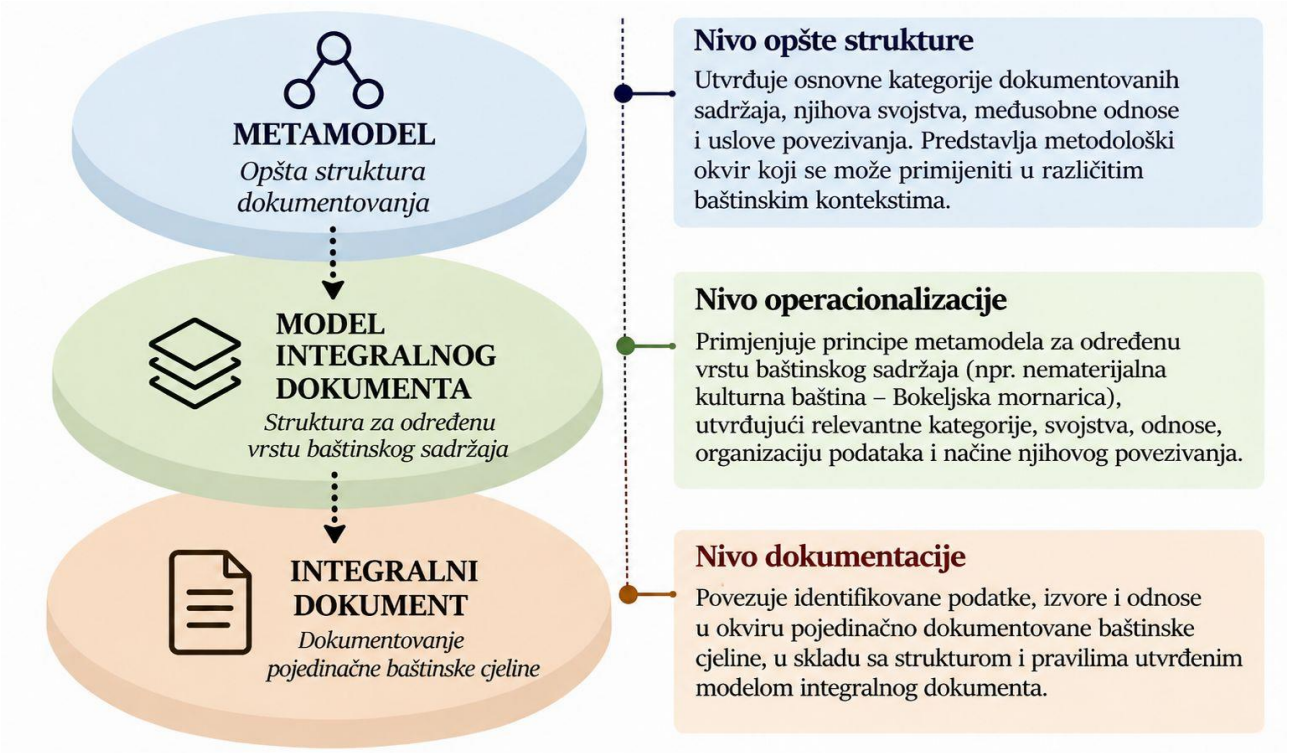

Slika br. 5. Nivoi metodološke razrade integralnog dokumentovanja.
(primjer: Bokeljska mornarica)

Konceptualno modelovanje kulturne baštine već primjenjuje razvijene instrumente za semantičko povezivanje heterogenih podataka. CIDOC CRM uspostavlja formalnu ontologiju namijenjenu integraciji, posredovanju i razmjeni informacija o kulturnoj baštini i posebno naglašava dokumentovanje međusobnih odnosa individualnih elemenata istorijske stvarnosti posredstvom jasno definisanih svojstva i događaja.[587] Predloženi metamodel uspostavlja se na relacijskoj i događajnoj logici takvog modelovanja, dok njegov predmet određuje problem integralnog dokumentovanja u kojem se uz identitet i odnose dokumentovanih sadržaja čuvaju dokumentacioni status, porijeklo, vremenska određenost i istorija izmjena pojedinačnih podataka.

4.4.1 Elementi, svojstva i relacije

Strukturu metamodela čine međusobno povezani elementi: dokumentovani sadržaj, relacija, prostor, vrijeme, izvor, svojstvo, dokumentacioni zapis, interpretacija i porijeklo. Njihova uloga određena je funkcijom koju imaju u dokumentacionoj cjelini. Dokumentovani sadržaj određuje se na osnovu identiteta koji se dokumentuje, dok se njegova svojstva i odnosi utvrđuju povezivanjem sa drugim dokumentovanim sadržajima. Prostor i vrijeme određuju prostorni i vremenski kontekst, dok izvor čini dokumentacionu osnovu podatka. Dokumentacioni zapis čuva rezultat postupka evidentiranja, interpretacija vezuje tumačenje za autora, vrijeme i izvor nastanka, a porijeklo obezbjeđuje praćenje istorije podatka od procesa njegovog nastanka, obrade i naknadnog povezivanja.

Dokumentovani sadržaj obuhvata različite vrste elemenata relevantnih za baštinsku cjelinu. Status dokumentovanog sadržaja mogu imati osobe, materijalni predmeti, organizacije, kulturne prakse, pojedinačne izvedbe, događaji, dokumenti, mjesta, izvori ili interpretacije. Njihovo razvrstavanje zavisi od cilja dokumentovanja, ali i od prirode dokumentacione građe. Metamodel određuje uslov da svaki sadržaj kojem se pripisuju relacije i svojstva bude pojedinačno identifikovan u onoj mjeri koja je potrebna za njegovo razlikovanje od drugih sadržaja. Identifikacija predstavlja osnovu za povezivanje podataka nastalih u različitim dokumentacionim postupcima.

[587] Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3, 33-40.

Isti materijalni predmet može biti evidentiran u muzejskoj dokumentaciji, zabilježen tokom izvođenja kulturne prakse, prikazan na fotografiji i pomenut u iskazu učesnika. Integralni dokument povezuje navedene zapise na osnovu identiteta predmeta, dok svaki izvor zadržava vlastiti kontekst nastanka. Sličan odnos uspostavlja se kod osobe koja tokom vremena može biti član organizacije, nosilac određenog zvanja ili čina, autor iskaza, učesnik pojedinačne izvedbe ili nosilac iskustveno stečenog znanja. Identitet osobe čini osnovu za povezivanje podataka, dok se njene uloge i odnosi dokumentuju prema događaju, vremenu i izvoru koji ih potvrđuje.

Kulturna praksa zahtijeva razlikovanje kontinuiteta trajanja prakse od njenih pojedinačnih ispoljavanja. Pojedinačna izvedba ima određeno vrijeme, učesnike, materijalne elemente, mjesto i okolnosti odvijanja, dok kulturna praksa obuhvata slijed izvedbi, znanja, pravila i obrasce kroz koje se ostvaruje njen kontinuitet. Dokumentaciona struktura povezuje izvedbu sa praksom kojoj pripada i istovremeno čuva podatke po kojima se konkretna izvedba razlikuje od drugih. Kontinuitet se dokumentuje na osnovu hronologije pojedinačno određenih događaja i njihovih međusobnih odnosa, dok se promjene bilježe kao sastavni dio istorijskog razvoja prakse.

Svojstva bliže određuju dokumentovani sadržaj u skladu sa njegovim karakteristikama i dokumentacionim kontekstom. Njihov izbor zavisi od osobenosti i vrste sadržaja koji se dokumentuje, te materijalni predmet može biti određen materijalom, dimenzijama, tehnikom izrade, datovanjem, stanjem i istorijom korišćenja. Kod osobe svojstva obuhvataju identitet i druge biografske podatke relevantne za dokumentovani kontekst, dok se izvor određuje podacima o autorstvu, datumu, vrsti i mjestu nastanka, a događaj vremenom, mjestom i okolnostima odvijanja. Izbor svojstava proizlazi iz vrste dokumentovanog sadržaja, dok metamodel zahtijeva da promjenljiva svojstva budu vremenski određena i povezana sa izvorom na osnovu kojeg su utvrđena.

Razlikovanje relacija i svojstava omogućava preciznije dokumentovanje složenih odnosa među sadržajim. Podatak o materijalu od kojeg je predmet napravljen određuje svojstvo predmeta, dok njegova upotreba od strane određene osobe tokom pojedinačne ceremonije uspostavlja relaciju između predmeta, osobe i događaja. Podatak o imenu osobe pripada njenoj identifikaciji, dok podatak da je u određenom periodu obavljala funkciju ili bila nosilac određenog čina uspostavlja vremenski određenu relaciju osobe prema ulozi koju je u određenom periodu obavljala. Formalno određivanje svojstava i relacija pruža osnovu za precizno pretraživanje, poređenje i rekonstrukciju konteksta dokumentovanog sadržaja.

Relacija u metamodelu označava utvrđen odnos između dva ili više dokumentovanih sadržaja. Njome se iskazuje pripadnost izvedbe kulturnoj praksi, korišćenje predmeta tokom izvedbe, učešće osobe u događaju, odvijanje događaja na određenom mjestu, odnos interpretacije prema sadržaju koji tumači, povezanost dokumenta sa događajem koji bilježi, ili veza podatka sa izvorom iz kojeg potiče. Relacije obrazuju strukturu u kojoj se pojedinačni zapis smješta u širi dokumentacioni kontekst i povezuje sa drugim zapisima relevantnim za njegovo značenje.

Dokumentaciona vrijednost relacije zavisi od izvora na osnovu kojih je utvrđena. Podatak da je određena osoba učestvovala u pojedinačnoj izvedbi dobija provjerljiv status kada se poveže sa audiovizuelnim zapisom, fotografijom, spiskom učesnika, zapisnikom ili drugim izvorom koji potvrđuje odnos. Relacija stoga čuva podatak o dokumentacionoj osnovi, pri čemu više izvora može potvrditi, dopunjavati ili različito određivati isti odnos. Takvo modelovanje omogućava uporedno čitanje izvora i razlikovanje sadržaja dokumentovanog odnosa od građe na osnovu koje je utvrđen.

Posebnu grupu čine relacije ustanovljene istraživačkom analizom. One nastaju analizom jednog ili više izvora i predstavljaju rezultat metodološki utemeljenog zaključivanja. Uz takvu relaciju evidentiraju se autor zaključka, izvori na kojima je zasnovan i vrijeme njegovog formulisanja. Dokumentaciona struktura razlikuje podatak neposredno sadržan u izvoru od odnosa utvrđenog njegovom analizom. Razlika između istraživačke interpretacije i izvornog iskaza ostaje provjerljiva, jer interpretacija zadržava jasno određenu argumentacionu i dokumentacionu osnovu.

Predloženi metamodel razdvaja baštinski sadržaj od pojedinačnih dokumentacionih zapisa koji se na njega odnose. Kulturna praksa, osoba, predmet, događaj ili prostor mogu biti dokumentovani u većem broju izvora, dok jedan izvor može sadržati podatke o više baštinskih sadržaja i odnosima među njima.

Baštinski sadržaj i dokumentacioni zapis predstavljaju zasebne elemente dokumentacione strukture, a veza među njima određuje se kao zasebno zabilježen odnos. Isti princip primjenjuje se pri poređenju više izvora. Rezultat istraživačkog postupka povezuje se sa sadržajem na koji se odnosi, a izvori korišćeni pri njegovom utvrđivanju pojedinačno su identifikovani i zadržavaju svoj dokumentacioni status.

Sličan odnos uspostavlja se između nematerijalnih i materijalnih sadržaja. Njihova povezanost određena je ulogom koju imaju u praktikovanju i prenošenju kulturne prakse. Kulturna praksa ostvaruje se djelovanjem ljudi u određenom prostoru, vremenu, a njeno izvođenje i prenošenje se ostvaruje uz predmete, nošnju, instrumente, dokumente i druge materijalne sadržaje. UNESCO-vo određenje nematerijalne kulturne baštine uključuje instrumente, predmete, artefakte i kulturne prostore povezane sa praksama, predstavama, izrazima, znanjima i vještinama, čime je njihova međuzavisnost ugrađena i u međunarodni normativni okvir zaštite.[588] Dokumentacioni model uspostavlja odnose među tim sadržajima uz očuvanje relevantnih svojstava svakog pojedinačnog sadržaja.

Relacija između predmeta i kulturne prakse određuje se podacima o karakteru njihove povezanosti. Predmet može biti korišćen u određenom događaju, imati određenu funkciju u izvođenju prakse, pripadati instituciji ili pojedincu i tokom vremena mijenjati način upotrebe. Kulturna praksa se ostvaruje nizom izvedbi u kojima se učesnici, predmeti, prostori i pojedina pravila mogu mijenjati. Dokumentovanje njihovih odnosa zahtijeva vremensko određenje i izvor na osnovu kojeg je veza ustanovljena. Odnos dokumentovanih sadržaja tako dobija vlastito porijeklo i vremensko određenje.

Kulturna praksa u predloženoj strukturi povezuje učesnike, predmete, prostor i vrijeme u kojem se pojedinačni događaj odvija. Dokumentaciona funkcija kulturnog događaja obuhvata i vremensko određivanje odnosa i svojstava, čime se promjene baštinskog sadržaja mogu pratiti na osnovu pojedinačnih događaja. Uloge učesnika, svojstva predmeta, način korišćenja prostora i odnosi među njima mogu se tako povezati sa vremenom u kojem su dokumentovani. Predloženi metamodel tim odnosima pridružuje podatke o postupku i izvoru na osnovu kojih su utvrđeni.

U dokumentacionim i informacionim pristupima nematerijalnoj kulturnoj baštini događaj se razmatra kao jedna od osnova za povezivanje učesnika, predmeta, vremena, mjesta i odgovarajućih dokumentacionih zapisa, kao i za praćenje procesa povezanih sa pojedinačnim događajima. Predloženi metamodel tim odnosima pridružuje podatke o postupku i izvoru na osnovu kojih su utvrđeni.

4.4.2 Izvor i porijeklo podataka

Izvor u metamodelu ima status samostalno identifikovanog sadržaja i dokumentacione osnove pojedinačnog podatka. Istorijski dokument, statut, muzejski zapis, audiovizuelni snimak, usmeni iskaz, fotografija, stručni elaborat, naučni rad i institucionalna odluka pripadaju različitim vrstama izvora i nastaju primjenom odgovarajućih postupaka u različitim dokumentacionim i institucionalnim okolnostima. Pojedinačni izvor zadržava podatke o instituciji ili autoru, mjestu i vremenu nastanka, funkciji, obliku i drugim relevantnim svojstvima. Podatak izveden iz izvora povezuje se sa njegovim identitetom, čime se čuva mogućnost uvida u dokumentacionu osnovu iskaza.

Jedan izvor može činiti osnovu za veći broj podataka. Fotografija određene ceremonije može dokumentovati učesnike, prostor, nošnju, upotrebu predmeta, određeni trenutak izvođenja, mjesto i

[588] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 2003, čl. 2, st. 1.

druge okolnosti događaja. Pojedinačno utvrđen podatak povezuje se sa fotografijom kao izvorom, dok fotografija zadržava vlastitu dokumentacionu cjelovitost. Isti princip važi za usmeni iskaz, iz kojeg se mogu izdvojiti podaci o pravilima izvođenja, značenju pojedinog gesta, promjeni u praksi ili istoriji njenog prenošenja. Pojedinačni podaci ostaju povezani sa cjelinom iskaza, osobom koja ga je dala i okolnostima u kojima je zabilježen.

Porijeklo podatka predstavlja jedno od ključnih načela integralnog dokumentovanja i predloženog metamodela. Ono omogućava praćenje podataka potrebnih za rekonstrukciju porijekla dokumentacionog iskaza i postupka kojima je podatak utvrđen i uključen u integralni dokument. Uz podatak se evidentiraju izvor na osnovu kojeg je utvrđen, autor ili institucija odgovorna za nastanak izvora, vrijeme na koje se podatak odnosi, vrijeme nastanka izvora i postupak kojim je podatak identifikovan, interpretiran ili povezan sa drugim sadržajima. Kod podataka utvrđenih istraživačkom ili naučnom interpretacijom, porijeklo obuhvata i autorstvo interpretacije i dokumentacionu osnovu na kojoj je zaključak zasnovan.[589]

Očuvanjem porijekla podataka različiti iskazi o istom baštinskom sadržaju ostaju povezani, uz uvažavanje razlika u njihovom saznajnom statusu. Arhivski dokumenti, muzejski opisi, iskazi učesnika i naknadna naučna interpretacija mogu se odnositi na isti događaj ili predmet, dok svaki pripada različitim saznajnim i vremenskim okolnostima. Integralni dokument povezuje ih prema sadržaju na koji se odnose, dok porijeklo čuva podatke potrebne za razumijevanje njihovog nastanka i osnove na kojoj su zasnovani. Na taj način različiti izvori ostaju međusobno uporedivi, uz očuvanje saznajne i istorijske određenosti svakog pojedinačnog podatka.

4.4.3 Vremenska određenost i praćenje promjena

Vremenska određenost jedan je od važnih strukturnih elemenata metamodela. Dokumentovanje promjenljive baštine zahtijeva razlikovanje najmanje tri vremenska nivoa: vremena dokumentovanog stanja ili događaja, vremena nastanka izvora i vremena nastanka dokumentacionog ili interpretativnog iskaza. Navedeni nivoi mogu biti neposredno povezani, kao kada izvor nastaje istovremeno sa događajem koji dokumentuje, kao npr.fotografija nastala tokom događaja. Naknadna naučna interpretacija snimljene fotografije pripada drugom vremenskom kontekstu. Njihovo razgraničenje čuva hronologiju kulturne prakse i hronologiju saznanja koja su o njoj formirana.

CIDOC CRM vremenske entitete postavlja u središte događajno orijentisanog modelovanja i razvija odnose kojima se dokumentuju vremenski rasponi, redosljed i prostorno-vremenska određenost događaja.[590] U predloženom metamodelu vremensko modelovanje dobija dodatnu dokumentacionu funkciju: povezuje svako promjenljivo svojstvo i relaciju sa periodom za koji važe i izvorom koji takvo stanje potvrđuje. Njihovim razlikovanjem uspostavlja se jasna razlika između hronologije kulturne prakse od njenog tumačenja i dokumentovanja.

Čin, članstvo, zvanje, funkcija, vlasništvo, mjesto čuvanja, korišćenje predmeta ili institucionalni status imaju određen period trajanja. Njihovo evidentiranje kao vremenski određenih relacija pruža mogućnost povezivanje iste osobe, dokumenta ili predmeta tokom istorijskog trajanja sa različitim stanjima odnosno periodima. Promjena se bilježi uspostavljanjem novog vremenski određenog odnosa, uz prethodno sačuvano dokumentovano stanje. Hronologija odnosa postaje dio integralnog dokumenta na osnovu kojeg se mogu rekonstruisati stanja u različitim dokumentovanim periodima.

Naknadno ustanovljeni podatak evidentira se kao novo, autentično i vremenski određeno stanje povezano sa izvorom iz kojeg potiče. Njime se postojeći zapis dopunjuje ili potvrđuje i njime se precizira određenje dokumentovanog sadržaja ili se uspostavlja drugačija interpretacija. Svaka od tih promjena evidentira se kao novi dokumentacioni odnos sa podacima o porijeklu. Istorija izmjena

[589] Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, Studia ethnologica Croatica, 35/1, 2023, str. 122-123, 133-141.
[590] Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3, 32-40.

postaje sastavni dio integralnog dokumenta, u kojem se bilježe se čuvaju podaci o vremenu kreiranja novih saznanja, izvori na kojima su zasnovana i u kakvom je odnosu taj podatak sa prethodno evidentiranim podacima.

Očuvanje prethodnih stanja ima poseban značaj za naučnu vjerodostojnost dokumentacije. Naknadno otkriven arhivski izvor može izmijeniti razumijevanje događaja, a nova interpretacija može drugačije povezati ranije poznate činjenice. Integralni dokument čuva prethodno stanje kao svjedočanstvo istorije istraživanja i povezuje ga sa novim saznanjem. Dokumentaciona struktura bilježi istoriju baštinskog sadržaja uporedo sa istorijom znanja o njemu, čime se promjene u samoj praksi i promjene u njenom naučnom, institucionalnom i društvenom tumačenju mogu paralelno pratiti.

4.4.4 Dokumentacioni status, interpretacija i prostor

Dokumentacioni status podatka bilježi način nastanka određenog saznanja i dokumentacionu osnovu njegove provjere. Određeni podatak može biti neposredno sadržan u istorijskom izvoru, utvrđen posmatranjem ili dokumentovanjem predmeta, zabilježen kao iskaz učesnika, preuzet iz institucionalnog dokumenta ili ustanovljen na osnovu istraživačke analize. Povezivanjem navedenih podataka u zajedničku strukturu čuvaju se razlike u načinima nastanka saznanja. Uz svaki podatak bilježi se dokumentacioni status, porijeklo i vremensko određenje neophodni za njegovu dalju provjeru i kritičko korišćenje.

Razlikovanje dokumentacionih statusa naročito je značajno kod nematerijalne kulturne baštine, čije dokumentovanje objedinjuje izvođačku praksu, iskustveno znanje, usmeno predanje, istorijsku građu i institucionalne opise. Svaki od navedenih izvora sadrži podatke različitog karaktera, uslovljene okolnostima, vremenom i svrhom nastanka. Iskazi učesnika svjedoče o značenju, iskustvu i načinu izvođenja prakse, arhivska građa pruža podatke relevantne za istorijsko sagledavanje, dok institucionalni akti bilježe formalno određenje uspostavljeno u određenom postupku i vremenu. Metamodel čuva razlike u dokumentacionom statusu, povezujući ih prema sadržaju koji dokumentuju.

Interpretacija se u integralnom dokumentu evidentira kao izdvojen dokumentacioni sadržaj povezan sa autorom, izvorima na kojima je zasnovana, vremenom nastanka i predmetom na koji se odnosi. Ovakvo određenje omogućava da se različita tumačenja istog baštinskog sadržaja paralelno dokumentuju uz jasno očuvanje podataka o njihovom porijeklu i argumentacione osnove. Njihov međusobni odnos može biti podudaran, međusobno dopunjujući ili sasvim različit, pri čemu svako zadržava vlastiti dokumentacioni status.

U metamodelu prostor se određuje kao dokumentovani sadržaj i kao prostorna dimenzija izvedbe, događaja i kretanja. Identifikacija mjesta čini osnovu za njegovo povezivanje sa izvedbama, učesnicima, događajima, predmetima i izvorima, dok se njegova značenja dokumentuju na osnovu praksi i interpretacija koje su za njega vezane. Jedno mjesto može biti povezano sa većim brojem ceremonijalnih cjelina i događaja, a jedna praksa može obuhvatiti više mjesta povezanih slijedom radnji. Dokumentovanje prostorne relacije podrazumijeva bilježenje vremena, događaja i izvora na osnovu kojeg je utvrđen.

Nematerijalni i materijalni sadržaji u metamodelu zadržavaju vlastite identitete, a njihova povezanost uspostavlja se posredstvom odnosa sa osobama, prostorom, događajima, vremenom i interpretacijama. Materijalni predmet posjeduje fizička i istorijska svojstva koja pripadaju njegovoj predmetnoj dokumentaciji, dok se njegovim uključivanjem u kulturnu praksu uspostavljaju dodatne relacije sa drugim dokumentovanim sadržajIma. Nošnja, instrument, oružje ili drugi predmet može biti povezan sa osobom koja ga koristi, njenom ulogom, izvedbom u kojoj se pojavljuje i izvorom koji to dokumentuje.

Materijalna svojstva predmeta ostaju dostupna za konzervatorska, muzeološka i istorijska istraživanja, dok se njegovim povezivanjem sa kulturnom praksom dokumentuju značenja koja mu se pripisuju i okolnosti upotrebe.

4.4.5. Cjelovitost i otvorenost dokumentacionog sistema

Na osnovu prethodno utvrđenih elemenata metamodela proističu strukturni zahtjevi prema kojima se određuje cjelovitost integralnog dokumenta. Dokumentovani sadržaj mora imati utvrđen identitet, a svaki podatak mora biti povezan sa sadržajem na koji se odnosi i izvorom iz kojeg potiče. Promjenljivi podatak zahtijeva vremensko određenje, dok se uz istraživačku interpretaciju bilježi autorstvo i dokumentaciona osnova. Relacije moraju biti jasno određene, a prethodno dokumentovana stanja moraju ostati dostupna i nakon naknadnih dopuna. Ispunjenost ovih uslova određuje granicu između skupa digitalizovanih podataka i integralnog dokumenta, na osnovu kojeg se može rekonstruisati kontekst u kojima su pojedinačni podaci nastali, dokumentovani i međusobno povezni.

Cjelovitost integralnog dokumenta procjenjuje se prema očuvanosti navedenih kontekstualnih veza. Izostavljanje izvora ograničava provjerljivost podatka, kao što izostanak navođenja vremenskog određenja otežava razlikovanje uzastopnih stanja, anepoznavanje autorstva interpretacije uskraćuje se dio konteksta njenog nastanka. Objedinjavanje više podataka i izvora bez očuvanja njihovog porijekla prikriva razlike u njihovom dokumentacionom statusu. Metamodel ove elemente postavlja kao strukturne zahtjeve i time uspostavlja osnovu za kasniju evaluaciju dokumentacionog modela prema provjerljivosti i očuvanosti informacija,praćenju promjena i mogućnosti daljeg dopunjavanja.

Otvorenost prema novim podacima čini važno svojstvo metamodela. Novi izvor uključuje se u dokumentacionu strukturu sa podacima o vlastitom identitetu i porijeklu, nakon čega se povezuje sa već dokumentovanim sadržajima. Novi podaci povezuju se sa odgovarajućim sadržajem, vremenom i izvorom, dopunjavajući postojeću strukturu uz očuvanje prethodno dokumentovanih odnosa. Takva dokumentaciona struktura odgovara promjenljivoj, živoj prirodi kulturne baštine, čije trajanje podrazumijeva nova izvođenja, zapise, nosioce i tumačenja.

Otvorenost prema novim podacima podrazumijeva i mogućnost uključivanja naknadno pronađene istorijske građe. Arhivski izvori mogu uspostaviti podatake o ranijem stanju kulturne prakse, organizacionom odnosu ili predmetu. Vrijeme uključivanja izvora u dokumentaciju razlikuje se od vremena njegovog nastanka i vremena sadržaja na koji se odnosi. Metamodel čuva sva tri vremenska nivoa i povezuje novi izvor sa već postojećom dokumentacionom strukturom. Naknadno utvrđeni podaci povezuju se sa prethodno dokumentovanim stanjima, uz očuvanje istorije izmjena i porijekla pojedinačnih zapisa.

4.5 Interoperabilnost i razmjena podataka

FAIR okvir, koji objedinjuje principe prema kojima podaci mogu biti lako pronađeni, dostupni, povezani sa drugim sistemima i ponovno upotrijebljeni, ukazuje na značaj detaljno strukturiranih metapodataka, jasno definisanih veza među podacima i očuvanja njihovog porijekla za dugoročnu upotrebljivost digitalnih istraživačkih objekata.[591] U predloženom metamodelu FAIR principi imaju funkciju kriterijuma održivosti digitalne dokumentacije. Trajni identitet sadržaja, utvrđene relacije, podaci o porijeklu i korišćenje zajedničkih semantičkih struktura stvaraju osnovu za pronalaženje, razmjenu i ponovno korišćenje integralnog dokumenta u različitim institucionalnim i istraživačkim okruženjima.

Interoperabilnost se u predloženom metamodelu određuje na semantičkom i dokumentacionom nivou. Semantička interoperabilnost zahtijeva da značenje kategorija i relacija bude dovoljno

[591] Mark D. Wilkinson et al., „The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship“, Scientific Data, 3, 160018, 2016, https://www.nature.com/articles/sdata201618, pristupljeno 28. septembra 2026.

precizno određeno kako bi mogle da se povežu sa drugim informacionim sistemima. Dokumentaciona interoperabilnost zahtijeva da se pri takvom povezivanju očuvaju podaci o izvoru, vremenu, autorstvu i statusu podatka. ISO 21127:2023 i CIDOC CRM pružaju međunarodno prihvaćen okvir za razmjenu informacija o kulturnoj baštini, dok predloženi metamodel određuje koje dokumentacione veze treba očuvati prilikom mapiranja podataka u takav okvir.[592]

Odnos prema postojećim standardima zasniva se na njihovoj funkcionalnoj podjeli. Metamodel određuje metodološke zahtjeve integralnog dokumentovanja, konceptualni modeli pružaju kategorije i relacije za njihovo formalno izražavanje, dok tehničke implementacije određuju način skladištenja, pristupa i razmjene podataka. Razlikovanje ovih nivoa čuva samostalnost metodološkog doprinosa i istovremeno omogućava njegovo povezivanje sa međunarodnim standardima. Platforme ili tehnologije mogu se mijenjati bez promjene osnovnih strukturnih zahtjeva integralnog dokumenta.

Predloženi metamodel može se formalizovati primjenom postojećih konceptualnih modela i ontologija kulturne baštine. CIDOC CRM definiše konceptualni okvir za opisivanje i povezivanje osoba, događaja, predmeta, mjesta, vremenskih raspona i informacionih objekata, kao i odnosa koji se među njima uspostavljaju.593 Elementi predloženog metamodela mogu se povezati sa odgovarajućim relacijama i kategorijama CIDOC CRM-a, dok se posebnosti pojedinačnih kulturnih praksi mogu izraziti odgovarajućim terminološkim pravilima i sistemima njihove primjene.

Primjenljivost metamodela podrazumijeva i mogućnost povezivanja sa postojećim modelima i standardima. Pored povezivanja sa CIDOC CRM-om, metapodaci i digitalne reprezentacije mogu razmjenjivati primjenom modela namijenjenih razmjeni i objedinjavanju podataka o kulturnoj baštini, poput EDM-a.594 Funkcija metamodela pri takvom mapiranju sastoji se u očuvanju dokumentacionih veza utvrđenih metodologijom integralnog dokumentovanja, nezavisno od tehnološkog okruženja u kojem se podaci predstavljaju.

Evaluacija predloženog metamodela obuhvata i mogućnost povezivanja podataka sa drugim informacionim sistemima. Semantička interoperabilnost zavisi od preciznog određivanja dokumentovanih sadržaja i relacija, kao i od mogućnosti njihovog povezivanja sa odgovarajućim konceptima drugih modela i sistema. Pri takvoj razmjeni podaci o izvoru, autorstvu, vremenu i dokumentacionom statusu čine sastavni dio konteksta prenesenog sadržaja i omogućavaju njegovo tumačenje, provjeru i dalju istraživačku upotrebu.

CIDOC konceptualni referentni model pruža formalno uporište za relaciono povezivanje heterogenih podataka o kulturnoj baštini. Razvijen kako bi obezbijedio integraciju, posredovanje i razmjenu heterogenih podataka o kulturnoj baštini, model obuhvata podatke sadržane u različitim vrstama dokumentacije potrebne za rekonstrukciju i interpretaciju prošlosti.595 Njegova struktura povezuje osobe, događaje, predmete, mjesta, vremenske raspone i dokumentacione zapise posredstvom jasno određene relacije, čime podaci nastali u različitim informacionim sistemima dobijaju zajedničku semantičku osnovu.

Odnos predloženog metamodela prema CIDOC CRM-u zasniva se na razlikovanju konceptualnog i metodološkog nivoa. CIDOC CRM formalizuje semantiku heterogenih podataka i odnose pogodne za njihovu integraciju, dok se izbor sadržaja relevantnih za dokumentovanje određuje prethodno definisanim metodološkim zahtjevima. Predloženi metamodel utvrđuje osnovne kategorije dokumentovanih sadržaja i odnose koje integralno dokumentovanje treba da sačuva. CIDOC CRM

[592] ISO, ISO 21127:2023, Information and documentation - A reference ontology for the interchange of cultural heritage information (Geneva: International Organization for Standardization, 2023); Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3.
[593] Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3, 9–10; Doerr, „The CIDOC Conceptual Reference Model“, 75-77.
[594] Europeana, Europeana Data Model Primer, 2013, nav. djelo, str. 4, 21.
[595] Doerr, „The CIDOC Conceptual Reference Model“, 75–76; Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3, 9-10.

pruža formalne kategorije i relacije kojima se pojedini od tih odnosa mogu predstaviti. Određena baza podataka, format zapisa, korisničko okruženje i način prikazivanja pripadaju tehničkoj realizaciji.

Razlikovanje navedenih nivoa važno je i za trajnost predložene strukture. Informacioni sistemi, korisničke platforme i formati podataka podložni su tehnološkim promjenama, dok odnos podatka prema izvoru, autorstvu, vremenu i sadržaju na koji se odnosi pripada samoj strukturi dokumentovanja. Formalna i tehnička realizacija mogu se mijenjati pod uslovom da se pri prenosu podataka sačuvaju odnosi potrebni za njihovu provjeru i razumijevanje. Metamodel se na taj način vezuje za metodološke zahtjeve dokumentovanja, a njegova tehnička primjena ostaje otvorena za različita tehnička rješenja.

U razmatranju nematerijalne kulturne baštine iz perspektive dokumentacionih i informacionih nauka, standardi podataka i konceptualni referentni modeli imaju značajnu ulogu u uspostavljanju interoperabilnosti na nivou strukture, sadržaja, vrijednosti i kodiranja. Poseban metodološki značaj ima identifikovanje elemenata i procesa karakterističnih za nematerijalnu kulturnu baštinu i njihovo povezivanje sa klasama CIDOC CRM-a u okviru semantičkog veba.596

Takav pristup čini polazište za formalno predstavljanje složenih odnosa karakterističnih za nematerijalnu kulturnu baštinu, dok predloženi metamodel posebno određuje njegovu dokumentacionu strukturu bilježenjem podataka o porijeklu pojedinačnog zapisa, postupku njegovog utvrđivanja, vremenskom određenju, dokumentacionom statusu i istoriji izmjena.

U odnosu na CIDOC CRM, mogućnost formalnog povezivanja može se ispitati na osnovu kategorija i relacija definisanih predloženim metamodelom. Osobe, događaji, predmeti, mjesta, vremenska određenja i izvori imaju odgovarajuće konceptualne oslonce u strukturi CIDOC CRM-a, dok se specifičnosti pojedinačnih vrsta baštine dalje razrađuju na nivou modela integralnog dokumenta. Takav odnos omogućava povezivanje dokumentacione strukture sa formalnim ontološkim okvirom uz očuvanje podataka potrebnih za razumijevanje porijekla i konteksta pojedinačnih iskaza.

Evaluacija prema principima FAIR-a pokazuje sličnu podjelu između metodoloških zahtjeva metamodela i zahtjeva njegove tehničke realizacije. Identifikovanje dokumentovanih sadržaja, detaljno strukturisanje njihovih međusobnih odnosa i bilježenje porijekla podataka stvaraju pretpostavke za pronalaženje i dostupnost podataka za pretraživanje, interoperabilnost i ponovnu upotrebu. Sistem identifikacije podataka, protokoli pristupa, licence, formati i druga tehnička rješenja određuju se na nivou informacionog sistema u kojem se model implementira. Evaluacija tako razgraničava svojstva koja proizlaze iz konceptualne strukture metamodela od onih koja zavise od njegove konkretne tehničke realizacije.597

Dugoročno digitalno očuvanje zavisi upravo od očuvanja odnosa koji određuju značenje podataka pri promjeni tehnološkog okruženja. Format zapisa može biti zamijenjen, podaci premješteni u drugi sistem, a način korisničkog pristupa promijenjen. Veza podatka sa dokumentovanim sadržajem, izvorom, vremenom i drugim relevantnim podacima treba da ostane očuvana tokom takvih promjena. Digitalno očuvanje time obuhvata podatak i strukturu odnosa potrebnih za njegovo razumijevanje, provjeru i dalje korišćenje.

Predloženi metamodel zasniva se na strukturi odnosa među podacima, čije se veze i elementi mogu formalno povezati sa odgovarajućim konceptima postojećih modela kulturne baštine. CIDOC CRM pruža konceptualni okvir za integraciju heterogenih podataka o kulturnoj baštini i formalno predstavljanje odnosa među akterima, događajima, predmetima, mjestima i vremenskim određenjima. U dokumentovanju nematerijalne kulturne baštine kulturne prakse omogućavaju povezivanje učesnika, predmeta, prostora i vremena, dok složenije kulturne prakse zahtijevaju i predstavljanje procesa u kojima se ostvaruju i prenose. Predloženi metamodel zasniva se na

[596] Goran Zlodi, „Information and Documentation Perspective to Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research“, nav. djelo, str. 115-118, 133-141.
[597] Mark D. Wilkinson et al., „The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship“, nav. djelo.

strukturisanju odnosa među podacima i modelovanju događaja, dok porijeklo podatka, različita vremenska određenja, dokumentacioni status i istorija promjena određuju zahtjeve i čine sastavne elemente integralnog dokumentovanja.

Odnos prema postojećim konceptualnim modelima zato se određuje prema mogućnosti formalnog povezivanja odgovarajućih odnosa i kategorija. Metamodel definiše dokumentacione zahtjeve izvedene iz istraživačkog problema, dok CIDOC CRM pruža širi konceptualni okvir relevantan za njihovo formalno predstavljanje. Preciznije određivanje tog odnosa zahtijeva povezivanje odnosa i kategorija metamodela sa odgovarajućim svojstvima i klasama CIDOC CRM-a. Definisana metodološka struktura predstavlja osnovu za njenu tehničku realizaciju.

Tehnički i konceptualni nivo potrebno je razgraničiti i pri procjeni interoperabilnosti. Odnosi i zajedničke kategorije stvaraju osnovu za formalno povezivanje podataka, dok njihova tehnička realizacija zavisi od informacionih rješenja i standarda kojima se ti odnosi uspostavljaju i održavaju. FAIR principi formulisani su nezavisno od izbora pojedinačnog standarda, tehnologije ili implementacionog rješenja.598 Metamodel definiše podatke i njihove odnose koje tehnička realizacija treba da očuva i podrži.

Dostupnost dokumentovanih sadržaja određuje se u skladu sa njihovim dokumentacionim statusom, uslovima i pravnim okvirom pod kojima su prikupljeni ili korišćeni. Pojedini iskazi i izvori mogu imati ograničenja zasnovana na autorskim pravima, saglasnosti zajednice, zaštiti ličnih podataka ili pravilima pristupa kulturno osjetljivim sadržajima. Ograničenje dostupnosti sadržaja može se dokumentovati kao svojstvo zapisa ili izvora, dok metapodaci potrebni za njegovu identifikaciju i porijeklo ostaju dio dokumentacione strukture u mjeri koju dopušta odgovarajući etički i pravni okvir. Takvo rješenje čuva cjelovitost dokumentacionog konteksta i omogućava upravljanje pristupom dokumentovani sadržajima u skladu sa njihovim statusom.

Uslovi pristupa pojedinim sadržajima zavise i od njihovog pravnog i etičkog statusa. Autorska prava, zaštita ličnih podataka, saglasnost učesnika i kulturna osjetljivost sadržaja određuju mogućnosti njihovog korišćenja i objavljivanja. Podaci o takvim ograničenjima povezuju se sa sadržajem na koji se odnose, dok se nivoi pristupa utvrđuju prema pravnom okviru, etičkim načelima i pravilima institucije ili zajednice koja upravlja dokumentacijom.599 Otvorenost dokumentacione strukture stoga podrazumijeva mogućnost njenog kontinuiranog dopunjavanja i pristup sadržajima u skladu sa njihovim pravnim, etičkim i dokumentacionim statusom.

4.6 Primjena metamodela i istraživačka upotreba integralnog dokumenta

Primjenljivost metamodela na različite vrste i segmente kulturne baštine zasniva se na njegovim metodološkim principima. Kategorije, svojstva i terminološki sistemi određuju se prema prirodi sadržaja koji se dokumentuje, dok principi njihovog povezivanja i zahtjevi koji se odnose na izvor, porijeklo, vrijeme i mogućnost provjere podataka čine zajedničku osnovu metamodela. Metamodel se može primijeniti u dokumentovanju različitih oblika kulturne baštine, od obrednih i izvođačkih praksi i zanatskih znanja do materijalnih predmeta, zbirki i kulturno-istorijskih cjelina.

Metodološka funkcija navedenog metamodela određuje i nivo na kojem se uspostavljaju osnovni principi integralnog dokumentovanja. Metamodel određuje način identifikovanja, vremenskog određivanja, povezivanja, provjere i dopunjavanja dokumentovanih sadržaja, uz očuvanje porijekla podataka. Izbor tehnološke platforme, formata zapisa, strukture baze podataka, korisničkog interfejsa pripada nivou tehničke implementacije i može se prilagođavati institucionalnim potrebama i razvoju tehnologije.

[598] Mark D. Wilkinson et al., „The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship“, nav. djelo.
[599] UNESCO, Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, Paris, 2015, nav. djelo, načela 4 i 8.

Model integralnog dokumenta čini prvi nivo operacionalizacije metamodela. Za određenu vrstu baštinskog sadržaja model utvrđuje koje su kategorije relevantne za dokumentovanje, koja svojstva imaju metodološki značaj, koje relacije povezuju sadržaje i koji izvori mogu činiti osnovu za njihovo utvrđivanje. Model kulturne prakse povezuje samu praksu, pojedinačne izvedbe, učesnike i njihove uloge, prostor, vrijeme, materijalne elemente, dokumentacione izvore i interpretacije. Model materijalnog predmeta objedinjuje fizička i istorijska svojstva predmeta i relacije prema osobama, događajima, mjestima i izvorima.

Model definiše odnose i kategorije predviđene za dokumentovanje, dok konkretni integralni dokument sadrži pojedinačno identifikovane sadržaje koji tim kategorijama pripadaju. Primjenom modela integralnog dokumenta na Kolo Bokeljske mornarice izdvajaju se kulturna praksa, pojedinačna izvedba, učesnici i njihove funkcije i uloge, koreografske cjeline, muzika, prostor, vrijeme, materijalni predmeti i izvori. Integralni dokument određene izvedbe povezuje sa konkretnim datumom, mjestom, identifikovanim učesnicima, predmetima, fotografijama, audiovizuelnim zapisima i drugim izvorima.

Integralni dokument oblikuje se primjenom sedam međusobno povezanih metodoloških operacija koje odgovaraju koracima postupka dokumentovanja. Prva obuhvata identifikovanje i razgraničenje dokumentovanih sadržaja i određivanje granica dokumentovanja. Druga identifikuje izvore i utvrđuje porijeklo podataka. Treća određuje prostorne i vremenske veze dokumentovanih sadržaja, dok četvrta utvrđuje njihova svojstva, uloge i odnose i povezuje svaku relaciju sa dokumentacionom osnovom. Peta formalizuje utvrđene odnose i semantički ih povezuje u digitalnoj strukturi. Šesta uključuje znanje zajednice, njene iskaze, lokalnu terminologiju i interpretacije zajedno sa podacima o autorstvu. Sedma povezuje novo stanje sa prethodno dokumentovanim stanjima i čuva istoriju izmjena. Postupak se ponavlja pri svakom proširenju dokumentacije.

Ovako postavljen postupak dokumentovanja uspostavlja vezu između metamodela i njegove praktične primjene. Elementi prethodno određeni na nivou metamodela - element, relacija, svojstvo, prostor, vrijeme, izvor, porijeklo i dokumentacioni status - primjenom sedam metodoloških koraka postaju operativne kategorije dokumentovanja. Model integralnog dokumenta nastaje izborom i strukturiranjem tih kategorija prema svojstvima određene baštinske cjeline, dok se konkretni integralni dokument oblikuje njihovom primjenom na identifikovane izvore, sadržaje i odnose.

Identifikovanje granica dokumentovanja ima posebnu metodološku funkciju, jer integralnost zahtijeva utvrđivanje kriterijuma za uključivanje podataka. Granice dokumentovanja određuju se prema baštinskoj cjelini, cilju dokumentovanja i dokumentacionoj relevantnosti podataka i odnosa koji se uspostavljaju među dokumentovanim sadržajima. Podatak se uključuje u integralni dokument kada postoji relevantna veza sa dokumentovanim sadržajem i dokumentaciona osnova na kojoj ta veza počiva. Metamodel time uspostavlja otvorenu strukturu sa jasno određenim kriterijumima uključivanja. Proširivanje dokumenta zasniva se na novim provjerljivim dokumentacionim relacijama, koje doprinose njegovoj sadržinskoj i dokumentacionoj cjelovitosti

Dokumentaciona relevantnost relacije određuje se prema njenoj funkciji u uspostavljanju konteksta. Veza osobe i događaja određuje i dokumentuje učešće, veza izvora i podatka određuje porijeklo, veza predmeta i izvedbe dokumentuje njegovu upotrebu, veza interpretacije i autora određuje odgovornost za tumačenje i autorstvo. Povezivanjem dva vremenski uzastopna stanja omogućava se praćenje promjena. Svaka relacija ima određenu dokumentacionu i semantičku funkciju, a njeno uključivanje zasniva se na mogućnosti da doprinese razumijevanju, provjeri ili rekonstrukciji konteksta dokumentovanog baštinskog sadržaja.

Terminološki sistemi i kontrolisani rječnici imaju važnu ulogu u standardizovanju naziva kategorija, funkcija, vrsta odnosa, činova, materijala, tehnika i drugih ponavljajućih vrijednosti. Njihova primjena doprinosi interoperabilnosti i terminološkoj dosljednosti, dok lokalna terminologija zadržava dokumentacionu vrijednost kao dio jezika zajednice i istorijskog izvora. Metamodel stoga predviđa mogućnost povezivanja lokalnog termina sa standardizovanim pojmom uz očuvanje

izvornog oblika, jezika, izvora i konteksta upotrebe. Time terminološko usklađivanje omogućava očuvanje istorijskih i lokalnih razlika kao sastavnog dijela dokumentacionog konteksta.

Uloga zajednice u integralnom dokumentu određuje se na osnovu identifikovanih iskaza, interpretacija, doprinosa, saglasnosti i postupake validacije. Uloga, položaj i autorstvo učesnika ostaju sastavni dio porijekla svakog iskaza. Znanje zajednice time postaje dio dokumentacione strukture sa jasno određenim kontekstom i izvorom, uz mogućnost povezivanja sa drugim vrstama građe, uz očuvanje dokumentacionog statusa. Ovako strukturirana dokumentacija pruža mogućnost praćenja promjena u tumačenju prakse ptokom vremena i povezivanja sa osobama i okolnostima u kojima su formulisane.

Validacijom integralnog dokumenta se utvrđuju pravilnost identiteta dokumentovanog sadržaja, dokumentaciona utemeljenost relacija i podataka, njihovo prostorno i vremensko određenje i porijeklo. Provjera može biti institucionalna, stručna ili zasnovana na znanju nosilaca prakse, u zavisnosti od vrste podatka, njegovog izvora i dokumentacionog statusa. Rezultat validacije evidentira se zajedno sa institucijom ili osobom koja ju je izvršila, kriterijumom i vremenom provjere. Dokumentacioni zapis čuva podatke o izvršenim stručnim provjerama i rezultatima, čime se prati istorija stručnih postupaka na osnovu kojih je utvrđena pouzdanost dokumentovanih podataka.

Kriterijumi provjere razlikuju se prema dokumentacionom statusu podatka. Podaci o istorijskim događajima ili okolnostima zahtijevaju provjeru izvora i kritičku analizu građe. Identifikacija osoba na fotografiji može se zasnivati na arhivskoj evidenciji ili potvrdi pouzdanih svjedoka, dok podatak o načinu izvođenja može biti provjeren poređenjem više dokumentovanih izvedbi i iskaza nosilaca prakse. Institucionalni status potvrđuje se na osnovu odgovarajućeg akta. Metamodel bilježi razlike između ovih postupaka i čuva ih kao dio porijekla podatka.

Na osnovu prethodno utvrđenih elemenata i njihovih međusobnih relacija može se preciznije definisati pojam integralnog dokumenta. On predstavlja relaciono strukturisanu, vremenski određenu dokumentacionu cjelinu u kojoj se identifikovani sadržaji povezuju utvrđenim dokumentovanim odnosima, uz očuvanje izvora, porijekla, dokumentacionog statusa i istorije promjena pojedinačnih podataka. Njegova cjelovitost zasniva se na očuvanju veza potrebnih za rekonstrukciju i razumijevanje konteksta, a njegova otvorena struktura proizilazi iz mogućnosti da se nova saznanja, izvori, podaci i interpretacije uključe kao dodatni sadržaji i relacije, povezanisa odgovarajućim izvorima i vremenskim određenjima odnosa koji se čuvaju uz prethodno dokumentovana stanja.

Ovako definisan integralni dokument uspostavlja i kriterijum prema kojem se može razlikovati integralno strukturisana dokumentacija od digitalizovane dokumentacije. Digitalizovani skup može sadržati veliki broj zapisa i digitalnih reprezentacija, dok se u integralnom dokumentu utvrđuju veze između sadržaja, vremena, izvora i interpretacija. Vrijednost metodologije integralnog dokumenta zasniva se na povezanosti podataka, jasno utvrđenog porijekla i mogućnosti provjere. Takvo određenje čini osnovu za usklađivanje multidisciplinarnog opisa, jer se podaci nastali u različitim disciplinarnim i dokumentacionim okvirima povezuju uz očuvanje porijekla, konteksta i dokumentacionog statusa.

Metamodel uvažava različite stepene i obim određenosti dokumentovanih podataka. Istorijska građa nerijetko sadrži nedovoljno podataka za pouzdano određivanje događaja, predmeta, osobe ili odnosa. Preciznost podatka određuje se prema raspoloživoj dokumentacionoj osnovi, a naknadno pronađeni izvori mogu doprinijeti njegovom preciznijem utvrđivanju. Time se razlikuju odsustvo podatka i podatak kojim je utvrđeno odsustvo određene pojave.

Pouzdanost pojedinih podataka takođe čini dio njihovog dokumentacionog konteksta. Datovanje, identifikacija osobe, atribucija predmeta ili rekonstrukcija istorijskog odnosa mogu počivati na izvorima različite pouzdanosti i različitom stepenu istraživačke izvjesnosti. Procjena i stepen izvjesnosti podataka povezuju se sa primijenjenim kriterijumima, autorom i izvorima na kojima su zasnovani, čime se čuva osnova za njihovu naknadnu provjeru i preciziranje. Nova saznanja mogu

dovesti do preispitivanja i izmjene prethodne procjene. Ranije dokumentovano stanje i procjena čuvaju se kao dio istorije istraživanja.

Navedena struktura proširuje istraživačku funkciju digitalnog dokumenta i uspostavlja integralni dokument kao osnovu za dalja istraživanja. Povezivanje izvora, događaja, osoba, predmeta, prostora, vremena i interpretacija pruža osnovu za praćenje promjena određene uloge tokom vremena, utvrđivanje izvora na kojima je pojedini podatak zasnovan, praćenje prostornih i vremenskih promjena kulturne prakse, rekonstrukciju istorije upotrebe predmeta i poređenje različitih interpretacija istog baštinskog sadržaja. Integralni dokument time postaje osnova za istraživanje odnosa koji su u pojedinačnim ili međusobno odvojenim dokumentacionim zapisima teže uočljivi.

Digitalno dokumentovanje u navedenoj dokumentacionoj strukturi podrazumijeva bilježenje podataka zajedno sa njihovim izvorima, dokumentacionim statusom, vremenskim određenjem i odnosima prema drugim sadržajima. Na taj način digitalno očuvanje podrazumijeva i zaštitu konteksta potrebnog za razumijevanje i naknadnu provjeru dokumentovanih podataka, kao i mogućnost njihovog povezivanja sa novim saznanjima. Problem usklađivanja multidisciplinarnog opisa povezuje se sa njegovim digitalnim očuvanjem, jer se prilikom strukturiranja i prenosa podataka čuvaju veze koje određuju njihovo značenje i dokumentacionu vrijednost.

Digitalna dostupnost stvara uslove za šire uključivanje nosilaca baštine u dokumentovanje i dopunjavanje podataka. Predložena struktura predviđa mjesto za iskustveno znanje, lokalnu terminologiju, različite interpretacije i naknadne doprinose, uz bilježenje autorstva, vremena i sadržaja na koji se svaki iskaz odnosi. Doprinos zajednice tako ostaje povezan sa osobom ili grupom od koje potiče i može se dovoditi u odnos sa drugim izvorima.

Odnos između digitalne dostupnosti i aktivnije uloge zajednice u procesu dokumentovanja zahtijeva drugačiju vrstu podataka. Broj korisnika, učestalost doprinosa, vrste sadržaja koje zajednica uključuje u proces dokumentovanja, načini njihove upotrebe i promjene u načinu i obimu učešća zajednice mogu se ustanoviti tek na osnovu podataka o korišćenju konkretnog informacionog sistema. Metamodel određuje način na koji se rezultat takvog učešća dokumentuje i povezuje sa drugim sadržajima. Društveni aspekt dostupnosti ispituje se na osnovu realne upotrebe sistema i zahtijeva empirijske podatke o korisnicima i njihovom djelovanju.

Takvo razgraničenje određuje i domet zaključaka koji se mogu izvesti iz evaluacije. Na nivou metamodela moguće je utvrditi pretpostavke za uključivanje zajednice u proces dokumentovanja. Iskaz se povezuje sa autorom, vremenom nastanka i sadržajem na koji se odnosi, lokalna terminologija sa sadržajem koji označava, različita tumačenja mogu se istovremeno evidentirati uz očuvanje njihovog porijekla i dokumentacionog statusa, dok se naknadni doprinosi povezuju sa postojećom građom. Stepen uključenosti zajednice, motivacija učesnika i promjene u njihovom odnosu prema baštini pripadaju društvenim procesima čije utvrđivanje zahtijeva podatke nastale tokom primjene konkretnog informacionog sistema.

4.7 Evaluacija

4.7.1 Kriterijumi i postupak evaluacije

Evaluacija predloženog metamodela polazi od istraživačkog problema usklađivanja multidisciplinarnog opisa kulturne baštine i njegovog očuvanja digitalnim dokumentovanjem. Očuvanje podataka pri njihovom objedinjavanju u integralnom dokumentu čini osnovni kriterijum metodološke utemeljenosti predložene strukture. Podatak ostaje povezan sa izvorom iz kojeg potiče, vremenom na koje se odnosi i načinom na koji je ustanovljen, kao i sa drugim dokumentovanim sadržajima relevantnim za njegovo razumijevanje. Digitalna razmjena, ponovno korišćenje i naknadno dopunjavanje podataka zahtijevaju očuvanje veza potrebnih za njihovu provjeru i dalje istraživanje.

Problem usklađivanja multidisciplinarnog opisa kulturne baštine proizlazi iz različitih načina na koje se znanje o istom baštinskom sadržaju dokumentuje i oblikuje. Muzeološka obrada, istorijsko istraživanje, konzervatorsko ispitivanje, institucionalna evidencija, etnografsko bilježenje i iskazi nosilaca baštine nastaju u različitim istraživačkim i stručnim postupcima, prema kriterijumima i metodama svojstvenim pojedinim oblastima. Njihovo povezivanje u digitalnom okruženju podrazumijeva očuvanje podataka o izvoru, postupku i vremenu kojem je pojedinačno saznanje ustanovljeno. Ti podaci određuju mogućnost njegovog naknadnog tumačenja i provjere. Usklađivanje multidisciplinarnog opisa obuhvata povezivanje sadržaja podatka sa dokumentacionim odnosima koji omogućavaju utvrđivanje njegovog načina nastanka i porijekla.

Integralnost dokumentacije zasniva se na odnosima među podacima, baštinskim sadržajima i izvorima iz kojih podaci potiču. Pojedinačni podatak dobija puno dokumentaciono značenje u odnosu sa sadržajem koji opisuje i osnovom na kojoj je ustanovljen. Različita određenja iste kulturne prakse, predmeta ili događaja mogu pripadati zajedničkoj dokumentacionoj cjelini i kada su nastala u različitim stručnim postupcima i različitim vremenima, pod uslovom da ostanu povezani sa okolnostima nastanka i vlastitim izvorima.

Povezivanje podataka različitog disciplinarnog porijekla otvara pitanje odnosa između standardizacije i usklađivanja, budući da zajednička dokumentaciona struktura podrazumijeva mogućnost uspostavljanja odnosa među podacima čije su razlike uslovljene izvorima, metodama i stručnim kriterijumima prema kojima su ustanovljeni. Standardizacija podrazumijeva primjenu zajedničkih pravila prema kojima se podaci oblikuju, dok se usklađivanje zasniva na povezivanju podataka nastalih primjenom različitih metoda i postupaka dokumentovanja. Razgraničenje standardizacije i usklađivanja ima neposredne metodološke posljedice, jer zajednička dokumentaciona struktura treba da uspostavi odnose među podacima uz očuvanje njihovog porijekla i značenja. Istorijski podatak zadržava vezu sa izvorima i istraživačkim postupkom kojim je ustanovljen, muzeološki opis sa stručnim određenjima njegovog konteksta i predmeta, konzervatorski nalaz sa dokumentovanim stanjem i vremenom njegovog utvrđivanja, a iskustveni iskaz sa vremenom, osobom i okolnostima u kojima je zabilježen. dokumentacionog statusa i porijekla. Usklađivanje se ostvaruje povezivanjem podataka, dok standardizacija uređuje elemente njihovog predstavljanja za koje je zajedničko pravilo potrebno radi interoperabilnosti i razmjene.

Multidisciplinarnost integralnog dokumenta proizlazi iz različitih postupaka provjere, utvrđivanja i dokumentovanja podataka o baštinskom sadržaju. Muzeološka obrada, istorijsko istraživanje, konzervatorsko ispitivanje i dokumentovanje znanja zajednice zadržavaju vlastite kriterijume i metode procjene, dok zajednička dokumentaciona struktura uspostavlja odnose među rezultatima tih postupaka. Mogućnost njihovog povezivanja zavisi od očuvanja odnosa sa metodama, kriterijumima i izvorima prema kojima su podaci utvrđeni. Stručna procjena podataka zajedničke dokumentacione cjeline zasniva se na metodološkim načelima discipline iz koje potiču. Metamodel određuje odnose potrebne za povezivanje podataka različitog disciplinarnog porijekla, dok se njihova stručna procjena odvija prema kriterijumima i metodama istraživačkog postupka u kojem su nastali.

Očuvanje veza sa postupcima i izvorima u kojima su podaci utvrđeni proširuje i samo određenje predmeta digitalnog očuvanja. Dokumentaciona vrijednost pojedinačnog podatka zasniva se na njegovim odnosima i sadržaju koji omogućavaju utvrđivanje okolnosti nastanka, porijekla i osnove na kojoj je ustanovljen. Vrijeme na koje se odnosi, izvor iz kojeg podatak potiče, postupak kojim je ustanovljen, autorstvo i veze sa drugim dokumentovanim sadržajima čine osnovu na kojoj se može utvrditi kako je određeno saznanje nastalo i u kojim granicama se može tumačiti. Očuvanje tekstualnog ili audiovizuelnog sadržaja, praćeno gubitkom podataka o okolnostima nastanka i porijeklu, ograničava mogućnost naknadnog tumačenja i provjere njegove dokumentacione vrijednosti. Digitalno očuvanje integralnog dokumenta podrazumijeva očuvanje sadržaja zapisa i njegovih veza sa vremenom, izvorom i drugim dokumentarnim sadržajima. Očuvanje porijekla podataka i jasno definisanih odnosa sa drugim podacima čini sastavni dio zahtjeva za ponovnu

upotrebu u FAIR principima.[600] Prenos podataka u drugi informacioni sistem ili promjena formata zahtijevaju očuvanje tih veza zajedno sa sadržajem podatka, od čega zavise njegova kasnija tumačenja, provjera i istraživačka upotreba.

Dokumentacija kulturne baštine nastaje u različitim institucionalnim i disciplinarnim okvirima, prema ciljevima, pravilima i metodama koji određuju izbor podataka i način njihovog opisa. Muzejska dokumentacija, arhivski zapis, konzervatorski nalaz, etnološka građa, audiovizuelni zapis ili fotografija, istraživačka interpretacija i institucionalni akt mogu se odnositi na isti baštinski sadržaj, pri čemu svaki od tih izvora zadržava posebnosti postupka u kojem je nastao. Njihovo objedinjavanje u integralnom dokumentu zahtijeva očuvanje veze svakog podatka sa izvorom, vremenom i postupkom u kojem je ustanovljen. Izvor istovremeno zadržava vlastiti identitet, autorstvo, vrijeme nastanka i druga određenja relevantna za njegovo korišćenje.

Odnos između podatka, izvora i dokumentovanog sadržaja čini osnovu takvog povezivanja. Jedan izvor može sadržati veći broj podataka, kao što isti podatak može biti potvrđen ili različito određen u više izvora. Fotografija određene ceremonije može pružiti podatke o učesnicima, prostoru, nošnji, predmetima, vremenu i mjestu izvođenja, pri čemu svaki podatak ostaje povezan sa fotografijom kao izvorom i podacima o njenom autorstvu i nastanku. Statutarni dokument, s druge strane, pruža podatke o pravilima, funkcijama i organizacionim odnosima, pri čemu se njihovo porijeklo može utvrditi prema dokumentu, konkretnoj odredbi i vremenu njenog važenja.

Očuvanje podataka prilikom njihovog objedinjavanja podrazumijeva zadržavanje veze sa izvorom iz kojeg su preuzeti, dok njihovo povezivanje sa drugim sadržajima uspostavlja nove odnose relevantne za dalja istraživanja i provjere. Povezivanjem različitih vrsta izvora čuva se njihov pojedinačni identitet. Arhivski dokument zadržava svojstva arhivskog izvora, fotografija fotografskog zapisa, muzejski predmet vlastitu dokumentaciju, a iskaz učesnika podatke o osobi, vremenu i okolnostima u kojima je zabilježen. Podaci iz različitih izvora povezuju se prema sadržajima na koje se odnose i odnosima koji se među njima mogu utvrditi.

4.7.2 Očuvanje podataka i porijekla

Porijeklo pojedinačnog podatka određuje njegovu vezu sa izvorom i načinom na koji je ustanovljen. U multidisciplinarnom dokumentovanju isti baštinski sadržaj može istovremeno biti predmet arhivskog dokumenta, statutarnog akta, muzeološkog opisa, iskaza učesnika, terenskog zapisa i naknadne istraživačke interpretacije. Pojedinačni izvor nastaje u određenom vremenu i sa određenom namjenom. Njihovo povezivanje u integralnom dokumentu uključuje podatke o porijeklu određenog saznanja, autoru zapisa ili interpretacije, vremenu nastanka i njegovim vezama sa drugim dokumentovanim sadržajima i izvorima.

Porijeklo u predloženoj strukturi obuhvata izvor, autorstvo, vrijeme i dokumentacioni status, kao i podatke potrebne za praćenje naknadnih izmjena. Podatak preuzet iz izvora povezuje se sa tim izvorom, dok istraživačka interpretacija uključuje podatke o vremenu nastanka, autoru i izvorima na kojima je zasnovana. Više izvora može potvrđivati isti podatak, dopunjavati ga ili pružati različita određenja. Njihovi međusobni odnosi ostaju dostupni uporednom čitanju, pa se od pojedinačnog podatka može doći do izvora na kojem je zasnovan, a od izvora do podataka koji su iz njega izdvojeni.

Dokumentaciona struktura neposredno utiče na provjerljivost naučnog iskaza. Zaključak ostaje povezan sa građom iz koje proizlazi, a naknadno pronađeni izvor može se uključiti u postojeću strukturu uz očuvanje ranijeg stanja istraživanja. Novo saznanje može potvrditi prethodni zaključak, dopuniti ga, precizirati ili pružiti osnovu za drugačiju interpretaciju. Bilježenjem autora, vremena i izvora nove interpretacije uspostavlja se istorija promjena u saznanju, dok ranije stanje ostaje dostupno za poređenje.

[600] Mark D. Wilkinson et al., „The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship“, nav. djelo, princip R1.2.

Zahtjev za očuvanjem porijekla podataka podudara se sa pojedinim FAIR principima upravljanja istraživačkim podacima. Ponovna upotrebljivost u FAIR okviru povezana je sa detaljno opisanim porijeklom, dok interoperabilnost uključuje kvalifikovane reference prema drugim podacima i metapodacima.[601] Ponovna upotreba zavisi i od informacija koje drugom istraživaču pružaju osnovu za razumijevanje porijekla podatka i sadržaja sa kojim je povezan. Predloženi metamodel isti zahtjev razrađuje u području dokumentovanja kulturne baštine povezivanjem podatka sa izvorom, autorstvom, vremenom, statusom i drugim dokumentovanim sadržajima.

Način nastanka podatka određuje njegov dokumentacioni status. Podatak neposredno sadržan u istorijskom dokumentu, identifikacija izvršena na osnovu fotografije, iskaz učesnika o načinu izvođenja prakse, podatak preuzet iz statutarnog akta i zaključak izveden istraživačkom analizom nastaju različitim postupcima. Njihovo povezivanje prema zajedničkom predmetu pruža osnovu za poređenje, dok zabilježeni status određuje kako je svaki pojedinačni iskaz ustanovljen. Integralni dokument povezuje heterogene podatke i istovremeno čuva razlike potrebne za njihovu stručnu i naučnu procjenu.

Pouzdanost pojedinačnog podatka uslovljena je izvorom i načinom na koji je ustanovljen. Datovanje, identifikacija osobe, atribucija predmeta ili rekonstrukcija istorijskog odnosa mogu počivati na izvorima različite vrste i pouzdanosti. Stepen određenosti može se bilježiti zajedno sa autorom procjene, izvorima i kriterijumima na kojima je zasnovana. Naknadna saznanja mogu precizirati raniju procjenu, a prethodno evidentirano stanje ostaje dio istorije istraživanja. Procjena pouzdanosti ostaje zasnovana na stručnim i metodološkim kriterijumima discipline u okviru koje je podatak nastao, dok predložena struktura obezbjeđuje očuvanje podataka, izvora i dokumentacionog konteksta relevantnih za takvu procjenu.

Metodološko razgraničenje pouzdanosti izvora i stepena određenosti podatka od posebnog je značaja za strukturu integralnog dokumenta. Pouzdanost izvora odnosi se na njegovo porijeklo, dokumentacioni status i mogućnost provjere, dok stepen određenosti određuje mjeru u kojoj raspoloživi izvori omogućavaju precizno utvrđivanje svojstva, vremena, relacije ili identifikacije. Izvor visokog stepena pouzdanosti može pružiti podatak ograničene preciznosti, dok viši stepen određenosti može biti rezultat poređenja i povezivanja više izvora različitog karaktera i dokumentacione vrijednosti. Stoga se preciznost datovanja i identifikacije bilježi odvojeno od podataka o izvoru, uz očuvanje veze između dokumentovanog iskaza i izvora i postupka kojim je ustanovljen. Takva struktura uz ustanovljeni podatak čuva podatke o izvorima i postupku njegovog utvrđivanja, omogućavajući naknadnu provjeru, dopunu podataka i njihovo bliže određivanje nastalo u skladu sa novim izvorima i rezultatima istraživanja.

4.7.3 Vremenska određenost i praćenje promjena

Vremensko određenje razlikuje vrijeme dokumentovanog događaja ili stanja od vremena nastanka izvora i kasnije interpretacije. Kulturna baština razvija se tokom vremena, a dokumentacija o njoj nastaje u vremenskom kontekstu kojem pripada. Događaj ili stanje pripadaju određenom trenutku ili periodu, izvor ima vrijeme nastanka, dok dokumentacioni ili interpretativni iskaz može nastati znatno kasnije. Njihovo bilježenje razdvaja istoriju dokumentovanog sadržaja od istorije njegovog bilježenja i tumačenja.

Fotografija nastala tokom određene izvedbe može istovremeno pripadati vremenu samog događaja i vremenu nastanka zapisa, dok njena stručna interpretacija može nastati decenijama kasnije. Arhivski dokument može sadržati podatke o ranijem događaju, a njegova naknadna obrada i uključivanje u savremenu dokumentaciju pripadaju vremenu istraživanja. Svako od tih vremenskih određenja nosi

[601] Mark D. Wilkinson et al., „The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship“, nav. djelo, principi I3 i R1.2.

različitu informaciju. Njihovim povezivanjem moguće je rekonstruisati istoriju baštinskog sadržaja i istoriju saznanja koja su o njemu tokom vremena formirana.

Modelovanje događaja i vremenskih odnosa ima razvijeno uporište u CIDOC CRM-u, čija struktura povezuje događaje, učesnike, vremenska određenja, mjesta, predmete i druge sadržaje potrebne za istorijsku rekonstrukciju.[602] Predloženi metamodel vremensku dimenziju povezuje sa zahtjevom da promjenljiva svojstva i relacije budu određeni prema periodu kojem pripadaju. Članstvo, funkcija, mjesto čuvanja predmeta, institucionalni status, pojedinačna izvedba ili korišćenje određenog predmeta mogu se vezati za vrijeme u kojem su zabilježeni ili za period u kojem su važili.

Promjena se bilježi kao novo vremenski određeno stanje povezano sa odgovarajućim izvorom. Prethodno stanje ostaje sačuvano, pa niz povezanih zapisa pruža osnovu za rekonstrukciju toka promjena. Na taj način mogu se pratiti dvije povezane istorije. Jednu čine promjene kulturne prakse, osobe ili uloge, predmeta, ustanove, a drugu promjene saznanja o njima. Razlikovanje tih tokova spriječava poistovjećivanje promjene u samom baštinskom sadržaju sa promjenom njegove institucionalne, naučne ili društvene interpretacije.

Vremensko određenje nematerijalne kulturne baštine zahtijeva sagledavanje kontinuiteta prakse na osnovu pojedinačnih izvedbi, procesa prenošenja i promjene koje se odvijaju tokom njenog trajanja. Kontinuitet kulturne prakse ostvaruje se u nizu pojedinačnih izvođenja i prenošenja, tokom kojih se mogu mijenjati učesnici, elementi, prostorni odnosi, predmeti, izvedbe, terminologija i značenja koja joj se pripisuju. Dokumentovanje kontinuiteta zasniva se na povezivanju pojedinačnih događaja i stanja u određeni vremenski okvir. Istorijska promjena postaje dio dokumentovanog trajanja prakse, a kontinuitet se sagledava na osnovu odnosa među vremenski određenim pojavama uz uvažavanja njihove promjenljivosti.

Razlikovanje vremena događaja, interpretacije i izvora ima neposrednu posljedicu i za istorijsko istraživanje. Savremeno tumačenje istorijskog događaja pripada vremenu u kojem je formulisano. Njegova veza sa ranijim stanjem uspostavlja se na osnovu izvora i argumentacije na kojima počiva. Savremena interpretacija ostaje relevantan dokument o današnjem razumijevanju baštine, dok se njena istorijska utemeljenost može odvojeno analizirati prema građi koja se odnosi na vrijeme o kojem govori.

Promjenljiva priroda kulturne prakse istovremeno omogućava provjeru otvorenosti predložene strukture. Nove izvedbe, učesnici, predmeti, dokumentacioni zapisi i interpretacije mogu se uključivati povezivanjem sa već identifikovanim sadržajima, dok naknadno pronađena istorijska građa može dopuniti postojeće podatke, bliže odrediti njihove vremenske odnose ili pružiti osnovu za drugačiju interpretaciju. Vrijeme nastanka istorijskog izvora i vrijeme njegovog uključivanja u savremenu dokumentaciju evidentiraju se kao zasebna vremenska određenja, čime se omogućava razlikovanje promjena baštinskog sadržaja od promjena u saznanjima o njemu, koja su proistekla iz istraživanja i dokumentovanja. .

Mogućnost evidentiranja izmjena provjerava se u slučajevima u kojima novi izvor utiče na prethodno utvrđeni podatak. Preciznije datovanje događaja, nova identifikacija osobe ili drugačije tumačenje kulturne prakse povezuju se sa izvorom, autorstvom i vremenom istraživačke izmjene, dok se prethodno određenje zadržava kao ranije stanje dokumentovanog saznanja. Integralni dokument omogućava rekonstrukciju razvoja pojedinačnih saznanja i praćenje osnova na kojima su njihove izmjene izvršene.

4.7.4 Nematerijalno, materijalno i multidisciplinarni opis

Povezivanje nematerijalnih i materijalnih sadržaja čini jedan od ključnih zahtjeva integralnog dokumentovanja. Kulturna praksa ostvaruje svoje oblike i značenja kroz prakse, ljude, prostor,

[602] Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3, 32-40.

vrijeme i materijalne elemente uključene u njeno izvođenje. Materijalni predmet istovremeno ima vlastita fizička, istorijska, muzeološka i druga svojstva. Njegova upotreba u određenoj praksi uspostavlja vremenski određen odnos sa događajem, osobom, ulogom i prostorom, dok ostala svojstva predmeta pripadaju njegovom zasebnom dokumentovanju.

Studija slučaja Bokeljske mornarice pružila je empirijsku osnovu za razradu tih odnosa. Nošnja, zastava, oružje i drugi materijalni sadržaji dokumentuju se prema svojim fizičkim, istorijskim i muzeološkim svojstvima, a njihova uloga u kulturnoj praksi određuje se povezivanjem sa pojedinačnim izvedbama, učesnicima, prostorom i vremenom. Predmet korišćen u određenoj ceremoniji zadržava podatke o materijalu, nastanku, čuvanju i istoriji, dok odnos prema događaju bilježi način i vrijeme njegove upotrebe, osobu ili ulogu sa kojom je povezan i mjesto na kojem je zabilježen.

Kulturna praksa dokumentuje se povezivanjem pojedinačnih događaja, učesnika, materijalnih elemenata, prostornih odnosa, vremena, lokalne terminologije i izvora koji o njima svjedoče. U nominacionom dosijeu Bokeljske mornarice među elementima koji čine praksu navode se tradicionalna nošnja, trofejno oružje, Kolo, muzika, kultni prostor, uloge pojedinih učesnika i načini prenošenja znanja i vještina.[603] Takva građa potvrđuje da razdvajanje nematerijalnih i materijalnih sadržaja prema tipu dokumentacije ne odgovara uvijek odnosima u kojima oni funkcionišu u okviru baštinske cjeline.

Integralnost se zato uspostavlja povezivanjem dokumentovanih veza među sadržajima koji zadržavaju vlastiti identitet. Predmet zadržava materijalna i istorijska određenja, izvedba vlastito vrijeme i prostor, osoba identitet i vremenski određenu ulogu, a izvor autorstvo, vrijeme i porijeklo. Povezivanjem se može pratiti kako određeni materijalni sadržaj učestvuje u kulturnoj praksi i kako se njegova upotreba mijenja tokom vremena. Istovremeno se zadržava mogućnost da se isti predmet istražuje prema kriterijumima discipline kojoj pripada njegovo neposredno proučavanje.

Takvo povezivanje neposredno se odnosi na usklađivanje multidisciplinarnog opisa. Istorijska analiza izvora, muzeološki opis predmeta, etnološko dokumentovanje kulturne prakse, konzervatorski nalaz i heritološka interpretacija polaze od različitih pitanja, metoda i vrsta građe. Njihovo povezivanje u integralnom dokumentu ostvaruje se prema identitetu sadržaja na koji se odnose i relacijama koje se prema njemu mogu ustanoviti. Muzeološki opis predmeta može se povezati sa istim predmetom zabilježenim na fotografiji određene izvedbe, istorijski izvor sa njegovom ranijom upotrebom, a iskaz učesnika sa načinom korišćenja, lokalnim nazivom ili značenjem koje mu se pripisuje u savremenoj praksi.

Pri povezivanju podataka različitog disciplinarnog porijekla čuvaju se metodološke i dokumentacione specifičnosti pojedinačnih disciplina. Svaki podatak zadržava vezu sa izvorom i postupkom njegovog utvrđivanja, dok identitet dokumentovanog sadržaja čini osnovu za uspostavljanje veza sa podacima različitog porijekla. Muzeološki, istorijski, etnološki ili konzervatorski zapis zadržava stručna određenja proistekla iz odgovarajućih disciplinarnih pristupa, čime se čuva njihov izvorni dokumentacioni kontekst.

4.7.5 Znanje zajednice, terminologija i različita tumačenja

Dokumentovanje znanja zajednice otvara posebno metodološko pitanje u okviru dokumentovanja nematerijalne kulturne baštine. UNESCO-va Konvencija iz 2003. godine određuje ulogu zajednica, grupa i pojedinaca koji stvaraju, održavaju i prenose nematerijalnu kulturnu baštinu, dok Operativne smjernice bliže određuju njihovu ulogu u procesima identifikovanja, definisanja, inventarisanja i

[603] UNESCO, Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: a Festive Representation of a Memory and Cultural Identity, Nomination File No. 01727, Form ICH-02-2021-EN, 2021, str. 4–5.

očuvanja baštine.[604] Participativni pristup dokumentovanju posebno je značajan kod sadržaja čije se poznavanje oblikuje i prenosi na osnovu iskustva, izvođenje, lokalnu terminologiju i neposredno učešće u kulturnoj praksi.

U integralnom dokumentu iskaz nosioca baštine bilježi se zajedno sa podacima o autorstvu, vremenu i okolnostima njegovog nastanka i povezuje sa kulturnom praksom, događajem ili drugim sadržajem na koji se odnosi. Iskustveno znanje zajednice dobija jasno određen dokumentacioni status, uz mogućnost povezivanja sa istorijskim, arhivskim, institucionalnim i drugim izvorima relevantnim za istraživanje istog sadržaja. Njegova dokumentaciona vrijednost zasniva se na neposrednom svjedočenju o iskustvu, značenjima, postupcima i načinima izvođenja kulturne prakse, dok podaci o autorstvu, vremenu i okolnostima bilježenja omogućavaju kontekstualizaciju svakog pojedinačnog iskaza.

Strukturisanje istovremeno omogućava razgraničenje izvornog iskaza nosioca baštine, znanja oblikovanog unutar zajednice i interpretacije nastale istraživačkim postupkom. Svaki od tih sadržaja povezuje se sa odgovarajućim autorom, izvorom, vremenom nastanka i dokumentacionim statusom, čime se omogućava njihovo međusobno povezivanje uz očuvanje različitih osnova na kojima su ustanovljeni. Različita ili suprotstavljena tumačenja istog sadržaja mogu se evidentirati kao zasebni iskazi i dovesti u odnos sa izvorima na kojima se zasnivaju, čime integralni dokument omogućava praćenje načina na koji se znanje o baštini oblikuje, prenosi i mijenja tokom vremena.

Participativno dokumentovanje podrazumijeva bilježenje pluralnosti znanja i tumačenja prisutnih unutar zajednice. Iskazi pojedinačnih nosilaca mogu biti podudarni, komplementarni ili međusobno različiti, zbog čega se uz svaki od njih bilježe autorstvo, vrijeme nastanka i okolnosti u kojima je zabilježen. Na taj način pojedinačna stanovišta zadržavaju vlastiti dokumentacioni status i mogu se povezivati sa drugim iskazima i izvorima koji se odnose na isti baštinski sadržaj. Znanje zajednice u integralnom dokumentu strukturira se, prema tome, na osnovu identifikovanih nosioca, njihovih iskaza i međusobnih odnosa, čime se evidentiraju i unutrašnje razlike u razumijevanju i tumačenju baštine.

Posebnu kategoriju podataka čini lokalna terminologija kojom se unutar zajednice označavaju predmeti, uloge, postupci i drugi elementi kulturne prakse. Takvi nazivi dokumentuju jezički kontekst u kojem se znanje o baštini oblikuje, prenosi i primjenjuje. U slučaju Bokeljske mornarice, nazivi pojedinih djelova nošnje i predmeta, poput bječvi, gaća i creva, kao i termin loda, pripadaju leksičkom sloju neposredno povezanom sa predmetima, ulogama i praksama koje označavaju. Bilježenjem izvornog termina zajedno sa podacima o njegovoj upotrebi čuvaju se lokalni jezički oblik i kontekst njegove primjene, dok povezivanje sa odgovarajućim standardizovanim pojmom omogućava terminološko usklađivanje i pretraživanje unutar šire dokumentacione strukture.

Dokumentacioni značaj lokalne terminologije obuhvata i podatke o stručnom i iskustvenom jeziku zajednice, istorijskim kulturnim kontaktima, načinima klasifikovanja predmeta i postupaka, kao i promjenama koje nastaju u njihovom imenovanju. Integralna struktura stoga povezuje izvorni i standardizovani termin uz bilježenje njihovog međusobnog odnosa, porijekla i konteksta upotrebe. Time lokalni naziv ostaje sastavni dio dokumentovanog sadržaja, dok standardizovani termin omogućava njegovo povezivanje sa drugim terminološkim i dokumentacionim sistemima.

Dokumentacija nastala u postupku nominacije Bokeljske mornarice za upis na UNESCO Reprezentativnu listu omogućava sagledavanje različitih iskaza, izvora i interpretacija povezanih sa istim baštinskim sadržajem. Proces pripreme nominacije trajao je godinu i po i obuhvatio više od 300 potpisa saglasnosti pripadnika lokalne zajednice, konsultacije sa širom zajednicom i vanrednu skupštinu Bokeljske mornarice. U kasnijoj fazi razmatranja nominacionog dosijea UNESCO je Crnoj

[604] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 2003, čl. 2, st. 1 i čl. 15; UNESCO, Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, izdanje 2022, poglavlje III.1 (Participation of communities, groups and individuals), par. 79–89.

Gori proslijedio pisma udruženja i pojedinaca iz Hrvatske, Hrvatskog nacionalnog vijeća Crne Gore i NVO „Boka Kotorska“, koja su sadržala drugačija stanovišta o načinu nominovanja i pripadnosti nominovanog elementa.[605]

Dokumentacionu cjelinu nastalu u tom procesu čine zapisi različitog porijekla, vremena nastanka i funkcije. Nominacioni dosije, saglasnosti pripadnika zajednice, obraćanja UNESCO-u, institucionalni odgovori i istorijski izvori čine različite vrste dokumentacionih zapisa, povezane zajedničkim predmetom na koji se odnose. Njihovo strukturisanje prema sadržajima, autorima, vremenu nastanka i međusobnim relacijama omogućava povezivanje savremenih interpretacija identiteta, pripadnosti i istorijskog kontinuiteta sa statutarnom, arhivskom i drugom istorijskom građom, uz očuvanje dokumentacionog statusa svakog pojedinačnog izvora.

Odgovor admirala Antuna Sbutege UNESCO-u od 2. aprila 2019. godine pripada dokumentaciji nastaloj tokom tog postupka. Sbutega u njemu razmatra navode sadržane u prethodno dostavljenim pismima i njihovu istorijsku utemeljenost ispituje u odnosu na statute, stručnu literaturu i drugu istorijsku građu.[606] U strukturi integralnog dokumenta takav zapis bilježi se kao vremenski i autorski određen interpretativni iskaz, povezan sa dokumentima na koje odgovara i izvorima na kojima zasniva argumentaciju. Na taj način istovremeno se dokumentuju sadržaj interpretacije, okolnosti njenog nastanka i izvori korišćeni pri njenom oblikovanju, dok istorijska građa zadržava vlastiti dokumentacioni status i vrijeme nastanka.

Primjena predložene strukture na takvu građu pokazuje mogućnost povezivanja iskaza o identitetu i pripadnosti, podataka sadržanih u statutima i arhivskoj građi, svjedočenja pripadnika zajednice, institucionalne dokumentacije i naknadnih interpretacija prema zajedničkom baštinskom sadržaju. Istovremeno se zadržavaju podaci o njihovom autorstvu, vremenu nastanka, porijeklu i dokumentacionom statusu, čime se omogućava poređenje različitih tumačenja i ispitivanje njihove utemeljenosti u izvorima na koje se pozivaju. Isti izvor pritom može biti povezan sa više interpretativnih iskaza, uz zasebno evidentiranje autorstva, vremena i okolnosti nastanka svakog od njih. Na taj način evaluacija potvrđuje mogućnost integralnog povezivanja heterogene dokumentacione građe uz očuvanje razlika u njenom porijeklu i saznajnom statusu.

Participativno dokumentovanje čini jedan od zahtjeva na kojima se može provjeriti primjenjivost predložene strukture. Učešćem zajednice u dokumentaciju se uključuju iskustveno znanje, lokalna terminologija, sjećanja i interpretacije pojedinačnih nosilaca, pri čemu se svaki iskaz povezuje sa autorom, vremenom nastanka i izvorima relevantnim za njegovo tumačenje. Povezivanje sa istorijskom, institucionalnom i drugom dokumentacionom građom omogućava poređenje podataka različitog porijekla uz očuvanje njihovog dokumentacionog statusa.

Dokumentacija Bokeljske mornarice omogućava provjeru takvog načina povezivanja. Dopuna Nominacionog dosijea identifikuje nosioce prakse, opisuje uloge admirala, malog admirala, članova, kolovođe, gradske muzike i drugih učesnika, kao i načine prenošenja znanja i vještina posredstvom porodičnog nasljeđa, proba, obuka novih članova, predavanja, publikacija i drugih oblika djelovanja.[607] Podaci sadržani u institucionalnom zapisu mogu se povezati sa konkretnim osobama, događajima, pravilima, fotografijama, audiovizuelnim zapisima i iskazima učesnika. Na tom primjeru provjerava se mogućnost povezivanja institucionalnog opisa sa dokumentacionom građom različite vrste i porijekla, uz zadržavanje veze svakog podatka sa izvorom iz kojeg potiče.

[605] UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Decision 14.COM 10.B.25, Bogotá, 2019, nav. djelo; Dopuna Nominacionog dosijea kulturne baštine Bokeljske mornarice Kotor, Ministarstvo kulture Crne Gore, Cetinje, 2020, nav. djelo, str. 3–5; Antun Sbutega, „Pismo admirala Bokeljske mornarice UNESCO-u“, Kotor, 2. april 2019, nav. djelo, str. 1–2.

[606] Antun Sbutega, „Pismo admirala Bokeljske mornarice UNESCO-u“, Kotor, 2. april 2019, nav. djelo, str. 1–4.

[607] Dopuna Nominacionog dosijea kulturne baštine Bokeljske mornarice Kotor, Ministarstvo kulture Crne Gore, Cetinje, 2020, nav. djelo, str. 3–7.

4.7.6 Granice primjene

Pitanje očuvanja podataka iz postojećih oblika dokumentacije može se preciznije provjeriti. Fotografija, arhivski dokument, muzejski zapis, audiovizuelni snimak, institucionalni akt i iskaz učesnika zadržavaju vlastiti identitet i podatke potrebne za njihovo zasebno korišćenje. Podaci izdvojeni iz tih izvora povezuju se sa dokumentovanim sadržajima, a veza prema izvoru ostaje sačuvana. U analiziranoj građi studije slučaja nisu ustanovljeni zahtjevi postojećih oblika dokumentacije koji bi, na nivou predložene strukture, zahtijevali odbacivanje podataka radi njihovog uključivanja u integralni dokument.

Takav rezultat zahtijeva precizno ograničenje. Studija slučaja obuhvata heterogenu građu i različite oblike dokumentovanja, ali ne predstavlja empirijsku provjeru svih postojećih sistema dokumentacije kulturne baštine. Zaključak se odnosi na vrste izvora i odnosa zastupljene u analiziranoj građi i na strukturnu otvorenost metamodela prema njihovom proširenju. Šira primjenljivost proizlazi iz opšteg karaktera izdvojenih zahtjeva, a njena operacionalizacija zavisi od osobenosti vrste baštine i dokumentacionih praksi koje se na nju odnose.

Granice primjene određuje i raspoloživa građa. Metamodel može strukturisati podatke koji su ustanovljeni, povezati ih sa izvorima i zabilježiti stepen njihove određenosti, dok količina i kvalitet saznanja zavise od sačuvanih izvora i stručnih postupaka. Istorijska građa često pruža djelimične ili nejednako precizne podatke. Nepoznat autor, približno datovanje, nepotpuna identifikacija osobe ili nedovoljno potvrđen odnos predstavljaju dokumentovana stanja istraživanja koja treba zabilježiti sa odgovarajućim stepenom određenosti.

Odsustvo podatka razlikuje se od podatka kojim je utvrđeno odsustvo određene pojave. Ta razlika ima neposredan metodološki značaj. Ako raspoloživi izvori ne pružaju podatak o određenom učesniku, događaju ili svojstvu, dokumentacija bilježi granicu postojećeg saznanja. Zaključak o tome da određena osoba, događaj ili svojstvo nisu postojali zahtijeva posebnu izvorsku osnovu. Strukturisanje stepena određenosti omogućava razlikovanje istorijski utvrđenih činjenica od podataka koji zbog ograničenosti raspoložive građe ostaju nepotpuno određeni.

Sličan zahtjev odnosi se na protivrječne izvore. Dva izvora mogu različito određivati datum, identitet osobe, tok događaja ili značenje određenog postupka. Integralni dokument čuva oba izvora i podatke izvedene iz njih, zajedno sa njihovim vremenom i autorstvom. Istraživačka procjena može zatim obrazložiti prihvatanje jednog određenja, predložiti drugo rješenje ili zadržati više mogućih tumačenja. Rezultat procjene dobija vlastito autorstvo i izvore, čime se razlika između izvornog podatka i naknadnog zaključka održava tokom čitavog procesa dokumentovanja.

Raznovrsnost građe o Bokeljskoj mornarici i složenost odnosa među dokumentovanim sadržajima čine osnovu empirijske provjere predložene strukture. Statutarni i istorijski izvori, institucionalni dokumenti, materijalni predmeti, fotografije i audiovizuelni zapisi, pojedinačne izvedbe, učesnici i njihove uloge, prostori, lokalna terminologija i savremene interpretacije pripadaju istoj baštinskoj cjelini, a nastali su u različitim vremenima i postupcima dokumentovanja. Nominaciona građa dodatno pokazuje složenost odnosa između organizacije, lokalne zajednice, kulturnih institucija i drugih učesnika u očuvanju i prenošenju prakse.

Analizom studije slučaja izdvojeni su odnosi između kulturne prakse i predmeta, pojedinačne izvedbe i kontinuiteta, učesnika i vremenski određene uloge, događaja i prostora, istorijskog izvora i savremenog iskaza, lokalnog termina i standardizovanog pojma, kao i različitih interpretacija istog baštinskog sadržaja. Svaki od navedenih odnosa zahtijeva očuvanje identiteta povezanih sadržaja, izvora na osnovu kojih je veza ustanovljena i vremena kojem pripada. Njihovom sistematizacijom formulisani su zahtjevi koji prevazilaze sadržajne posebnosti pojedinačnog primjera.

Izvođenje opštih zahtjeva iz rezultata studije slučaja uspostavlja vezu između konkretnog dokumentacionog primjera, modela integralnog dokumenta i metamodela. Kategorije karakteristične za Bokeljsku mornaricu pripadaju razradi modela prema karakteristikama konkretne baštinske

cjeline. Na opštem nivou ostaju dokumentovani sadržaj, svojstvo, relacija, vrijeme, prostor, izvor, dokumentacioni zapis, interpretacija i porijeklo, kao i zahtjevi za njihovo povezivanje i praćenje promjena. Metamodel se tako izvodi iz problema ustanovljenih analizom građe, dok model integralnog dokumenta te zahtjeve razrađuje prema određenoj vrsti baštine.

Izvođačka ili obredna praksa, zanatsko znanje, prostorno kulturno-istorijska cjelina i muzejska zbirka zahtijevaju različite kategorije i terminologiju. Kod izvođačke prakse težište može biti na događajima, učesnicima, ulogama i hronologiji radnji. Dokumentovanje zanatskog znanja uključuje postupke, materijale, alate i načine prenošenja vještine. Prostorno kulturno-istorijska cjelina zahtijeva podatke o materijalnoj strukturi, prostornim odnosima, intervencijama i promjena tokom vremena. Muzejska zbirka uključuje odnose između predmeta, njihove istorije, akvizicije, čuvanja, klasifikacije i interpretacije. Razlike pripadaju razradi pojedinačnog modela, dok izvor, vrijeme, porijeklo, svojstva, odnosi i istorija promjena ostaju primjenljivi na različite vrste dokumentovanih sadržaja.

Šira primjenljivost metamodela zasniva se na opštem karakteru njegovih osnovnih kategorija i njihovoj razradi prema različitim vrstama baštine. Studija slučaja Bokeljske mornarice pruža empirijsku osnovu za izdvajanje i sistematizovanje tih kategorija, a njihova primjena na drugim vrstama baštine ostvaruje se posredstvom modela integralnog dokumenta prilagođen osobenostima sadržaja koji se dokumentuje. Univerzalnost u smislu unaprijed zatvorenog skupa kategorija zato nije potrebna za metodološku primjenljivost. Struktura treba da omogući uključivanje specifičnih kategorija pojedinačnog domena uz očuvanje opštih odnosa koji podatak povezuju sa izvorom, vremenom i drugim dokumentovanim sadržajima.

Granice i domet primjenljivosti izvedenih zahtjeva ostaju vezane za vrste građe i odnosa obuhvaćene analizom. Raznovrsnost studije slučaja pruža osnovu za izdvajanje zahtjeva koji se javljaju u različitim oblicima dokumentacije, dok primjena na dodatnim vrstama baštine može zahtijevati preciziranje ili proširenje pojedinih kategorija. Takvo proširenje pripada operacionalizaciji modela i može se ostvariti bez promjene osnovnog odnosa između dokumentovanog sadržaja, podatka, izvora, vremena i relacija.

Metamodel istovremeno ima jasno određene granice u odnosu na stručnu interpretaciju. Kvalitet izvora, valjanost atribucije, istorijska utemeljenost zaključka, konzervatorska procjena ili etnografsko tumačenje pripadaju metodama odgovarajućih disciplina. Predložena struktura čuva rezultate tih postupaka zajedno sa podacima o izvorima i načinu na koji su ustanovljeni. Multidisciplinarnost se ostvaruje njihovim povezivanjem prema zajedničkom predmetu dokumentovanja, dok stručna odgovornost za pojedinačno određenje ostaje vezana za autora i postupak iz kojeg podatak potiče.

4.7.7 Rezultati evaluacije

Rezultati analize mogu se sistematizovati prema zahtjevima koji proizlaze iz strukture integralnog dokumentovanja i načina na koji se pri povezivanju podataka čuvaju njihovo porijeklo, sadržaj i dokumentacioni kontekst.

Tabela 1.

Kriterijumi evaluacije predloženog metamodela integralnog dokumentovanja

Kriterijum evaluacije	**Predmet provjere**	**Rezultat evaluacije**
Očuvanje podataka	Uključivanje podataka iz postojećih oblika dokumentacije u integralni dokument	Podaci zadržavaju sadržaj i vezu sa izvorom iz kojeg potiču.

Kriterijum evaluacije	Predmet provjere	Rezultat evaluacije
Porijeklo i provjerljivost	Veza podatka sa izvorom, autorstvom i postupkom njegovog utvrđivanja	Za pojedinačni podatak čuva se veza sa izvorima i dokumentacionom građom na kojima je zasnovan.
Dokumentacioni status	Razlikovanje podataka prema načinu njihovog nastanka	Izvorni podatak, institucionalni zapis, iskustveni iskaz i istraživačka interpretacija ostaju međusobno razgraničeni.
Vremenska određenost	Razlikovanje vremena sadržaja, nastanka izvora i interpretacije	Promjene baštinskog sadržaja i promjene saznanja o njemu mogu se pratiti na osnovu zasebnih, međusobno povezanih vremenskih određenja.
Kulturna praksa i izvedba	Odnos kulturne prakse i njenih pojedinačnih izvedbi	Kulturna praksa i njene izvedbe evidentiraju se kao zasebni, međusobno povezani sadržaji, čime se kontinuitet i promjene prakse prate na osnovu niza vremenski i prostorno određenih izvedbi.
Materijalni i nematerijalni sadržaji	Povezivanje predmeta, praksi, učesnika, događaja i prostora	Svaki sadržaj zadržava vlastita svojstva, dok se integralnost uspostavlja njihovim dokumentovanim odnosima.
Multidisciplinarni opis	Povezivanje podataka nastalih u različitim disciplinarnim kontekstima	Podaci se povezuju prema sadržaju na koji se odnose uz očuvanje izvora i postupka kojim su ustanovljeni.
Znanje zajednice i interpretacije	Autorstvo, vrijeme, porijeklo i odnosi među iskazima	Iskustveno znanje i različita tumačenja mogu se međusobno povezivati i porediti sa drugim izvorima.
Terminološko usklađivanje	Odnos lokalnih naziva i standardizovanih termina	Lokalni jezički oblik ostaje sačuvan i povezan sa standardizovanim terminom, čime se omogućavaju pretraživanje i razmjena podataka.
Otvorenost i praćenje promjena	Uključivanje novih izvora, podataka i interpretacija	Nova saznanja uključuju se u postojeću strukturu uz očuvanje prethodnih stanja i podataka o izvršenim izmjenama.
Interoperabilnost	Formalno predstavljanje i razmjena podataka	Opšte kategorije i relacije stvaraju konceptualnu osnovu za mapiranje prema postojećim konceptualnim modelima.
Stepen određenosti	Odnos podatka prema obimu i pouzdanosti raspoloživih izvora	Stepen određenosti pojedinačnog podatka ostaje povezan sa izvorima i postupkom njegovog utvrđivanja.

Rezultati sistematizovani u tabeli pokazuju međusobnu povezanost kriterijuma evaluacije. Očuvanje porijekla podataka čini osnovu njihove provjerljivosti, vremensko određenje omogućava praćenje promjena, dok definisane relacije povezuju podatke različitog disciplinarnog i dokumentacionog porijekla. Otvorenost strukture omogućava uključivanje novih izvora, podataka i interpretacija uz očuvanje prethodnih stanja. Svojstva metamodela stoga se sagledavaju na osnovu međusobnog djelovanje njegovih elemenata i relacija kojima se uspostavlja povezanost dokumentovanih sadržaja.

Kriterijumi sistematizovani u Tabeli 1 formulisani su na nivou metamodela. Njihov konkretan domet može se pokazati na građi Bokeljske mornarice, na kojoj su utvrđeni i provjereni. U Tabeli 2 za svaki kriterijum navodi se primjer iz analizirane građe, postupak kojim ga integralni model dokumentuje i rezultat koji takvo dokumentovanje omogućava.

Tabela 2.

Dometi integralnog modela na primjeru dokumentacione građe Bokeljske mornarice

Kriterijum	**Primjer iz građe Bokeljske mornarice**	**Postupak u integralnom modelu**	**Domet**
Očuvanje podataka	Statut Bratovštine svetog Nikole mornara iz 1463: izvorni rukopis sa alegatima (uključujući prepis falsifikata datovanog u 1304), prepis objavljen 1889, fototipsko izdanje.	Svaka verzija evidentira se kao zaseban izvor; podatak o statutarnoj odredbi vezuje se za verziju iz koje je preuzet.	Razlikuju se datum pravnog akta i datum zapisa; nepotpunost prepisa iz 1889. i status falsifikata ostaju vidljivi.
Porijeklo i provjerljivost	Predanje o 809. godini i prenosu moštiju sv. Tripuna; prvo pouzdano pisano svjedočanstvo iz 1353; ugovor od 17. aprila 1453.	Predanje se bilježi kao iskaz kolektivnog pamćenja sa vlastitim porijeklom, a pisani izvori kao istorijska građa; oba se povezuju sa istim sadržajem (počeci organizacije).	Predanje ostaje sačuvano kao dio identiteta zajednice, bez poistovjećivanja sa istorijski potvrđenim podatkom.
Dokumentacioni status	Elaborat i upis u Registar kulturnih dobara (2013); nominacija br. 01507 (2018/2019); revidirana nominacija br. 01727 i Odluka 16.COM 8.b.25 (2021).	Institucionalni zapisi evidentiraju se sa institucijom, postupkom i vremenom nastanka i povezuju sa izvorima na kojima počivaju.	Prati se promjena institucionalnog predstavljanja – od određenja elementa preko organizacije ka određenju preko kulturnih praksi.
Vremenska određenost	Mali admiral: izbor 13. januara (Karike), izgovaranje Loda 27. januara, jednogodišnji mandat (čl. 29 Statuta iz 2019).	Odnos osoba – čin bilježi se kao vremenski određena relacija; datum izvedbe razlikuje se od vremena nastanka Statuta, fotografije ili interpretacije.	Kontinuitet čina prati se kroz niz uzastopnih nosilaca, dok svaki mandat zadržava vlastitu vremensku određenost.

Kriterijum	Primjer iz građe Bokeljske mornarice	Postupak u integralnom modelu	Domet
Kulturna praksa i izvedba	Uputstvo sa jedanaest prikaza Kola (I. Petrović Poljak, 1914) i etnografski opis dvanaest figura; savremeni snimci pojedinačnih izvedbi.	Kolo se evidentira kao kulturna praksa, a svaki izvor kao zapis određenog opisa ili izvedbe, bez izjednačavanja broja prikaza i broja figura.	Poređenje načina bilježenja koreografije i praćenje promjena između izvedbi.
Materijalni i nematerijalni sadržaji	Nošnja (ćeverica, ječerma, ćemer, bječve); oružje koje se odlaže tokom Kola; dolama koju oblači kolovođa.	Predmet zadržava muzejske podatke (materijal, izrada, stanje, mjesto čuvanja), a njegova upotreba povezuje se sa izvedbom, ulogom i učesnikom.	Mogu se pratiti promjene oblika (npr. visoke gete – jednostavnije bječve) i razlikovati istorijski primjerci od predmeta u savremenoj upotrebi.
Multidisciplinarni opis	Muzička pratnja Kola: odluka skupštine od 27. aprila 1503. (tamburi, naccari, trombetti); savremena melodija Gradske muzike Kotor (uticaji polke i menueta); „Pjesan“ P. B. Kamenarovića.	Istorijski, muzikološki i književni podaci povezuju se sa istom praksom uz očuvanje disciplinarnog porijekla svakog od njih.	Promjena instrumentalnog sastava postaje dokumentovana, a disciplinarna određenja se ne stapaju u jedan opis.
Znanje zajednice i interpretacije	Više od 300 potpisa saglasnosti; pisma upućena UNESCO-u (2019); odgovor admirala A. Sbutege (2. 4. 2019); Dopuna nominacionog dosijea.	Svaki iskaz bilježi se sa autorom, vremenom i statusom; tvrdnje o prošlosti povezuju se sa statutima od 1463. do 2016.	Pluralnost tumačenja je sačuvana, a postojanje iskaza razlikuje se od njegove istorijske utemeljenosti.
Terminološko usklađivanje	bječve / gete, crevlje / gondolete, faculet (marama), Lode / laudes.	Lokalni naziv povezuje se sa sadržajem koji označava i sa odgovarajućim standardizovanim terminom.	Pretraživost i razmjena podataka bez gubitka lokalnog jezičkog sloja.

Kriterijum	Primjer iz građe Bokeljske mornarice	Postupak u integralnom modelu	Domet
Otvorenost i praćenje promjena	Pomjeranje Vanjske proslave na nedjelju (opis iz 2011); okupljanje kod crkve sv. Nikole 27. januara kao „ustaljeni običaj“ (izvještaj iz 2022); Dan Bokeljske mornarice 26. jun (Statut iz 2023).	Novo stanje dodaje se kao vremenski određen zapis povezan sa izvorom, uz očuvanje prethodnog stanja.	Promjena same prakse razlikuje se od promjene znanja o njoj.
Interoperabilnost	Izvedba Kola, kolovođa, nošnja, Trg Svetog Tripuna, Uputstvo iz 1914.	Mapiranje na klase CIDOC CRM (npr. E7 Activity; E21 Person uz P14.1 in the role of; E22 Human-Made Object; E53 Place; E31 Document; tumačenja kao E13 Attribute Assignment).	Konceptualna osnova za razmjenu sa drugim sistemima (npr. putem EDM-a).
Stepen određenosti	Autor savremene melodije Kola nije pouzdano utvrđen; interval između predanja (809) i prvog pisanog svjedočanstva (1353).	Nepoznato i neutvrđeno bilježi se kao granica saznanja, uz izvore i kriterijume procjene.	Razlikuje se odsustvo podatka od podatka kojim je utvrđeno odsustvo neke pojave.
Granica dometa	Pitanje nacionalne pripadnosti baštine (nominacije 2021. i 2022); stvarni obim učešća zajednice.	Model čuva iskaze, izvore i njihove odnose, ali o njima ne presuđuje.	Procjena pripada disciplinarnoj analizi, odnosno primjeni konkretnog informacionog sistema.

Uporedno čitanje Tabele 1 i Tabele 2 pokazuje odnos opšteg i konkretnog nivoa evaluacije. Kriterijumi iz Tabele 1 formulisani su na nivou metamodela, dok Tabela 2 pokazuje na kojoj su građi provjereni i kakav je njihov konkretan domet. Posebno je značajno da su najsloženiji zahtjevi – razlikovanje predanja od istorijski potvrđenog podatka, praćenje promjena prakse odvojeno od promjena znanja o njoj i dokumentovanje suprotstavljenih tumačenja – proizašli upravo iz specifičnosti Bokeljske mornarice, čime se potvrđuje uloga studije slučaja kao empirijske osnove metamodela. Posljednji red tabele istovremeno pokazuje gdje se domet modela završava.

Analiza različitih oblika dokumentacije pokazuje da očuvanje informacije obuhvata sadržaj podatka i dokumentacioni kontekst njegovog nastanka. Fotografija zadržava vlastiti identitet i podatke o nastanku, arhivski dokument vezu sa arhivskom građom i vremenom nastanka, muzejski predmet podatke o svojstvima i istoriji, a iskaz učesnika autorstvo, vrijeme i okolnosti bilježenja. U integralnom dokumentu podaci iz tih izvora povezuju se prema sadržajima na koje se odnose, uz očuvanje podataka potrebnih za utvrđivanje njihovog porijekla i dokumentacionog statusa.

Zahtjev za očuvanjem informacija pri njihovom uključivanju iz postojećih oblika dokumentacije time dobija preciznije određenje. Analizirane vrste građe mogu se predstaviti zajedno sa odnosima potrebnim za utvrđivanje porijekla, vremena, dokumentacionog statusa i sadržaja na koji se

pojedinačni podatak odnosi. Specifičnosti pojedinih vrsta dokumentacije zadržavaju se na nivou modela integralnog dokumenta i konkretnog zapisa, dok metamodel određuje zajedničke elemente i relacije potrebne za njihovo povezivanje. Integralnost se zasniva na povezivanju podataka uz očuvanje razlika proisteklih iz njihovog porijekla, načina nastanka i dokumentacione funkcije.

Primjena predloženog metamodela na dokumentacionu građu Bokeljske mornarice omogućava provjeru načina povezivanja podataka različitog karaktera i porijekla. Materijalni predmeti, kulturne prakse, učesnici, događaji i prostori povezuju se sa istorijskim izvorima, institucionalnim zapisima, savremenim iskazima i interpretacijama koje se na njih odnose. Lokalni nazivi povezuju se sa sadržajima koje označavaju i odgovarajućim standardizovanim terminima, dok različiti iskazi o istom sadržaju zadržavaju podatke o autorstvu, vremenu, izvorima i dokumentacionom statusu. Na taj način podaci koji su u pojedinačnim evidencijama razdvojeni mogu se razmatrati na osnovu njihovih međusobnih odnosa, uz mogućnost zasebnog ispitivanja porijekla i osnove na kojoj je svaki od njih ustanovljen.

Rezultati evaluacije određuju i domet zaključaka koji se mogu izvesti na nivou metamodela. Predložena struktura uspostavlja konceptualne i metodološke pretpostavke za integralno povezivanje heterogene dokumentacione građe, praćenje promjena, uključivanje znanja zajednice i formalno povezivanje sa postojećim konceptualnim modelima. Njihova realizacija u pojedinačnom informacionom sistemu zavisi od načina tehničke implementacije, primijenjenih standarda, pravila pristupa i organizacionog okvira u kojem se dokumentacija koristi. Stepen uključenosti zajednice, načini njenog učešća i promjene u korišćenju dokumentacije pripadaju nivou evaluacije koji zahtijeva podatke nastale tokom primjene određenog informacionog sistema.

Studija slučaja istovremeno je omogućila određivanje granica primjene predloženog metamodela. Formalno modelovanje strukturira podatke o raspoloživim istorijskim izvorima, njihovom porijeklu i međusobnim odnosima, dok mogućnost istorijskog utvrđivanja zavisi od obima, sačuvanosti i pouzdanosti raspoloživih izvora. Na isti način, struktura omogućava evidentiranje stručne identifikacije, njenog autora, vremena nastanka i izvora na kojima je zasnovana, dok se njena utemeljenost procjenjuje prema stručnim i metodološkim kriterijumima discipline u okviru koje je ustanovljena. Metamodel omogućava bilježenje stepena određenosti podatka, postojanja različitih tumačenja i izvora na kojima je pojedinačni zaključak zasnovan. Pouzdanost izvora i postupak kojim je zaključak izveden ostaju osnova za procjenu njegove naučne utemeljenosti. Razgraničenjem tih funkcija jasno se određuje odnos između formalne strukturisanosti podatka i njegove stručne i naučne utemeljenosti.

Takvo razgraničenje određuje i domet zaključaka izvedenih iz evaluacije. Analiza odabrane građe pokazala je da predložena struktura omogućava uključivanje različitih vrsta podataka zastupljenih u studiji slučaja, očuvanje njihove veze sa izvorima, razlikovanje vremenskih određenja, povezivanje materijalnih i nematerijalnih sadržaja, uspostavljanje odnosa među podacima različitog disciplinarnog porijekla, dokumentovanje iskustvenog znanja i različitih interpretacija, kao i naknadno uključivanje novih izvora i saznanja. Mogućnost primjene na druge vrste baštine i dokumentacione sisteme proizlazi iz opšteg karaktera kategorija i relacija definisanih metamodelom i njihovoj daljoj razradi u modelima integralnog dokumenta za pojedine vrste baštine. Provjera primjenjivosti na drugim vrstama baštine i dokumentacionim sistemima zahtijeva njihovu posebnu analizu i ostaje predmet daljeg ispitivanja i razvoja predloženog modela.

4.7.8 Metodološke implikacije rezultata evaluacije

Isti zahtjevi određuju i mogućnost semantičke razmjene podataka. Formalno povezivanje kategorija i relacija metamodela sa odgovarajućim konceptima drugih modela uspostavlja osnovu za razmjenu, dok podaci o porijeklu, autorstvu, vremenu i dokumentacionom statusu omogućavaju tumačenje i provjeru prenesenog sadržaja. Semantička interoperabilnost uspostavlja veze između podataka strukturisanih u različitim sistemima, a očuvanje porijekla zadržava dokumentacionu osnovu na kojoj

je pojedinačni podatak ustanovljen. Njihov odnos omogućava da se pri razmjeni sačuvaju i značenje podatka i mogućnost provjere izvora i postupka njegovog utvrđivanja.

Zahtjev za očuvanjem podatka zajedno sa njegovim dokumentacionim kontekstom određuje i razliku između digitizacije i digitalnog dokumentovanja. Prevođenjem analognog zapisa u digitalni oblik nastaje njegova digitalna reprezentacija, dok digitalno dokumentovanje obuhvata identifikovanje izvora, strukturisanje podataka ustanovljenih na osnovu njega i uspostavljanje njihovih odnosa sa drugim dokumentovanim sadržajima. Fototipsko izdanje Statuta iz 1463. godine predstavlja reprodukciju izvora, dok podaci o nadležnostima gastalda i prokuratora, ustanovljeni na osnovu njegovog sadržaja, čine zasebne dokumentacione iskaze povezane sa tim izvorom. Njihove veze sa osobama, događajima, praksama i kasnijim statutarnim promjenama uključuju sadržaj izvora u širu dokumentacionu strukturu.

Isti princip primjenjuje se na fotografsku i audiovizuelnu građu. Digitalni snimak izvedbe dokumentuje vizuelne i zvučne karakteristike događaja i istovremeno služi kao izvor za podatke o učesnicima, mjestu, vremenu, predmetima i kulturnoj praksi. Pojedinačni podaci ustanovljeni na osnovu snimka zadržavaju vezu sa izvorom, dok jedan snimak može biti osnova za dokumentovanje većeg broja sadržaja i njihovih međusobnih odnosa. Informacioni potencijal audiovizuelne građe obuhvata sadržaje i relacije koji prevazilaze skup metapodataka pridruženih pojedinačnom digitalnom zapisu.

Značajna je razlika i pri dokumentovanju znanja zajednice. Audio ili video zapis razgovora ima status izvora, transkript čini njegovu tekstualnu reprezentaciju, pojedinačni iskazi izdvojene dokumentovane sadržaje, a istraživačko tumačenje zaseban interpretativni iskaz povezan sa autorom i izvorima na kojima je zasnovan. Veze između tih zapisa omogućavaju praćenje interpretacije do iskaza na kojem je zasnovana, a zatim i do izvornog snimka. Dokumentaciona struktura tako čuva slijed izvora, iskaza i interpretacije, potreban za naknadnu provjeru i ponovno tumačenje.

Cjelovitost integralnog dokumenta određena je strukturom odnosa među raspoloživim podacima i izvorima. Broj digitalizovanih zapisa sam po sebi govori o obimu građe, dok njihova istraživačka upotrebljivost zavisi od identifikovanja porijekla, vremena, dokumentovanog sadržaja, međusobnih odnosa i stepena određenosti podataka. Cjelovitost se u tom smislu odnosi na strukturisanost raspoloživog znanja o baštinskoj cjelini i mogućnost njegovog daljeg dopunjavanja u skladu sa novim izvorima i rezultatima istraživanja. Uputstvo sa jedanaest prikaza Kola iz 1914. godine i etnografski opis dvanaest figura ne čine dva opisa iste koreografije koja treba uskladiti, već dva zapisa različitog vremena i namjene, čija se vrijednost pokazuje tek njihovim povezivanjem sa praksom i pojedinačnim izvedbama.

Vremensko povezivanje podataka pruža osnovu i za istraživanje kontinuiteta kulturne prakse. Kontinuitet se može sagledavati na osnovu niza vremenski određenih događaja, izvora, učesnika, predmeta i njihovih međusobnih odnosa. Istovremeno ostaju vidljivi periodi različite dokumentacione zastupljenosti, uključujući vremenske intervale za koje raspoloživa građa pruža ograničene podatke. Istorijska interpretacija tako se zasniva na vremenski i izvorski određenim podacima, uz mogućnost razlikovanja dokumentovanog kontinuiteta od naknadnog povezivanja pojedinačnih istorijskih pojava. Tako se interval između predanjem utvrđene 809. godine i prvog pouzdanog pisanog svjedočanstva iz 1353. godine dokumentuje kao period za koji raspoloživa građa ne pruža neposredne podatke, a ne kao period dokazanog kontinuiteta ili prekida.

U dokumentacionoj građi Bokeljske mornarice vremensko povezivanje omogućava razmatranje odnosa između istorijskog trajanja, promjena organizacionih oblika i savremenih praksi. Nominaciona dokumentacija sadrži podatke o savremenim nosiocima, ulogama i načinima prenošenja znanja i vještina, dok statutarni, arhivski i drugi istorijski izvori dokumentuju sadržaje

koji pripadaju ranijim vremenskim periodima.[608] Njihovim povezivanjem mogu se pratiti promjene pojedinih uloga, pravila, predmeta i praksi, pri čemu svaki podatak zadržava vremensko određenje i vezu sa izvorom na kojem je zasnovan.

Ista struktura omogućava dokumentovanje prekida, promjene funkcije i promjene značenja. Prestanak određene funkcije, promjena načina upotrebe predmeta ili izmjena ceremonijalne prakse evidentiraju se kao vremenski određena stanja povezana sa odgovarajućim izvorima. Prethodna i kasnija stanja mogu se razmatrati u međusobnom odnosu, čime se kontinuitet dokumentuje zajedno sa promjenama i prekidima koji pripadaju istorijskom razvoju baštinske cjeline. Odbrambene dužnosti bratovštine, koje su u mletačkom periodu obuhvatale službu na galijama i odbranu grada, evidentiraju se kao funkcija koja je prestala, dok predaja ključeva grada dokumentuje prelaz od stvarne privilegije ka simboličkom činu.

Povezivanje izvora različitog karaktera omogućava uzajamno dopunjavanje podataka o istom baštinskom sadržaju. Fotografija može pružiti podatke za identifikaciju predmeta ili učesnika koji je u pisanom izvoru određen manjim brojem obilježja. Statutarni izvor može odrediti funkciju osobe, predmeta ili postupka zabilježenog na fotografiji i time omogućiti preciznije tumačenje vizuelnog zapisa. Iskaz učesnika može sadržati lokalni naziv predmeta, podatke o njegovoj upotrebi ili značenju unutar kulturne prakse, dok muzejska dokumentacija pruža podatke o materijalu, dimenzijama, stanju i mjestu čuvanja. Integralnim povezivanjem svaki izvor zadržava vlastiti dokumentacioni status, dok se podaci ustanovljeni na osnovu različitih izvora dovode u međusobni odnos prema sadržaju na koji se odnose.

Istraživačka funkcija integralnog dokumenta proizlazi iz mogućnosti istovremenog pristupa pojedinačnim izvorima i odnosima koji ih povezuju sa događajima, osobama, predmetima, mjestima, praksama i drugim dokumentacionim sadržajima. Istraživanje se time proširuje izvan organizacionih granica pojedinačne zbirke ili institucije i usmjerava prema baštinskom sadržaju. Podaci o porijeklu istovremeno čuvaju vezu sa ustanovom, zbirkom, dokumentom ili drugim izvorom iz kojeg pojedinačni podatak potiče.

Analiza dokumentacione građe Bokeljske mornarice čini empirijsku osnovu za identifikovanje zahtjeva relevantnih za oblikovanje predložene strukture, kao i za ispitivanje načina na koji se definisane kategorije i relacije primjenjuju na konkretnoj baštinskoj cjelini. Analizom su utvrđeni heterogenost izvora, odnosi nematerijalnih i materijalnih sadržaja, promjenljivost kulturne prakse, višestruka vremenska određenja, različiti dokumentacioni statusi iskaza, lokalna terminologija, znanje zajednice i različite interpretacije istog baštinskog sadržaja. Identifikovane karakteristike poslužile su kao osnova za definisanje zahtjeva koji su u metamodelu izraženi pomoću zajedničkih kategorija, relacija i pravila njihovog povezivanja. Primjena tako definisane strukture na građu Bokeljske mornarice omogućila je ispitivanje načina povezivanja heterogenih podataka uz očuvanje njihovog porijekla, vremenskog određenja i dokumentacionog statusa.

Mogućnost primjene na druge vrste baštine proizlazi iz razgraničenja kategorija definisanih na nivou metamodela i njihove razrade u modelu integralnog dokumenta. Admiral, Mali Admiral, Kolo, Lode i pojedini elementi nošnje pripadaju modelu integralnog dokumenta Bokeljske mornarice, dok osoba, uloga, događaj, kulturna praksa, predmet, prostor, vrijeme, izvor i relacija čine kategorije metamodela koje se mogu razrađivati prema osobenostima različitih vrsta baštine. Razgraničenje tih nivoa određuje granice zaključaka izvedenih iz studije slučaja, dok ispitivanje metamodela na drugim vrstama baštine i dokumentacione građe čini naredni nivo njegove evaluacije.

Predloženi metamodel povezuje zahtjeve integralnog dokumentovanja sa očuvanjem dokumentacionih odnosa u digitalnom okruženju. Zajedničke kategorije i relacije omogućavaju povezivanje rezultata različitih dokumentacionih i istraživačkih postupaka uz očuvanje njihovog

[608] UNESCO, Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: a Festive Representation of a Memory and Cultural Identity, Nomination File No. 01727, Form ICH-02-2021-EN, 2021, odjeljci 1, 3–5.

porijekla, vremenskog određenja i dokumentacionog statusa. CIDOC CRM pruža konceptualni okvir relevantan za semantičko predstavljanje i povezivanje podataka i njihovih odnosa, dok FAIR principi određuju širi okvir za mogućnost njihovog pronalaženja, dostupnost, interoperabilnost i ponovnu upotrebu.[609]

Vremenska struktura integralnog dokumenta obuhvata više od datovanja pojedinačnih sadržaja. Vrijeme događaja ili stanja, vrijeme nastanka izvora i vrijeme nastanka dokumentacionog ili interpretativnog iskaza pripadaju različitim procesima. Njihovo razgraničenje omogućava da se istorija baštinskog sadržaja prati uporedo sa istorijom njegovog dokumentovanja i istraživanja. Predmet može promijeniti funkciju, praksa način izvođenja, a određenu ulogu njen nosilac, dok naknadno pronađen izvor može promijeniti ranije datovanje ili tumačenje istog sadržaja. Promjene prve vrste pripadaju baštinskom sadržaju, dok promjene druge vrste pripadaju znanju koje se o njemu oblikuje tokom dokumentovanja i istraživanja. Vremensko razgraničenje tih procesa sprečava da se vrijeme nastanka saznanja poistovjeti sa vremenom događaja ili stanja na koje se ono odnosi. Pomjeranje Vanjske proslave Svetog Tripuna na prvu nedjelju nakon praznika pripada istoriji same prakse, dok pronalazak izvornog rukopisa Statuta u Biskupskom arhivu u Kotoru nakon zemljotresa 1979. godine pripada istoriji saznanja: omogućio je provjeru podataka koji su do tada počivali na nepotpunom prepisu iz 1889. godine.

Istraživanje dokumentacione građe Bokeljske mornarice pokazalo je značaj sadržajnog i vremenskog povezivanja. Organizacione uloge, funkcije, nošnja, oružje, zastava, Kolo, Lode, Tripundanske svečanosti, probe, prostori izvođenja i učesnici pripadaju različitim vrstama baštinskog sadržaja, čije se značenje oblikuje i na osnovu njihovih međusobnih odnosa. Kolo se dokumentuje na osnovu pojedinačnih izvođenja, uloga kolovođe određuje se u odnosu na pripremu i izvođenje Kola, a dio nošnje istovremeno se dokumentuje kao materijalni predmet i prema funkciji koju ima u kulturnoj praksi. Integralni dokument povezuje podatke o različitim sadržajima i njihovim odnosima, uz očuvanje njihovih vremenskih određenja, izvora i dokumentacionih svojstava.

Lokalna terminologija Bokeljske mornarice pokazuje kako se zahtjev za povezivanjem podataka odnosi i na očuvanje njihovog kulturnog i jezičkog konteksta. Nazivi poput gaće, bječve, creva ili ćeverica značenje dobijaju upotrebom u okviru kulturne prakse i zajednice kojoj pripadaju.[610] Njihovom zamjenom standardizovanim terminima izgubio bi se dio podataka o kulturnom i jezičkom kontekstu, dok bi, s druge strane, njihovo svođenje isključivo na lokalni termin otežalo povezivanje sa drugim dokumentacionim sistemima. Povezivanjem lokalnog naziva sa sadržajem koji označava i odgovarajućim standardizovanim terminom čuva se izvorna terminologija, a istovremeno uspostavlja terminološka osnova za razmjenu i povezivanje podataka.

Dokumentovanje znanja zajednice zahtijeva precizno određivanje porijekla pojedinačnih iskaza. Iskazi nosilaca baštine ulaze u dokumentacionu građu kao vremenski, autorski i kontekstualno određeni zapisi. Njihova dokumentaciona vrijednost povezana je sa učešćem i iskustvom u praksi, načinima prenošenja znanja, institucionalnim ili porodičnim pamćenjem i položajem pojedinca u okviru zajednice. Pojedini članovi zajednice mogu istoj praksi, običaju, događaju ili istorijskom pitanju pripisivati različita značenja. Dokumentovanje tih razlika pruža podatke o načinima na koje se baština tumači i prenosi u okviru zajednice, pri čemu se svaki iskaz povezuje sa osobom koja ga je navela, okolnostima i vremenom u kojima je zabilježen.

Participativni pristup dokumentovanju podrazumijeva uključivanje zajednice u kreiranje, dopunjavanje i tumačenje dokumentacije, čime se proširuje krug aktera koji učestvuju u ovom procesu. Učešće zajednica, pojedinaca i grupa u zaštiti nematerijalne kulturne baštine utvrđeno je Konvencijom iz 2003. godine, koja predviđa njihovo učešće i aktivno uključivanje u upravljanje

[609] Bekiari et al., Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3, 33-40; Wilkinson et al., „The FAIR Guiding Principles for Scientific Data Management and Stewardship“.
[610] Jovan Vukmanović, „Nošnja i oružje Bokeljske mornarice“, Spomenik, CIII, Beograd: Srpska akademija nauka, 1953, str. 215-225.

baštinom.[611] Uključivanje većeg broja aktera zahtijeva da izvor, autorstvo, vrijeme i dokumentacioni status svakog doprinosa budu određeni i sačuvani u dokumentacionoj strukturi. Zajednica se u integralnom dokumentu dokumentuje posredstvom iskaza i drugih doprinosa pojedinaca i grupa, čime se mogu pratiti njihove razlike, podudaranja i promjene tokom vremena. Integralno dokumentovanje podrazumijeva razgraničenje tumačenja i podataka zasnovanih na stručnim procjenama, naučnim istraživanjima i iskustvenom znanju zajednice od pojedinačnih tumačenja čija utemeljenost u raspoloživim izvorima nije utvrđena. Svaki od tih oblika znanja nastaje prema različitim osnovama i postupcima utvrđivanja. Iskaz člana zajednice dokumentuje iskustveno sjećanje ili tumačenje povezano sa određenom osobom, društvenim kontekstom i vremenom. Pripadnost istoj ili povezanoj baštinskoj tradiciji ne podrazumijeva podudarnost tumačenja njenog identitetskog određenja, istorijskog porijekla, teritorijalne pripadnosti ili kontinuiteta. Različite grupe i pojedinci mogu iste ili slične prakse, događaje i simbole povezivati sa različitim istorijskim narativima i kolektivnim identitetima. Dokumentacioni status takvih iskaza određuje se prema njihovom autorstvu, kontekstu nastanka i vremenu, dok se iskazi o istorijskom porijeklu, teritorijalnoj ukorijenjenosti i kontinuitetu posebno provjeravaju na osnovu raspoloživih istorijskih izvora.

Dokumentaciona građa povezana sa Bokeljskom mornaricom pokazuje kako se o istoj kulturnoj baštini mogu oblikovati različita tumačenja. Nominacioni dosije predstavlja institucionalno oblikovan iskaz o baštinskom sadržaju, dok saglasnosti zajednice, prateća dokumenta i pojedinačna obraćanja imaju određeno vrijeme nastanka, autorstvo, funkciju i dokumentacioni status. U procesu nominacije Crne Gore 2019. godine pojedinci iz Crne Gore i pojedine organizacije iz Hrvatske iznijeli su različita stanovišta o karakteru Bokeljske mornarice, pripadnosti tradicije i načinu njenog predstavljanja. Odgovor admirala Antuna Sbutege UNESCO-u predstavlja jedan od dokumentovanih iskaza nastalih u tom procesu i sadrži argumentaciju zasnovanu na arhivskoj i statutarnoj građi i drugim istorijskim izvorima.[612] Različiti odgovori, stanovišta i izvori na kojima su zasnovani dokumentuju način na koji je baština tumačena i predstavljana u određenom trenutku, te čine dio istorije njenog dokumentovanja. Upis dvaju elemenata na Reprezentativnu listu – 2021. godine na osnovu nominacije Crne Gore i 2022. godine na osnovu nominacije Hrvatske – pokazuje da se povezani kulturni sadržaji mogu institucionalno odrediti u odnosu na različite zajednice i teritorijalne okvire; integralni dokument oba određenja čuva uz pripadajući dosije, državu podnosioca i odluku Komiteta.

Različita tumačenja baštine u integralnom dokumentu bilježe se zajedno sa podacima o njihovom izvoru, autorstvu, vremenu i okolnostima nastanka. Iskaz grupe ili pojedinca dokumentuje određeno razumijevanje baštine, dok se iskazi o njenom istorijskom porijeklu, pripadnosti i kontinuitetu provjeravaju pojedinačnim istraživačkim postupcima. Postojanje iskaza i istorijska utemeljenost njegovog sadržaja predstavljaju različite činjenice dokumentovanja: prvo se utvrđuje samim postojanjem i porijeklom zapisa, a drugo ispitivanjem izvora na kojima se iznesena tvrdnja može zasnovati. Time se istovremeno čuvaju pluralnost tumačenja i razlika između dokumentovanog iskaza i zaključka izvedenog iz naučnog istraživanja. Različita stanovišta prisutna unutar zajednice i izvan nje tako postaju dio dokumentacione građe, dok njihova istorijska utemeljenost ostaje predmet istraživanja zasnovanog na odgovarajućim metodološkim postupcima i raspoloživim izvorima.

Integralni dokument se na taj način oblikuje kao zapis o baštini i istoriji njenog dokumentovanja. Njegova struktura čuva podatke o praksama, osobama, predmetima, događajima i prostorima, ali i hronologiju istraživačkih, stručnih i iskustvenih određenja kojima su ti sadržaji tokom vremena tumačeni i opisivani. Raniji zapis zadržava dokumentacionu vrijednost i nakon novih saznanja, jer svjedoči o metodama, izvorima i stanju znanja u vremenu u kojem je nastao. Novo određenje

[611] UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, 2003, čl. 15.

[612] Antun Sbutega, „Pismo admirala Bokeljske mornarice UNESCO-u“, Kotor, 2. april 2019, nav. djelo, str. 1-4; UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Decision 14.COM 10.B.25, Bogotá, 2019, nav. djelo.

dokumentuje novonastalo stanje znanja i povezivanja se sa prethodnim zapisom, kao i sa postupkom i izvorima na osnovu kojih je utvrđeno.

Takva struktura mijenja i odnos između očuvanja i dokumentovanja. Predmet očuvanja čine podaci zajedno sa vezama na osnovu kojih se može utvrditi njihovo porijeklo, autorstvo, vrijeme i odnos prema drugim dokumentovanim sadržajima. Prenos integralnog dokumenta u drugi informacioni sistem ili promjena formata zato zahtijevaju očuvanje tih veza zajedno sa sadržajem zapisa. Njihovim gubitkom ostao bi sačuvan pojedinačni podatak, ali bi gubitak tih veza otežao naknadno utvrđivanje osnove na kojoj je podatak nastao, stanja ili vremena na koje se odnosi i njegovih odnosa sa drugim podacima. Mogućnost naknadnog tumačenja, provjere i korišćenja digitalne dokumentacije u daljim istraživanjima zavisi od očuvanja uspostavljenih odnosa među podacima.

U predloženom metamodelu očuvanje porijekla i odnosa među podacima povezuje se sa vremenskom promjenljivošću baštinskog sadržaja, različitim postupcima njegovog dokumentovanja i promjenama znanja o njemu. Porijeklo pojedinačnog podatka povezuje se sa dokumentacionim statusom, vremenom i postupkom njegovog utvrđivanja. O istom baštinskom sadržaju podatke mogu pružati institucionalni zapis, izvorni dokument, iskustveni iskaz i istraživačka interpretacija, pri čemu svaki od njih ima različito dokumentacioni status i porijeklo. Njihovo povezivanje omogućava poređenje podataka, uz očuvanje razlika između postupaka i izvora na kojima su zasnovani. Time se u zajedničkoj dokumentacionoj strukturi razgraničavaju osnove utvrđivanja i podaci različitog porijekla na kojima su zasnovani.

Razlikovanje stručne procjene od dokumentacione strukture omogućava povezivanje rezultata različitih disciplina uz očuvanje njihovih metodoloških osnova. Istorijski podatak utvrđuje se prema metodama istorijskog istraživanja, podaci dobijeni terenskim istraživanjem prema odgovarajućim etnološkim i antropološkim postupcima, dok se konzervatorski nalaz ustanovljava prema metodama ispitivanja i dokumentovanja stanja predmeta. Metamodel uređuje odnose među rezultatima tih postupaka i čuva podatke o izvorima i načinu njihovog utvrđivanja. Multidisciplinarni opis uspostavlja se povezivanjem disciplinarno određenih podataka, uz očuvanje metodološke osnove svakog pojedinačnog određenja. Etnološko tumačenje italijanskih i španskih uticaja na nošnju Bokeljske mornarice i muzeološki opis materijala i tehnike izrade pojedinačne ječerme odnose se na isti predmet, ali zadržavaju različite metodološke osnove.

Primjena metamodela na druge vrste kulturne baštine podrazumijeva oblikovanje modela integralnog dokumenta prema svojstvima sadržaja koji se dokumentuje. Kulturna praksa, prostor, predmet ili složena baštinska cjelina zahtijevaju različito određivanje pojedinih odnosa i kategorija. Zajednički dokumentacioni zahtjevi ostaju vezani za povezivanje sadržaja sa izvorima, dokumentacionim zapisima i interpretacijama, prostorom i vremenom, dok njihova razrada u modelu integralnog dokumenta proizlazi iz svojstava dokumentovane baštine. Šira primjenjivost metamodela zahtijeva provjeru na drugačijoj dokumentacionoj građi, pri čemu studija Bokeljske mornarice predstavlja empirijsku osnovu na kojoj su njegove kategorije razvijene i evaluirane.

Odnos metamodela, modela integralnog dokumenta i konkretnog integralnog dokumenta određuje i način razvoja dokumentacione strukture. Novi istorijski izvor upotpunjuje konkretni dokument povezivanjem sa sadržajima na koje se odnosi. Svojstva karakteristična za drugu vrstu baštine razrađuju se u odgovarajućem modelu integralnog dokumenta. Promjena na nivou metamodela opravdana je kada istraživanje druge građe utvrdi dokumentacioni zahtjev koji postojeći odnosi i kategorije ne mogu izraziti. Stabilnost osnovne strukture i mogućnost njene dalje razrade pripadaju različitim nivoima modelovanja. Potreba da se čin Malog admirala razlikuje od njegovog godišnjeg nosioca riješena je, na primjer, na nivou modela, primjenom opšte kategorije vremenski određene uloge, bez promjene metamodela.

Strukturisanje odnosa među podacima proširuje predmet istraživanja sa pojedinačnog zapisa na dokumentovane sadržaje i njihove međusobne odnose. Pojedinačni zapisi zadržavaju dokumentacionu vrijednost i vezu sa zbirkom ili ustanovom kojoj pripadaju, dok se podaci sadržani

u različitim zapisima povezuju prema baštinskom sadržaju na koji se odnose. Istraživačko pitanje može biti usmjereno na baštinski sadržaj na osnovu dokumentacije nastale u različitim disciplinarnim postupcima, vremenima i institucionalnim sredinama, uz očuvanje porijekla svakog pojedinačnog podatka. Institucionalna pripadnost dokumentacije ostaje sastavni dio podatka o njenom porijeklu, dok se istraživačko povezivanje uspostavlja prema odnosima među dokumentovanim sadržajima.

Struktura zasnovana na tim odnosima pruža osnovu za praćenje promjena koje su u postojećoj dokumentaciji raspoređene između različitih zbirki i zapisa. Pojedinačna izvođenja kulturne prakse mogu se povezati sa promjenama u sastavu učesnika, korišćenim predmetima, prostoru izvođenja, ili pravilima prema kojima se praksa odvija. Različita određenja istog događaja mogu se posmatrati prema izvorima, vremenu i postupcima u kojima su nastala, dok se promjene lokalne terminologije prate zajedno sa sadržajima koje pojedini nazivi označavaju. Dokumentaciona građa zadržava institucionalnu pripadnost, a odnosi uspostavljeni prema baštinskom sadržaju povezuju podatke raspoređene u različitim dokumentacionim cjelinama.

Odnos između baštinskog sadržaja, podataka i izvora mijenja i samo određenje dokumenta u procesu dokumentovanja kulturne baštine. Pojedinačni zapis zadržava vlastitu dokumentacionu cjelovitost, dok se podaci koje sadrži povezuju sa drugim dokumentovanim sadržajima i izvorima. Arhivski zapis, audiovizuelni snimak, fotografija, iskustveni iskaz ili institucionalna evidencija zadržavaju vlastiti dokumentacioni status, dok se podaci sadržani u njima povezuju sa praksama, osobama, predmetima, događajima, prostorima i vremenskim određenjima na koja se odnose. Integralnost dokumenta određena je povezanošću podataka različitog porijekla, uz očuvanje dokumentacionih svojstava koja omogućavaju praćenje njihovog porijekla i postupaka kojima su utvrđeni.

Integralnost dokumentacije zasniva se na strukturi odnosa među raspoloživim podacima, dok obim dokumentovanog znanja zavisi od pouzdanosti i očuvanosti izvora i rezultata sprovedenih istraživanja. Nepotpuno određeni podaci, odsustvo određenih podataka u raspoloživoj građi i različita tumačenja mogu biti zastupljeni u istoj dokumentacionoj strukturi ukoliko su povezani sa postupcima i izvorima na kojima su zasnovani. Stepen određenosti pojedinačnog podatka može se mijenjati sa pojavom novih izvora ili rezultatima daljih istraživanja. Autor melodije koja se danas izvodi uz Kolo nije pouzdano utvrđen; taj podatak bilježi se kao granica postojećeg saznanja, uz izvore na kojima se zasniva, a ne kao praznina koju treba popuniti pretpostavkom.

Bokeljska mornarica predstavlja istraživačku osnovu za provjeru navedenih zahtjeva. Kolo, Tripundanske svečanosti, Lode, nošnja, organizacione uloge, oružje, zastava, prostori izvođenja i učesnici pripadaju različitim vrstama sadržaja čije se dokumentaciono značenje određuje i prema njihovim međusobnim odnosima. Istorijski i statutarni izvori, institucionalni zapisi, naučne interpretacije i savremeni iskazi članova zajednice pružaju podatke različitog dokumentacionog statusa i porijekla. Njihovim povezivanjem u zajedničkoj strukturi čuvaju se razlike između izvornih zapisa, stručnih određenja, istraživačkih zaključaka i iskustvenog znanja zajednice, uz mogućnost ispitivanja njihovih međusobnih odnosa.

Funkcija metamodela određena je odnosom između dokumentacione strukture i istraživačkih i stručnih postupaka u kojima podaci nastaju. Metamodel omogućava povezivanje rezultata tih postupaka i iskustvenog znanja zajednice, uz očuvanje njihovih različitih metodoloških osnova i dokumentacionog statusa. Tehnička realizacija odvija se na nivou informacionog sistema, dok metamodel definiše odnose i podatke koje takav sistem treba da podrži. Metodološki doprinos predložene strukture sastoji se u strukturisanju odnosa koji omogućavaju povezivanje podataka različitog porijekla uz očuvanje uslova za njihovu naknadnu provjeru i istraživanje.

4.8 Zaključna razmatranja

Na početku poglavlja postavljen je cilj da se na primjeru Bokeljske mornarice pokaže kako se multidisciplinarni opis kulturne baštine može uskladiti i očuvati u digitalnom okruženju. Analiza

studije slučaja, oblikovanje modela i metamodela i njihova evaluacija pokazuju da se taj cilj može ostvariti ukoliko se predmet dokumentovanja ne svodi na pojedinačni zapis, već na mrežu provjerljivih odnosa između baštinskih sadržaja, izvora i tumačenja.

Prvi rezultat odnosi se na razgraničenje baštinskog sadržaja od zapisa o njemu. Kolo Bokeljske mornarice ne može se dokumentovati jednim opisom i pripadajućim snimkom: uputstvo sa jedanaest slikovnih prikaza koje je Ivan Petrović Poljak 1914. godine poklonio Plemenitom tijelu Bokeljske mornarice, etnografski opis dvanaest figura i savremeni audiovizuelni zapisi pojedinačnih izvedbi svjedoče o istoj praksi na različite načine i u različitim vremenima. Tek njihovim zasebnim evidentiranjem i povezivanjem sa praksom moguće je porediti načine bilježenja koreografije i pratiti promjene u njenom izvođenju. Isto načelo omogućava da nošnja, oružje i zastava zadrže vlastitu muzejsku dokumentaciju, a da njihova uloga u ceremonijalu bude određena odnosom sa konkretnom izvedbom i učesnikom.

Drugi rezultat odnosi se na dvije vremenske linije integralnog dokumenta – istoriju baštinskog sadržaja i istoriju znanja o njemu. Pomjeranje Vanjske proslave Svetog Tripuna na prvu nedjelju nakon praznika pripada istoriji same prakse, dok pronalazak izvornog rukopisa Statuta iz 1463. godine u Biskupskom arhivu u Kotoru, nakon zemljotresa 1979. godine, pripada istoriji saznanja: on je omogućio provjeru i preciziranje podataka koji su do tada počivali na nepotpunom prepisu objavljenom 1889. godine. Metamodel omogućava da se ove dvije vrste promjena bilježe odvojeno i istovremeno dovode u međusobni odnos.

Treći rezultat odnosi se na razgraničenje postojanja iskaza od njegove istorijske utemeljenosti. Pisma upućena UNESCO-u tokom razmatranja nominacije 2019. godine, odgovor admirala Antuna Sbutege od 2. aprila 2019. godine, Dopuna nominacionog dosijea i kasniji upis srodnog elementa na osnovu nominacije Hrvatske dokumentuju različita tumačenja iste baštine. Integralni dokument bilježi svako od njih kao autorski i vremenski određen iskaz, dok se njihova utemeljenost ispituje u odnosu na statutarnu građu, od Statuta iz 1463. do Statuta iz 2016. godine. Pluralnost tumačenja time postaje dio dokumentacije, a razlika između iskaza i naučnog zaključka ostaje očuvana.

Iz ovih rezultata proizlazi i domet metamodela. Kategorije svojstvene Bokeljskoj mornarici – admiral, Mali admiral, Kolo, Lode, ćeverica ili ćemer – pripadaju modelu integralnog dokumenta ove baštinske cjeline, dok osoba, uloga, događaj, kulturna praksa, predmet, prostor, vrijeme, izvor i relacija čine opšte kategorije metamodela, primjenljive i na druge vrste baštine. Metamodel pri tome ne odlučuje o istorijskoj tačnosti pojedinačnih tvrdnji, niti o valjanosti stručne atribucije; on čuva osnovu na kojoj se o njima može odlučivati. Stepen stvarnog učešća zajednice u dokumentovanju, kao i primjenljivost metamodela na druge vrste baštine i dokumentacione sisteme, mogu se utvrditi tek njegovom primjenom u konkretnom informacionom sistemu i na drugačijoj građi, što predstavlja pravac daljeg istraživanja.

Integralni dokument Bokeljske mornarice tako nije samo digitalni skup podataka o jednoj baštini, već zapis koji istovremeno čuva šta se o njoj zna, na osnovu čega se to zna i kako se to znanje mijenjalo – od predanja o 809. godini i prvog pouzdanog svjedočanstva iz 1353. godine, preko statuta i nominacionih dosijea, do svake nove izvedbe Kola na Trgu Svetog Tripuna.

5. ZAKLJUČAK

Istraživanjem problema usklađivanja multidisciplinarnog opisa nematerijalne kulturne baštine i njegovog očuvanja digitalnim dokumentovanjem utvrđeno je da povezivanje podataka različitog institucionalnog i disciplinarnog porijekla zahtijeva očuvanje njihove dokumentacione osnove. Istorijski, institucionalni, muzeološki i etnografski opisi istih baštinskih sadržaja oblikuju se prema različitim istraživačkim pitanjima, kriterijumima i stručnim postupcima. Njihovo povezivanje zahtijeva razlikovanje dokumentovanih sadržaja, pojedinačnih saznanja i izvora, kao i utvrđivanje vremenskih, prostornih i interpretativnih odnosa potrebnih za provjeru podataka. Na osnovu izvedenih metodoloških zahtjeva razrađen je postupak integralnog dokumentovanja, oblikovan metamodel i razrađen način primjene modela integralnog dokumenta na odabranu građu Bokeljske mornarice.

5.1 Rezultati analize baštine Bokeljske mornarice

Analiza Bokeljske mornarice omogućila je ispitivanje navedenih metodoloških problema na primjeru baštinske cjeline u kojoj se istorijski, obredni, izvođački, organizacioni i materijalni sadržaji međusobno povezuju. Arhivska i statutarna građa, muzejski predmeti, audiovizuelni zapisi, fotografije, iskustvena znanja pripadnika zajednice i dokumentacija institucionalne zaštite potiču iz različitih društvenih i vremenskih okolnosti, a odnose se na povezane aspekte njenog djelovanja. Njihova analiza zahtijevala je razlikovanje predanja, istorijski dokumentovanih stanja, savremenih kulturnih praksi i naknadnih istraživačkih interpretacija. Istraživanjem su obuhvaćeni odnosi između organizacionih funkcija i njihovih nosilaca, kulturnih praksi i pojedinačnih događaja, materijalnih predmeta i načina njihove upotrebe, kao i izvora i sadržaja na koje se odnose. Na osnovu utvrđenih odnosa određeni su zahtjevi za oblikovanje dokumentacione strukture koja omogućava povezivanje različitih vrsta građe uz očuvanje njihovih posebnih svojstava.

Analiza Kola Bokeljske mornarice ukazala je na potrebu razlikovanja kulturne prakse, njenih pojedinačnih izvedbi i dokumentacionih zapisa koji o njima svjedoče. Izvođačka umijeća, znanja, uloge, pravila i načini njihovog prenošenja pripadaju kulturnoj praksi čije se trajanje ostvaruje kroz različite društvene okolnosti i generacije. Svaka izvedba ima vlastite učesnike, prostor, vrijeme i okolnosti izvođenja, dok fotografije, pisani i audiovizuelni izvori dokumentuju pojedine aspekte tih događaja. Njihovim razgraničenjem utvrđuje se na koje se izvođenje odnosi određeni izvor, koji podaci pripadaju istoriji kulturne prakse i na osnovu čega se mogu pratiti njene promjene. Isti zahtjevi prepoznati su pri dokumentovanju organizacionih funkcija i materijalnih predmeta Bokeljske mornarice. Dokumentovanje organizacione strukture zahtijeva pojedinačno određivanje učesnika, zvanja, činova i funkcija, dok se pri dokumentovanju materijalnih predmeta moraju uzeti u obzir promjene njihovih načina i funkcija upotrebe. Identitet dokumentovanog sadržaja tako ostaje očuvan zajedno sa evidentiranim promjenama njegovih funkcija i odnosa sa drugim sadržajima.

Analizom institucionalne zaštite Bokeljske mornarice sagledani su odnosi između dokumentacionog izvora, postupka vrednovanja i institucionalnih određenja kulturne baštine. Nacionalni elaborat zaštite, međunarodna nominaciona dokumentacija i odluke nadležnih tijela nastali su prema različitim kriterijumima i institucionalnim okvirima koji određuju njihov sadržaj, namjenu i dokumentacioni status. Njihovo povezivanje sa istorijskim izvorima i podacima o kulturnim praksama zahtijeva očuvanje podataka o vremenu nastanka, autorstvu i osnovama pojedinačnih određenja. Posebno su složeni slučajevi u kojima se povezani kulturni sadržaji tumače u odnosu na različite zajednice i prostorne okvire. Dokumentaciona struktura mora sadržati odnose koji omogućavaju uporedno razmatranje institucionalnih određenja i utvrđivanje izvora na kojima se zasnivaju. Očuvanje tih odnosa omogućava praćenje promjena u načinu prezentovanja i vrednovanja baštine, kao i sagledavanje razlika između institucionalnih tumačenja i značenja koja se oblikuju u okviru zajednice.

5.2 Metodološki postupak i metamodel integralnog dokumentovanja

Povezivanjem istoriografskog, muzeološko-heritološkog i informatičkog pristupa razrađen je metodološki postupak integralnog dokumentovanja u sedam međusobno povezanih koraka. Postupkom su obuhvaćeni identifikovanje i razgraničenje baštinskih sadržaja, utvrđivanje porijekla i izvora podataka, prostorno i vremensko određivanje, analiza svojstava, uloga i odnosa, formalizovanje i semantičko povezivanje podataka, uključivanje znanja zajednice i praćenje promjena kontinuiranim dopunjavanjem integralnog dokumenta. Povezanost koraka omogućava dopunjavanje ranije utvrđenih podataka i preispitivanje njihovih odnosa na osnovu novih izvora i saznanja.

Razlikovanjem metamodela, modela integralnog dokumenta i integralnog dokumenta utvrđen je odnos između opštih metodoloških zahtjeva i njihove razrade prilagođene pojedinačnoj baštinskoj cjelini. Razlikovanjem ova tri nivoa preciznije su određeni dometi predloženog metodološkog rješenja. Zajednički metodološki zahtjevi odnose se na identifikaciju dokumentovanih sadržaja, porijeklo podataka, vremensku i prostornu određenost i mogućnost njihove provjere, dok se posebne kategorije i njihovi odnosi utvrđuju prema predmetu dokumentovanja.

U predloženom metamodelu utvrđene su kategorije i odnosi za dokumentovanje baštinskih sadržaja, kulturnih praksi, učesnika, uloga, događaja, materijalnih predmeta, prostora, vremena, izvora, dokumentacionih zapisa i interpretacija. Međusobno povezivanje navedenih kategorija određeno je prema svojstvima dokumentovanih sadržaja i izvorima na kojima se zasnivaju pojedina saznanja. Podaci o porijeklu, zajedno sa vremenskim određenjima i evidencijom naknadnih izmjena, uključeni su u strukturu metamodela kao uslovi za razlikovanje dokumentacionih statusa i provjeru podataka o baštinskim sadržajima. Organizacijom metamodela uspostavljena je konceptualna osnova za povezivanje različitih stručnih opisa prema zajedničkom predmetu dokumentovanja, uz očuvanje njihove dokumentacione osnove. Analizom je utvrđeno da se usaglašena, ali i različita određenja istog baštinskog sadržaja mogu uporedno razmatrati uz očuvanje podataka o dokumentacionim izvorima i stručnim postupcima na osnovu kojih su ustanovljena.

5.3 Rezultati evaluacije metamodela

Evaluacija metamodela sprovedena je prema kriterijumima izvedenim iz polaznog istraživačkog problema i dokumentacionih zahtjeva utvrđenih analizom baštine Bokeljske mornarice. Evaluacijom su obuhvaćeni zahtjevi koji se odnose na očuvanje izvornog sadržaja i porijekla podataka, njihovu provjerljivost i povezanost sa izvorima, povezivanje materijalnih i nematerijalnih sadržaja, razlikovanje dokumentacionog statusa i vremenskih određenja, uključivanje znanja zajednice, terminoloških razlika i različitih tumačenja, usklađivanje multidisciplinarnih opisa, kao i otvorenost za nove podatke i konceptualnu interoperabilnost. Predložene kategorije i relacije odgovaraju utvrđenim zahtjevima i omogućavaju predstavljanje analiziranih vrsta građe uz očuvanje njihovih različitih dokumentacionih statusa. Konceptualnom evaluacijom utvrđeno je da se izvorni podaci, institucionalni zapisi, istraživačke interpretacije i iskustveni iskazi mogu povezati prema zajedničkom predmetu dokumentovanja, uz očuvanje podataka o njihovom porijeklu, vremenskim određenjima i dokumentacionom statusu.

Iz rezultata evaluacije proizlazi da se očuvanje informacija pri povezivanju multidisciplinarne dokumentacije mora razmatrati zajedno sa očuvanjem odnosa koji određuju dokumentacioni identitet pojedinačnog podatka. Sadržaj zapisa, izdvojen iz izvornog konteksta, pruža ograničenu osnovu za naknadno utvrđivanje njegove pouzdanosti i značenja. U predloženom metamodelu odnosi između izvora, podatka, postupka i vremena njegovog utvrđivanja čine sastavni dio dokumentacione strukture. Njihovim očuvanjem uspostavljena je osnova za praćenje porijekla pojedinačnih saznanja, utvrđivanje dokumentacionog konteksta i provjeru naknadno izvršenih izmjena. Istraživanjem je utvrđeno da je očuvanje sadržaja izvornog zapisa i njegovih dokumentacionih odnosa određeno kao

zajednički metodološki zahtjev usklađivanja multidisciplinarnog opisa nematerijalne kulturne baštine i njegovog očuvanja digitalnim dokumentovanjem.

Rezultati konceptualne evaluacije pružaju osnovu za prihvatanje polazne pretpostavke o mogućnosti usklađivanja multidisciplinarnog opisa nematerijalne kulturne baštine uspostavljanjem integralne dokumentacione strukture, u granicama analizirane građe i provjerenih dokumentacionih odnosa. Analizom dokumentacione građe baštine Bokeljske mornarice i evaluacijom predloženog metamodela utvrđena je mogućnost povezivanja podataka različitog porijekla, uz očuvanje njihovih interpretativnih, sadržinskih i vremenskih karakteristika, kao i dokumentacionih odnosa potrebnih za naknadnu provjeru.

5.4 Vremenski odnosi, cjelovitost i multidisciplinarnost dokumentacije

Razmatranjem vremenskih odnosa analizirana je mogućnost razlikovanja promjena kulturnih praksi od promjena u dokumentacionoj građi i saznanjima nastalim njenim istraživanjem. Razlikovanje vremena nastanka izvora, dokumentovanog sadržaja i njegove naknadne obrade utvrđeno je kao metodološka osnova za razmatranje promjena kulturnih praksi i razvoja saznanja o njima. Vremenski povezani podaci mogu svjedočiti o promjenama načina izvođenja, upotrebe materijalnih predmeta, organizacionih uloga i društvenih okolnosti u kojima se praksa ostvaruje. Istovremeno, dokumentaciona građa može sadržati prekide, nedovoljno istražene periode i naknadne interpretacije kontinuiteta. Njihovo razlikovanje potrebno je za procjenu istorijske utemeljenosti pojedinačnih tvrdnji. Metamodel sadrži vremenske odnose na osnovu kojih se utvrđuje kontinuitet kulturnih praksi, dok se zaključci o njegovom trajanju izvode analizom odgovarajućih izvora. Istorijski kontinuitet kulturne prakse i vremenska povezanost dokumentacionih zapisa razgraničeni su kao različita pitanja istorijskog tumačenja i dokumentacione analize.

Analiza povezanosti nematerijalnih i materijalnih sadržaja omogućila je preciznije metodološko određenje cjelovitosti dokumentacione strukture. Pojedinačni događaji, kulturne prakse, učesnici, materijalni predmeti i prostori mogu se povezivati prema dokumentovanim relacijama, pri čemu svaki sadržaj zadržava vlastita svojstva. Isti predmet može biti povezan sa više različitih događaja, kao što jedna osoba tokom vremena može obavljati različite ceremonijalne ili organizacione funkcije. Njihovo povezivanje zahtijeva očuvanje identiteta dokumentovanih elemenata i odvojeno utvrđivanje njihovih međusobnih odnosa. Integralna dokumentacija baštine temelji se na dokumentaciono potvrđenim vezama između pojedinačnih sadržaja, uz očuvanje njihovih specifičnih svojstava i istorijskih, društvenih i funkcionalnih odnosa.

Evaluacijom multidisciplinarnog opisa ispitana je mogućnost povezivanja stručnih određenja različitog porijekla uz očuvanje njihove povezanosti sa postupcima i izvornom građom na kojima se zasnivaju. Podaci nastali u različitim disciplinarnim postupcima mogu se povezivati prema zajedničkom predmetu, uz očuvanje autorstva, izvora i načina njihovog utvrđivanja. Takva organizacija omogućava poređenje različitih stručnih određenja koja se odnose na isti baštinski sadržaj. Dokumentaciono usklađivanje omogućava zajedničko razmatranje različitih stručnih određenja, uz očuvanje razlika u njihovom sadržaju i uslova za njihovu pojedinačnu naučnu provjeru. Metamodel uređuje odnose između tih podataka i čuva njihovu povezanost sa dokumentacionim izvorima, dok se vjerodostojnost istorijskih navoda i valjanost stručnih tumačenja procjenjuju primjenom odgovarajućih naučnih metoda.

5.5 Znanje zajednice i istraživačka upotrebljivost dokumentacije

Predloženim postupkom integralnog dokumentovanja određen je način uključivanja znanja zajednice i njegovog povezivanja sa institucionalnim i stručnim saznanjima, uz očuvanje dokumentacionog statusa i porijekla pojedinačnih iskaza. Iskazi pripadnika zajednice sadrže podatke o značenjima, iskustvu, lokalnoj terminologiji i načinima ostvarivanja kulturnih praksi u određenim društvenim

okolnostima. Njihova dokumentaciona vrijednost zavisi od sadržaja iskaza, konteksta nastanka i njegovog porijekla. Kada iskaz obuhvata istorijsko tumačenje, njegovo povezivanje sa odgovarajućim izvorima pruža osnovu za pojedinačnu provjeru njene istorijske zasnovanosti, uz očuvanje vrijednosti iskustvenog znanja. Na taj način moguće je dokumentovati različita tumačenja istog baštinskog sadržaja i razmatrati odnose između znanja zajednice, stručnih saznanja i institucionalnih određenja. Očuvanje lokalne terminologije posebno je važno za razumijevanje prenošenja i oblikovanja kulturnih značenja. Predložena dokumentaciona struktura omogućava povezivanje stručnih saznanja, iskustvenih iskaza i institucionalnih određenja koja se odnose na isti baštinski sadržaj, uz očuvanje podataka o njihovom porijeklu, dokumentacionom statusu i razlikama u tumačenju.

Istraživačka upotrebljivost predložene dokumentacione strukture razmotrena je na primjerima povezivanja podataka koji su u postojećim evidencijama razdvojeni prema vrstama građe, stručnim postupcima i institucijama u kojima se čuvaju. Podatak o materijalnom predmetu ustanovljen na osnovu muzejske evidencije može se povezati sa njegovom upotrebom zabilježenom na fotografiji, iskustvenim iskazom pripadnika zajednice ili istorijskim izvorom koji svjedoči o njegovoj funkciji. Pojedinačni izvori zadržavaju dokumentacioni status i vlastito porijeklo, dok se njihovim povezivanjem uspostavljaju odnosi između podataka koji se odnose na isti baštinski sadržaj. Takva struktura omogućava istraživanje na osnovu različitih vrsta dokumentacije, uz utvrđivanje razlika, podudarnosti i ograničenja raspoloživih saznanja.

5.6 Teorijski i metodološki doprinos dokumentovanju kulturne baštine

Analiza pojmova kulture i kulturne baštine, njihovog teorijskog razvoja i proširenja značenja ukazala je na značaj promjenljivosti kulturnih praksi i međusobne povezanosti materijalnih i nematerijalnih sadržaja pri oblikovanju metodološkog pristupa njihovom dokumentovanju. Sagledavanjem nematerijalne kulturne baštine kao skupa praksi, znanja i vještina koje se prenose i mijenjaju u različitim društvenim i istorijskim okolnostima, utvrđena je potreba da se materijalni predmeti razmatraju u odnosu na njihovu upotrebu, funkcije i kulturna značenja. Na osnovu teorijske analize uspostavljeno je razlikovanje kulturnih praksi, njihovih pojedinačnih ostvarenja, materijalnih sadržaja i izvora koji o njima svjedoče. Analiza istorijskih izvora i druge raspoložive građe poslužila je za određivanje odnosa između dokumentovanih sadržaja, uz očuvanje njihovog dokumentacionog konteksta. Integralnost dokumentacije određena je povezanošću dokumentacionih sadržaja i njihovih odnosa, uz očuvanje svojstava neophodnih za pojedinačnu identifikaciju, prostorno i vremensko određivanje i tumačenje.

Muzeološko-heritološka analiza dokumentacionih postupaka ukazala je na značaj izbora, identifikovanja, tumačenja i vrednovanja u oblikovanju saznanja o kulturnoj baštini. Dokumentacioni zapisi nastaju u određenim istraživačkim, stručnim i institucionalnim kontekstima, koji određuju njihovo oblikovanje, sadržaj i namjenu. Istorijski izvori i iskustveni iskazi, kao i institucionalna i muzejska određenja, razlikuju se prema porijeklu, postupcima nastanka i saznajnoj vrijednosti. Njihovo povezivanje u zajedničku dokumentacionu strukturu zahtijeva očuvanje podataka o porijeklu, autorstvu, vremenu i mjestu nastanka i osnovama na kojima su pojedina saznanja ustanovljena. Očuvanje sadržaja dokumentacionog zapisa, zajedno sa njegovim izvornim kontekstom i odnosima prema drugim podacima, omogućava naknadnu provjeru pojedinačnih saznanja i utvrđivanje njihovog porijekla. Na taj način dokumentaciona vrijednost izvora povezuje se sa metodološkim zahtjevima njenog očuvanja u digitalnom okruženju.

Razmatranje konceptualnih modela i postojećih standarda omogućilo je razlikovanje formalne organizacije podataka i njihovog sadržinskog usklađivanja. Zajednička pravila opisa uređuju identifikaciju i organizaciju dokumentacione građe, dok se odnosi između podataka utvrđuju analizom dokumentovanih sadržaja, njihovog konteksta i porijekla. Različiti izvori mogu upotrebljavati različita određenja za isti istorijski sadržaj, a istim nazivom mogu se označavati

kulturna praksa, njeno pojedinačno ostvarenje i dokumentacioni zapis. Njihovo povezivanje zahtijeva razgraničenje elemenata i utvrđivanje međusobnih odnosa na osnovu analize dokumentacione građe. Formalizovanje tih odnosa zasniva se na rezultatima stručnog istraživanja, dok se valjanost pojedinačnih istorijskih, etnoloških, muzeoloških i drugih određenja procjenjuje prema metodama disciplina u kojima su ustanovljena. Usklađivanje multidisciplinarnog opisa podrazumijeva očuvanje disciplinarnog porijekla podataka i njihovo povezivanje prema zajedničkom predmetu dokumentovanja.

Razgraničenjem digitizacije izvora i njihovog integralnog digitalnog dokumentovanja utvrđene su granice i mogućnosti primjene predloženog pristupa. Digitalnom reprodukcijom istorijskog dokumenta, fotografije ili drugog izvora nastaje digitalni zapis njegovog sadržaja, dok se integralnim dokumentovanjem povezuju utvrđeni podaci izvedeni iz stručne analize izvora sa drugim dokumentacionim sadržajima, uz očuvanje njihovog istorijskog konteksta i porijekla. Podatak izveden iz Statuta Bratovštine svetog Nikole mornara iz 1463. godine može se odnositi na organizacionu funkciju čiji se nosilac i način obavljanja mijenjaju tokom vremena. Njegovo povezivanje sa kasnijom dokumentacijom zahtijeva očuvanje istorijskog konteksta izvornog određenja i vremenskih odnosa koji proizlaze iz naknadnih izvora. Integralno dokumentovanje obuhvata utvrđivanje i formalno povezivanje saznanja izvedenih iz građe, uz očuvanje njihovog porijekla i odnosa prema izvornim dokumentima. Time je precizirana razlika između digitalne reprodukcije izvora i dokumentacionog povezivanja podataka izvedenih iz njegove stručne analize, što je od neposrednog značaja za provjerljivost i očuvanje saznanja o kulturnoj baštini.

5.7 Digitalne tehnologije, otvorenost i interoperabilnost

Mogućnosti primjene savremenih digitalnih tehnologija, uključujući metode vještačke inteligencije, sagledane su u odnosu na zahtjeve očuvanja porijekla i provjerljivosti dokumentacionih podataka. Mogućnost povezivanja rezultata algoritamske obrade sa izvornim zapisima i podacima o primijenjenim postupcima obuhvaćena je predloženom dokumentacionom strukturom, uz očuvanje dokumentacionog statusa, porijekla i uslova za naknadnu stručnu provjeru dobijenih podataka.

Evaluacijom su ispitane mogućnosti proširivanja predložene dokumentacione strukture i njenog usklađivanja sa postojećim modelima opisa kulturne baštine. Metamodel sadrži zajedničke relacije i kategorije koje se mogu razvijati prema svojstvima pojedinačne baštinske cjeline, dok se nove interpretacije i izvori uključuju uz očuvanje prethodno ustanovljenih podataka i istorije njihovih izmjena. Otvorenost integralnog dokumenta podrazumijeva mogućnost njegovog dopunjavanja novim saznanjima u skladu sa razvojem dokumentacionog znanja, uz očuvanje identiteta odnosa i elemenata koji omogućavaju praćenje i provjeru izvršenih izmjena. Konceptualno povezivanje sa CIDOC CRM-om i Europeana Data Modelom razmotreno je prema mogućnosti formalnog predstavljanja odgovarajućih kategorija i relacija. Utvrđene su metodološke pretpostavke za povezivanje sa postojećim dokumentacionim modelima, dok tehnička razrada povezivanja i razmjene podataka ostaje predmet daljeg razvoja.

5.8 Granice istraživanja i pravci daljih istraživanja

Granice istraživanja proizlaze iz karaktera razvijenog metamodela i mogućnosti njegove provjere na analiziranoj dokumentacionoj građi. Provjera je obuhvatila konceptualnu strukturu i mogućnost predstavljanja dokumentacionih odnosa zastupljenih u analiziranoj građi. Softverska implementacija, provjera tehničke interoperabilnosti, dugoročna održivost digitalnih zapisa i njihova dostupnost korisnicima zahtijevaju posebna ispitivanja. Primjena metamodela na dokumentacionoj građi različitih baštinskih cjelina pružila bi dodatnu osnovu za ispitivanje primjenljivosti utvrđenih kategorija i relacija, kao i potrebe za njihovom daljom razradom i proširivanjem. Pri takvoj provjeri posebno bi bilo potrebno ispitati očuvanje dokumentacionog porijekla, prostornih i vremenskih odnosa i različitih interpretacija u građi drugačijeg disciplinarnog porijekla i sastava. Dalja razrada

metamodela zasnivala bi se na rezultatima takvih ispitivanja, uz očuvanje osnovnih odnosa između dokumentovanog sadržaja, podatka, izvora i vremena.

5.9 Naučni, kulturni i društveni doprinos istraživanja

Izvorni naučni doprinos istraživanja sadržan je u razradi metodološkog okvira kojim su zahtjevi muzeološko-heritološkog dokumentovanja povezani sa formalnim određivanjem elemenata i njihovih odnosa. Razradom metodologije integralnog dokumentovanja u sedam međusobno povezanih koraka muzeološko-heritološki postupci izbora, identifikovanja, tumačenja i vrednovanja građe dobili su oblik provjerljive dokumentacione strukture, u kojoj svaki utvrđeni odnos ostaje povezan sa izvorom i postupkom na kojem se zasniva.

Prijedlog digitalizacije baštine Društva „Bokeljska mornarica“ izveden je iz utvrđenih metodoloških zahtjeva i razrađenog modela integralnog dokumenta. Predložena struktura obuhvata istorijske i statutarne izvore, kulturne prakse, organizacione oblike, pojedinačne događaje, materijalne predmete, učesnike, vremenska i prostorna određenja i institucionalnu dokumentaciju. Njihovi odnosi određeni su prema izvorima i stručnim postupcima na kojima se zasnivaju pojedina saznanja. Detaljnije su određeni odnosi između Kola i njegovih izvedbi, materijalnih predmeta, ceremonijalnih funkcija i zapisa koji svjedoče o njihovom istorijskom razvoju. Razrađeni model integralnog dokumenta i njegova primjena na odabranu građu određuju dokumentacionu osnovu za dalju digitalnu realizaciju i istraživačko korišćenje. Razradom modela integralnog dokumenta Bokeljske mornarice utvrđen je način primjene opštih kategorija i relacija metamodela na određenu baštinsku cjelinu, kao i mogućnost sistematizovanja dokumentacionih zahtjeva izvedenih iz njene građe, čija primjenljivost na druge vrste kulturne baštine zahtijeva dodatno ispitivanje.

Kulturni i društveni značaj istraživanja ogleda se u tome što predložena dokumentaciona struktura znanje zajednice ne svodi na pomoćni izvor stručnih opisa, već ga evidentira kao zaseban dokumentacioni izvor, uz očuvanje autorstva, lokalne terminologije i okolnosti u kojima je zabilježeno. Na taj način tumačenja zajednice nosioca baštine postaju vidljiva i provjerljiva uporedo sa institucionalnim i stručnim određenjima. Institucijama zaštite, muzejima i arhivima integralni dokument pruža osnovu za povezivanje građe koja se čuva odvojeno, kao i za praćenje promjena u načinu vrednovanja i predstavljanja baštine. Za baštinu Bokeljske mornarice, zaštićenu na nacionalnom nivou i upisanu na UNESCO-vu Reprezentativnu listu, takva dokumentacija može doprinijeti praćenju njenog očuvanja i prenošenja, kao i odgovornom predstavljanju u digitalnom okruženju.

Usklađivanje multidisciplinarnog opisa kulturne baštine ostvaruje se povezivanjem stručnih određenja prema zajedničkom predmetu dokumentovanja, uz utvrđivanje postupaka, izvora i vremenskih okolnosti u kojima su pojedina saznanja nastala. Pri tom povezivanju zadržavaju se razlike između institucionalnih određenja, znanja zajednice, istorijskih svjedočanstava i istraživačkih interpretacija. Istraživanje baštine Bokeljske mornarice pokazalo je kako se takvi odnosi mogu sistematizovati u integralnoj dokumentacionoj strukturi i provjeriti na odabranoj građi. Time je određena metodološka osnova za ispitivanje integralnog dokumentovanja i drugih složenih baštinskih cjelina u kojima su materijalni i nematerijalni sadržaji međusobno povezani.

Literatura

1. Agencia Peruana de Noticias - Andina, „Gobierno de Bolivia reconoce que El cóndor pasa es peruano“, 22. 9. 2009, https://andina.pe/agencia/noticia-gobierno-bolivia-reconoce-que-condor-pasa-es-peruano-255064.aspx.

2. Agencia Peruana de Noticias - Andina, „Vicepresidente del Parlandino: En Bolivia se difunde el ‘Cóndor Pasa’ como canción de ese país“, 19. 9. 2009, https://andina.pe/agencia/noticia-vicepresidente-del-parlandino-bolivia-se-difunde-condor-pasa-como-cancion-ese-pais-254628.aspx.

3. Akagawa, Natsuko, Heritage Conservation and Japan’s Cultural Diplomacy: Heritage, National Identity and National Interest. Abingdon-New York: Routledge, 2015.

4. Andrianaivo, L. N., R. D’Autilia i V. Palma, „Architecture Recognition by Means of Convolutional Neural Networks“, The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, XLII-2/W15 (2019): 77-84.

5. Anonymous, „You Shall Sing and Dance: Contested ‘Safeguarding’ of Uyghur Intangible Cultural Heritage“, Asian Ethnicity, 22, br. 1 (2021): 121-139.

6. Antović, Iva, „Nematerijalna kulturna baština i UNESCO: primjer Bokeljske mornarice i njenog Kola“, Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, 28-29, Herceg Novi (2008): 255-270.

7. Antović, Iva, „Savremena sagledavanja Kola Bokeljske mornarice, kao identifikovanog nematerijalnog kulturnog dobra“, u: 12 vjekova Bokeljske mornarice: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, Kotor: Bokeljska mornarica, 2010, str. 175-184.

8. Antović, Iva, „Digitalizacija dokumentacije nematerijalne kulturne baštine kao jedan od osnovnih instrumenata njene zaštite: primjer Bokeljske mornarice i njenog Kola“, u: ICOM SEE Regional Conference Proceedings, Beograd-Niš, 2012, str. 89-101.

9. Antović, Iva (Ljesar), „Nematerijalna baština kao čuvar kulturnog identiteta - primjer Bokeljske mornarice i njenog Kola“, u: CRAFTATTRACT, 2011, str. 34-39.

10. Argyridou, Elena et al., „Digital Holistic Documentation of Cultural Heritage: Challenges and Risks, towards Shaping the Future“, The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, XLVIII-M-2-2023 (2023): 95-102.

11. Aristotel, Metafizika, prev. Tomislav Ladan. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1985.

12. Ashworth, G. J., Brian Graham i J. E. Tunbridge, Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies. London: Pluto Press, 2007.

13. Baek, Seohyun et al., „Development of an Artificial Intelligence-based Platform for the Analysis and Utilization of Cultural Heritage Data“, u: Proceedings of CIPA 2025, Seoul, 2025.

14. Bekiari, Chryssoula, George Bruseker, Martin Doerr, Christian-Emil Ore, Stephen Stead i Athanasios Velios, Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model (CIDOC CRM), Version 7.1.1. CIDOC CRM Special Interest Group, 2021.

15. Bekiari, Chryssoula, Martin Doerr, Patrick Le Bœuf i Pat Riva (ur.), FRBR: Object-Oriented Definition and Mapping from FRBRER, FRAD and FRSAD, version 2.4. International Working Group on FRBR and CIDOC CRM Harmonisation, November 2015.

16. Bekiari, Chryssoula et al. (ur.), Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model, Version 7.1.3. CIDOC CRM Special Interest Group, 2024.

17. Bendix, Regina, „Inheritances: Possession, Ownership, and Responsibility“, Traditiones, 38, br. 2 (2009): 181-199.

18. Bhowmik, Samir i Lily Díaz-Kommonen, „Hot Stones and Cool Digitals: Sustainable Contact Zones for Intangible Cultural Heritage in Finland“, International Journal of Intangible Heritage, 11 (2016): 161-172.

19. Blacking, John, How Musical Is Man? Seattle-London: University of Washington Press, 1973.

20. Blake, Janet, International Cultural Heritage Law. Oxford: Oxford University Press, 2015.

21. Blake, Janet, „UNESCO's 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage: The Implications of Community Involvement in 'Safeguarding'“, u: Intangible Heritage, ur. Laurajane Smith, Natsuko Akagawa, London-New York: Routledge, 2009, str. 45-73.

22. Blažeković, Zdravko, „La preservación de la música como 'diplomacia del patrimonio'“, Ensayos. Historia y teoría del arte, XXIII, br. 36 (2019): 19-29.

23. Boem, Kristofer, Krvna osveta: regulisanje i upravljanje sukoba u Crnoj Gori i drugim plemenskim društvima, prev. Časlav Pejović. Podgorica: CID, 1998.

24. Bokeljska mornarica Kotor, „Aktivnosti“, Zvanična internet stranica Bokeljske mornarice Kotor. https://www.bokeljskamornarica.com/Aktivnosti%20BM.htm (pristupljeno: 26. septembra 2026).

25. Bokeljska mornarica Kotor, „Mali admirali“, Zvanična internet stranica Bokeljske mornarice Kotor. https://www.bokeljskamornarica.com/Mali_admirali.htm (pristupljeno: 26. septembra 2026).

26. Bokeljska mornarica Kotor, Pravilnik o odori, činovima i nastupima aktivnog sastava Bokeljske mornarice Kotor (prečišćeni tekst). Kotor, 31. januar 2019. https://www.bokeljskamornarica.com/Pravilnik%20BM.htm (pristupljeno: 28. septembra 2026).

27. Bokeljska mornarica Kotor, Statut Bokeljske mornarice Kotor. Kotor, 2019. https://www.bokeljskamornarica.com/Statut%20BM.htm (pristupljeno: 28. septembra 2026).

28. Bortolotto, Chiara, „From Objects to Processes: UNESCO's 'Intangible Cultural Heritage'“, Journal of Museum Ethnography, br. 19 (2007).

29. Bourdieu, Pierre, Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste, prev. Richard Nice. London: Routledge & Kegan Paul, 1984.

30. Brazil, Decreto nº 3.551, de 4 de agosto de 2000.

31. British Library, The, „Endangered Archives Programme“. https://eap.bl.uk/ (pristupljeno: 27. februara 2026).

32. Bulatović, Dragan, „Baština kao brand ili muzej kao ekonomija želje. Da li robna marka ulazi u muzej ili je iz njega proizašla?“, Godišnjak za društvenu istoriju, XI, sv. 2-3 (2004): 137-148.

33. Bulatović, Dragan, „Baštinstvo ili o nezaboravljanju“, Kruševački zbornik, 11 (2005): 7-20.

34. Bulatović, Dragan, „Studije baštine kao temelj očuvanja humanističkog obrazovanja“, Andragoške studije, br. 1 (2015): 41-64.

35. Chastel, André, „Pojam baštine“, Pogledi, 18, br. 3-4 (1988): 709-723.

36. Christen, Kimberly, „Does Information Really Want to Be Free? Indigenous Knowledge Systems and the Question of Openness“, International Journal of Communication, 6 (2012): 2870-2893.

37. Christen, Kimberly, „Opening Archives: Respectful Repatriation“, The American Archivist, 74, br. 1 (2011): 185-210.

38. Clifford, James, „Museums as Contact Zones“, u: Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century, Cambridge, MA-London: Harvard University Press, 1997, str. 188-219.

39. Codice dei beni culturali e del paesaggio, Decreto Legislativo 22 gennaio 2004, n. 42.

40. Condorelli, Francesca, „La documentazione del patrimonio culturale perduto mediante fotogrammetria e intelligenza artificiale / The Documentation of Lost Cultural Heritage Using Photogrammetry and Artificial Intelligence“, Mimesis - Environment & Technology Foundation, 2, br. 1 (2022).

41. Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (89) 6 of the Committee of Ministers to Member States on the Protection and Enhancement of the Rural Architectural Heritage, Strasbourg: Council of Europe, 13. april 1989. https://rm.coe.int/09000016804cc8c2 (pristupljeno: 9. oktobra 2026).

42. Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (98) 5 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Heritage Education, Strasbourg: Council of Europe, 17. mart 1998. https://rm.coe.int/16804f1ca1 (pristupljeno: 9. oktobra 2026).

43. Council of Europe, European Cultural Convention, European Treaty Series, No. 18, Paris, 19. decembar 1954. https://rm.coe.int/168006457e (pristupljeno: 9. oktobra 2026).

44. Council of Europe, Parliamentary Assembly, „Europe, a Common Heritage: A Council of Europe Campaign“, Recommendation 1465 (2000), Strasbourg: Council of Europe, 17. maj 2000. https://pace.coe.int/en/files/16807/html (pristupljeno: 9. oktobra 2026).

45. Council of Europe, „Resolution No. 1: The Cultural Heritage as a Factor in Building Europe“, u: Fourth European Conference of Ministers Responsible for the Cultural Heritage, Helsinki, 30-31 May 1996: Report by the Secretary General, CM(96)97, Strasbourg: Council of Europe, 1996, str. 24-25. https://rm.coe.int/16805077fc (pristupljeno: 9. oktobra 2026).

46. Courtney, Briana I., Preserving the Intangible: A Case Study of Digital Frameworks for Newgrange’s Experiential Heritage, master rad, Kent State University, Kent, Ohio, 2026.

47. Crawford, Kate, Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence. New Haven-London: Yale University Press, 2021.

48. CRESPIAL (Centro Regional para la Salvaguardia del Patrimonio Cultural Inmaterial de América Latina), „Sobre el Crespial“, Zvanična internet stranica CRESPIAL-a. https://crespial.org/sobre-el-crespial/.

49. Crouzet, Laurence, Adrian Leander Pöllinger i Silke Langenberg, „Craft and Repair Heritage: From Capture to Dissemination in Digital Space“, The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, XLVIII-M-9 (2025): 367-373.

50. Cruz Franco, Pablo Alejandro, Adela Rueda Márquez de la Plata i María Pérez Sendín, „Investigating a Workflow for Obtaining Physical Models from Digital Twins Obtained through Photogrammetry and TLS“, Applied Sciences, 13 (2023): 1057.

51. Csáky, Moritz i Monika Sommer (ur.), Kulturerbe als soziokulturelle Praxis: Gedächtnis - Erinnerung - Identität. Innsbruck: StudienVerlag, 2005.

52. Curtis, Tim i Frank Proschan, „Mobilizing Communities to Document Their Intangible Cultural Heritage“, u: Information and Networking for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, ICHCAP, 2009.

53. Davenport, Lisa E., Jazz Diplomacy: Promoting America in the Cold War Era. Jackson: University Press of Mississippi, 2009.

54. Deacon, Harriet, „Intangible Heritage in Conservation Management Planning: The Case of Robben Island“, International Journal of Heritage Studies, 10, br. 3 (2004): 309-328.

55. Deacon, Harriet, „Measuring the Effectiveness of the 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage“, u: World Heritage on the Ground: Ethnographic Perspectives, ur. Christoph Brumann, David Berliner, New York-Oxford: Berghahn Books, 2016, str. 89-111.

56. Deacon, Harriet i Rieks Smeets, „Authenticity, Value and Community Involvement in Heritage Management under the World Heritage and Intangible Heritage Conventions“, Heritage & Society, 6, br. 2 (2013): 129-143.

57. Deacon, Harriet i Rieks Smeets, „The Examination of Nomination Files under the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage“, u: The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage, ur. Michelle L. Stefano, Peter Davis, Abingdon-New York: Routledge, 2017, str. 22-39.

58. De-Miguel-Molina, Blanca i Rafael Boix-Doménech, „Introduction: Music, from Intangible Cultural Heritage to the Music Industry“, u: Music as Intangible Cultural Heritage: Economic, Cultural and Social Identity, ur. Blanca de-Miguel-Molina, Virginia Santamarina-Campos, María de-Miguel-Molina, Rafael Boix-Doménech, Cham: Springer, 2021, str. 3-8.

59. DigiCulture, „Improving the Digital Competences and Social Inclusion of Adults in Creative Industries“, Erasmus+ projekat, koordinacija: Politehnika University of Timișoara. https://digiculture.eu (pristupljeno: 26. maja 2025).

60. Digital Preservation Coalition, Digital Preservation Handbook, 2. izd., 2015.

61. Dimitropoulos, Kosmas et al., „A Multimodal Approach for the Safeguarding and Transmission of Intangible Cultural Heritage: The Case of i-Treasures“, IEEE Intelligent Systems, 33, br. 6 (2018): 3-16.

62. Dimitropoulos, Kosmas et al., „Capturing the Intangible: An Introduction to the i-Treasures Project“, u: Proceedings of the 9th International Conference on Computer Vision Theory and Applications (VISAPP 2014), knj. 1, SciTePress, 2014, str. 773-781.

63. Doerr, Martin, „The CIDOC Conceptual Reference Module: An Ontological Approach to Semantic Interoperability of Metadata“, AI Magazine, 24, br. 3 (2003): 75-92.

64. Domenici, Eloisa, „Samba de Roda and the Threat of Epistemicide on the North Coast of Bahia“, MUSICultures, 48 (2021): 142-167.

65. Duffy, Paul R. J. i Simon Popple, „Pararchive and Island Stories: Collaborative Co-design and Community Digital Heritage on the Isle of Bute“, Internet Archaeology, br. 46 (2017).

66. European Commission, „Periodic Reporting for Period 3 - MNEMOSYNE (EU ERA Chair in Digital Cultural Heritage: Mnemosyne)“, CORDIS, 2022-2023, Grant Agreement ID 810857 (pristupljeno: 13. septembra 2026).

67. Europeana Foundation, „About Europeana / Europeana Collections“. https://www.europeana.eu/en/about-us (pristupljeno: 27. februara 2026).

68. Europeana Foundation, Definition of the Europeana Data Model elements, v. 5.2.8, 2017. https://pro.europeana.eu/page/edm-documentation (pristupljeno: 3. novembra 2026).

69. Europeana Foundation, Europeana Data Model Documentation. The Hague: Europeana Foundation, 2013.

70. Europeana Foundation, Europeana Strategy 2020-2025: Empowering Digital Change. Hag: Europeana Foundation, 2020.

71. Feenberg, Andrew, Questioning Technology. London-New York: Routledge, 1999.

72. Filipović, Vladimir (ur.), Filozofijski rječnik. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989.

73. Floridi, Luciano, „What the near future of artificial intelligence could be“, Philosophy & Technology, 32 (2019): 1-15.

74. Fu, Yanan, Ke Shi i Le Xi, „Artificial Intelligence and Machine Learning in the Preservation and Innovation of Intangible Cultural Heritage: Ethical Considerations and Design Frameworks“, Digital Scholarship in the Humanities, 40, br. 2 (2025): 487-508.

75. Gadamer, Hans-Georg, Istina i metoda: osnovi filozofske hermeneutike. Sarajevo: Veselin Masleša, 1978.

76. Garcia-Fernandez, Jorge i Leonor Medeiros, „Integrating Digital Documentation and Community Engagement: 'Unveiling the Hidden Hamina' International Summer School“, ISPRS Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, IV-2/W6 (2019): 61-68.

77. Gavrilović, Ljiljana, Muzeji i granice moći, Biblioteka XX vek, knj. 196. Beograd: Knjižara Krug, 2011.

78. Gavrilović, Ljiljana, „Nomen est omen: baština ili nasleđe - (ne samo) terminološka dilema“, Etnoantropološki problemi, n. s., 5, sv. 2 (2010): 41-53.

79. Gavrilović, Ljiljana, „Potraga za osobenošću: izazovi i dileme unutar koncepta očuvanja i reprezentovanja nematerijalnog kulturnog nasleđa“, Etnoantropološki problemi, n. s., 6, sv. 1 (2011): 221-234.

80. Gavrilović, Ljiljana, „Promišljanje problema (pre svega) nematerijalnog kulturnog nasleđa“, Etnološka tribina, 42, br. 35 (2012): 21-24.

81. Giannoulakis, Stamatios, Nicolas Tsapatsoulis i Nikos Grammalidis, „Metadata for Intangible Cultural Heritage: The Case of Folk Dances“, u: Proceedings of the 13th International Joint Conference on Computer Vision, Imaging and Computer Graphics Theory and Applications, knj. 5 (VISAPP 2018), SciTePress, 2018, str. 634-645.

82. Giglitto, Danilo, „Community Empowerment through the Management of Intangible Cultural Heritage in the Isle of Jura, Scotland“, Imperial Journal of Interdisciplinary Research, 3, br. 5 (2017): 567-578.

83. Giglitto, Danilo, Shaimaa Lazem i Anne Preston, „A Participatory Approach for Digital Documentation of Egyptian Bedouins' Intangible Cultural Heritage“, Interaction Design and Architecture(s), br. 41 (2019): 31-49.

84. Golubović, Zagorka, „Ideologizacija kulture kao jedan vid otuđenja“, u: Protiv zabrana: razgovor „Socijalizam i kultura“, Filozofsko društvo Srbije 1969, ur. Zdravko Kučinar, Beograd: Službeni glasnik, 2011.

85. Gopalakrishnan, Sudha, „Intangible Cultural Heritage Inventory-Making and the Establishment of Information Systems: Initiatives from India“, u: Information and Networking for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, ICHCAP, 2009, str. 95-102.

86. Gramsci, Antonio, Selections from the Prison Notebooks. London: Lawrence & Wishart, 1971.

87. Hafstein, Valdimar Tr., Making Intangible Heritage: El Cóndor Pasa and Other Stories from UNESCO. Bloomington: Indiana University Press, 2018.

88. Hafstein, Valdimar Tr., „Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation“, u: Intangible Heritage, ur. Laurajane Smith, Natsuko Akagawa, London-New York: Routledge, 2009, str. 93-111.

89. Hafstein, Valdimar Tr., „Patrimonial Reflections: From Burning Buildings to Bodies of Heritage“, Ethnologies, 36, br. 1-2 (2014).

90. Hall, Stuart, „Cultural Studies: Two Paradigms“, Media, Culture & Society, 2, br. 1 (1980): 57-72.

91. Hall, Stuart, „The Work of Representation“, u: Representation: Cultural Representations and Signifying Practices, ur. Stuart Hall, London: Sage Publications, 1997.

92. Hameršak, Marijana i Iva Pleše, „Heritage on Demand: UNESCO Intangible Cultural Heritage Initiative in Croatian Context“, Folklore: Electronic Journal of Folklore, br. 74 (2018): 129-152.

93. Harris, Rachel, „Uyghur Heritage under China's 'Antireligious Extremism' Campaigns“, u: Cultural Heritage and Mass Atrocities, ur. James Cuno, Thomas G. Weiss, Los Angeles: Getty Publications, 2022, str. 133-150.

94. Harrison, Rodney, Heritage: Critical Approaches. London-New York: Routledge, 2013.

95. Hassani, F., „Documentation of Cultural Heritage: Techniques, Potentials and Constraints“, The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, XL-5/W7 (2015): 207-214.

96. Hebdige, Dick, Subculture: The Meaning of Style. London: Methuen, 1979.

97. HIGHRES Project, Good Practices Handbook on Identification, Participatory Management, Digital Storytelling, and Promotion of Intangible Cultural Heritage. Erasmus+ Programme, 2025.

98. Hooper-Greenhill, Eilean, Museums and the Shaping of Knowledge. London-New York: Routledge, 1992.

99. Hou, Xiaofei i Xia Wang, „Modeling and Representation of Intangible Cultural Heritage Knowledge Using Linked Data and Ontology“, Proceedings of the Association for Information Science and Technology, 56, br. 1 (2019): 409-412.

100. Hou, Yumeng, EncodingActs: Modeling, Representing and Transmitting Embodied Knowledge in Traditional Martial Arts, doktorska disertacija, Lausanne: École Polytechnique Fédérale de Lausanne (EPFL), 2024.

101. Hou, Yumeng, Sarah Kenderdine, Davide Picca, Mattia Egloff i Alessandro Adamou, „Digitizing Intangible Cultural Heritage Embodied: State of the Art“, Journal on Computing and Cultural Heritage, 15, br. 3 (2022): čl. 55.

102. Hou, Yumeng i Sarah Kenderdine, „Ontology-based Knowledge Representation for Traditional Martial Arts“, Digital Scholarship in the Humanities, 39, br. 2 (2024): 575-592.

103. Howard, Keith (ur.), Music as Intangible Cultural Heritage: Policy, Ideology, and Practice in the Preservation of East Asian Traditions. Farnham-Burlington: Ashgate, 2012.

104. Hu, Jing, Yufei Lv i Min Zhang, „The Ontology Design of Intangible Cultural Heritage Based on CIDOC CRM“, International Journal of u- and e-Service, Science and Technology, 7, br. 1 (2014): 261-274.

105. ICHpedia - Intangible Cultural Heritage Online Encyclopedia, National Research Institute of Cultural Heritage, Republic of Korea. http://www.ichpedia.org (pristupljeno: 26. maja 2025).

106. ICOM-CIDOC, CIDOC Conceptual Reference Model (CRM), verzija 7.1. Paris: International Council of Museums (ICOM), 2021.

107. IFLA, FRBRoo: A Conceptual Model for Bibliographic Information in Object-Oriented Formalism. The Hague: International Federation of Library Associations and Institutions, 2015.

108. IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records, Functional Requirements for Bibliographic Records: Final Report. München: K. G. Saur, 1998.

109. Instituto Nacional de Cultura del Perú, „Declaran Patrimonio Cultural de la Nación a la obra musical 'El Cóndor Pasa' y de Interés Cultural a la obra de Daniel Alomía Robles", Resolución Directoral Nacional n.º 219-INC, Lima, 16. mart 2004.

110. Intawong, Kannikar, Phimphakan Thongthip, Songpon Khanchai i Kitti Puritat, „The Lanna XR Dance Heritage: Exploring XR for the Digitization and Transmission of Intangible Culture", Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage, 39 (2025): e00457.

111. International Council of Museums (ICOM), Museums, Intangible Heritage and Globalisation – The Shanghai Charter, 7. regionalna skupština ICOM-a za Aziju i Pacifik, Šangaj, 20-24. oktobar 2002. https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/Shanghay_Charter_Eng.pdf.

112. International Council of Museums (ICOM), „Seoul Declaration of ICOM on the Intangible Heritage", Resolution No. 1, 21st General Assembly of ICOM, Seoul, 8. oktobar 2004. https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ICOMs-Resolutions_2004_Eng.pdf.

113. International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA), The UNESCO/PERSIST Guidelines for the Selection of Digital Heritage for Long-Term Preservation. Hag: IFLA, 2021.

114. IPHAN, Inventário Nacional de Referências Culturais (INRC).

115. Isaac, Antoine i Robina Clayphan, Europeana Data Model (EDM) Primer. The Hague: Europeana Foundation, 2013.

116. ISO, ISO 21127:2014, Information and Documentation - A Reference Ontology for the Interchange of Cultural Heritage Information. Geneva: International Organization for Standardization, 2014.

117. ISO, ISO 21127:2023, Information and documentation - A reference ontology for the interchange of cultural heritage information. Geneva: International Organization for Standardization, 2023. https://www.iso.org/standard/85100.html (pristupljeno: 3. novembra 2026).

118. Italy: New Code of Cultural Heritage and Landscape, Global Legal Monitor, Library of Congress, 20. maj 2016. https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2016-05-20/italy-new-code-of-cultural-heritage-and-landscape (pristupljeno: 1. aprila 2025).

119. Ivanović, Zorica, „Antropološka kritika teze o 'braku kupovinom žena' kao prilog promišljanju interdisciplinarnosti", Etnoantropološki problemi, n. s., 2, sv. 2 (2007): 157-220.

120. Kettula, Suvi i Eero Hyvönen, „Process-centric Cataloguing of Intangible Cultural Heritage", u: Proceedings of CIDOC 2012: Enriching Cultural Heritage, Helsinki: ICOM International Committee for Documentation (CIDOC), 2012, str. 25-31.

121. Kirshenblatt-Gimblett, Barbara, Destination Culture: Tourism, Museums, and Heritage. Berkeley: University of California Press, 1998.

122. Kirshenblatt-Gimblett, Barbara, „Intangible Heritage as Metacultural Production", Museum International, 56, br. 1-2 (2004): 52-65.

123. Kirshenblatt-Gimblett, Barbara, „Theorizing Heritage“, Ethnomusicology, 39, br. 3 (1995).

124. Kytö, Meri, Nicolas Rémy i Heikki Uimonen (ur.), European Acoustic Heritage. Tampere: Tampere University of Applied Sciences, 2012.

125. Larsen, Kjersti, Where Humans and Spirits Meet: The Politics of Rituals and Identified Spirits in Zanzibar. New York-Oxford: Berghahn Books, 2008.

126. Lebo, Timothy, Satya Sahoo i Deborah McGuinness (ur.), „PROV-O: The PROV Ontology“, W3C Recommendation, 30. april 2013.

127. Lenzerini, Federico, „Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples“, European Journal of International Law, 22, br. 1 (2011): 101-120.

128. Li, Jiajia i Zixia Zheng, „DianTea: An Augmented Performance VR System for Enhancing Chinese Youth Learning about Tea-Making as an Intangible Cultural Heritage“, International Journal of Human-Computer Studies, 203 (2025): 103579.

129. Lindborg, PerMagnus et al., „Multimodal Hong Kong: Documenting Soundscape and Smellscape at Places of Intangible Cultural Heritage“, u: Proceedings of the 53rd International Congress and Exposition on Noise Control Engineering (INTER-NOISE 2024), Nantes: Institute of Noise Control Engineering, 2024, str. 713-724.

130. Llamas, J., P. M. Lerones, R. Medina, E. Zalama i J. Gómez-García-Bermejo, „Classification of Architectural Heritage Images Using Deep Learning Techniques“, Applied Sciences, 7 (2017): 992.

131. Lowenthal, David, „Authenticity? The Dogma of Self-Delusion“, u: Why Fakes Matter: Essays on Problems of Authenticity, ur. Mark Jones, London: British Museum Press, 1993, str. 184-192.

132. Lowenthal, David, The Heritage Crusade and the Spoils of History. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

133. Lowenthal, David, The Past is a Foreign Country. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

134. Lucifora, Chiara et al., „Virtual Reality Supports Perspective Taking in Cultural Heritage Interpretation“, Computers in Human Behavior, 148 (2023): čl. 107911.

135. Lusenet, Yola de, „Tending the Garden or Harvesting the Fields: Digital Preservation and the UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage“, Library Trends, 56, br. 1 (2007): 164-182.

136. Lähdesmäki, Tuuli i Viktorija L. A. Čeginskas, „Conceptualisation of Heritage Diplomacy in Scholarship“, International Journal of Heritage Studies, 28, br. 5 (2022): 635-650.

137. Lähdesmäki, Tuuli i Viktorija L. A. Čeginskas, „Introduction: Reflecting on Heritage Diplomacy“, International Journal of Cultural Policy, 29, br. 1 (2023): 1-8.

138. Malraux, André, Le Musée imaginaire. Genève: Albert Skira, 1947.

139. Mariani, Fabio, Lynn Rother i Max Koss, „Teaching Provenance to AI: An Annotation Scheme for Museum Data“, u: AI in Museums: Reflections, Perspectives and Applications, ur. Sonja Thiel, Johannes C. Bernhardt, Bielefeld: transcript Verlag, 2023, str. 163-172.

140. Marković, Biljana, „Radulović: Običaj Gađanje kokota zaštićen kao nematerijalno kulturno dobro Crne Gore“, Radio Kotor, 24. maj 2024.

141. Marković, Biljana, „U Perastu održana svečanost Zavjetni dan - i ove godine izostalo gađanje kokota“, Radio Kotor, 16. maj 2025.

142. Maroević, Ivo, Uvod u muzeologiju. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1993.

143. Maroević, Ivo, „Kulturna baština između globalnog i nacionalnog - umjetnička djela kao povezujući čimbenik“, u: Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, ur. Milan Pelc, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2004, str. 397-399.

144. Marra, Adriana et al., „Combining Integrated Informative System and Historical Digital Twin for Maintenance and Preservation of Artistic Assets“, Sensors, 21, br. 17 (2021): 5956.

145. Martineau, Myriame, „Conte et inter-cultures au Québec: vers une pratique collaborative d’un lien de mémoire“, Alterstice: Revue internationale de la recherche interculturelle, 5, br. 2 (2015): 79-88.

146. Mathioudakis, Georgios et al., „InCulture: A Collaborative Platform for Intangible Cultural Heritage Narratives“, Heritage, 5, br. 4 (2022): 2881-2903.

147. Matjan, Vida, Igre i pjesme Dobrote i Škaljara. Titograd, 1984.

148. Mensch, Peter van, Towards a Methodology of Museology, PhD thesis, University of Zagreb, 1993.

149. Mihaliček, Marija, „Nošnja Bokeljske mornarice u likovnim prikazima od XVIII do XX stoljeća“, u: Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice: zbornik radova međunarodnog naučnog skupa, ur. Jovan J. Martinović, Kotor: Bokeljska mornarica, 2010, str. 329-346.

150. Mijušković, Slavko, Kotorska mornarica. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 1994.

151. Mijušković, Slavko, „Kotorske galije i njihovi zapovjednici“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XI (1963): 75-114.

152. Mijušković, Slavko, „Kotorski admirali“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XV (1967): 5-32; XVI (1968): 11-61.

153. Mijušković, Slavko, „Na kojim se osnovama zasniva tvrđenje o postojanju organizacije kotorskih pomoraca već 809. godine“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XIX (1971): 2-21.

154. Mijušković, Slavko, „Osnivanje bratovštine kotorskih pomoraca i njen Statut iz 1463. godine“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XVII (1969): 9-41.

155. Mijušković, Slavko, „Vojna organizacija Bratovštine kotorskih pomoraca“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XX (1972): 27-39.

156. Milošević, Miloš, „530 godina Statuta Bokeljske mornarice“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XLI-XLII (1994): 13-28.

157. Milošević, Miloš, „Kolo Bokeljske mornarice“, u: XII vjekova Bokeljske mornarice, Beograd, 1972.

158. Milošević, Miloš, Pomorski trgovci, ratnici i mecene: studije o Boki kotorskoj XV-XIX stoljeća, prir. Vlastimir Đokić. Beograd-Podgorica: Equilibrium-CID, 2003.

159. Milošević, Miloš i Jelena Antović, „Pogovor“, u: Statut Bratovštine svetog Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegatima do 1807. godine, prir. Miloš Milošević, Jelena Antović, Kotor: Bokeljska mornarica Kotor, 2009, str. 153-158.

160. Milošević, Miloš i Jelena Antović, „Pogovor Statutu Bratovštine sv. Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegatima do 1807. godine“, u: Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice, ur. Jovan J. Martinović, Kotor: Bokeljska mornarica Kotor, 2010, str. 27-28.

161. Milošević, Miloš i Jelena Antović (prir.), Statut Bratovštine svetog Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegatima do 1807. godine. Kotor: Bokeljska mornarica, 2009.

162. Ministarstvo kulture Crne Gore, Dopuna Nominacionog dosijea kulturne baštine Bokeljske mornarice Kotor. Cetinje, 2020.

163. Ministarstvo kulture Crne Gore, Nominacioni dosije kulturne baštine Bokeljske mornarice Kotor. Cetinje, 2020.

164. Ministarstvo kulture Crne Gore, Prijedlog i učešće Crne Gore na 14. zasijedanju Međuvladinog komiteta za zaštitu nematerijalne kulturne baštine UNESCO, 2019.

165. Ministarstvo kulture i medija Crne Gore, „Zakoni, pravilnici". https://www.gov.me/clanak/zastita-kulturnih-dobara (pristupljeno: 10. oktobra 2026).

166. Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, „Tripundanske svečanosti i kolo sv. Tripuna – tradicije bokeljskih Hrvata u Hrvatskoj". https://min-kulture.gov.hr/nematerijalna-kulturna-dobra-upisana-na-unesco-ov-reprezentativni-popis-nematerijalne-kulturne-bastine-covjecanstva/tripundanske-svecanosti-i-kolo-sv-tripuna-tradicije-bokeljskih-hrvata-u-hrvatskoj/23192 (pristupljeno: 25. 10. 2025).

167. Moseley, Christopher (ur.), Atlas of the World's Languages in Danger, 3. izd. Pariz: UNESCO Publishing, 2010. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187026 (pristupljeno: 25. maja 2025).

168. Mountcastle, Amy, „Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti" (komentar na rad Lidije Nikočević), Etnološka tribina, 42, br. 35 (2012): 43-44.

169. Mozaffari, Ali i Ali Akbar, „Heritage Diplomacy and Soft Power Competition between Iran and Turkey: Competing Claims over Rumi and Nowruz", International Journal of Cultural Policy, 30, br. 5 (2024): 597-614.

170. Naumović, Slobodan, „Economic Transformation and the Utilization of Tradition: Achieving Covert Benefits through the Use of Reciprocity in Rites of Passage in Serbian Villages", Etnoantropološki problemi, n. s., 8, sv. 2 (2013): 343-383.

171. Niccolucci, Franco, Achille Felicetti i Sorin Hermon, „Populating the Data Space for Cultural Heritage with Heritage Digital Twins", Data, 7, br. 8 (2022): čl. 105. https://doi.org/10.3390/data7080105.

172. Niccolucci, Franco, Béatrice Markhoff, Maria Theodoridou, Achille Felicetti i Sorin Hermon, „The Heritage Digital Twin: a bicycle made for two. The integration of digital methodologies into cultural heritage research", Open Research Europe, 3 (2023).

173. Niccolucci, Franco i Achille Felicetti, „Digital Twin Sensors in Cultural Heritage Ontology Applications", Sensors, 24, br. 12 (2024): 3978.

174. Nikočević, Lidija, „Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti", Etnološka tribina, 42, br. 35 (2012): 7-20.

175. Nikočević, Lidija, „Nematerijalni aspekti kulturne baštine i njihovo mjesto u muzejima: pogled etnologa", Informatica museologica, 34, br. 3-4 (2003): 61-69.

176. Nikolakopoulou, Vasiliki et al., „Conveying Intangible Cultural Heritage in Museums with Interactive Storytelling and Projection Mapping: The Case of the Mastic Villages", Heritage, 5, br. 2 (2022): 1024-1049.

177. Nye, Joseph S., Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. New York: Basic Books, 1990.

178. „Oštre kritike zbog tradicionalnog gađanja kokota u Perastu“, Radio Slobodna Evropa, 16. 5. 2019. https://www.slobodnaevropa.org/a/29944439.html (pristupljeno: 19. 10. 2026).

179. Park, Soon Cheol, „ICHPEDIA, a Case Study in Community Engagement in the Safeguarding of ICH Online“, International Journal of Intangible Heritage, 9 (2014): 69-82.

180. Parry, Ross, Recoding the Museum: Digital Heritage and the Technologies of Change. London: Routledge, 2007.

181. Pasinović, Milenko M., „Tripundanske obredne svečanosti - dio nematerijalne kulturne baštine“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, LVII-LVIII (2010): 193-208.

182. Peckham, Robert Shannan (ur.), Rethinking Heritage: Cultures and Politics in Europe. London: I. B. Tauris, 2003.

183. Pedro, Akeem i Jean Ho Chu, „Performing Jongmyo Jeryeak in VR: A Rhythm Game with Pyeongyeong“, u: 2025 IEEE International Symposium on Mixed and Augmented Reality Adjunct (ISMAR-Adjunct), IEEE, 2025, str. 839-840.

184. Peeva, Adela (rež.), Whose Is This Song? (Čija je ovo pjesma?), dokumentarni film, 2003.

185. Pepe, Massimiliano, Vincenzo Saverio Alfio, Domenica Costantino i Daniele Scaringi, „Data for 3D Reconstruction and Point Cloud Classification Using Machine Learning in Cultural Heritage Environment“, Data in Brief, 42 (2022): 108250.

186. Pietroni, Eva, „Mapping the Soundscape in Communicative Forms for Cultural Heritage: Between Realism and Symbolism“, Heritage, 4, br. 4 (2021): 4495-4523.

187. Pietroni, Eva i Daniele Ferdani, „Virtual Restoration and Virtual Reconstruction in Cultural Heritage: Terminology, Methodologies, Visual Representation Techniques and Cognitive Models“, Information, 12, br. 4 (2021): 167.

188. Popadić, Milan, Čiji je Mikelanđelov David? Baština u svakodnevnom životu. Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2012.

189. Popadić, Milan, Građenje pamćenja: prostorno-memorijski sistem muzeološke vrednosti. Slučaj Muzeja savremene umetnosti u Beogradu, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd, 2011.

190. Popadić, Milan, „Kulturno nasleđe - ogled iz filozofije baštine“, Etnološko-antropološke sveske, 15, n. s. 4 (2010): 11-22.

191. Popadić, Milan, Vreme prošlo u vremenu sadašnjem: Uvod u studije baštine. Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 2015.

192. Poulot, Dominique, Patrimoine et modernité. Paris: L’Harmattan, 1998.

193. Pratt, Mary Louise, „Arts of the Contact Zone“, Profession (1991): 33-40.

194. Pérez López, Lidia del Carmen, „La preservación de la música como diplomacia del patrimonio“, Preprints.org, 2025.

195. Quigley, Colin, „The Hungarian Dance House Movement and Revival of Transylvanian String Band Music“, u: The Oxford Handbook of Music Revival, ur. Caroline Bithell, Juniper Hill, Oxford: Oxford University Press, 2014, str. 182-202.

196. Quintilla-Castán, Marta i Luis Agustín-Hernández, „Un sistema de gestión de código abierto para el inventario del patrimonio de estilo Gótico Mediterráneo“, u: Transizioni. Atti del 44° Convegno Internazionale dei Docenti delle Discipline della Rappresentazione, ur. M. Cannella, A. Garozzo, S. Morena, Milano: FrancoAngeli, 2023, str. 1938-1953.

197. Radović, Ilija, „Proslava 1200 godina prenosa relikvija sv. Tripuna i postojanja Bokeljske mornarice (13. januara 809 - 13. januar 2009. godine)“, u: Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice, Kotor, 2013.

198. Rassool, Ciraj, „Community Museums, Memory Politics, and Social Transformation in South Africa: Histories, Possibilities, and Limits“, u: Museum Frictions: Public Cultures/Global Transformations, ur. Ivan Karp, Corinne A. Kratz, Lynn Szwaja, Tomás Ybarra-Frausto, Durham: Duke University Press, 2006, str. 286-321.

199. Rodil, Kasper, „A Perspective on Systems Design in the Digitisation of Intangible Cultural Heritage“, International Journal of Intangible Heritage, 12 (2017): 190-198.

200. Rodil, Kasper i Matthias Rehm, „A Decade Later: Looking at the Past while Sketching the Future of ICH through the Tripartite Digitisation Model“, International Journal of Intangible Heritage, 10 (2015): 47-60.

201. Royal Bhutanese Embassy, New Delhi, „Gross National Happiness“, Bhutan at a Glance, Ministry of Foreign Affairs and External Trade, Royal Government of Bhutan, b. g. https://www.mfa.gov.bt/rbedelhi/bhutan-at-glance/gross-national-happiness/ (pristupljeno: 9. oktobra 2026).

202. Salamon, Soma, „From the Village to the Táncház: The Revival Metamorphosis of a Peasant Flute Player“, Acta Ethnographica Hungarica, 68, br. 2 (2023): 499-523.

203. Sandroni, Carlos, „Samba de roda, patrimônio imaterial da humanidade“, Estudos Avançados, 24, br. 69 (2010): 373-388.

204. Sartori, Andrea, The Digitization of Cultural Heritage: Conceptual Framework, Policy Analysis and Case Studies, doktorska disertacija, Università degli Studi di Firenze, 2014.

205. Sbutega, Antun, Bokeljska mornarica: nematerijalna kulturna baština čovječanstva. Kotor: Fondacija „Don Branko Sbutega“ i Pomorski muzej Crne Gore, 2022.

206. Sbutega, Antun, „Pismo Odjeljenju za nematerijalnu kulturnu baštinu UNESCO-a (CLT/CRE/ITH)“, Kotor, 2. april 2019, arhivska i dokumentarna građa Bokeljske mornarice Kotor. https://www.scribd.com/document/765296485/Pismo-admirala-Sbutege-UNESCO-u-VA%C5%BDNO-ZA-LITERATURU (pristupljeno: 20. 10. 2026).

207. Sbutega, Antun, „Tradicija kao faktor razvoja. O značaju tradicije Bokeljske mornarice za društveni i kulturni razvoj“, u: Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, ur. Jovan J. Martinović, Kotor: Bokeljska mornarica Kotor, 2010, str. 103-116.

208. Severo, Marta, „Safeguarding Without a Record? The Digital Inventories of Intangible Cultural Heritage“, u: Towards a Philosophy of Digital Media, ur. Alberto Romele, Enrico Terrone, Cham: Palgrave Macmillan, 2018, str. 165-182.

209. Severo, Marta, „Safeguarding Without a Record: Documentation and the Challenges of the Intangible“, SAACLR Review, br. 2 (2020): 33-40.

210. Skublewska-Paszkowska, Maria, Marek Milosz, Pawel Powroznik i Edyta Lukasik, „3D Technologies for Intangible Cultural Heritage Preservation - Literature Review for Selected Databases“, Heritage Science, 10 (2022): čl. 3.

211. Skupština Crne Gore, akt br. 26-2/25-4/4, 31. jul 2025.

212. Skupština Crne Gore, zapis sa sjednice od 23. decembra 2019, izlaganje Adrijana Vuksanovića o nominaciji Bokeljske mornarice za UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

213. Smith, Laurajane, Uses of Heritage. London-New York: Routledge, 2006.

214. Sun, Jing, Kartini Aboo Talib Khalid i Chan Suet Kay, „Deep Learning Models for Cultural Pattern Recognition: Preserving Intangible Heritage of Li Ethnic Subgroups through Intelligent Documentation Systems“, Future Technology, 4, br. 3 (2025): 119-137.

215. Šola, Tomislav, Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju. Zagreb: Hrvatski nacionalni komitet ICOM, 2003.

216. Šola, Tomislav, Prema totalnom muzeju, Biblioteka Mnemosophia, knj. I. Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; Kruševac: Sigraf, 2011.

217. Taylor, Diana, „Saving the ‘Live’? Re-performance and Intangible Cultural Heritage“, Études anglaises, 69, br. 2 (2016): 149-161.

218. Tuđman, Miroslav, Struktura kulturne informacije. Zagreb: Zavod za kulturu Hrvatske, 1983.

219. UNESCO, „A Four-Year Project to Record Living Music and Dance Traditions in Ethiopia: Towards a Comprehensive National Intangible Cultural Heritage Inventory“, Intangible Cultural Heritage. https://ich.unesco.org/doc/src/01856-EN.pdf.

220. UNESCO, „Category 2 Centres under the auspices of UNESCO“. Paris: UNESCO. https://ich.unesco.org/en/category2-centres (pristupljeno: 22. maja 2025).

221. UNESCO, Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Paris: UNESCO, 1972. https://whc.unesco.org/en/conventiontext/ (pristupljeno: 15. jula 2025).

222. UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO, 2003. https://ich.unesco.org/en/convention (pristupljeno: 19. 10. 2026).

223. UNESCO, „Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: a festive representation of a memory and cultural identity“, nominacioni dosije br. 01727. https://ich.unesco.org/en/RL/cultural-heritage-of-boka-navy-kotor-a-festive-representation-of-a-memory-and-cultural-identity-01727 (pristupljeno: 3. novembra 2026).

224. UNESCO, Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage, Odluka 10.COM 15.A, Windhoek: UNESCO, 2015. https://ich.unesco.org/en/decisions/10.COM/15.A (pristupljeno: 25. maja 2025).

225. UNESCO, „Festivity of Saint Tryphon and the Kolo (Chain Dance) of Saint Tryphon, Traditions of Croats from Boka Kotorska (Bay of Kotor) Who Live in the Republic of Croatia“, nominacioni dosije br. 01891, Hrvatska, 2022.

226. UNESCO, „Flamenco“, Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, nominacioni dosije br. 00363, 2010. https://ich.unesco.org/en/RL/flamenco-00363 (pristupljeno: 19. 10. 2026).

227. UNESCO, Global Capacity-Building Strategy. Paris: UNESCO, 2011.

228. UNESCO, Guidelines for the Preservation of Digital Heritage. Pariz: UNESCO, 2003.

229. UNESCO, Hangzhou Declaration: Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies. Hangzhou: UNESCO, 2013. http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/FinalHangzhouDeclaration20130517.pdf (pristupljeno: 22. maja 2025).

230. UNESCO, „Intangible Heritage Domains in the 2003 Convention“. https://ich.unesco.org/en/intangible-heritage-domains-00052 (pristupljeno: 19. 10. 2026).

231. UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision 5.COM 5.1“, Nairobi, 2010.

232. UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision 14.COM 10.b.25“: Boka Navy – traditional maritime organization, fourteenth session, Bogotá, 2019, Nomination File No. 01507. https://ich.unesco.org/en/decisions/14.COM/10.B.25 (pristupljeno: 14. 11. 2025).

233. UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision 16.COM 8.b.25“: Cultural Heritage of Boka Navy Kotor: a Festive Representation of a Memory and Cultural Identity, sixteenth session, 2021. https://ich.unesco.org/en/decisions/16.COM/8.B.25 (pristupljeno: 14. 11. 2025).

234. UNESCO, Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, „Decision 17.COM 7.b.4“: Festivity of Saint Tryphon and the Kolo (chain dance) of Saint Tryphon, traditions of Croats from Boka Kotorska (Bay of Kotor) who live in the Republic of Croatia, seventeenth session, Rabat, 2022.

235. UNESCO, Istanbul Declaration, Round Table of Ministers of Culture, Istanbul, 16-17 September 2002.

236. UNESCO, „Knowledge and Practices Concerning Nature and the Universe“. https://ich.unesco.org/en/knowledge-concerning-nature-00056 (pristupljeno: 19. 10. 2026).

237. UNESCO, List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. https://ich.unesco.org/en/USL (pristupljeno: 22. maja 2025).

238. UNESCO, „Meshrep“, List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding, nominacioni dosije br. 00304, 2010. https://ich.unesco.org/en/RL/meshrep-00304 (pristupljeno: 13. jula 2025).

239. UNESCO, „Nawrouz, Novruz, Nowrouz…“, Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Paris: UNESCO, 2016. https://ich.unesco.org/en/RL/nawrouz-novruz-nowrouz-nowruz-nawrouz-nauryz-nooruz-nowruz-navruz-02097 (pristupljeno: 8. oktobra 2025).

240. UNESCO, Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO, 2007. https://ich.unesco.org/en/directives (pristupljeno: 22. maja 2025).

241. UNESCO, Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO, 2018. https://ich.unesco.org/en/directives (pristupljeno: 14. jula 2025).

242. UNESCO, Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO, 2022. https://ich.unesco.org/en/directives (pristupljeno: 22. maja 2025).

243. UNESCO, „Oral Traditions and Expressions Including Language as a Vehicle of the Intangible Cultural Heritage“. https://ich.unesco.org/en/oral-traditions-and-expressions-00053 (pristupljeno: 19. 10. 2026).

244. UNESCO, Overall Results Framework for the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, usvojen Rezolucijom 7.GA 9. Pariz: UNESCO, 2018. https://ich.unesco.org/en/overall-results-framework-00984 (pristupljeno: 15. jula 2025).

245. UNESCO, „Performing Arts (Such as Traditional Music, Dance and Theatre)“. https://ich.unesco.org/en/performing-arts-00054 (pristupljeno: 19. 10. 2026).

246. UNESCO, Periodic Reporting Mechanism, Secretariat for the 2003 Convention. Paris: UNESCO, 2022. https://ich.unesco.org/en/periodic-reporting (pristupljeno: 22. maja 2025).

247. UNESCO, Periodic Reporting: Overview and reform. Paris: UNESCO, 2018.

248. UNESCO, „Proclamation of the Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity (2001–2005)“. https://ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-of-the-oral-and-intangible-heritage-of-humanity-00103 (pristupljeno: 15. jula 2025).

249. UNESCO, Ratification details - Montenegro. Paris: UNESCO. https://ich.unesco.org/en/state/montenegro-ME (pregledano: 14. jula 2025).

250. UNESCO, Ratification details - Serbia. Paris: UNESCO. https://ich.unesco.org/en/state/serbia-RS (pristupljeno: 14. jula 2025).

251. UNESCO, Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore. Paris, 15 November 1989. https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-safeguarding-traditional-culture-and-folklore.

252. UNESCO, „Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity“. https://ich.unesco.org/en/lists (pristupljeno: 22. maja 2025).

253. UNESCO, „Samba de Roda of the Recôncavo of Bahia“, Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, dosije br. 00101, 2008. https://ich.unesco.org/en/RL/samba-de-roda-of-the-reconcavo-of-bahia-00101.

254. UNESCO, „Social Practices, Rituals and Festive Events“. https://ich.unesco.org/en/social-practices-rituals-and-00055 (pristupljeno: 19. 10. 2026).

255. UNESCO, States Parties to the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO. https://ich.unesco.org/en/states-parties-00024 (pregledano: 14. jula 2025).

256. UNESCO, „The Mevlevi Sema Ceremony“, Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Paris: UNESCO, 2008. https://ich.unesco.org/en/RL/the-mevlevi-sema-ceremony-00100 (pristupljeno: 8. oktobra 2025).

257. UNESCO, „Traditional Craftsmanship“. https://ich.unesco.org/en/traditional-craftsmanship-00057 (pristupljeno: 19. 10. 2026).

258. UNESCO, „Táncház Method: A Hungarian Model for the Transmission of Intangible Cultural Heritage“, Register of Good Safeguarding Practices, dosije br. 00515, Odluka 6.COM 9.8, 2011. https://ich.unesco.org/en/decisions/6.COM/9.8.

259. UNESCO, UNESCO Medal in honour of Mawlana Jalal-ud-Din Balkhi-Rumi, 175 EX/11 Rev.2. Pariz: UNESCO, 2006. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147319.

260. UNESCO, Universal Declaration on Cultural Diversity. Paris: UNESCO, 2001. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (pristupljeno: 22. 5. 2025).

261. UNESCO, „What are the risks and threats of inscription on the Lists?“, Frequently Asked Questions - Intangible Cultural Heritage (pristupljeno: 13. septembra 2026).

262. UNESCO/WIPO, Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore Against Illicit Exploitation and Other Prejudicial Actions, 1982.

263. United Nations, Human Rights Council, „Interim Report of the Secretary-General on the Situation of Human Rights in the Islamic Republic of Iran“, A/HRC/16/75, Ženeva, 28. mart 2011.

264. United Nations, Human Rights Council, „Report of the Working Group on the Issue of Discrimination against Women in Law and in Practice“, A/HRC/29/40, Ženeva, 2. april 2015.

265. United Nations, International Covenant on Civil and Political Rights, General Assembly Resolution 2200A (XXI), New York, 16 December 1966.

266. United Nations, Universal Declaration of Human Rights, General Assembly Resolution 217 A (III), Paris, 10 December 1948.

267. Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, Elaborat o utvrđivanju kulturne vrijednosti nematerijalnog dobra „Bokeljska mornarica“. Cetinje, 19. decembar 2012.

268. Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, „Nematerijalna kulturna dobra Crne Gore“, Vlada Crne Gore, 28. mart 2025. https://www.gov.me/clanak/nematerijalna-kulturna-dobara-crne-gore (pristupljeno: 19. oktobra 2026).

269. Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore, Rješenje UP/I br. 04-55/2013. Cetinje, 3. jul 2013.

270. Vansina, Jan, Oral Tradition as History. Madison: The University of Wisconsin Press, 1985.

271. Varine, Hugues de, L’écomusée singulier et pluriel. Un témoignage sur cinquante ans de muséologie communautaire dans le monde. Paris: L’Harmattan, 2017.

272. Von Eschen, Penny M., Satchmo Blows Up the World: Jazz Ambassadors Play the Cold War. Cambridge, MA-London: Harvard University Press, 2004.

273. Vukmanović, Jovan, „Nošnja i oružje Bokeljske mornarice“, Spomenik SAN, knj. CIII, Beograd (1953): 215-225.

274. Wang, Ying-fen, „Lessons from the Past: Nanguan/Nanyin and the Preservation of Intangible Cultural Heritage in Taiwan“, u: Music as Intangible Cultural Heritage: Policy, Ideology, and Practice in the Preservation of East Asian Traditions, ur. Keith Howard, Farnham-Burlington: Ashgate, 2012, str. 131-152.

275. Wei, Shuyang et al., „How Digital Technologies Empower the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: A Scoping Review of Research from 2020 to 2025“, npj Heritage Science, 14 (2026): čl. 557.

276. Wijesundara, Chiranthi i Shigeo Sugimoto, „Metadata Model for Organizing Digital Archives of Tangible and Intangible Cultural Heritage, and Linking Cultural Heritage Information in Digital Space“, LIBRES: Library and Information Science Research Electronic Journal, 28, br. 2 (2018): 58-80.

277. Wilkinson, Mark D. et al., „The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship“, Scientific Data, 3 (2016): 160018. https://www.nature.com/articles/sdata201618 (pristupljeno: 28. septembra 2026).

278. Williams, Raymond, Keywords: A Vocabulary of Culture and Society, Revised edition. Oxford: Oxford University Press, 1983.

279. Williams, Raymond, Marxism and Literature. Oxford: Oxford University Press, 1977.

280. Williams, Raymond, The Long Revolution. London: Chatto & Windus, 1961.

281. Williams, Raymond, „The Analysis of Culture“, u: The Long Revolution, New York: Columbia University Press, 1961.

282. Winter, Tim, „Heritage Diplomacy“, International Journal of Heritage Studies, 21, br. 10 (2015): 997-1015.

283. World Commission on Culture and Development, Our Creative Diversity: Report of the World Commission on Culture and Development, 2nd rev. ed. Paris: UNESCO Publishing, 1996.

284. Xia, Peiyan, „The Impact of Japan's Cultural Diplomacy on the Construction of Japan's Traditional Cultural Soft Power", Highlights in Business, Economics and Management - WTED 2024, 35 (2024): 21-30.

285. Yelmi, Pinar, „The Soundscape of Istanbul: Exploring the Public Awareness of Urban Sounds", International Journal of Social Science and Humanity, 7, br. 5 (2017): 260-268.

286. Yúdice, George, The Expediency of Culture: Uses of Culture in the Global Era. Durham-London: Duke University Press, 2003.

287. Zaagsma, Gerben, „Digital History and the Politics of Digitization", Digital Scholarship in the Humanities, 38, br. 2 (2023): 830-851.

288. Zakon o dopuni Zakona o zaštiti kulturnih dobara, „Službeni list Crne Gore", br. 92/2025, 7. avgust 2025.

289. Zakon o kulturnim dobrima, „Službeni glasnik RS", br. 71/94, 52/2011, 99/2011, 6/2020.

290. Zakon o kulturnom nasleđu, „Službeni glasnik RS", br. 129/2021.

291. Zakon o zaštiti kulturnih dobara, „Službeni list Crne Gore", br. 49/10, 13. avgust 2010. https://wapi.gov.me/download/c1745655-ae33-48fd-88f1-aeb422dc86e3?version=1.0 (pristupljeno: 8. 5. 2025).

292. Zay Initiative, The, The Zay Initiative: The Art of Arab Dress, digitalni arhiv i zbirka. https://thezay.org (pristupljeno: 16. 9. 2026).

293. Zlodi, Goran, „Information and Documentation Perspective on Intangible Cultural Heritage in the Context of Digital Humanities Research", Studia ethnologica Croatica, 35, br. 1 (2023): 115-148.

BIOGRAFIJA AUTORKE

Iva Ljesar rođena je 6. oktobra 1982. godine u Kotoru. Diplomirala je 2007. godine na Odeljenju za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, odbranivši diplomski rad „Nematerijalna kulturna baština kao čuvar kulturnog identiteta – primjer Bokeljske mornarice i njenog Kola“. Na istom fakultetu 2008. godine upisala je doktorske studije istorije umetnosti, u oblasti muzeologije i heritologije.

Akademski i nastavni rad započela je 2008. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gdje je do 2011. učestvovala u izvođenju nastave na predmetu „Zaštita nasleđa“. Od 2016. godine angažovana je na Alfa BK Univerzitetu, a od 2021. godine na Akademiji umetnosti u Beogradu, gdje radi kao asistent na predmetima „Hermeneutika likovne umetnosti 1 i 2“, „Uvod u kulturu i umetnosti“, „Čitanje slike“ i „Metodologija umetničko-istraživačkog rada“.

Stručno usavršavanje u oblasti konzervacije i restauracije obavljala je u Narodnom muzeju u Beogradu i Centralnom institutu za konzervaciju. Članica je Centra za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Učestvovala je i u radu komisije Instituta za standardizaciju Srbije u oblasti konzervacije kulturnog nasljeđa.

Poseban segment njenog stručnog i istraživačkog rada posvećen je proučavanju, dokumentovanju i zaštiti nematerijalne kulturne baštine. Rukovodila je izradom elaborata za Bokeljsku mornaricu, na osnovu kojeg je 2013. godine ovo nasljeđe steklo status nematerijalnog kulturnog dobra od nacionalnog značaja u Crnoj Gori. Učestvovala je i u izradi stručne dokumentacije za zaštitu nematerijalne kulturne baštine Crne Gore.

Autorka je i koautorka naučnih i stručnih radova, a rezultate svojih istraživanja predstavljala je na domaćim i međunarodnim naučnim skupovima. Uporedo sa naučnim i nastavnim radom, bavi se kustoskom i autorskom djelatnošću u oblasti savremene umjetnosti, uključujući koncipiranje i realizaciju samostalnih i grupnih izložbi, kao i pisanje stručnih i autorskih tekstova za izložbene kataloge.

IZJAVA O AUTORSTVU

Ime i prezime: Iva Ljesar

Broj upisa: _____

Izjavljujem da je doktorska disertacija pod naslovom:

PROBLEM USKLAĐIVANJA MULTIDISCIPLINARNOG OPISA NEMATERIJALNOG NASLJEĐA I NJEGOVOG OČUVANJA DIGITALNIM DOKUMENTOVANJEM
Prijedlog digitalizacije baštine Društva „Bokeljska mornarica”

• rezultat mog samostalnog istraživačkog rada;

• da disertacija, u cjelini ili u djelovima, nije bila predložena za sticanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova;

• da su rezultati istraživanja i korišćeni izvori korektno navedeni;

• da nijesam povrijedila autorska prava niti neovlašćeno koristila intelektualnu svojinu drugih lica.

U Beogradu, _____ godine

Potpis doktoranda: _____

IZJAVA O ISTOVJETNOSTI ŠTAMPANE I ELEKTRONSKE VERZIJE DOKTORSKOG RADA

Ime i prezime autorke: Iva Ljesar

Broj upisa: _____

Studijski program: Istorija umetnosti

Naslov rada: PROBLEM USKLAĐIVANJA MULTIDISCIPLINARNOG OPISA NEMATERIJALNOG NASLJEĐA I NJEGOVOG OČUVANJA DIGITALNIM DOKUMENTOVANJEM
Prijedlog digitalizacije baštine Društva „Bokeljska mornarica”

Mentor: prof. dr Milan Popadić

Ja, Iva Ljesar, izjavljujem da je štampana verzija moje doktorske disertacije istovjetna elektronskoj verziji koju sam predala za objavljivanje u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu.

Dozvoljavam objavljivanje mojih ličnih podataka povezanih sa sticanjem akademskog zvanja doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mjesto rođenja i datum odbrane disertacije, na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i publikacijama Univerziteta u Beogradu.

U Beogradu, _____ godine

Potpis doktoranda: _____

IZJAVA O KORIŠĆENJU

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

PROBLEM USKLAĐIVANJA MULTIDISCIPLINARNOG OPISA NEMATERIJALNOG NASLJEĐA I NJEGOVOG OČUVANJA DIGITALNIM DOKUMENTOVANJEM
Prijedlog digitalizacije baštine Društva „Bokeljska mornarica”

Disertacija je moje autorsko djelo. Disertaciju sa svim prilozima predala sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu mogu koristiti svi koji poštuju odredbe izabranog tipa licence Creative Commons:

1. Autorstvo

2. Autorstvo – nekomercijalno

3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade

4. Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima

5. Autorstvo – bez prerade

6. Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima

(Zaokružiti jednu od ponuđenih licenci.)

U Beogradu, _____ godine

Potpis doktoranda: _____